ANNALES

ACADEMICI.

CIↃIↃCCCLIX—CIↃIↃCCCLX.

LUGDUNI-BATAVORUM,

EX TYPOGRAPHEO J. C. DRABBE. | PROSTAT APUD E. J. BRILL.

1862.

Quae hoc Annalium volumine continentur, haec sunt:

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA.

ACADEMIA GRONINGANA.

ATHENAEUM AMSTELODAMENSE.

ATHENAEUM DAVENTRIENSE.

ACADEMIA

LUGDUNO-BATAVA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. IX FEBR. CIↃIↃCCCLIX AD D. VIII FEBR. CIↃIↃCCCLX

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

ABRAHAMUS EVERARDUS SIMON THOMAS.

SENATUS ACADEMIAE ACTUARIUS

IOANNES HENRICUS STUFFKEN.

IN FACULTATE MEDICA.

A. E. SIMON THOMAS.
C. PRUYS VAN DER HOEVEN.
G. C. B. SURINGAR.
F. G. KRIEGER.
H. HALBERTSMA IUST. FIL.

IN FACULTATE IURIDICA.

H. G. TYDEMAN, rude donatus.
C. I. VAN ASSEN, " " ; fato functus d. 13 m. Sept. 1859.
H. COCK.
I. DE WAL.
S. VISSERING.
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE.
I. E. GOUDSMIT.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, rude donatus.
N. C. KIST, obiit d. 19 m. Decembr. 1859.
I. H. SCHOLTEN.
A. KUENEN.
I. I. PRINS.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN.
A. H. VAN DER BOON MESCH.
G. I. VERDAM.
F. KAISER.
G. H. DE VRIESE, qui vero Reipublicae causa abfuit.
P. L. RYKE.
W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. BAKE, rude donatus.
A. RUTGERS.
T. G. I. IUYNBOLL.
I. H. STUFFKEN.
C. G. COBET.
R. P. A. DOZY.
M. DE VRIES.
I. G. HULLEMAN.

P. O. VAN DER CHIJS, titulo Prof. extraord.

I. A. BOOGAARD, Prosector in theatro anatomico.
W. KOSTER, 〃 〃 〃 〃

C. A. X. G. F. SICHERER, Lector Germ. Litt.
H. ATTWELL, Lector Angl. Litt.
P. DE JONG, Lector Litt. Pers. et Turc.
I. BOSSCHA Jr., in museo physico Adiutor.
N. M. KAM, in observ. astron. Observator.

DE EXPERIENTIA MEDICO PERQUAM NECESSARIA.

ORATIO

QUAM HABUIT

ABRAHAMUS EVERARDUS SIMON THOMAS,

QUUM DIE VIII FEBRUARII CIƆIƆCCCLX

MAGISTRATUM ACADEMICUM SOLEMNI RITU DEPONERET.

AUDITORES HUMANISSIMI, EXOPTATISSIMI!

Quid est vita expers bonae valetudinis? Spectate infantem recens in lucem editum, delicias parentum, cuius et animi et corporis augescentes vires tanta cum voluptate animadvertunt, morbo conflictatur, matri blandienti non arridet, cibos, quibus corpus nutriatur viresque reficiantur abnuit, sensus, quibus rerum, quas mundus complexu suo continet, notiones percipit, neque intendit neque exercet, animus, quamquam a corpore separatus *esse* potest, tamen in hac terra corporis ministerio utens est sopitus et moesti parentes in lacrimas coacti assident lectulo, mox orbi futuri, morbus enim quo puer laborat mortem portendit, iisque id quo nihil carius habent eripiet.

Spectate iuvenem, viribus fretum, "sublimem cupidumque," nihil non se efficere posse existimabat, ignarus vitae aerumnarum hilari animo ad futura pergebat, optimarum artium studio flagrabat, virum utilem patriae et amicis se fore putabat, morbo conflictatur, vires sunt fractae, exstincta est spes omnisque vitae iucunditas, corporis dolores animi intentioni obstant, aut si studia retenta animo morbo remissa revocare cupit, quo tamen eum esse animo censeamus secum reputantem scientiam partam fortasse neque sibi neque aliis profuturam.

Spectate virum mediis vitae annis, didicit quid societati generis humani, quid patriae, quid suis debeat, partes, sive primas sive secundas quas Dei providentia ei detulit libenter et strenue agit, prospicit uxori et liberis in quorum amore requiescit, morbo conflictatur, quae coeperat interrupta manent, frustra se multarum utilitatum auctorem speraverat, quotidianum victum suis praebere nequit, animi sollicitudines ad morbum accedunt, secundissimae quoque res quibus prius gaudebat vel gloriabatur nullum

afferunt solatium, morbus enim quo laborat facit ut ad nullam utilem rem idoneus neque sibi neque aliis possit consulere, aufert facultatem agendi, praepedit voluptates.

Spectate senem, spatio prope decurso vitae, vires languescere quidem sentit at non omni vitae iucunditate caret, sensus debilitantur at officium faciunt, membra minus sunt robusta at nihil impedit quo minus iis utatur, otium non inertiam sectatur, quaeque ipse non iam facere potest, in his alios monendo et docendo adiuvat et ex thesauro multarum et optimarum rerum ea depromit quae minoribus usui et saluti sint, sed eum quoque morbi vis opprimit, vitae paullo ante tam iucundae eum taedet et amici ac propinqui, quamquam pie eum diligunt, paene dixi, quoniam eum diligunt, facere non possunt quin optent orentque ut una cum vita mors eum cito miseriis doloribusque liberet.

Si haec omnia sunt vera, quod nemo negabit, qui aut ipse graviter aegrotavit aut alios gravi morbo oppressos vidit, profecto medicina una omnium nobilissima ars habenda est, quippe cui propositum sit valetudinem conservare et restituere, quod si assequitur nemo sane invenietur qui dubitet benignissimam quoque eam artem esse vocandam, neque mirandum igitur, antiquissimis temporibus, quum homines omnia, quae sibi grata aut utilia evenissent, diis accepta referrent, divinos ei esse tributos honores. Quod hodie nobis quoque facere licet. Neque tamen hoc ita intelligi velim, tamquam Deus ipse homines docuerit morbis occurrere aut opitulari, sed quod ea animi bona, quibus medicas artes creaverunt, auxerunt, emendaverunt, in nobilissimis almae Providentiae donis numerare possumus. Sed licet ea disciplina sit praestantissima, nisi ad hominum usum convertitur, magna tamen caret commendatione; tum demum quum ad aliorum salutem confertur vere dicere possumus medicinam generi humano, tam multis tamque variis morbis tentato, summum esse bonum. Ad eam rem opus est illos, qui medicam artem exercituri sint, praeter doctrinam atque artis perceptionem etiam experientiam afferre, quae quo maior et accuratior erit, quo firmioribus fundamentis nitetur, eo magis eos idoneos reddit, qui munus tueantur officioque satisfaciant.

Benevolis igitur auribus animisque, Auditores Humanissimi, me persequamini, quaeso, in hac diei solemnitate breviter disputaturum *„de Expe-*

rientia medico perquam necessaria." Primum paucis demonstrare conabor quanti *experientia* in re medica sit facienda; tum dicam *de observatione*, praecipuo subsidio, quo experientia paretur, postremo expositurus, ubicunque medica ars tradatur, largam observandi copiam, quam bene comparatum nosocomium solum suppeditat, nostra praesertim aetate nequaquam desiderari posse.

Quum nullum sit munus, nullaque ars quam quis bene obire aut exercere possit, nisi qui didicit, tum nemo erit qui dubitet quin magni sit facienda experientia, quippe qua artifex peritus a tirone internoscitur.

Rogate agricolam, qui totam aetatem in agro colendo contrivit, quid sit quod tam probe sciat quaenam plantae in agro quem colit largissimam messem sint praebiturae, quod tempus maxime sit idoneum singulis frugibus serendis, quae optima sit ratio agri subigendi ante sementem, quae commodissima series et ordo plantarum ac stirpium sibi invicem succedentium ne ager exhauriatur, et vobis respondebit ea omnia esse fructum *experientiae*, eam praecipuam esse causam suae fortunae secundae, eam esse qua praestet vicino, cui fortasse est ager fertilior, stercus uberius, instrumentum rusticum recentius ac melius, qui tamen eodem tempore malam messem deplorat aut si proventus votis respondet, fortunae non peritiae acceptum refert.

Rogate grandem natu navitam, multos per annos in alto tempestatibus iactatum, quid sit quod tam cito cursum conficiat, quod procellis furentibus non commoveatur neque maximis periculis turbetur, sed ea aut fortiter subeat aut callide se ex illis expediat, quid eum docuerit ventis et fluctibus adversis navem in portum compellere, rogate eum quare nunc id facere possit, quod, primum navem conscendens, vix unquam se facere posse credebat et respondebit experientiam multorum annorum felicis huius rei causam esse.

Rogate architectum, qui fiat ut turrim educere audeat, quam mirantes suspicimus, cuius in summo fastigio licet exorta sit tempestas tuto insistere possumus; rogate eum quomodo aedificium exstruere possit, quod iniuriae temporis rerum edacis resistat et longum artifici proroget aevum et respondebit experientiam suam nixam scientia, quae ipsa ex aliorum experientia derivatur, hoc effecisse.

Rogate mercatorem ..... sed quid opus est pluribus exemplis. Quis est quin videat non solum scientiam requiri ut aliquid bene faciamus sed etiam exercitationem ut illa scientia uti possimus. Quod vero in omni munere obeundo, in omni arte exercenda, in primis est necessarium, quis putet id in medica arte supervacuum esse. Nolite id existimare, A. H. Contra habet se res: licet enim quaevis alia ars cogitando, audiendo, legendo percipi possit, contendere audeam artis exercitationem et experientiam medico non solum magni facienda esse sed rem ita esse comparatam ut sine his nequaquam utilem se praestare possit. Primum enim quanta experientia indiget, ut eos qui medicam artem invocant eumque interdum inani verborum torrente obruunt probe intelligat, ut e multis questibus ad eos attendat quos in diagnosi instituenda inprimis spectari oportet? Quomodo sine experientia ex aliis, qui et eum et se ipsos decipere conantur, verum eliciet, aut arcana indagabit quorum aegrotantes ipsi sibi vix conscii sunt? Quomodo scire poterit cuinam morborum generi homines ex aetate, habitu, vitae ratione, loco quem incolunt maxime sint obnoxii? Quam vim alii homines ac res quibus circumdantur in eos habeant? Quomodo morbum incipientem, symptomatis nondum perspicuis, quo tamen uno tempore morbo feliciter resistitur, rite dignoscere poterit? Quomodo quum infinitus morborum sit numerus, qui in humanum corpus cadunt, in tanta symptomatum similitudine veram morbi naturam semper explorabit? Quomodo accommodata remedia praescribet, quibus valetudo reficiatur aut dolores leniantur aut, si morbus est immedicabilis, vita producatur et fiat tolerabilis? Quomodo effectum medicamentorum diiudicabit, iustumque tempus indicabit, quo sint semovenda, ne finem, quem sibi proposuit, excedat? Quomodo fidenter celerem sanationem praedicere et vere promittere poterit, eaque re ipsa anxium et dubium aegrotantem levabit? Quomodo homines inconsideratos nimiumque securos periculi, in quo versantur, admonebit et moribundo mortem appropinquantem denuntiare poterit ut, dum tempus sinet, rebus suis atque utilitati eorum quos caros habet consulat? Nonne ad haec omnia experientia, quae sola exercitatione acquiritur, opus est? Quae quum ita sint et in nostra patria consuetudo adhuc fert, ut in morbis internis, quos vocant, et in malis externis non ab eodem auxilium invocetur, atque igitur medicus fere aegros

consilio tantum adiuvet, iisque remedia interna praescribat, quanto magis id valet in chirurgum, qui praeter illas animi et corporis dotes, quae summo iure in medicinae doctore requiruntur, tantae experientiae tantaeque exercitationis indiget ut artificium bene et feliciter exerceat; quanto magis id valet in obstetricatorem munus nobilissimum digne obiturum, qui cum medici doctrina chirurgi dexteritatem coniungere debet, cuius auxilium ac consilium generi humano tanti est faciendum, cum quovis temporis momento mors aut vita duorum mortalium ex eo pendeat?

Haec quae dixi satis erunt, opinor, quibus unicuique persuadeatur, experientiam nulli medico sive partem medicinae sive totam medicam praxin exercituro, deesse licere; eam esse ex iis quae medicum non modo ornent sed faciant, et vere dici posse paribus ingenii dotibus, pari studiorum amore, pari voluntate alios adiuvandi medicum, qui maiorem habeat experientiam, melius munus obiturum esse.

Haec si ita se habent nemo contendet rem parvi esse momenti quomodo illa experientia paretur et sic oratio ad alteram partem deducitur qua ostendam observationem si non unicum, attamen longe praecipuum subsidium huius rei habendam esse.

Iam primo adspectu, si memores sumus, quae sit medicinae origo, id patet. Qui primus morbi symptomate, dolore, functionum impeditione, tentatus est, atque animadvertit dolores pressione augeri, impeditionem motu maiorem fieri, quum id vitare cogeretur, quo dolores ingravescerent, primus fuit medicus, quia primus fecit observationes et quivis non stultissimus statim intelligit omnia, quibus dolores augerentur, obesse, contra, quibus lenirentur, prodesse posse.

Postquam autem, pluribus hominibus in unum locum congregatis ac societate quadam coniunctis, alii aliis consilia dare coeperunt in iis rebus, quibus aut ipsi laboraverant aut alios laborantes viderant, et tandem nonnulli homines, quibus aut aetas aut aliae res maiorem scientiae comparandae obtulerant copiam, se medicos profiteri coeperunt, tum etiam, quas ipsi fecerant observationes, ex iis praecipue experientia hauriebatur, quibus freti mala lenire studebant. Nullum est dubium quin illae observationes initio imperfectae fuerint, ob eamque ipsam causam falsa ex iis argumenta esse conclusa. Methodus ipsa quidem bona erat sed in ea adhibenda saepe

peccabatur, neque igitur mirandum eventum non semper fini proposito respondisse. Quo factum est ut mox rationem sibi reddere conarentur, cur, quod sibi in uno casu observasse viderentur non in altero quoque reperiretur: ad eam rem opus erat varias observationes in unum colligi, inter se comparari et singularum explicationem quaeri, unde sensim medicinae scientia orta est in qua creanda a peculiaribus ad universalia progredi studebant et e phaenomenis, quibus legibus subiecta essent, elicere.

Post inventam medicinam quaesita est ratio. Neque mirum. Crescente tamen doctrina fieri non potuit quin identidem appareret, observationes, quibus ratio niteretur aut imperfectas aut numero pauciores aut falsas esse, quo factum est ut, novis rebus cognitis, veteres hypotheses abiici necesse esset, atque igitur intelligeretur scientiam comparatam nequaquam stabilem esse. Res ipsa quidem nihil mali habebat, nam aedificium cuius fundamenta firma non sunt diruere, eique alterum melius et stabilius substituere, quis est qui reprehendat? Sed dolendum est multos prioribus seculis, interdum etiam nostra aetate, non id egisse ut ante omnia fundamenta aedificii ampliora atque firmiora redderent sed ut aedificium ipsum, si forte minus pulchrum, caducum, iusto angustius videretur, ornarent, sarcirent amplificarent. Graviter dolendum est tanta temporis et impensae iactura multos iis rebus studuisse quas, cogitatione adhibita, satis facile erat intelligere neque stabiles fore neque proposito fini responsuras. Missis ambagibus, ut rem quam simplicissime proponam, graviter dolendum est multos medicos saepe se penitus ad hypotheses et theorias contulisse et acutis argumentationibus experientiae minus amplae et perfectae subvenire studuisse. Hic error multa per saecula studiis medicae arti obfuit neque eam disciplinam firmis niti fundamentis passus est, quod adhuc faceret nisi recentioribus temporibus esset abiectus, quod grato animo confitemur saeculo decimo septimo et duodevigesimo praeparatum, nostro vero confectum esse. Reditum est ad observationem tamquam praecipuum, ne dicam, unicum fontem omnis firmioris cognitionis et medicus peritus, nostra aetate, non prius morbi rationem sibi reddere studebit, neque medicamenta praescribet, quam his sibi respondendum proposuerit: Quid possum observare in corpore huius aegri curae meae commissi? Qua in re ea quae in eo observo differunt ab iis, quae in sano inveniri debebant? Quas

physicas organorum mutationes, quas aberrationes in modo quo functiones perficiunt reperire possum? Haec autem via ac ratio, quod nobis vere vaticinari posse videmur, nunquam in posterum relinquetur, sola enim est quae fide sit digna, sola cui verum subiectum sit, quodque verum est idem est sempiternum.

Si vero observatio revera cognitionis et experientiae fons putandus erit medico, fiat necesse est, abiectis opinionibus praeiudicatis, tum vero omnibus partibus sit absoluta, atque ita admoneor ut breviter duas praecipuas res attingam, quibus ars observandi nostro tempore differt ab ea quae olim erat in honore.

Prioribus temporibus igitur plurimum tribuebatur omnibus iis, quae aeger de se narrare poterat. Quaestiones medicus proponebat, quibus ab aegro respondebatur; quo crebriores eae quaestiones erant, quo accuratiora responsa, quo melius aeger significare poterat, quam morbi causam crederet, quid sentiret, quo impediretur, eo melius medicus morbum se cognoscere credebat, fidentius remedia praescribebat, certius futuram aegri sortem praedicere audebat. Si vero animi conditio, aut tenera puerorum aetas obstabat, ne aeger ipse sensa exprimeret interrogabantur propinqui ut ex his saltem reperiretur, quid aeger sentire potuisset aut nunc sentiret. Erant igitur inprimis symptomata quae dicuntur subiectiva quibus plurimum in diagnosi et prognosi tribuebatur. Quo factum est ut homines saepe in errores inducerentur aut in ambiguo essent. Brevi exemplo id ostendam. Queritur aliquis de cephalalgia et gastricismus aut alvi constipatio est huius rei causa. Medicus vocatur ad feminam quae nausea et praecordiorum dolore laborat, atque igitur in stomacho morbum sedem habere credit, quum instans eclampsia morbus systematis nervosi cerebrospinalis subiectus sit.

Fac autem ita errari non posse, indicaverit omnis aeger organum laborans tam certo ut in dubium vocari non possit, tum quoque eius questus raro veram indolem aut propriam vim morbi declarant. Multi praeterea inveniuntur, qui animi mollitia in questibus modum excedant aut in contrarium vitium incurrant et seria symptomata pro nihilo habeant aut consulto reticeant. Ut rem uno verbo absolvam; quamdiu in morbi causa diiudicanda praecipue symptomata subiectiva attendebantur, tamdiu quo-

que erat periculum ne verum non perspiceretur ob eamque ipsam causam perversa esset ratio agendi: suis enim oculis non cernebant, neque liberam ad iudicandum mentem afferebant. Magis magisque igitur ea ratio abiicitur et diligens investigatio symptomatum obiectivorum inprimis necessaria habetur in docta diagnosi instituenda, quae ipsa unicum est fundamentum, quo methodus rationi conveniens niti possit.

Investigatio tamen tum demum accurata dici potest si omnibus partibus est absoluta. Itaque non satis est medicum unum tantum sensum ad eam adhibere diligenter spectantem et attendentem quid in specie externa aut habitu aegri morbum indicet; saepe tactus in partem vocandus est, ut iudicetur de forma, magnitudine, firmitate earum partium, quae extrinsecus tangi possent, de organis externis, de tumoribus, caet. Saepe etiam auditus adhibendús est, quo, spontaneis sonis observandis, de organis quibus eduntur, iudicetur, aut sonitu eliciendo cuius ipse est auctor de magnitudine organorum aërem non continentium quae aliis aërem continentibus circumdantur. Nonnumquam etiam odoratus et gustatus iura sua vindicant, et opem ferunt in phaenomenis obiectivis, quae aliis sensibus percipi non possunt. Si vero haec omnia non sufficiunt, exploratio telarum microscopii ope vel indagatio chemica aut microchemica fluidorum necessaria erit et res occultas in lucem proferet.

Habetis, A. H. adumbratam imaginem eius quod nostra aetate in medica arte *observatio* dicitur. Si vero medicus nequaquam experientia potest carere, si observatio praecipuum est subsidium, quo experientia paretur, nemo sane mirabitur si demonstrare conabor largam observandi copiam, quam bene comparatum nosocomium solum suppeditat, ubicunque medica ars tradatur, nostra praesertim aetate, nequaquam desiderari posse.

Nemo fit pictor nisi qui didicit, nemo statuarius nisi summa exercitationis assuiditate; etiam in artibus levioribus et artificiis simplicissimis cuivis in promptu est peritum artificem a discipulo primum magistrum imitanti internoscere. Alii quidem ad alias artes sunt aptiores; quo aptior quis erit eo maiores erunt profectus, sed etiam illi qui praestantissima indole sunt praediti sine exercitatione nunquam opus conficient quod vere pulchrum et magnum dicatur. Quod vero in quavis arte addiscenda necessarium habetur, eo medicinam artem nobilissimam eamque difficilli-

mam carere posse credatis? Nolo, A. H., in re perspicua argumenta afferre, quae cuique vestrum sponte suppetent.

Unde autem futurus medicus eam experientiam petet, ubi observandi artem addiscet, nisi scholae, in quibus artis praecepta traduntur, eius quoque rei copiam suppeditabunt. Puer et iuvenis animum excoluit et iudicium acuit doctrinis, quibus puerilis aetas impertiri debet; disciplinae physicae ei rerum naturam aperuerunt; in studiis anatomicis operam navavit cognitioni corporis humani statu sano; physiologia eum docuit praecipuas functiones, quibus ad vitam et valetudinem opus est; pathologia formas ac species monstravit ad quas varii morbi referri possunt; studium anatomiae pathologicae ostendit mutationes, quae in corpore vivo morbis factae in cadavere reperiri possunt; materies medica ei tela dedit, quibus morbi oppugnentur. Haec omnia tamen parum habent utilitatis nisi scientiam paratam usu adhibere didicerit, quod solum perito medico duce ad aegrotantium lectulos discere potest. Ibi varias morborum formas, quae generatim ei innotuere, singulas observare debebit, variasque investigationis methodos adhibere, quibus paretur notitia aberrationum pathologicarum aut anatomicarum, quae aut sunt causae eorum quae observantur, aut ipsae efficiuntur iis, quae noxiam vim in vivum organismum habuerunt. Ibi propriis oculis cernere debebit, quomodo in morborum similitudine singuli aegri inter se pro aetatis, sexus, vitae rationis dissimilitudine differant; ibi aegrorum consuetudinem sibi parabit artemque interrogandi, ibi etiam id agendum ei erit ut aegros sibi conciliet iisque eam iniiciat fiduciam ut libere vera dicere et omnibus praescriptis obtemperare velint. Si vero reputamus quanta sit morborum varietas, quibus miserum genus humanum est obnoxium omnes mihi adsentientur contendenti amplam praxis exercendae copiam medico perquam esse necessariam. Nolite tamen existimare me postulare ut omnis medicinae studiosus cunctas morborum formas cum infinita varietate propria observatione cognoverit, priusquam ei publica doctoris iura concedantur: nunquam id assequi poterimus ne in maxima quidem amplitudine clinici, academicae institutioni inservientis. Etiamsi multarum rerum felici concursu id tentari posset, persuasum mihi est ex ea re medico futuro plus incommodi quam utilitatis oriturum: periculum enim esset ne multitudo rerum conspectarum maior esset, quam ut paucas, ne

dicam unam diligenter et bene posset observare; quod vero accuratae observandi rationi deëst nulla observationum copia compensari potest. Non id est optimum clinicum, quod plurimos aegros habeat sed quod ita regatur ut satis largus aegrorum numerus eam praebeat varietatem, qua animus ad attendendum cogatur eumque studiorum amorem in futuro medico excitet ut nihil praetereat quod medicae institutioni inserviat. Propterea necessarium est quodvis clinicum medicum coniunctum esse cum nosocomio quodam amplissimo, unde aegri maximam discipulis utilitatem praebituri eligi possint et quo remitti possint, qui per aliquod tempus observati medicae institutioni minus sunt idonei. Sic demum duas res maxime necessarias assequemur, ut satis magna sit varietas eorum, quibus ad institutionem opus est, tum vero ne discipuli multitudine rerum conspectarum obruantur. Cuivis tamen statim occurrit bene comparatum clinicum per se medicos non peritos redditurum nisi is praesit qui rite eo uti possit. Quomodo, ne plura exempla afferam, ostendi poterit quanti sit facienda investigatio quae dicitur physica, in morbis cordis et pulmonum, nisi ab eo qui magnam habet huius rei peritiam? Quomodo utilitas investigationis microscopicae aut chemicae discipulis commendari poterit a praeceptore artis minus perito vel ignaro? Quidquid tamen est, id quod imprimis requiritur, sine quo medicum clinicum fini proposito nequaquam satisfiet, est semperque erit satis magnus numerus aegrorum diversi sexus, aetatis, et si fieri poterit, fortunae, in quibus eligendis maxima adhibeatur cura necesse erit.

Quod modo demonstravi de medicina interna multo magis valet in institutionem chirurgiae; futuro enim chirurgo non tantum discendum erit quomodo sit versandum in aegris explorandis, in medicamentis eligendis et praescribendis, in diaeta regenda, sed id quoque agendum erit ut ea sit peritia ut manus semper officio fungatur in omnibus quibus ad aegrorum salutem opus erit. Hanc peritiam sibi parabit ex diligenti observatione eorum, quae alios facientes viderit, tum perito artifice duce ipse faciet periculum; quae res multo maiorem varii generis numerum aegrorum postulat. Nam quum vere affirmare nobis posse videamur; complures discipulos ex uno aegro morbo interno laboranti utilitatem capere et observandi artem discere posse, non minus verum est eum tantum, qui amputatio-

nem aut tumoris exstirpationem perficiat revera exerceri, neque quemquam se chirurgum peritia et fiducia maxime necessaria praeditum posse profiteri, nisi pericula, eorum quae ars postulat aut alios facientes viderit aut ipse tam in corpore mortuo quam in vivo fecerit et ita magnam peritiam sibi paraverit.

Si vero tandem artis obstetriciae rationem habemus contendere non dubito eius institutionem etiam maiorem praxis exercendae copiam postulare quam qua aut medicinae aut chirurgiae opus est.

Historia artis obstetriciae luculenter id probat, luce clarius ostendens, magnos progressus per ultimum saeculum factos iis praecipue deberi, qui magnis tocodochiis praeëssent, ob eamque rem ipsam quovis temporis momento animadvertere possent quam mira esset ratio partus naturalis, tum vero quomodo meliora et perfectiora fierent auxilia, quibus utitur ars in partu praeternaturali. Quanta exercitatione opus est ad accuratam explorationem obstetriciam? Quam facile hac in re tiro a perito artifice internoscitur? Quam arduum est pelvis formam et spatium dignoscere? Quam necessarium unumquemque, qui partum regat, non hospitem esse in his rebus? Quam gravia ea in quibus manus peritae et doctae ministerium requiritur, e quibus saepissime et matris et infantis vita ac valetudo pendent? Quam forti, audaci, praesenti animo opus est, quanta prudentia et humanitate ut in quovis casu, in quovis rei eventu, obstetricatori vere sit persuasum se nulla in parte officio defuisse? Unde autem ea discentur, unde eae artes petentur nisi e bene comparato clinico obstetricio aut tocodochio.

Propero ad finem. Id egi, A. H., ut breviter vobis ostenderem ubicunque medica ars tradatur bene comparatis i. e. inprimis amplis clinicis opus esse.

Restat ut videamus num ea quibus nostra utitur Academia iis respondeant, quae modo adumbravi.

Quid tamen multis opus est verbis? Cuivis vestrum non plane hospiti in his rebus notum est longe abesse ut iis quae habemus contenti esse possimus. Accesserunt huic sententiae iam multos abhinc annos ii, qui praesunt reipublicae ac meliora cupiunt. Accessit Senatus huius urbis, professus se et curae aegrorum pauperiorum et clinicis amplioribus consultum

velle. At omnia eodem quo prius statu manent. Ne tamen propterea rem desperemus: vos autem qui mecum medicae arti eiusque progressibus favetis, vos omnes, qui de nostra Academia bene vultis mereri, vos etiam atque etiam rogo ut mecum faciatis et strenue contendatis subsidia clinicae institutionis ampliora fieri oportere.

Ad alteram muneris partem accedo, quae brevem enarrationem eorum quae Universitati, me rectore, aut laeta aut tristia acciderunt, postulat.

Ex amplissimo Curatorum collegio neminem morte amisimus. Quod magnopere laetamur, quum probe scimus quam cara vobis, Viri Amplissimi, haec nostra sit Academia, quanto studio eius splendori consulere cupiatis, neque vestra contingere culpa ut in institutione academica nonnulla frustra exspectentur. Pleni bonae spei commoda nostra prudentiae consilioque vestro commendamus et pie optamus et precamur ut diu vobis suppetant vires, quibus dignitatem ac splendorem Academiae Lugduno-Batavae augeatis.

Professorum ordinem animo perlustrantes duos desideramus viros clarissimos, CORNELIUM IACOBUM VAN ASSEN, anno academico praeterlapso propter aetatem septuagenariam rude donatum et NICOLAUM CHRISTIANUM KIST, grandem quidem natu, sed ea tamen aetate ut multos sibi annos sperare posse videretur, quorum uterque post paucorum dierum morbum, suis, huic Academiae et patriae ereptus est.

Natus est CORNELIUS IACOBUS VAN ASSEN die vigesimo quinto mensis Augusti anni millesimi septingentesimi octogesimi octavi, Harlingae, ubi pater eius fuit verbi divini minister. Septimum decimum agens annum in Academia, quae tunc Franequerae florebat, litteras colere coepit ibique duce viro clarissimo TYDEMAN quatuor annos strenue studiis operam navavit. Iam ea aetate inter aequales ingenii dotibus excellebat, id quod anno millesimo octingentesimo nono probavit publice defensa dissertatione iuridico-literaria *de Marci Tullii Ciceronis Oratione pro Aulo Cluentio Avito.*

Paullo post se in nostram Academiam contulit, ubi VAN DER KEESSEL et SMALLENBURG, viris clarissimis, ducibus, iuri se dedit et Franequeram reversus anno millesimo octingentesimo decimo summos in iure honores adeptus est defensis quaestionibus iuridicis inauguralibus. Deinde Hagam Comitis sibi domicilio delegit, in qua urbe reorum causam egit et iuvenes nonnullos generosos antiquis literis, quarum semper flagrabat amore, instituit. Postquam autem anno huius saeculi decimo tertio, Napoleontis senescentibus rebus, populi veluti e somno experrecti se in libertatem vindicare coeperunt ducem se praestitit et strenue operam dedit ut cives provinciarum septentrionalium patriae eodem incenderet studio. Quod quum ei prospere cessisset brevi post omnibus suffragantibus adscriptus est Eques Ordini Leonis Belgici. Plura deinceps obiit munera. Anno millesimo octingentesimo decimo quinto principem Fredericum in hanc Academiam comitatus est eique professores audienti ab epistolis fuit; matri Augusti nostri Regis Annae Paulownae historiam et literas tradidit Belgicas, et Referendarius secundae classis Ministerii Rerum Internarum est creatus. Anno millesimo octingentesimo vigesimo primo iuris cathedra in hac Academia ei est oblata, quam provinciam auspicatus est die vigesimo nono mensis Septembris eiusdem anni solemni oratione *de studio Iuris Romani hoc ipso tempore diligenter tuendo.* Mandatum est ei Ius Romanum et Ius civile hodiernum, quod munus triginta septem continuos annos obiit. In quo quomodo sit versatus testantur libri, in quibus doctrinam suam ad communem omnium usum prodidit, testatur quoque haec res, quod quamquam rude donatus per annum fere institutioni studiosae iuventutis praefuit, usque eo quoad collegae designati ei succedere potuerunt. Qualis fuerit VAN ASSEN in iuris disciplina, in literis, quam bene meritus de patria non est meum praedicare, neque id a me exspectatis, A. H. Hoc tantum addere mihi liceat eum in republica ita esse versatum ut Nassavicarum semper fuerit partium, ac regiae potestatis fautor, aversus a rebus novandis atque omni immodica libertate, neque tantum bonum fuisse civem sed scriptorem venustissimum et politissimum, in omni denique vita magna semper fuisse urbanitate, liberalitate, pietate in Deum.

Neque minorem nuperrime accepit dolorem nostra Academia e morte inexspectata Viri Cl. KIST in Facult. Theologica Professoris Ordinarii.

NICOLAUS CHRISTIANUS KIST natus est Bomeliae die undecimo mensis Aprilis anni millesimi septingentesimi nonagesimi tertii, patre IUSTO GERARDO KIST verbi divini ministro. Puerilem aetatem in patria urbe degit, ubi literarum studiis probe imbutus est in gymnasio, quod eo tempore a GUILIELMO TERPSTRA, viro doctissimo, egregia literarum laude regebatur. Theologiae destinatus anno millesimo octingentesimo undecimo ineunte in album studiosorum receptus est in Academia Ultraiectina, ubi VAN HEUSDE V. Cl. audiit, cuius institutio magnum in iuvenem habuit momentum. Historica vero studia, quorum iam tum amore flagrabat, ita est complexus ut magnam sui faceret exspectationem. Anno decimo quinto huius saeculi, quum patria nostra, diu tyranni dominatione oppressa, non multo ante libertatem recuperasset, cum compluribus studiorum sociis et amicis ad patriam defendendam accurrit; post brevem autem militiam proximo anno Ultraiectum reversus, tanto animi ardore studiis operam navavit ut die decimo tertio mensis Martii anni millesimi octingentesimi duodevicesimi summos in Theologia honores adeptus sit defensa dissertatione: „*de commutatione quam Constantino Magno societas subiit Christiana.* Die sexto mensis Maii eiusdem anni ad sanctum ministerium admissus est, neque ita multo post verbi divini antistitis munus sibi oblatum in pago qui dicitur Zoelen suscepit. Ibi per quinquennium magna cura omnes officii partes implevit, neque tamen propterea literarum studia neglexit, donec anno millesimo octingentesimo vigesimo tertio creatus est Professor extraordinarius Facultatis Theologicae in nostra Academia, quod munus die nono mensis Octobris auspicatus est habita oratione: „*de progressione ingenii humani in dogmatum historia Christianorum animadvertenda.*" Initio tantum tradidit Historiam Ecclesiasticam, postea vero CLARISSE, viro clarissimo, rude donato etiam doctrinam morum Christianam. Plurimum tamen semper temporis et operae tribuit studiis historicis, de quibus optime meritus est. Eodem fere tempore HERMANNO IOHANNI ROYAARDS, quocum et affinitate et amicitia coniunctus erat, eadem provincia in academia Ultraiectina delata est, quocum strenue operam dedit ut Historiae Ecclesiasticae in nostra patria honos suus redderetur eiusque studium si non stabiliretur attamen revivisceret. Anno millesimo octingentesimo vigesimo septimo ordinaria professio ei est oblata, quam auspicatus est solemni oratione: „*de Ecclesia Graeca divinae*

Providentiae teste" Quam provinciam quum per triginta sex et quod excedit annos magna cum industriae et doctrinae laude, magnoque nostrae Academiae honore obtinuisset, gravi correptus valetudine e mediis studiis fato ereptus est.

Ingenio fuit KIST ad artes optimas apto, diligens paterfamilias, fidelis amicus, bonus civis, germanus Christianus: magna et accurata excellebat doctrina, libero iudicio, magno veritatis amore: in munere autem obeundo satis apparuit quanti faceret Academiam Lugduno-Batavam, quam cara ei esset, quam cupide eius utilitatibus inserviret. Sit ei terra levis.

Pio officio defunctus atque eorum coram vobis repetita memoria, quorum obitum lugemus, ad alia licet transire gratiora et laetiora.

Et quidem primum grato animo commemorare licet cathedrae, a VAN ASSEN V. Cl. abdicatae, ita successisse duos novos professores ut alteri Ius Romanum, alteri Ius Civile hodiernum sit mandatum. Quae res, quum satis declaret eos, quos Rex his rebus praefecit, a multis saepe monitos, intelligere numerum professorum in nostra Academia iusto esse minorem, magno nos afficit gaudio. Quod autem vos potissimum estis electi, Cll. VAN BONEVAL FAURE et GOUDSMIT, quibus honorificum illud munus sit oblatum, valde laetamur. Tu enim, Cl. VAN BONEVAL FAURE, qualis esses iam apparuit Groningae, ubi per biennium laudem egregii doctoris consecutus es, eoque ipso quod tardius huc venisti satis declarasti, qua religione munus susceptum tuendum atque utilitatibus iuventutis tuae curae commissae inserviendum putares.

Quis autem te dignior, Cl. GOUDSMIT, cui cathedra Iuris Romani mandaretur, quum tanta ac tam iusta floreas fama doctrinae, ingenii, sollertiae et iam saepius indicaveris quantopere progressus eorum, qui iuri student, tibi sint curae.

Vehementer utrique vestrum gratulamur atque optamus ac precamur ut multos per annos incolumes servemini in studiosae iuventutis utilitatem, in huius Academiae honorem, in magnum bonarum artium emolumentum.

Neque minus gratum nobis accidit, Doctissimo DE IONG Persicae et Turcicae linguae lectore nominato, harum literarum studiosis consultum esse, unde nostro praesertim tempore uberrimos fructus exspectare possu-

mus. Quod quum diu in votis esset, tibi contigisse, Cl. IUYNBOLL, gratulamur, neque minus te ornatissimum DE GOEJE adeptum esse alterum Adiutorem Interpretis Legati Warneriani, a quibus speramus te, parte gravis tui muneris levatum, laudem Semiticarum literarum, quas semper feliciter coluisti, in nostra Academia digne tueri posse.

Est alia quoque res, qua magnopere laetamur. Vere enim nobis sperare posse videmur cathedram Historiae patriae novo professori oblatum iri, quod ut tibi, Cl. DE VRIES, nobis quoque magno est gaudio, non quod quisquam te dignior sit, cui illa provincia mandetur, sed quia gratum erit tibi, literis vero fructuosissimum, si omnes tuas vires ad studium nostrae linguae intendere poteris.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum idem qui prius est professorum numerus. Munus observatoris astronomici vacans discessu doctissimi HOEK, cui cathedra in Academia Ultraiectina est oblata, mandatum est ornatissimo NICOLAO MATTHEO KAM, Philosopiae Naturalis Candidato, quem strenuum tibi, Cl. KAISER, adiutorem fore speramus. Cl. autem VAN DER BOON MESCH doctissimus LUDOVICUS CAROLUS LEVOIR datus est amanuensis, cuius operam in chemia practica magni fore confidimus.

De Theologiae autem facultate non est quod multa dicamus. Hoc tantum dicere liceat, nos optare ut cathedra vacans obitu Cl. KIST mox digno successori tradatur, cuius doctrinae praestantia exstincti desiderium leniatur.

Restat ut dicendum sit de Medica facultate. In numero professorum nihil est mutatum. Gaudemus munus alterius prosectoris, qui diu desiderabatur, delatum esse doctissimo GUILIELMO KOSTER. Quod, quum disciplinae, quas tradis, tam late pateant, tibi gratulamur, amicissime HALBERTSMA. Neque dubitamus quin eum aeque ac doctissimum BOOGAARD strenuum adiutorem habiturus sis, qui communem tecum in Medicinae studiosorum progressus curam conferat.

Superest ut pauca dicam de instrumento academico.

Multorum experientia annorum satis comprobatum erat Laboratorium Chemicum scientiae progressibus nequaquam esse accommodatum. Conclavia physicae institutioni destinata angustiora erant et Museo Historiae Naturalis partem quandam adimebant; qua in tanta copia rerum novarum in diem accrescentium minime poterat carere. Academica denique Bibliotheca

in superiore parte aedificii Museo Anatomico dicati non modo librorum capax non erat sed tot voluminibus constipatis periculum erat ne aedificium corrueret.

Omnibus his incommodis consultum est e decreto Curatorum novo academico aedificio exstructo, quod anno millesimo octingentesimo quinquagesimo septimo inchoatum anno superiore exeunte pene absolutum munus suum praestare coepit. Festus fuit dies nostrae Academiae, ut vere dixit Cl. VAN DER BOON MESCH, quo est inauguratum. Tibi quoque, Cl. RIJKE, gratulamur et optamus ut pars tibi destinata mox perficiatur votisque tuis respondeat. Quod autem tibi, Cl. HALBERTSMA, assignatum erat aedificium, melius id quidem multis aliis in hac Academia erat, sed tamen gaudemus te mox adepturum esse novum aedificium quod ne optimis quidem in exteris regionibus cedat.

Neque minore gaudio memorare licet non multum superesse Speculae Astronomicae, quam tuis auspiciis, Cl. KAISER, disciplinae, in qua tu regnas, magnae fore utilitati speramus.

Reliqua academica aedificia sarta tecta sunt.

Musea, alia aliis largius, nova accipiunt dona, magnoque decori, ut semper fuerunt, sunt nostrae Academiae.

Unum modo superest, Academicum Nosocomium dico, de quo non sine dolore dicere possum. Undecim fere sunt anni ex quo primum ratio omnium earum rerum, quae ad practicae medicinae institutionem pertinent, in quaestionem venit. Ostendit ea quaestio numerum aegrorum, quibus ad medicam institutionem uti possumus, nequaquam satis esse magnum; quum autem non multum ante V. Cl. VAN DER BOON MESCH et V. Doct. VAN KAATHOVEN luce clarius demonstravissent Nosocomio quoque Urbano plurima abesse, consentaneum erat utrique rei eodem tempore consulere. Saepius deinde res est agitata, anno millesimo octingentesimo quinquagesimo tertio meliora nobis sperare posse videbamur, et tamen usque ad hunc diem omnia eadem manserunt. Nosocomium, quod a Sancta Caecilia nomen habet, ne minimam quidem laudem sibi vindicare potest et numerus aegrorum, qui ad medicam institutionem adhibentur, ne uno quidem auctus est. Quae autem huius rei causa est? Metus est enim ne maiores sint impensae, quas coniuncta cura pauperum aegrorum et medicae institutionis postulabit. Quasi

non sit primarium officium divitiorum pauperes, qui morbo impediti victum quotidianum quaerere non possunt, valetudini reddere. Quasi huius urbis non intersit medicinae studiosos, quibus nulli fere facultati plures sunt adscripti, cogi ut aliunde petant quod in nostra urbe frustra quaerant. Videant, imo videant consules ne nimia parcimonia quid detrimenti respublica capiat!

Tandem ad vos et de vobis dicendum est, Cives Academiae, commilitones exoptatissimi!

Gratum mihi accidit ut laudibus vos prosequi mihi liceat: bonam bonorum morum famam quaesivistis: humanitatem si quis alius ipse hoc anno expertus sum: optimarum artium studia non pauci probaverunt. Multi vestrum, summos adepti honores aut solemni disquisitione studiis approbatis, doctrinam in hac Academia comparatam in communem omnium usum contulerunt. Doctae prodierunt dissertationes, ex quibus satis apparuit severa studia scriptoribus cordi fuisse. Neque alia publica industriae documenta desunt. Quinque vestrum quaestionibus in Academia Ultraiectina propositis ita responderunt, ut tres eorum, ornatissimi ADRIANUS FREDERICUS GREGORY, Iuris Utr. Stud., FREDERICUS LUDOVICUS RUTGERS, Theol. Cand., et ADOLPHUS VAN OVEN, Phil. Nat. Stud., aureo praemio sint donati, unus vero, ornatissimus IANUS ELISA MOLTZER, Theol. Stud., argenteo: neque mihi praetereundus est ornatissimus HENRICUS OORT, Theol. Cand., qui honorificum testimonium accepit. Quod vobis gratulamur. Quorum nobili exemplo incitati spero fore ut ita respondeatis quaestionibus, quae hodie in hac Academia proponuntur, ut non minori numero proximo anno idem honor contingat.

His utinam, Iuvenes lectissimi, infausta apponere ne coactus essem. Sed nec vestro ordini dira mors pepercit. Quatuor vestrum, IANUS MARINUS HENRICUS TEN HOLTEN, Litt. Cand., HENRICUS IULIUS ADRIANUS BEGEER, Theol. Cand. et Phil. Nat. Stud., GERARDUS VAN OORSCHOT, Theol. Cand., et PETRUS IACOBUS IOANNES IONAS, Iuris Cand., diem obierunt supremum. Profecto memoria tenetis quam subito unoque temporis momento is quem postremum nominavi, optima gaudens valetudine, fato sit ereptus. — Omnes bene a magistris audiebant, iucundi erant amicis, parentibus cari. Pie eorum memoriam coletis atque utinam mortis necessitatis memores

semper ita vivatis ut ultima hora, quae propter vitae brevitatem nunquam longe abesse potest, vixisse cupietis.

Hoc unum superest ut tibi, Cl. DE WAL, a Rege Augustissimo successori mihi designato Academicos fasces tradam. Salve, Rector Magnifice! iterumque salve! Floreat, te duce, alma haec musarum sedes! Uti mihi favit sic tibi iam faveat Deus Optimus Maximus, cui sit laus, gloria, honos!

DIXI.

CORNELII IACOBI VAN ASSEN

SCRIPTA EDITA.

Disputatio Iuridico-Literaria de M. Tullii Ciceronis Oratione pro Aulo Cluentio Avito. Franeq. 1809. 8°.

Quaestiones Iuridicae Inaugurales. Franeq. 1810. 8°.

Het beeld van ARIADNE in de beeldengalerij te Parijs. In Mnemosyne, symbolis a Cl. TYDEMAN et VAN KAMPEN editis, t. III. (1817) 175 sqq.

Opgave der verzameling van standbeelden en andere voorwerpen van oude beeldhouwkunst in het Paleis van de Louvre te Parijs, in Mnemosyne caet. t. III. (1817) 185 sqq.

Hulde aan CHRISTIAN GOTTLOB HEYNE. 's Grav. 1816. 8°.

J. M. KEMPER, Redevoering over de lotgevallen van onzen leeftijd. Uit het Latijn. 's Grav. 1816. 8°.

Verhandeling over de beste leerwijze op de Latijnsche scholen, bekroond door de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. In: Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van de Maatschappij der Wetenschappen, t. III. p. I. (Harl. 1818), 1—102.

PERIKLES van Athene. 's Grav. 1819. 8°.

Over de begrippen van kieschheid bij de Ouden. In: Magazijn van Wetenschappen, Kunst en Letteren, verz. door N. G. VAN KAMPEN, VII. (1827), 169 sqq.

Oratio de studio Iuris Romani hoc ipso tempore diligenter tuendo. In: Annalibus Academiae Lugduno-Batavae a. 1821—1822.

Over het Staatsbestuur volgens CICERO. In: Magazijn van VAN KAMPEN, V. 321 sqq. VII. 19 sqq.

Adnotatio ad GAII Institutionum Commentarium I. L. B. 1826. Editio altera emendatior. L. B. 1838. Editio tertia emendatior. L. B. 1849. 8°. — Comment. II, usque ad locum de legatis. L. B. 1855. 8°.

Over de *aditio hereditatis* als grondslag der verpligting tusschen erfgenaam en legataris. In: Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving, IV. (1829), 177 sqq.

Tweetal Voorlezingen over de vrijheid van spreken en schrijven te Athene en te Rome. In: Magazijn van VAN KAMPEN, X. (1830), 1—82.

Het onwettige der petitiën aan de Staten-Generaal of art. 161 der Grondwet. 's Hage 1829. 8°.

De Hooge Raad van Nederland of eenige bedenkingen op art. 176 en 182 van de Grondwet. 's Hage 1830. 8°.

Wenken, herinneringen en aanteekeningen uit de dagen van Neêrlands herstelling. Leid. 1830. P. 1 mense Septembri, p. 2 mense Octobri edita. 8°.

Aanspraak van den Rector-Magnificus aan het vrijwillige Jagercorps uit de Studenten. In: Studenten-Almanak, 1831, et in Roemeri opere: Gedenkschrift van den uittogt der Studenten, 20—23.

Oratio de immoderata libertatis cupiditate Europae calamitatum effectrice. In Annal. Acad. Lugd. Bat. a. 1830—1831, et separatim, L. B. 1831. 8°. Gallica versio prodiit sub titulo: Du désir immodéré de la liberté considéré comme la cause des calamités, qui affligent l'Europe. Amst. 1831. 8°.

Verhandeling over de uitdrukking der smart in de beeldende kunsten. In: Recensent, ook der Recensenten, 1833, n°. 6.

Romeinsche rechtspleging en Romeinsche zeden. In: Nederl. Jaarboeken voor Regtsgel. en Wetgeving, III. p. 5 sqq.

Over het snel-, geheim-, cijfer-, schoon- en ver-schrift bij de Ouden. In symbolis menstruis, quibus titulus: De Gids, a. 1844. n°. 6.

Over het Manuale Latinitatis fontium Iuris Civilis Romanorum, auctore HENR. ED. DIRKSEN. In: Nederl. Jaarboeken, voor Regtsgel. en Wetgeving, (1839) I. 459 sqq. Supplementa leguntur ibid. VI. 150 sq., en Nieuwe Bijdragen voor Regtsgel. en Wetg. IV. 387 sq.

Vragen en Opmerkingen, Romeinsch regt betreffende. In: Nederl. Jaarb. III. 152 sqq. 400 sqq. 770 sqq. IV. 441 sqq. 771 sqq. V. 380 sqq. X. 570 sqq. XII. 763 sqq. Nieuwe Bijdragen, V. 219 sqq.

Het Nederlandsche huwelijk en de betrekkingen tusschen ouders en kinderen. In: Nederl. Jaarb. III. 625 sqq.

Over de Vredemakers te Leiden. In: Nieuwe Bijdragen, I. 72 sqq. Supplementa leguntur ibid. V. 237 sqq.

Voorlezing over J. H. VAN DER PALM. In: Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, VI. 189 sqq.

De Taal der Grondwet. Leid. 1844—1848. 2 pt. 8°.

De graad van Doctor in de Rechten. In: Nederl. Jaarb. VI. 544 sqq.

Opmerkingen bij het voorstel tot herziening der Grondwet. In Collectaneis a Cl. DE BOSCH KEMPER editis: De Tijdgenoot, 1845, 214,225.

Leiddraad voor het Collegie van het Burgerlijk Wetboek. Leid. 1846. 8°. Verkorte en herziene uitgaaf. Leid. 1854. 8°.

De taal en stijl der Gerichten. In: Nieuwe Bijdragen voor Regtsg. en Wetgev. V. 36 sqq.

Gevoelens van CUJACIUS, over onderscheiden onderwerpen van het Romeinsche Regt. In: Nederl. Jaarb. XI. 533 sqq.

Over alliteratie in onze moedertaal. In: Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn, 1854.

Eene beschouwing der verschillende Nederlandsche Staatsregelingen van 1795 tot op Koning LODEWIJK. In: Nieuwe Bijdragen tot Regtsg. en Wetgev., II. 224 sqq.

Verklaring van Pandecten-plaatsen behoorende tot de gerechtelijke geneeskunde der Romeinen. In: Nederl. Jaarb. voor Regtsgel. en Wetgev. X. 201 sqq. 570 sqq. XI. 5 sqq. XII. 433 sqq.

Vlugtige aanmerkingen op de Indische Wetboeken. In: Themis, Regtskundig Tijdschrift, (1850) 1 sqq.

Over leven, geluk en dood, naar de begrippen der Ouden. In: Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, III. (1850) n. 3.

Aanmerkingen op het Burgerlijk Wetboek. In: Themis, XII. 104 sqq. XIII. 566 sqq. Nieuwe Verzameling, IV. 156 sqq. V. 209 sqq.

Over de eereblijken, welke van landswege aan uitstekende mannen, bij de Grieken en Romeinen en vooral in Nederland zijn uitgereikt. In: Recensent, 1855.

Levensberigt van M^r. GERLACH CORNELIS JOHANNES VAN MASSOW. In: Handelingen der Maatschappij van Nederl. Letterkunde, 1852. 88 sqq.

De toestand van het onderwijs in de Fransche rechtsscholen in het laatste gedeelte van de vorige eeuw. In: Nieuwe Bijdragen tot Regtsg. en Wetgev. IV. 280 sqq.

Lineamenta extrema Iuris privati Iustinianei sec. textum Institutionum. I. (Personae) L. B. 1855. II. (Res et Iura in Re) L. B. 1856. III. (Obligatio) L. B. 1858. 8°.

Proeve van verklaring van een enkel artikel (1411) van het Burgerlijk Wetboek, ter aanbeveling van monographiën. In Themis.

Scholien op de Grondwet, art. 1—10. In: Nieuwe Bijdragen tot Regtsg. en Wetgev. VII. 5 sqq.

Verslag van de HH. J. VAN LENNEP, M. DE VRIES en C. J. VAN ASSEN over een voorstel van M^r. H. J. KOENEN. In: Verslagen en Mededeelingen van de Letterkundige afdeeling der Akademie, I. (1856) 182 sqq.

NICOLAI CHRISTIANI KIST

SCRIPTA EDITA.

Dissertatio de commutatione, quam Constantino Magno auctore societas subiit Christiana. (Trai. ad Rhen. 1818.)

De nagedachtenis van EW. KIST, plegtig gevierd in de Gemeente van Zoelen, den 24sten Maart 1822, met eene Leerrede over Openb. XIV: 13. (Tielae, 1822.)

Iets over het zielelijden van JEZUS, ontleend aan het Oppositionsschrift von SCHRÖTER und KLEIN, Bd. III. Heft II, IV, in opere periodico c. t. *Nieuw Christelijk Magazijn* van H. J. KROM, 1823. p. 371—412. (Sine nomine auctoris.)

Proeve ter verklaring van Matth. XI: 7—15. ibid. p. 471—489. (Sine nomine auctoris.)

De progressione ingenii humani in dogmatum Historia Christianorum animadvertenda. Oratio Inaug. inserta Ann. Acad. L. B. a. 1823.

De Ecclesia Graeca, Divinae Providentiae teste. Oratio Inaug. Ann. Acad. L. B. 1827 inserta.

Aanspraak aan de leden van den Eerw. Kerkeraad der Herv. Gemeente te Zaltbommel, na het ter aarde bestellen mijner dierbare moeder SYBURGH HENDRICA ROYAARDS, Wed. J. G. KIST, op den 5den nov. 1829.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland; verzameld door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. Tom. I. (L. B. 1829.)

De Kerk en het Patriarchaat van Aquileja. Ibid. p. 83—143.

De Pauselijke aflaathandel ook in deszelfs invloed op de Kerkhervorming. Ibid. p. 145—244.

De Christelijke Kerk op aarde volgens het Bijbelsch onderwijs en de Geschiedenis. Eene door Teyler's Godgeleerd Genootschap bekroonde Prijsverhandeling. (*Werken van Teyler's Godgel. Gen.* Tom. XXX. 4°, Harl. 1830.)

Archief Tom. II. (1830).

Over den oorsprong van het Bisschoppelijk gezag in de Christelijke Kerk, in verband met de vorming en den toestand der vroegste Christengemeenten. (Eene proeve van de echtheid en belangrijkheid der brieven van IGNATIUS.) Ibid. p. 1—61.

Cf. etiam ibid. 62—64.

Godsdienstige gronden tegen angstige vrees, in den tegenwoordigen nood des Vaderlands; leerrede, uitgesproken te Leiden 27 Oct. 1830. (L. B. 1830.)

Archief Tom. III.

Nalezing op de verhandeling over den Pauselijken aflaathandel. Ibid. p. 433—469.
Cff. ibid. p. 470 sqq. 493 sqq.

Het goede der verdrukking; Leerrede over Ps. CXIX: 17. Uitgesproken te Leiden den 12 Dec. 1830 (inserta fasciculo c. t. Akademische Leerredenen, Tr. ad Rh. 1831).

De terugkomst der Vrijwillige Jagers godsdienstig gevierd op den gedenkdag van Leidens Ontzet. Ter opening der Akademische lessen den 3 Oct. 1831. (L. B. 1831.)

Die gelooft behoeft niet te vreezen. Leerrede over Mark. V: 36^b, gehouden te Leiden, den 12 Augustus 1832, na het ontstaan der heerschende ziekte binnen deze stad. (L. B. 1832.)

Archief Tom. IV. (1833.)

De Geschiedenis van de Leer des Christendoms, in betrekking tot Kerkelijke Geschiedenis en Geschiedenis der Leerstellingen, voorgesteld als afzonderlijk vak der historische godgeleerde wetenschap. Ibid. p. 1—80.

Levensberigt van JOHANNES SMETIUS, opgemaakt uit oorspronkelijke meest ongedrukte stukken. Ibid. p. 117—180.

Onuitgegeven brieven van geleerden uit de papieren van JOHANNES SMETIUS afkomstig. Ibid. p. 181—230.
Cf. ibid. p. 116.

Archief Tom. V. (1834.)

Cff. ibid. p. 203 sqq. 461 sqq. 478, 479 sqq. 487 sqq.

Over de verwisseling van zedelijke en zinnelijke hoedanigheden in sommige Betuwsche Idiotismen. (Inserta collectioni c. t. *Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* te Leiden, Tom. III. Sect. 2^{ae}, L. B. 1834.)

Iets over JANUS SECUNDUS als stempelsnijder, en over zijne penningplaat *Vatis amatoris Julia sculpta manu.* (In P. O. VAN DER CHIJS *Tijdschrift voor algem. Munt- en Penningkunde*, Tom. I, cum tabula.)

Archief Tom. VI. (1835.)

Sluikhandel eene doodzonde. Ibid. p. 169—188.
Cff. ibid. p. 259 sq. 261 sqq. 303 sqq. 319 sqq. 327 sqq. 330 sqq.

De Christelijke Kerk op aarde, (Edit. 2da, 2 voll., L. B. 1835.)

Archief Tom. VII. (1836), quo continentur:

Aanteekeningen uit de Synodale Vergadering van Zuid-Holland van al het voorgevallene in de zaak en leer der Remonstranten, van het jaar 1619—1777.

Levensschets van Ew. KIST. (Hag. Com. 1836, desumta ex operibus Soc. Hagan. pro def. rel. Chr.).

Hervormings-Leerrede, uitgesproken te Leiden, den 30 Oct. 1836. (L. B.)

Archief Tom. VIII. (1837.) Cff. ibid. p. 387 sqq. 403 sqq. 410, 411 sqq. 433 sqq. 439 sqq. 447 sq. 455 sqq.

Oratio de inchoata necdum perfecta Sacrorum emendatione. (Inserta Annal. Acad. L. B. 1836—1837.)

Archief Tom. IX. (1838.)

De onderteekening der formulieren door Hoogleeraren en Doctoren in de Godgeleerdheid, sedert de Synode van Dordrecht, bijzonder aan de Hoogeschool te Leiden; met fac-simile's. Ibid. p. 473—500.

Cff. ibid. p. 501 sqq. 521 sqq. 524 sqq. 533 sq.

Memoriam HEUSDII cum discipulis recoluit N. C. KIST, lectiones auspicans Historico- et Philosopho-Theologicas, A°. 1839—1840 habendas. (L. B. 1839.)

Leerrede ter viering van het elfde Eeuwfeest der invoering van het Christendom in Nederland en van den 322sten jaardag der Kerkhervorming, uitgesproken te Leiden den 3 Nov. 1839. Met een Naschrift over WILLEBRORD. (L. B.)

Archief Tom. X. (1840.)

De betrekking tusschen Kerk en Christendom, het ontstaan der algemeene Christelijke Kerk en de oorsprong van het Bisschoppelijk gezag. Ibid. p. 1—159.

Het kerkelijk orgelgebruik, bijzonder in Nederland. Een historisch onderzoek. Ibid. p. 189—304.

Het derde Jubelfeest der Jesuitenorde. Ibid. p. 359—378.

Cff. ibid. p. 183 sqq. 305 sqq. 308 sq. 311 sq. 328 sq. 330 sqq. 340, 358, 379 sqq., 398 sq.

Over J. H. VAN DER PALM. (In *Boeksaal*, 1840, II. p. 615 sqq.)

Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, Tom. I. (L. B. 1841.)

De beginselen en de nog onvoltooide toestand der Kerkhervorming uit hare benamingen afgeleid. Ibid. p. 91—151.

Bijvoegsels tot de uitgegeven latijnsche Redevoering: *de inchoata necdum perfecta Sacrorum emendatione* Ibid. p. 152—242.

Cff. ibid. p. 243 sqq. 247 sqq. 493, 494, 495.

Nederl. Archief Tom. II. (1842.)

PETRUS BLOCCIUS. Eene bijdrage tot de inwendige geschiedenis der Nederl. Kerkhervorming en eene proeve van haren onafhankelijken oorsprong en van hare zelfstandigheid. Ibid. p. 1—113.

Cff. ibid. p. 114 sqq. 208 sqq. 219 sqq. 251 sqq. 297 sqq. 383 sqq. 421 sq.

Nederl. Archief Tom. III. (1843.)

De Pausin JOANNA. (Eene aanwijzing dat het onderzoek harer geschiedenis nog niet gesloten is.) Ibid. p. 1—96.

Over JACOB VAN MAERLANT's tot hiertoe onbekend getuigenis voor het bestaan der Pausin. Ibid. p. 67—112.

Bijvoegsel tot de Verhandeling over PETRUS BLOCCIUS. Ibid. p. 289—410.

Onderzoek naar het vorstelijk regt van *Placet*. Ibid. p. 423—568.

Cff. ibid. p. 180 sqq. 193 sq. 287 sq. 385 sqq. 411 sqq. 417 sqq.

Nederl. Archief Tom. IV. (1844.)

Synopsis der handelingen van de classis van Nijmegen van het jaar 1598—1660, te zamen gebragt door DAVID HEYSTER, Predikant te Herveld in Over-Betuwe, uit het onuitgegeven handschrift medegedeeld. Ibid. p. 1—108.

Het humoristisch karakter der christelijke kunst in het tijdvak, hetwelk de Kerkhervorming der XVI[de] eeuw heeft voorbereid, zigtbaar vooral in de kerkelijke architectuur en de doodendansen. Ibid. p. 369—480.

Cff. ibid. p. 176, 177 sqq.

Nederl. Archief Tom. V. (1845.)

Het klooster van Reguliere kanunniken weleer op St. Pieterswiel buiten Zaltbommel gelegen. Ibid. p. 241—284.

Een woord van N. C. KIST aan J. H. WENSING, Prof. van het R. K. Seminarium te Warmond, betreffende zijn geschrift over Pausin JOHANNA. Ibid. p. 459—552.

Cff. ibid. p. 285 sqq. 295 sqq. 317 sqq. 344 sqq.

Nederl. Archief Tom. VI. (1846.)

Het terugkeeren der Waldensen in hunne valleijen, in de jaren 1689 en 1690. Geschetst door een ooggetuige. (Volgens het onuitgegeven handschrift.) Ibid. p. 1—108.

De litteratuur der Waldensen. Ibid. p. 109—129.

Iets over de hier te lande kortelings ontdekte middeleeuwsche muurschilderingen, bijzonder over die in de Pieterskerk te Leiden. Ibid. p. 419—476.

Over Germaansche architectuur in haar humoristisch en Reformatorisch karakter. Ibid. p. 477—491.

Cff. ibid. p. 133 sqq. 139 sq. 141 sq. 143 sq. 495 sq.

Het nederlandsche Bijbelgenootschap in 1846. Toespraak over den nieuwen weg, thans door het Genootschap ingeslagen, en de belangrijke uitzigten voor de Bijbelverspreiding zelve daardoor geopend. (L. B. 1846.)

Nederl. Archief Tom. VII. (1847.)

In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in omnibus prudentia et caritas. Ibid. p. 425—442.

Cff. ibid. p. 1 sqq. 61 sqq. 168 sqq. 177 sqq. 193 sqq. 202 sqq. 206 sqq. 309 sqq. 314 sqq. 385 sqq. 389 sqq. 419 sqq.

De verdeeldheid onder de Christenen. Leerrede over Philipp. I: vs. 18—20[a], het laatst gehouden voor de Rem. Geref. Gemeente te Amsterdam. (L. B. 1847.)

Leerrede over Exod. IV vs. 20[b]. (Leerredenen ter bevordering van Evang. kennis en Christelijk leven. 1847, n°. XI.)

Nederl. Archief Tom. VIII. (1848.)

JOHN ROBINSON, Predikant der Leidsche Brownisten-gemeente, de moederkerk der Ev. Independenten en grondlegger der kolonie Plymouth. Ibid. p. 369—407.

Cff. ibid. p. 198 sqq. 241 sqq. 257 sqq. 261 sqq. 408 sqq. 428, 429 sqq.

Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven. Tom. I. (oorsprong, lotgevallen en toestand der Christelijke Biddagsviering, bijzonder in Nederland.) (L. B. 1848.)

PIETER VAN DER WILLIGEN, geschetst door N. C. KIST in *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1848, bl. 36—45. Cff. ibid. p. 1 sqq. 22 sqq.

Nederl. Archief Tom. IX. (1849.)

Joos VAN LAREN, *de oude*. Oorspronkelijke stukken hem en zijn geslacht betreffende. Ibid. p. 49—72.

De Synoden der Nederd. Herv. kerk onder het Kruis gedurende de j. 1563—1577 gehouden in Braband, Vlaanderen, enz. Uit het nog onuitgegeven HS. Ibid. p. 113—208.

Cff. ibid. p. 1 sqq. 31 sqq. 73 sqq. 93 sqq. 99 sqq. 209 sq. 211, 216 sqq. 219 sqq. 224.

Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven, Tom. II (de Nederlandsche Biddagsbrieven). L. B. 1849.

Levensberigt van Ds. VAN DER WILLIGEN. (In eiusdem Nagelaten Leerredenen. Dav. 1849.)

Biddagsbrief bij het heerschen der cholera, Aug. 1849, door de Synode uitgevaardigd. (*Handelingen der Synode* 1849.)

Levensberigt van ABRAHAM LENS. (*Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.*)

Toespraak als Voorzitter der algem. vergadering van de Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leiden. (*Handelingen der Maatschappij* 1849.)

Bijdragen tot de vroegste geschiedenis en den toekomstigen bloei der Hoogeschool te Leiden, met fac-simile. Eene Feestgave bij de viering van haar tweehonderd vijfenzeventigjarig bestaan. (L. B. 1850.)

Letterkundig en beoordeelend overzigt der Geschiedenis van het beleg en ontzet der stad Leiden. (In *Nieuwe reeks der Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde*, Tom. V.)

Woorden bij het graf van Mr. JOHANNES DYCKMEESTER en van Mr. HERMAN JAKOB DYCKMEESTER.

Levensberigt van HERMAN JAKOB DYCKMEESTER. (*Handel. van de Maatschappij der Ned. Letterk.* 1851.)

Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland. Verzameld door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, Tom. I. (Schied. 1852.)

Historisch berigt aangaande de Holl. Geref. kerken in Rusland, door JACOBUS GARGON. Uit het oorspronkelijk handschrift medegedeeld door N. C. KIST. Ibid. p. 1—83.

De naamsoorsprong en het karakter der Ebionieten. Ibid. p. 311—329.

Blik op de lotgevallen van het Christendom in China; benevens een onderzoek naar de echtheid van het Christelijk Chineesch monument (met een fac-simile). Ibid. p. 359—468.

Cff. ibid. p. 355 sqq.

Levensberigt van J. E. VOET VAN CAMPEN, Predikant te Leiden. (In eiusdem *Bijbeloefeningen*, Sylv. Ducis, 1852.)

Woorden bij het graf van J. F. VAN OORDT JWZ. Ibid. 1852. 8°.

De allereerste Series Lectionum der Leidsche Hoogeschool door G. H. M. DELPRAT, met bijvoegselen, benevens eene volledige lijst der Rectores Magnifici en van het getal der jaarlijks ingeschreven studenten. (In *Nieuwe reeks der Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, Tom. VII. Sect. I.)

De vervolging der Kerk. (In *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*, Tom I. Amstel. 1852.)

Leerrede over Pred. XII vs. 12. (Leerredenen bij van der Wiel te Arnhem. 1853. n°. X.)

Oratio de religionis Christianae indole practica, uti antea semper, sic omnino hodie multum neglecta. (L. B. 1853 et in Annal. Acad. 1852—1853.)

Orationes, quae Ecclesiae reique Christianae spectant historiam, quatuor. (L. B. 1853.)

De Ariaansche strijd. (In *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*. Amstel. 1853.) Nieuw Archief Tom. II. (L. B. 1854.)

Het Necrologium en het Tynsboek van het adelijk Jufferenstift te Elten. Medegedeeld uit het onuitgegeven oorspronkelijk HS., benevens eene geschiedenis der abdy (met afbeeldingen). Ibid. p. 1—216, coll. p. 474 sqq.

Fragment eener Oud-Nederduitsche vertaling der Psalmen. Ibid. p. 349—376.

De oorsprong en de opkomst van het St. Aagtenklooster te Delft, uit een onuitgegeven HS. medegedeeld. Ibid. p. 377—399.

Ter nagedachtenis van HERMAN JOHAN ROYAARDS, den vriend mijner jeugd en van geheel mijn leven, mijn studiegenoot en medeuitgever van het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis. Ibid. p. 401—461.

Lijst der door H. J. ROYAARDS uitgegeven geschriften volgens tijdorde. Ibid. p. 462—473.

Schriften over HERM. JOH. ROYAARDS. Ibid. p. 473.

Cff. p. 239 sqq. 247 sqq. 268 sqq. 274, 280, 308, 348, 400.

HERMAN JOHAN ROYAARDS in zijne betrekking tot de Nederl. Herv. Kerk. (*Kerkelijk Weekblad*, 1854, n°. 3.)

Over de geschiedenis van het Presbyteriaal stelsel. (*Godgel. Bijdr.* 1855, p. 195—220.)

Levensberigt van den Hoogl. A. NIERMEYER. (*Leidsche Courant* 12 April 1855.)

Leerrede over 2 Chron. XXV vs. 9^{b}, gehouden te Leiden den 22 April 1855, na het afsterven van den Hoogl. A. NIERMEYER. (L. B. 1855.)

Aanspraak ter opening van de algemeene vergadering van Bestuurders der Maatschappij van Welstand enz. te 's Gravenhage, den 7^{den} Junij 1855. 8°.

De Waldensen. (In *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*, Tom. III. Amstel. 1855.)

Leerrede over 1 Cor. I. vs. 21. (Leerredenen bij van der Wiel te Arnhem, 1856. n°. IV.)

Nederlandsche Oudheden, bij Beek en Kesteren, (in *K. en L. Bode*, 1856. n. 33).

Aanspraak gehouden in de algemeene vergadering der Maatschappij van Welstand enz. te Middelburg, den 21sten Mei 1856.

Kerkhistorisch Archief, verzameld door N. C. KIST en W. MOLL, Hoogleeraren te Leiden en te Amsterdam, (Tom. I. Amstel. 1857).

Necrologium of Memorieboek van een der Zusteren Conventen te Haarlem. Uit het oorspronkelijk HS. medegedeeld. Ibid. p. 140—160.

Keizer KAREL V. Vier oorsponkelijke nog onuitgegeven stukken van zijne hand. Ibid p. 161—182 coll. p. 183 sqq.

Kritiek en litteratuur van de Geschiedenis der Waldenzen. Ibid. p. 209—270.

Merkwaardige aanteekeningen van NIC. VOETIUS, van 1657 tot 1666 Predikant te Meeuwen, betreffende de reformatie van het land van Heusden. Ibid. p. 299—318.

De zegels en zinnebeelden der Nederl. Herv. kerk. Ibid. p. 441—449, coll. p. 505.
Cff. ibid. p. 186 sqq. 201 sq. 205 sq. 343 sq. 364, 402 sqq. 422 sqq. 425 sqq. 500 sqq.
De invloed der Hervorming op de Roomsche Kerk. (In *de Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen.* Tom. IV. Amstel. 1857.)
Aanspraak gehouden bij de algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering van Welstand, voornamelijk onder landlieden. (1857.)
Leerrede over Matth. V vs. 48. (Leerredenen bij van der Wiel te Arnhem, 1858, n°. 1.)
De Hervormde kerken in onzen tijd. (In *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*, Tom. V. Amstel. 1858.)
De inwendige toestand der Nederl. Hervormde Kerk. (Overzigt van den staat der Nederd. Herv. Kerk; *Handel. der Synode* 1858. Bijlage C.)
Aanspraak gehouden in de algemeene vergadering der Maatschappij ter bevordering van Welstand enz. (1858.)
Toespraak als Voorzitter der algem. vergadering van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden. (*Handel. der Maatschappij* 1858.)
Aankondiging van: Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVI[e] siècle dans le Brabant Septentrional par PR. CUYPERS VAN VELTHOVEN, Tom. I. (*Kerk. Cour.* 1858.)

Kerkhistorisch Archief Tom. II. (1859.)

De Reenensche KUNERA-legende, in betrekking tot die van Sinte URSULA en de elfduizend maagden. Ibid. p. 1—48.
Eene kronijk van Egmond in handschrift. Ibid. p. 81—108.
De zegels en zinnebeelden der Nederl. Herv. kerken Ibid. p. 135—144 coll. p. 478 sqq.
De Hervormde gemeente te Zoelen in Nederbetuwe. Ibid. p. 442—464.
Cff. ibid. p. 77 sqq. 79 sq. 112 sqq. 419 sqq. 427 sqq. 473 sqq.
Aanspraak gehouden in de algemeene vergadering der Maatschappij van Welstand enz. (1859.)
De vrije wil, of de mensch een redelijk vrijwerkend wezen. Ter inleiding op een gedrukt wordend werk getiteld: de Christelijke wetenschap der zedeleer. (L. B. 1859.)
Praefatio ad librum c. t. *De moderne wereldbeschouwing voorgesteld en beoordeeld. Naar het Hoogduitsch van* LANG en KRAUSE, *door* F. C. A. HOOGVLIET, *Predikant te Spaarndam.* (Amst. 1859.)
Zout in ons zelven en vrede onder elkander. Leerrede gehouden te Leiden, daags na den tachtigsten verjaardag van den Hoogl. W. A. VAN HENGEL. (Amst. 1859.)

ACTA ET GESTA IN SENATU

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

A. 1859.

Die 25 m. Martii. Recitantur literae Curatorum quibus Senatui communicant, Regis Augustissimi decreto d. 8 m. Martii doctissimum P. A. DE JONG Literarum Persicarum Turcicarumque Lectorem, et ornatissimum M. I. DE GOEJE Adiutorem Interpretis Legati Warneriani alterum creatos esse.

Professores creati R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE et I. E. GOUDSMIT, in Senatu amplissimo iusiurandum praestant. Mox Clar. GOUDSMIT munus auspicatur oratione habita *de studio Iuris Romani hac quoque aetate in patria nostra excolendo.*

Die 4 m. Junii. Clar. R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE munus auspicatur habita oratione *de usu regulae Celsi, scire leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem, in interpretandis legum imprimis civilium codicibus.*

Die 29 m. Novembris. Senatus luget obitum Viri Clarissimi C. I. VAN ASSEN, Professoris emeriti, die 13 m. Septembris h. a. vita defuncti.

Recitantur literae Curatorum quibus Senatui communicant, Regis Augustissimi decreto d. 19 m. Septembris Observatorem in Speculo Astronomico creatum esse ornatissimum NICOLAUM MATTHEUM KAM, alterum autem Prosectorem Theatri Anatomici ornatissimum GUILIELMUM KOSTER.

A. 1860.

Die 12 m. Ianuarii. Senatus luget obitum Viri Clarissimi N. C. KIST, in Facultate Theologica Professoris ordinarii d. 19 m. Decembris extincti.

Candidati quatuor apud Regem edendi, e quibus Rector constituatur, designantur Viri Clarissimi:

I. DE WAL,
A. KUENEN,
P. L. RIJKE,
C. G. COBET.

Candidati, e quibus Actuarius creandus est, designantur Viri Clarissimi:

S. VISSERING,
H. HALBERTSMA I. F.,
I. I. PRINS,
P. L. RIJKE.

Die 2 m. Februarii. Recitatur decretum regium d. 26 m. Ianuarii, quo in annum proximum Rector Magnificus creatur Vir Clarissimus I. DE WAL.

Die 8 m. Februarii. Rector ad Senatum refert in conventu Curatorum Rectoris Magnifici et Assessorum Actuarium in annum proximum creatum esse Virum Clarissimum S. VISSERING.

Rectori futuro Assessores constituuntur Viri Clarissimi:

I. H. SCHOLTEN,
F. KAISER,
R. P. A. DOZY,
H. HALBERTSMA I. F.

Rector cum Senatu et reliquis professoribus in maius Auditorium Academiae descendit et ex cathedra orationem habet *de experientia medico perquam necessaria*. Mox enarratis fatis Academiae solennibus verbis magistratum deponit.

Novum Rectorem Magnificum Professores deducunt et officiosissime salutant.

PROGRAMMA

CERTAMINIS LITERARII

A

RECTORE ET SENATU ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE

DIE VIII MENSIS FEBRUARII ANNI CIƆIƆCCCLX

INDICTI.

Ex Regis Augustissimi GUILIELMI III liberalitate et munificentia, Rector et Senatus Academiae Lugduno-Batavae omnes Academiarum huius Regni cives et Athenaeorum alumnos in proximum annum ad certamen literarium invitant, et quaestiones a singulis Ordinibus Academicis positas promulgant hasce:

AB ORDINE MEDICORUM.

Praemissa brevi et accurata tum articulorum tum quibus ossa obediunt musculorum descriptione, inquiratur in mechanismum motuum tam manus quam digitorum.

Quam quaestionem, in gratiam eorum, qui responsuri patrio sermone utentur, his verbis indicari posse censuit Ordo:

Men verlangt een onderzoek naar den aard der bewegingen, waarvoor de menschelijke hand en de vingers vatbaar zijn, overeenkomstig het maaksel der daartoe behoorende gewrichten en spieren.

AB ORDINE IURIDICO.

I.

Quid inter bellum terrestre et maritimum interest Iure Gentium Europaeo?

II.

Disquisitio historica de usu et auctoritate Iuris Feudalis Longobardici in patria nostra.

Ad hanc quaestionem etiam vernaculo sermone respondere licet.

AB ORDINE THEOLOGICO.

Exponatur, quid de authentia orationum PAULI, *quae in* Actis Apostolorum *leguntur, doceat earum comparatio cum eiusdem Epistolis.*

AB ORDINE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I.

Quaeritur enumeratio et descriptio Piscium aquae dulcis, qui in Neerlandia inveniuntur.

Qui ad hanc quaestionem respondere cupiunt probe annotare debent, quasnam species ipsi viderint. Addantur speciebus non tantum nomina systematica, sed etiam vulgaria, quibus a piscatoribus, variis patriae locis, distingui solent. Praeter notissima LINNAEI et CUVIERII opera, consulendi etiam sunt libri, qui de Piscibus Angliae, Belgii et Austriae a viris meritissimis YARRELL, DE SELYS-LONGCHAMPS, HECKEL et KNER editi sunt. Diagnoses specierum ad normam LINNAEI latino sermone exponantur; in uberiori descriptione auctor, si ipsi magis placet, etiam belgico sermone uti poterit.

II.

Quaeritur expositio critica variarum methodorum, quibus usi sunt Physici ad definiendam velocitatem, qua electricitas in corporibus propagatur.

Ad hanc quaestionem etiam patrio sermone respondere licet.

AB ORDINE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I.

Ex Atticis Oratoribus et Poëtis comicis, quibus Plautus Terentiusque addantur, Atheniensium ingenium et mores, quales in vita privata conspiciuntur, accurate et eleganter describantur.

II.

Disquisitio critica de significatione et origine terminationum, in quas exeunt nomina urbium et pagorum in patria nostra.

(*Kritisch onderzoek naar de beteekenis en den oorsprong van de naamsuitgangen der steden en dorpen in ons vaderland.*)

Ad hanc quaestionem patrio sermone erit respondendum.

Commentationes, latina oratione conscribendae, nisi diserte patrii sermonis usus praescriptus aut concessus est, et aliena manu describendae, ante diem I m. Decembris huius anni mittuntor ad Virum Clarissimum SIMONEM VISSERING, Academiae Actuarium. Singulae lemmate inscribuntor adiunguntorque schedulae obsignatae, scriptorum nomina et praenomina integra continentes, eodemque lemmate extrinsecus distinctae.

Ordinum de Commentationibus iudicia pronuntiabuntur, optimarumque commentationum scriptoribus, disquisitione ante instituta, praemia tribuentur ipso die Academiae natali a. CIƆIƆCCCLXI.

IOËLIS EMANUELIS GOUDSMIT

ORATIO

DE

STUDIO IURIS ROMANI HAC QUOQUE AETATE IN PATRIA NOSTRA EXCOLENDO,

HABITA

D. XXV M. MARTII, A. CIƆIƆCCCLIX,

CUM ORDINARIAM IURISPRUDENTIAE PROFESSIONEM IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA SOLENNI RITU AUSPICARETUR.

6

ACADEMIAE CURATORES, VIRI AMPLISSIMI, NOBILISSIMI!
QUI CURATORIBUS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME!
ACADEMIAE RECTOR MAGNIFICE!
QUARUMLIBET DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI!
CIVES ACADEMIAE, IUVENES ORNATISSIMI, PRAESTANTISSIMI!
CUIUSCUNQUE ORDINIS AUDITORES QUI HIC ADESTIS SPECTATISSIMI!

Hac qua nos vivimus aetate, quum omnia quibus circumdamur assidue mutari et novam videmus induere formam, quum nullus fere est dies, quin nova in lucem prodeant negotiorum gerendorum genera, quum locorum temporumque intervallis quasi remotis frequentique adeo magis magisque inter gentes commercio, quae singularum civitatum propria sint vix amplius apparent, quum vitae consuetudo, mores et instituta toto coelo differunt ab iis quae a maioribus tradita accepimus, quum nostrismet iam ipsi legibus proprioque iure regimur, quum denique parum sit, sive vitae privatae sive reipublicae regundae rationem spectes, quod Romanis invideas, ab illis nihilominus iuris incunabula petere, nonne revera mirum videri potest et absurdum? Quid quaeso! quum mutata rerum omnium facie, novis urgentibus humanis necessitatibus propagatisque artium et doctrinarum finibus, Icti qui futuri sunt, imbuendi sint notionibus veteribus aut plane incognitis aut parum ab iis perceptis, in antiquis et obsoletis haerere, nonne singularis est stultitia? An forte quis iuris Romani cognitionem ideo commendandam esse putet, quod multum faciat ad mentis aciem acuendam ingeniique vires excercendas? Quasi vero hunc finem non longe facilius assecuturi simus, si aures animaeque nihil antiquatum, nihil inutile, sed id quod in ipsis rerum obtinet argumentis accipient?

Ad hanc quaestionem respondere, eo minus mihi videbatur ab hoc tempore et loco esse alienum, quod qui hanc Academiam curant, viri amplissimi, quantum Iurisprudentia Romana sibi curae cordique sit, rebus ipsis ac factis declararunt, quum auctoritate sua effecerunt, ut utriusque iuris publice interpretandi provincia duobus, quorum quisque in sua regione vitae tabernaculum poneret, committeretur, adeo ut cum meam disciplinae partem commendabo, non tam meam ipse stationem extollere, quam quod periti ea de re sentiunt, me patefacere videri velim.

Propositum mihi igitur est, hac solenni hora disserere de *studio iuris Romani hac quoque aetate in patria nostra excolendo.* Benevolis quaeso auribus me dicentem audiatis.

Est interpretandi ars, qua cum nemo potest esse destitutus, qui rite percipere velit, quid alterius animo sive loquentis sive scribentis obversatum fuerit, tum certe ille carere nequit, cuius munus est ius sive leges ad rerum usum et communem utilitatem accommodare. Quum enim neminem lateat, a recto pravove iuris intellectu pendere bona, fortunas, civium salutem ac vitam, facile intelligitur, eum qui sive patroni sive iudicis magistratusve munere fungi sibi proposuerit, ab huius artis praesidiis non rite paratus atque instructus veniat, vel in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut tamquam formularum cantor ab omnibus turpiter irrideatur, Icti nomine prorsus indignus habeatur.

Verum enimvero uti iuris interpretatio cum multis periculis est coniuncta, sic peculiarem quandam sibi habet difficultatem; si quidem ad aliorum vel oratorum vel scriptorum dotes maxime pertinet, copiose et ornate scribere aut loqui, ut audientium aures orationis dulcedine demulceantur, vel legentium animi sententiarum concinnitate et styli ornamentis delectentur, legislatoris contra est virtus, concisa atque absoluta verborum brevitate et simplicitate: *imperare*, *vetare*, *permittere*, *punire*. Legum adeo effata quodammodo ad oraculorum sunt instar, a Ictis utpote iuris sacerdotibus explicanda et ad civium notitiam promenda.

Non est nostrum, cum iuris interpretandi ratio magna ceteroquin ex parte constet praeceptis ex vulgaribus interpretandi principiis deductis, late

hac de re disserere. Meminisse sufficiat, primarium interpretis officium in eo constare, ut ex verbis, mentem legis eruere conetur quumque iis insit abstrusi aliquid, vel quid ambigue aut contrarie sit scriptum, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat, latentia exponere, obscura explicare, ambigua definire, pugnantia in concordiam redigere. Quod unum alterumve ut recte fiat, in verbis haerere non oportet; rationes sunt exquirendae, investigandum, quaenam fuerit ante legem latam iuris conditio, quaenam eius sanciendae causa et opportunitas, quem finem eius lator, rogando legem, sese assecuturum esse speraverit. Ita grammatices ac dialectices arte adhibita et historiae luce allata, non verba, sed eorum vim ac potestatem tenebit interpres.

At ne in eo quidem subsistet, qui iurisprudentiae dignam vult navare operam. Cognito enim ac perspecto legis consilio, totum quod ab ea regitur institutum animo suo volvere et ab omni parte vertere, varias quas in vita quotidiana induere formas multiplicesque quibus sese exhibere possit species explorare, quaenam extrinsecus momenta vim habeant inquirere, quomodo denique cum aliis iuris institutis cohaereat et quatenus ab iis discrepet, eum indagare oportet. Hac scilicet ratione legi, corpori per se inerti, inflabitur anima et nemo facile desideraturus est normam ad quam quidquid occurrat rite exigat.

Iam vero in hac interpretandi arte ceteris aliis ita praestant Romanorum Icti, ut merito omnium seculorum admirationem excitaverint sintque excitaturi, quamdiu iurisprudentiae suus constabit honos. Otiosum esset ac putidum, etiamsi temporis angustiae non impedirent, huius praestantiae multa excitare exempla, quum nullus fere Digestorum titulus iis non sit refertus. Ad unum provocare lubet, non ut ex me cognoscatis, sed potius ut mecum recognoscatis. Praetor in edicto suo fragili minorum aetati auxilium pollicetur hac oratione [1]). „Quod cum minore 25 annis natu ges„tum erit, uti quaeque res erit animadvertam." En paucissima et simplicissima verba! quibus tamen totam restitutionis naturam, vim et efficacitatem ita superstruit ULPIANUS, ut perlustratis qui huc pertinent locis, perfectam atque absolutam rei habeas imaginem. Exposito quippe praetoris

[1]) L. 1, § 1. D. de min. (4. 4).

consilio, aetate nempe minoribus succurrendi adversus insidiosorum hominum captiones, Ictum primum accurate quaerentem vides de significatione verbi *minoris*, quo temporis momento aetas sit aestimanda, utrum initium an finis contractus sit spectandus — utrum ipso die natali adhuc minor et horarum habenda sit ratio — utrum si bissexto sit natus, id biduum unus censeatur dies — et quandoquidem de *minore* loquatur praetor, an tum quoque restituatur, quum per eum maior sublevetur. Progrediens deinde ad verba *gestum erit*, copiose et eleganter explorari vides varii generis negotia de quorum restitutione ambigi poterat, num v. c. ea tantum quibus suo an etiam quibus alieno nomine obligatus sit — ex contractu an et ex delicto — extra iudicium an etiam iudicio — in damnis arcendis an etiam in lucro captando. — Ex verbis porro *ut quaeque res erit* cum efficiatur, non passim sed causa cognita succurri et tum demum, si minor non mero iure munitus sit, mira sagacitate indagari vides species, quibus cum ordinaria sufficiant remedia, cesset extraordinarium quod minoribus competit auxilium. At de minoribus quaerenti ecce! Icti menti obversantur omnia reliqua iuris instituta, quae cum ista aetate cohaerent et restitutioni formam dare possint; patriae potestatis habetur ratio, peculii iniicitur mentio, conspicis minorem cum servo negotium gerentem, mutuum dantem filiofamilias contra Sctum Macedonianum, contrahentem cum muliere intercedente contra Sctum Velleianum, cum alio minore idem atque ipsum implorante auxilium, nihil denique omittitur, nihil intactum relinquitur, nihil non exploratur, ex omnibus iuris partibus huic instituto nova affulsit lux, ex uno lapide pulcrum aedificium!

Eiusmodi igitur cum conspicua sit Romanorum in iure suo enucleando virtus, ut eo perfectioris interpretis referat imaginem, quo quis magis ad illorum exemplum sese conformaverit, iam una idonea est reperta ratio, quare nondum recedendum sit ab eo maiorum more, quo qui iurisprudentiae operam essent daturi, iuris Romani cognitione mature imbui voluerunt.

At vero audio sic mihi obloquentem: „Esto, de laudibus istorum nihil „detraho. Lubens confiteor, ULPIANUM singulari copia et ubertate, verbo„rum gravitate et argumentandi subtilitate PAPINIANUM, ingenii acumine „PAULUM a nemine umquam superari, sed quid hoc quaeso ad rem? Quidni „potius quam ad alienas opes provocare, nostrarum virium fieri periculum,

„quidni potius quam aliorum in re aliena uti opera, in patrio iure et Ger-„manico quod dicunt elemento evolvendo, eadem via ac ratione versemur, „qua Romani, quum leges suas aut praetorum suorum edicta tractanda „suscepissent?" Quasi ut hoc ipsum rite fiat, vana atque irrita sint quae intueamur exempla, aut quasi de his non valeat id quod CICERO de eloquentiae arte, ea scilicet numquam illam habere vim, ut quod in ingeniis nostris omnino non sit pariat et procreet — naturam enim omnium esse principem — verum ut ea quae sunt orta in nobis et procreata, educent atque confirment. Talia exempla qui aspernantur, non dissimiles mihi videntur peregrinantium, qui terras sibi ignotas visere cupientes, potius quam aliorum qui easdem peragrassent regiones, vestigia sequi, aut tutos atque idoneos itineris adhibere duces, undique errare et circumvagari malunt, ita ut quo tendant aut omnino non perveniant, aut nonnisi sero et longo circuitu, eo quo nisi sibi ipsi sapere visi essent, sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuissent; aut ut alia similitudine utar, qui omni contemto duce suis se propriis niti viribus, non sine arrogantia clamitant, hi sane non multum absunt a tironibus, qui dum pingendo sese exercent, quantum ad sensum pulcri venustique valeat habere oculos arte atque exemplis exercitatos, parum percipientes, coelum, mare, terram, naturam solam intuendas, opera artificum vel optime de arte meritorum procul habenda atque abarcenda existimant.

Quaerentibus igitur, ut faciunt, qui se facetos haberi volunt, *quis tandem nos liberabit a Romanis?* sic respondendum esse puto: veniet fortasse dies, quo a Romanis divortium facere eosque sarcinis collectis res suas sibi habere iubebimus, sed hic dies non prius illucescet, quam illorum nos in suo genere dotes aequaverimus et a Romanis, quomodo Romanis careamus, didicerimus.

Huncce diem nondum venisse pro certo affirmare ausim Nolo equidem id urgere, ex quo recentioribus temporibus codices scripti fuerint promulgati, nondum esse repertum eorum interpretem, quin si cum Romanorum coryphaeis conferatur, iaceat, aliud quid praeterea est observatione dignum. Nimirum si animum vertamus ad iuris conditionem qualis in patria nostra obtinet, haud prorsus iniustae mihi videntur querelae eorum, qui illud nequaquam pari gradu cum societatis hodiernae necessitatibus proce-

dere, imo ei quandam immobilitatem adhaerere putant, adeo ut in iudiciis subinde in dubium revocari videas ea, quae unanimi omnium consensu iam dudum sunt probata et accepta. In mentem mihi venit eius, quod accidere videmus circa rerum mobilium, praesertim mercium traditionem. Si quid umquam, haec certe arctissime cohaeret cum necessitate celeriter conficiendarum et coniungendarum inter se actionum, qua qualis hodie exercetur mercatura, magna illa et copiosa, omnium minime carere nequit. Merito itaque exspectaveris, non intra vetera nos et tralatitia subtitisse, sed citato gradu ultra Romanos esse progressos. Quod ut factum sit, tantum abest, ut pedem potius retulerimus, ita ut v. c. de constituto possessorio quod dicitur, de quo iure Romano constitit, serio in foro disputetur, ne dum ut agnoscantur varia illa mercium transferendarum genera, quae iam dudum invaluerunt quaeque nemo ex Ictis Romanis respuisset, qui probe percipiebant, traditionis actu, sive rei ipsius vel clavium apud horrea constaret traditione, sive dolia aut trabes signando perpetraretur, nil aliud significari, nisi ut quis rem animo sibi habendi quoquo modo in potestate sua acquisitam habeat.

Sunt qui huiusce rei culpam tribuant Codicibus scriptis, quasi illi angustis verborum cancellis Ictos circumdantes, novas quae appareant species repellant iurisque adeo progressum impediant. Equidem aut fallor, aut querelarum in hominibus, non in re est culpa malumque potius oriri existimo ex eodem fonte, unde iam tot civitatibus mala sunt coorta, nempe ut privati ipsi, otiosi ac nihil agentes, omnia a republica fieri flagitent. „Non „possunt, ut est in Legg. 12 et 13 D. de leg., omnes articuli singulatim „legibus comprehendi. Sed cum in aliqua causa sententia earum manifesta „est, is qui iurisdictioni praeest, ad similia procedere atque ita ius dicere „debet. Nam quoties lege aliquid unum vel alterum introductum est, „bona occasio est cetera quae tendunt ad eandem utilitatem vel interpre- „tatione vel certe iurisdictione suppleri." Hoc cum universe verum est, tum potissimum valet his ipsis temporibus, quibus frequentissimo rerum inter homines commercio, quotidie vel prorsus insolitae atque improvisae existunt conventiones, quarum appellationes nullae iure civili proditae sunt, vel certe tales, quae cum iam olim fuerunt, novam plane induerunt formam. Quod simulatque fiat, si statim legislatoris implores auxilium, alte-

rutrum accidat necesse est: nimirum aut de singulis illis novis speciebus ferentur leges subitaneae, tumultuariae, extravagantes, nullo cum iure quod exstat vinculo iunctae, aut ea quae hominum solertia excogitavit, usus confirmavit, perpetuo iuris civilis auxilio destituentur. Quod igitur initio frustra a legislatore impetres, hoc Ictorum munus est. His enim incumbit, cum prodeant quae utilitate et aequitate sese commendent atque radices agere coeperint, eorum quasi imperii sui potiri, naturam et indolem investigare, cum quibusnam ex vulgaribus ac proditis negotiis conveniant, explorare iisque, quasi iuris signum imprimendo, in systemate locum assignare. Hac ratione id quod fieri oportet non a legislatore primum postulabitur, sed Icti ipsi operi manum adhibebunt, et tum demum, quum ab illis quasi ius conditum et legislatori via erit munita, hic, sanciendo et controversias quae durare perseveraverint dirimendo, partes suas interponet.

Quod itaque a Romanis nondum didicimus et tamen iam dudum ab iis discendum erat, hoc est, ne ius quo utimur, habeatur tamquam septum quoddam clausum vel quasi muro quodam vallatum, quod extra se nil habeat nec recipiat, sed ut potius undique circumspiciamus, cum quibusnam ex iis quae exstant, ad quae referantur, nova quae existant similitudinem aut analogiam referant.

Sic equidem non nego fieri posse, ut error obiiciatur, quo, re non ab omni parte perspecta et falsa similitudinis specie decepti, in comparandis dissimilibus labamur, ut egregie fallebantur illi ex Romanorum Ictis qui in eo contractu, quo agri vectigales in perpetuum locari solebant, donec Zeno propriam ei tribuisset naturam, emtionem venditionem aut locationem conductionem sibi conspicere visi sunt, vel qui cum res aestimata alicui vendenda data fuerit, ex vendito vel ex locato agendum esse existimaverunt, sed huiusmodi errores delet dies; hoc certe ad vetera nova adiungendo et haec ad illa referendo, assecuti sunt, ne negotium civile bona fide gestum, umquam tuitionem iuris desideraret vel sanctione careret, adeo ut in analogia errare maluisse censendi sint, quam temere pati, ut qui fidem datam fallendo in aequitatem commisisset, ad ius provocaret.

Tertium quod iuris Romani cognitio affert emolumentum, positum est in ingenti qua abundat rerum ad ius pertinentium copia et varietate. Et

quid est quod miremur? Si reputemus, quomodo ius illud a rudibus ut solet initiis ortum et intra urbis moenia circumscriptum, subacta deinde Italia regnisque in provinciarum formam redactis, sensim sensimque incrementa ceperit, quomodo deinceps ad remotissimas et diverse moratas gentes, quae sese in Romanorum potestatem ac ditionem dedissent, adaptandum fuerit, qualem vicissim leges et instituta populorum cum quibus commercium erat, in ius Romanum vim habuerint et postremo cum illo coaluerint; si porro meminerimus, eo tempore quo omnia in peius ruere coepissent omnesque propemodum artes ac disciplinae ad interitum vergerent, solam iurisprudentiam vigorem suum retinuisse et excellentissimorum hominum ingenia exercuisse, si denique ratio habeatur diuturni illius temporis, quo postquam terrarum orbem sibi parere coegisset, imperium Romanum steterit, facile intelligitur, vix aliter fieri posse, quin in iis quae nobis supersunt iuris monumentis, inveniatur rerum aliarum super alias coacervatarum thesaurus.

Haec ipsa autem abundans rerum copia id efficit, ut quo plura hominum sagacitas reperiat nova et multiplicia negotiorum expediendorum genera, quoque maior augescente humana industria, existat rerum conficiendarum numerus et varietas, eo magis appareat iuris Romani utilitas, si quidem vix aliquid excogitari poterit, quod non in illo adminiculi quid quo nitatur, habiturum sit.

Non sum ignarus, fuisse olim hodieque esse, qui cum Romanorum placita ad prorsus aliena accomodassent, iurisprudentiae nocerent magis quam prodessent, neque is sum, qui ut hisce diebus factum vidi, societatem quae commenditaria audit, lubens per actionem tributoriam explicari velim, sed unusquisque perspicit, huiusmodi hallucinationes non perniciosae quam dicunt iuris Romani auctoritati, sed potius pravae atque ineptae eo utendi rationi esse imputandas.

Luculentissimum nobis exemplum praebet iuris cambialis historia. Si fidem habuisses nonnullis, ius Romanum causa erat, quare vera indoles ad recentissima usque tempora cum legislatores tum Ictos ita latuerit, ut ea quae legibus sancita fuerant, omnino non congruerent cum receptis sententiis illorum qui usu eius notionem bene perceptam habebant. Quid autem iam nunc constat? hoc nequaquam accidisse ideo, quod iuri Romano

nimium tribuissent, sed quod huc traxissent placita a cambii natura longe aliena et remota. Quod si enim schedulas istas non ex emt. vend. locat. cond. aut nescio quodam contractu proprium nomen non habente explicare conati essent, sed oculos potius vertissent ad eas iuris Romani conventiones, quarum obligandi causa non extrinsecus petenda sed in sola forma sit posita, si verbo dissimilia non miscuissent, sed similia cum similibus comparassent, *per* ius Romanum dudum eo pervenissent, quo nonnisi post multas ambages et seculorum errores ii rem perduxerunt, qui de hoc instituto optime meriti sunt.

Quae hucusque disputavimus etiam tum valerent, si ius Romanum cum in aliorum populorum recentiorum, tum in patriae nostrae leges aut prorsus nullius aut nonnisi exigui fuisset momenti. Et tum praestantissima illa Ictorum fragmenta, ob causas quas enumeravimus, haud secus ac reliqua vetustatis monumenta, quae coli et ad imitandum proponi solent, omnino digna essent in quibus operam nostram collocaremus. Rem vero longe aliter sese habere, nemini incognitum est. Quis enim ignorat, per totam fere Europam tacito plerumque populorum consensu ius illud, hic illic mutatum, truncatum, corruptum, fuisse receptum et innumerabilia eius placita in ius hodiernum immigrasse, ita ut a vero non longe aberrent, qui quoad ius, magna ex parte nos Romanam vivere vitam contendunt. Nisi adeo rivulos potius consectari quam fontes rerum videre malimus, ad hosce recurrendum esse primo obtuitu apparet. Neque quis forte putet, ea quae a Romanis mutuati sumus, sic nos nostra fecisse, ut tuto eorum originis obliviscamur. Imo tantum sine ratione valuit auctoritas, ut multa recepta sint ita proxime coniuncta cum peculiari populi Romani indole, regiminis forma et iudiciorum ordinatione, ut eo minus per se intelligantur, quo minus quadrent in plane diversam rerum societatisque conditionem. Et hic denuo apparet perniciosa vis ignorantiae aut potius simulatae semidoctorum eruditionis. Quum enim ius Romanum non ex ipsis fontibus haustum, sed per interpositam interpretum personam cognitum haberent, saepius factum est, ut capiti humano cervicem iungentes equinam, ea quoque inde desumerent, quorum hodie nemo nec rationem nec consilium

videat; quem denuo scopulum is solus evitabit, qui antiquitatis et historiae scientia imbutus, Ictos sua ipsorum lingua loquentes intelligere atque ita iusta ratione discernere didicerit, quid iis proprium et a nobis alienum habendum, quid omnibus commune ab omnibus amplectendum sit.

Quum igitur tantis nominibus sese commendet studium iuris Romani, mirari subit, cur in patria nostra ubi olim inprimis floruit, nonnisi pauci inveniantur, qui toto pectore illud amplectantur, alii qui insolenter fastidiant, alii qui cum discendi cupiditate incensi accessissent, facile ab eo sese deterreri passi sint et vix coeptum opus mox dereliquerint. Et primum quidem hoc tribuendum videtur seculi ingenio, prope dicam vitio. Ex quo enim apparuit, quantum ad hominum utilitates et commoda augenda valeat cum ea philosophiae pars, quae versatur in indagandis naturae viribus legibusque quibus singula reguntur, tum ea disciplina qua docemur, quomodo divitiae obtineantur et distribuantur, ab eo inde tempore hominum mentes et cogitationes sensim sensimque vertebantur ad id doctrinarum genus, quae ad bene beateque vivendum proxime referre viderentur. Unde cum infatigabili et laudabili sane nova sectandi ardore, nimius atque iniustus vetustatis contemtus et quasi revera novus ab integro seculorum nasceretur ordo, quidquid antiquitatem redoleat contemtui habere, ad id tantum quod adest, quodque praesens est quodque nostra procreavit aetas, sese accomodare coeperunt. Malum hocce uti universe serpit, ita iuri Romano iam bellum minitatur. Et sicuti nuper fuit, qui pueros in gymnasiorum subselliis sedentes non lingua Graeca sed zoologia imbuendos esse serio suaderet, mox si Deus vult, reperietur, qui dupondiis auctor erit, ut iuris elementa non ab Imperialibus Institutionibus appetere, sed a compendio quodam practico, a nescio quodam causidico, vernaculo sermone concinnato, auspicari velint.

Meminerint quaeso invidiosi illi obtrectatores id quod centies dictum et centies repetitum est, homines perpetua et continua serie sibi succedere, praesentia a praeteritis, futura a praesentibus esse apta, neque ullum secu-

lum frustra vixisse, neque imperium Romanum frustra stetisse, neque inanes fuisse Romanorum Ictorum labores, sed ubique cerni eorum vestigia non obliterata; vanam adeo esse gloriae affectationem ignorare aut flocci-facere immortalia illa quae perpetrassent, sed veram laudem in eo esse quaerendam, ut quae a veteribus affecta non perfecta fuerint, suppleamus, corrigamus, emendemus.

Quemadmodum autem disciplina nostra detrimentum cepit per insolentem quorumdam vetustatis contemtum, sic ab altera parte in reprehensionem incurrit per superstitiosam nonnullorum Romanorum venerationem, quorum dotes suspicientes eorumque admiratione perculsi, neminem post illos aliquid proficere posse profitebantur, vanos atque irritos esse omnes recentiorum conatus, innovare vel paululum a Romanis recedere religiosum, Pandectas, donum quoddam divinitus de coelo missum in perpetuam universi generis humani salutem, omnia continere quae umquam facta vel olim futura sint, nihil esse iustum, nihil aequum, nisi ad quod probandum ex hoc opere lectiones recitentur. Inepta et ridicula haec superstitio eam habuit vim, ut quaecunque a Romanis essent profecta, omnia sine discrimine eodem amore complecterentur, eadem religione colerent, quin intempestiva quadam sedulitate, ea quoque investigarent, quae IUSTINIANUS idque merito pro antiquae subtilitatis ludibriis haberi voluit, quo factum, ut cum rudes inprimis et infirmi magnam viderent dari operam iis, quae rebus non amplius apparerent atque ita ius a vita segregari, mature desertores efficerentur.

Alia causa quae homines ceteroquin non admodum indoctos a iure Romano remotos tenebat, posita est in peculiari eius fontium habitu et conditione. Constat nimirum, Romanorum ingenia a reconditis et abstrusis omnino abhorruisse, quumque aut omnino non, aut nonnisi paucis philosophandum esse arbitrarentur, nullam rerum cognitionem aut meditationem magni habuisse pretii, praeterquam eam, quae spectaret vivendi rationem societatemque civilem. Non pudebat SCAEVOLAS, BRUTOS, MANILIOS, civitatis principes, disceptare, num partus ancillae in fructune esset habendus, quia hoc disserendi genus ad civium usum non videbatur inutile,

dum quidquid frustra contenderet CICERO, parum solliciti erant perscrutari, quis esset finis bonorum aut malorum, quid sequatur, quid fugiat natura. Haecce Romanorum a mera contemplatione et philosophandi studio aliena indoles, in Ictís quoque eorum conspicua est. Non in scholarum umbra delitescentes, sed in media hominum vita degentes, in eo potissimum laborabant, ut consulentibus copiam sui faciendo, vel gravia in rep. munera obeundo, apud cives suos sibi laudem et gloriam conciliarent, et cum quaeritur quis Ictus vere nominetur, eum dicunt, „qui legum et „consuetudinis eius qua privati in civitate utuntur, ad respondendum, ad „agendum et ad cavendum sit paratus." Mirum itaque non est, eos longe ac perpetuo rerum usu exercitatos et ad forensium rerum tractationem non tam natos quam a deo fictos, in eo inprimis excellere, ut res quas tractare sibi sumsissent ab omni parte vertendo, volvendo et quasi subigendo, infinitas sibi causarum figuras et innumerabilem specierum multitudinem fingere valeant, et in decernendo quid iustum verumque sit, numquam fere labantur, sed qua in re deficiunt, est ea ars, qua infinita illa a se observata et notata, cogitatione ac mente comprehensa quasi in unum cogantur, res verbis rite designentur, quaevis ad sua genera deducantur, partibus rite describantur. Unde multorum institutorum, quae ab illis in eum modum fuerunt exculta, ut qui innovarunt, depravasse potius quam correxisse censeantur, frustra quaeras brevem et circumscriptam explicationem seu definitionem, et si quae occurrat, saepe est subnixa ridicula vocis definitae etymologia, vel certe talis ut facile everti possit: ubi genera sunt notanda, partitiones saepa ita perversae, ut in rem omnino non quadrent, quin rationes quae dantur ita aliquando suspectae, ut divinando potius et felici ut ita dicam intuitione, quam iusta ratiocinatione verum assecuti esse videantur.

Quod si porro attendamus ad Pandectarum quibus maxima ac praecipua constat iuris Romani pars, dispositionem, quale de iis ab idoneis harum rerum iudicibus fertur iudicium? singula quae tractantur praeclara et quantivis pretii, operis totius dispositionem incultam et fere barbaram. Titulorum qui se invicem consequuntur series ea, qua ad veteris iuris imitationem, usus forensis vel cuiusve alius rei, nulla certe materiae tractandae idonee habita est ratio, fragmenta autem in singulis titulis ita collocata vel

potius *proiecta* et *infarta* [1]) ut beatus praedicetur sagacissimus ille Germanus, qui ordinem quem in singulis agglutinandis compilatores secuti fuerint, reperierit, si ordo est dicendus ea rerum collocatio, cuius norma erat non subiecta materies, sed varii generis auctores, ex quorum scriptis fragmenta essent excipienda.

Haec quum sit externa praecipui fontis conditio, an mirum videri potest, nonnullos alioquin discendi cupidos rectam viam invenire desperantes metuentesque, ne sudando volverent saxum et proficerent nihilum, arduum et ingratum qui sibi videretur laborem abiecisse et ad alia quaevis animos vertisse?

Diffiteri, hasce difficultates obfuisse aliquando perque eas factum, ut plerique non ultra IUSTINIANI Institutiones saperent, eorum est, qui dum omnia quae sunt, uti sunt, tueri se putant, omnia sibi de manibus labi patiantur. Nostrum est impedimenta quae nobis obstare videntur, si non tollere, at certe minuere. Dicam quod sentio: Iuri Romano opera est danda, non quod Romanum, sed quod ius est, quibus verbis id intelligi volo, quod in eo reperiuntur innumera placita et iusti notiones quae naturali aequitate fundatae et ex intima hominum in societate degentium natura derivatae, omnium quidem animis insitae sunt, sed apud Romanos primum vivam formam et expressam imaginem acceperunt. Ex hac silva nobis adeo materies quaerenda, sed ita quidem, ut ex hac materie nova fiat species. Specificatio ista, ut barbara utar voce, spectat tum explicandi viam et rationem, tum argumenta quibus potissimum immorandum. Quod ad illud, relicto inepto et dudum exploso Digestorum ordine, ius civile quod ibi diffusum et dissipatum est, ea arte est tractandum, qua, ut DONELLUS ait, „fit ne animus in rebus ad nostram disciplinam pertinentibus persequendis, „tamquam incertis sedibus vagetur, ignarus quo tendat aut quid primum, „quid postremum sequi debeat."

Singula instituta suo loco collocata et apto ordine disposita, recte describantur, genera rite notantur, partibus distribuantur, omnia denique ita explanentur, ut perpetuo ipsos adeamus et monstremus fontes, quo ob

---

[1]) DONELLUS Comment. Iur. Civ. I. 1 § 10.

oculos ponatur, non tantum quid apud Romanos iuris fuerit, sed id praecipue, qua arte et elegantia in illo excolendo versati fuerint.

Quod ad argumenta tractanda, ea anteponantur, quae seu iure nostro sunt recepta, vel certe in illud nonnihil momenti habuerunt, nonnisi leviter vero adumbrentur illa, quae vel arcte cohaerentia cum Romanorum moribus, reipublicae regimine, magistratuum iurisdictione et iudiciorum ordine, simul cum Romanorum imperio evanuerunt, vel cum veterum Ictorum subtilitate et superstitiosa formularum observantia, vel denique cum erroribus ipsis de societatis humanae conditione et legibus obiectis, nec amplius vivunt, nec vita digna sunt.

Haec autem quae dixi non ita intelligi volo, quasi revocari velim tempora illa inculta, quibus sufficere videbatur, ut quis omnis eruditionis expers, ea tantum tenens quae sunt in disceptationibus atque in usu forensi, certa quadam verborum volubilitate, brocarda quaedam effutire valeret aut quasi immemor gloriae, quam nostrates olim historia iuris excolenda novisque et incognitis fontibus indagandis consecuti fuerunt, aut quasi ignarus eorum, quae Germanorum schola historica praestitit et in melius reformavit, pro nihilo ducam eam disciplinae nostrae partem, quae docet, quomodo quaevis instituta originem, incrementa et finem acceperunt. Ut enim hoc omittam, plures qui in Digestis occurrant locos, quum auctores habeant illos Ictos, quorum plerique longe ante IUSTINIANUM diversa iuris et iudiciorum conditione floruerunt, ex historia demum lucem suam accipere, neminem certe fugit, cuius quis civitatis nec mores nec instituta nec regiminis formam, nec leges cognitas habeat, eius ius civile non posse ab eo commode tractari, dum praeterea omnes iuris partes ita aliae ab aliis sunt aptae et colligatae unoque spiritu continentur, ut ea quae in usu ab iis quae antiquata et obsoleta sint, prorsus avelli nequeant. Quod volo, hoc est, ne in iis quae non nisi adiumenta et subsidia sunt, ita haereamus, ut pro re principali habeatur, quod nonnisi accessionis vice fungi oportet, nec quidquid agamus, umquam oculos avertamus ab eo fine, ut excolatur ius quod in ipsis obtinet rerum argumentis illudque eadem arte, qua Romani fuere insignes, interpretari discamus.

Superest ut vobis, Curatores Amplissimi! gratum animum tester, quod vestrae commendationi, quâ mihi ad Regis Augustissimi notitiam iter aperuistis, id acceptum refero, quod mihi provincia contigit omnium exoptatissima. Quod si enim ius civile docere semper fuit habitumque est pulcrum, tum eo mihi potissimum gratulor, quod isto munere fungar in hac urbe in qua natus et educatus, in hac Academia in qua institutus, una cum praeceptore aestumatissimo a quo instructus cumque illis quibus amicitiae vinculo coniunctus sum.

Quod unum pro honorifico vestro de me testimonio praestare possim quodque unum (sic mihi persuasum est) a me praestari vultis, hoc est, ut omni ope enitar, ut conservetis quam de me concepistis opinionem, ne vestrae commendationis vos umquam poeniteat.

Cum ad vos me converto, in quorum coetum congregor, ita me copia facit inopem, ut quem vestrum alloquar, dubius haeream. Tot hic adestis cum praeceptores, quos pio animo colo, tum fautores, amici, quibuscum mihi arcta est necessitudo. Ignoscite quaeso mihi, si temporis angustiis impeditus, eorum tantum meminerim quibuscum me studiorum ratio coniunxit.

A te, Cl. BAKE, sumo initium. Tu is es, qui viam mihi aperuisti ad intelligenda et suo pretio aestimanda praeclara illa vetustatis monumenta et ad interpretandi artem, qua utpote solido fundamento nisi iurisprudentia superstruatur, sterilis est omnis quae in ea ponitur opera. Sed tu simul is es, a quo didicimus, ne omnes, ne omnia, ne nimis miremur, ne veteres ita imitemur, ut cum virtutibus in eorum vitia quoque succedamus, ne prae antiquitatis veneratione, id quod nostrum, quod proprium, quod domesticum est, contemnamus. Fruare diu, Vir Cl., otio tibi concesso, si otium est, non senili socordia torpescere, sed iuvenili ardore e cornu copiae, larga manu effundere, quae tu modeste tua *ἄτακτα* vocas eaque qua insignis es doctrina et humanitate, inservire amicis, literis, Academiae, cuius gloria ac decus es.

A BAKIO institutus, iurisprudentiae me addixi ducibus Viris Cl. ASSENIO, TYDEMANNO, sene venerabili, quem nemo est, qui noverit, quin ob eximias

quae in eo elucent virtutes, colat, observet, ac diligat, et te, Cl. COCK, cui si, ut mihi blandior, non prorsus improbatus fui discipulus, utinam acceptus sim collega!

Te, Cl. VAN ASSEN, cum intueor, maxima perfundor laetitia. Primum enim tibi succedo ita corpore animoque vigenti, ut cathedrae tuae possessio, ne momento quidem interrupta quasique iuncta ad nos transitura sit. Deinde tibi succedo ita non invito, ut si uti legassis super munere tuo, ita ius fuisset, me si non èx asse — nimis grave tibi videbatur onus hereditarium — certe ex semisse instituisses heredem. Quem, Praeceptor Aestumatissime! tu te praestitisti literis, Academiae, discipulis, ex me — qui tantum tibi debeo — non audies, eo minus, quod quale de te ab harum rerum iudicibus fertur iudicium, notum tibi fecit haud ita pridem alius tuus discipulus, me cum aetate tum auctoritate superior, Curiae Supremae in patria nostra Praeses.

In me collata beneficia si enumerare velim, dies me deficiat. Iuvenem me, vix pueritia egressum, rudem adhuc et inopem, consiliis tuis adiuvisti, humanitate tua sustentasti, de me ipso ne desperarem effecisti; studiorum autem ardorem, quem in me tibi conspicere videbaris, ita inflammasti et excitasti, ut nisi prorsus obtuso fuissem ingenio, vix aliter fieri potuerit, quin iurisprudentiam Romanam, cui me adstrinxisses, in summis deliciis haberem. Nec Academia relicta, me a latere tuo dimisisti, sed cum sors tulerat, ut foro me destinarem et cura te sollicitaret, ne negotiis districtus a literis peregrinarer, nullum fere intermisisti diem, quin iis quibus tu solus uti scis illecebris, me ad pristinos amores revocares; et quum denique instaret tempus, quo te munere tuo abdicare lex cogeret, non tantum palam professus es, tibi nil optatius fore, quam ut cathedram quam tu honorasses, ego adscenderem, sed ut voti mei compos fierem, ea qua apud civitatis principes polles auctoritate, perpetrasti. Utinam Deus te diu servet incolumem tibique largiatur senectutem placidam, iucundam, tibi aliisque fructuosam. Maneas mihi, te obtestor atque obsecro, hortator, monitor, eorum quae ago observator et custos; addas denique ad magna ac multa de me merita, hunc cumulum, ut per te ipsum fiat, quo minus indignus tibi videar successor!

Vos Cl. DE WAL et VISSERING, praeceptores habere non contigit, sed alia

mihi vobiscum intercessit necessitudo. Lubens, Cl. DE WAL, in memoriam redeo illius temporis, quo quum tu accusatoris publici sustineres personam, ego reos defenderem, non quidem sine animi contentione in foro disceptavimus, sed ita, ut uni de altero esset persuasum, non verba cavillari nec auram popularem capere, sed ius tueri esse propositum. Lubens, VISSERING, recordor illius anni, quo studiorum stadio fere decurso, uterque usi sumus praeceptore THORBECKIO, viro illo praeclaro, cuius de hac Academia et de iure publico merita celebrare, non est meum. Testantur scripta, testantur grato animo qui sunt discipuli, testabitur memor et aequa posteritas, illius vero in me summam benevolentiam solenni hocce die silentio praeterire, impium et nefas ducerem.

Si Viri Cl. Iuris Antecessores! — nam te quoque, Cl. VAN BONEVAL FAURE, qualem habeo, usu iam pridem expertus es! — ex praeteritis futura augurari licet, si idem velle atque idem nolle optimum concordiae est pignus, si idem nobis est consilium eademque voluntas, iuventutem ad omnes bonas artes incitando, Academiae gloriam tueri et amplificare, nullus dubito, quin nulla ne umbra quidem simultatis inter nos oritura, sed perpetua nos iunctura sit amicitia.

Tecum, Cl. COBET, mihi et vetus et magna amicitia est. Viginti quinque sunt anni, ex quo literis humanioribus operam dantes in iisdem subselliis sedimus vicini, sedulo et quotidie fere respondentes ad quaestiones quas Cl. PEERLKAMPIUS proponere solebat. Multa ab eo inde tempore circa nos mutata sunt; quod idem mansit, est singularis meus erga te amor, summa ingenii tui admiratio. Quemadmodum igitur cum huius Academiae eras alumnus, tua nos tropaea e somno excitabant, sic et nunc tuum mihi exemplum ob oculos ponens, imitari conabor tuam in docendo alacritatam, erga discipulos benevolentiam, in iis diiudicandis constantiam et aequabilitatem. Et quamvis mihi ipsi non blandior, umquam me attingere posse id, ad quod tu iam pridem pervenisti fastigium — non enim, ut cum Graeco Graecissem, *παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἔσθ' ὁ πλοῦς* — altius tamen, ut ait QUINCTILIANUS, ibimus, si ad summa quaevis nitemur, quam si protinus circa ima substiterimus.

Quam tua praesentia me delectet, carissime OPZOOMER! etiam si taceam sentias. In hoc ipso auditorio tibi a latere fui, cum magna adstante corona

et summo omnium applausu, contra respondentes defenderes doctissimam tuam de Obligatione Naturali dissertationem, et ASSENIUS noster eloquenti quam habuit oratione, tuas praedicaret laudes et summa omnia de te polliceretur; quam spem te non fefellisse, omnes sciunt, qui in literis non plane sunt hospites. Unum quod doleo et mecum dolent amici Leidenses, hoc est, te non nobiscum morari neque nos uti suavitate sermonis et consuetudinis tuae. Sed ne invideamus Academiae Ultraiectinae ornamentum suum; optemus potius ut vires tuae pares maneant gravi quod magno cum discipulorum tuorum fructu, sustines muneri diuque te nos gloriemur amico!

Commilitones Praestantissimi! Iuvenes Ornatissimi! ratione vestra mihi contigit, quod non saepe aliis. Vulgo qui vos doceat atque instruat, vocari solet is, quem quamvis plurimis aliis nominibus sese commendet, alii vestrum numquam vidistis, de quo alii ne fando quidem audivistis. Ego hoc in maxima meae felicitatis parte duco, quod non tantum vobis non incognitus veni, sed quod maior vitae meae pars versata fuit in instruenda iuventute iurisprudentiae arte, quin nonnullorum vestrum qui hic adestis studia, iam privatim dirigere coeperam, ita ut cum his, ut Icti praescribere solent, *de eadem re alio modo.* Neque credatis velim, me quod alio titulo insignis ero alioque nuncupabor cognomine, animo erga vos, quos propter morum suavitatem ergaque praeceptores observantiam semper dilexi, umquam mutatum iri. Ero qui fui, nec morosus nec importunus magister, sed studiorum comes. Hoc interest, quod a forensibus laboribus immunis, totus in eo elaborare potero, ut opera ac studio meo doctiores sitis et Ictorum nomine olim digni habeamini. Unum illud a vobis enixe peto, ut ad discendum eam afferatis diligentiam, sine qua, nemo quamvis ingenio pollens, in aliqua arte aliquid proficere possit; quam si praestabitis neque officium vestrum deseretis, summa me spes tenet, fore, ut re experiamini, vix aliquid esse, quod tantum vobis fructus atque emolumenti afferre possit, quantum Iurisprudentiae Romanae notitia. Precor D. O. M. ut, sicut adest voluntas, ita mihi suppeditet vires, neque umquam dedecori sim Academiae Lugduno-Batavae, quam olim ornavit is, quem cum cogito et cum mediocritate mea comparo, tota mente et omnibus artubus contremisco, HUGO DONELLUS.

DIXI.

ORATIO

DE

USU REGULAE CELSI: „SCIRE LEGES NON HOC EST VERBA EARUM TENERE SED VIM AC POTESTATEM" IN INTERPRETANDIS LEGUM IMPRIMIS CIVILIUM CODICIBUS,

QUAM

AD ORDINARIAM IURISPRUDENTIAE PROFESSIONEM IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA SOLENNITER AUSPICANDAM

DIE IV M. IUNII A. CIↃIↃCCCLIX

HABUIT

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE,

IUR. ROM. ATQUE HOD. DOCT. IURIS IN ACADEMIA GRONINGANA NUPER PROFESSOR ORD.

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE CURATORES, VIRI AMPLISSIMI!
QUI HIS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME!
RECTOR MAGNIFICE, CAETERIQUE ARTIUM AC DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI!
QUI IURI DICUNDO ET CIVITATI REGUNDAE PRAEESTIS, VIRI PRUDENTISSIMI, SPECTATISSIMI!
VERBI DIVINI INTERPRETES PLURIMUM VENERANDI!
ARTIUM AC DISCIPLINARUM DOCTORES ERUDITISSIMI, PERITISSIMI!
ACADEMIAE CIVES, IUVENES PRAESTANTISSIMI!
CUIUSCUNQUE DENIQUE LOCI VEL ORDINIS HIC ADESTIS,

AUDITORES HUMANISSIMI!

Est haec temporum continua mutatio et opinionum inconstantia ut quae hodie omnes fere venerentur et honorent instituta, cras in contemtum delabi et odio haberi videas; quaeve hodie perspicuam omnibus veritatem continere atque extra omnem dubitationem posita esse videntur, cras difficultatibus plena sint vel indubitatis scateant erroribus.

Cogitetis, quaeso, A. H.! leges quibus regimur Academicae quid de linguae latinae latinarumque litterarum usu ac studio, omnibus adsentientibus, statuerint, quaeque hodie hac de re sint doctorum virorum opiniones!

Itaque quum constet usum linguae latinae in Academiis nostris multorum favore excidisse, de illo queri haud paucos, conclamantibus indoctis, deque ipsius linguae et scriptorum latinorum studii necessitate dubitare plurimos, ita quidem ut, si qui adhuc sint, qui, quamvis in harum litterarum studio vitae tabernaculum non posuerint, vel sic tamen illi faveant, hi

obsoleta et inania commendare, temporis item quo vivant usus et ingenium negligere, in caeteris autem quae aetas fert diiudicandis et tuendis non alio studio duci censeantur — fieri possit, AA.! ut idem de iuris civilis hodierni patrii, lingua quippe patria conscripti, interprete latino sermone munus suum auspicante, iudicium ferant, qui classicarum litterarum studium arctissimis finibus circumscribi cupiant vel etiam illud plane abrogari haud inviti patiantur.

Equidem vero quum neque temporis quod vivimus ingenium ignorare neque flocci facere in animo habeam, hoc illi concedam, ut paucis rationes reddam, cur latino sermone uti constituerim.

Necessarium hoc mihi visum est propter legis disertum placitum; legum vero observantiam tueri Iuris interpreti primarium praeceptum est.

At — veniam legis ab amplissimis viris, qui res Academiae curant, lex ipsa petere permittit. Scio equidem, sed sine idonea causa hanc veniam dari non posse nemo est, qui neget, neque equidem sine idonea et irrefragabili causa illam petere sustinuerim. Manifesta enim legislatoris voluntas haec est ut maneat exceptio illa venia neque tam frequenter concedatur ut regulam tollat; et, si forte frequentius iam danda sit quam ipsi legislatori sua aetate utile vel necessarium visum fuerit, urgens tamen etiam nunc adesse debet necessitas, uti v. c. in lectionibus de iure patrio habendis, quae si patrio sermone non haberentur, ipsa res de qua agitur ne quid detrimenti captura sit summopere verear. Caeterum semper tenendum est hanc demum esse veram legis reverentiam ut, quo durior sit lex vel ingratior, eo maior ducatur gloria obediendi, neque nostram sapientiam quam legislatoris sapientiorem videri velimus!

Num igitur hic forte argumenti, num vestra vel mea ratio veniam impetrare postulat? De argumento mox ipsi iudicabitis; num vestra ratio postulet, me *ex hoc loco* non latino sed patrio sermone verba facere, serio cogitare non ausim; ipsam hanc quasi dubitationem percontando prolatam excusetis, precor. Quod autem me ipsum attinet, iuris interpreti concedatis hanc legibus obediendi gloriam — vehementer enim me puderet, si meam imperitiam tamquam obsoletae legi culpae verterim — ignoscatis tamen, si de latine dicendi insolentia et difficultatibus ex meo vobis sermone magis constitit.

Itaque si neque argumenti neque mea ratio veniae impetrandae necessitatem praetexere sinant, nonne tamen, sic audio obloquentem, ipsa tibi mandata provincia, separata quae iam est a iuris Romani docendi munere, necessitatem illam urgere videtur? Haud scio an qui affirmando respondent, sic agant ex mente virorum amplissimorum quorum sapienti consilio et auctoritate illam separationem introductam esse laetor — equidem vero, hic sollennis dies ne unquam illuxisset, velim, si illam seiunctionem ad penitiorem partium cognitionem intimamque utriusque studii coniunctionem destinatam, tamquam liberationem iuris patrii a iure Romano celebrarem! Quod quidem nemini iniquum vel asperius dictum videbitur, qui ante hos duos menses virum Cl., cui iuris Romani docendi provincia in hac Academia est mandata, eloquenter et ex intimo pectore audiverit disserentem „de studio iuris Romani hac quoque aetate in patria nostra excolendo." Quapropter hunc imprimis divisae provinciae fructum fore spero atque confido ut ex interiori iuris Romani studio crescat iurisprudentia patriae vigor et praestantia! Materies iuris patrii hodierni magnam partem ex iure Germanico sit derivata, Germanicam illius indolem ostendere pulcrum sit et iuris patrii studio summopere proficiens; haud minorem profecto partem ex iure Romano mutuati sumus; neque Romanorum ICtorum illustri exemplo tuto carere possumus si vere patriam nobis efformare velimus iurisprudentiam.

Quodsi prae aliis omnibus maxime etiam interpretandi arte Romani praestant, illorum praecepta et regulas huc pertinentia eo diligentius observanda erunt quo magis ad eorum interpretandi rationem imitandam incitent. Crescit praeceptorum illorum momentum quo frequentius iuris recentioris interpretes ad illa provocare soleant, nec raro non bene intellecta in abusum vertant.

Quae quum ita sint, ab hac opportunitate non alienum mihi visum est disserere de huiusmodi praecepti usu in interpretandis legum imprimis civilium codicibus. Dico effatum CELSI, simplicissimum illud, quod tantum non omnes in ore habent: „Scire leges non hoc esse verba earum tenere sed vim ac potestatem."

Vos autem, AA.! ea, quae vestra est benevolentia atque humanitate me audiatis, hoc imprimis vobiscum reputantes orationem quidem me esse habiturum, iuris tamen civilis interpretem, non oratorem, ad vos verba facere.

„Scire leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem." Quid sibi vult hocce praeceptum, quae causa, cur in Digesta receptum sit, tamquam norma interpretationis ab omnibus observanda qui legibus a IUSTINIANO latis regerentur?

Simplex profecto et fere superfluum praeceptum videtur quo interpres admonetur ne verba sola legis inspiciat verum sententiam etiam legislatoris exquirat, in verbis ne haereat sed mentem expromat qua verba illa legislator edixerit. Verumenimvero, nonne ipsa verba legislatori *sola* sunt signa quibus voluntatem declaret, nonne solis illis verbis sententiam suam exprimere potest? An vero etiam de legislatore deque IUSTINIANI vel CELSI saltem tempore valet illud: verbis homines uti, ut dissimulent potius quam ut dicant quae sentiant? Non crediderim, AA.! Agnoscit ICtus potestatem verborum; verba agnoscit omnino tamquam signa quibus legislator voluntatem suam declaraverit; sine verbis enim voluntas legislatoris ad notitiam eorum qui illi obtemperent pervenire nequit; sed probe etiam scit verba non nisi *signa* esse eorum quae mente sua legislator conceperit, quibus saepissime satis imperfecte ipsius sententia exprimitur quaeque, etsi cum mente conveniant, tum demum recte intelliguntur, quum ab iis etiam ad quos dicta sunt eodem sensu accipiuntur.

Quid igitur? Verba ante omnia inspicienda sunt ut de legislatoris voluntate constet; his voluntatem suam declarat; quodsi cum verbis mens conspirat, a verbis recedere nefas. Itaque si verborum significatio ita est definita ut unicum modo sensum admittant, non potest quin legislatoris voluntas his consentanea non alia fuisse censeatur; sin vero minus, adeo ut — invitis licet severioribus grammatices vel logices regulis — alio sensu legislator illis uti potuerit, ex mente voluntas cognoscenda. Quum enim vis ac potestas legis in sententia sita sit, ex mente tunc imprimis voluntas legislatoris elicienda est. Semper igitur ut voluntatem legislatoris intelligamus, et rite interpretemur, in verba *et* mentem legis inquirendum est, sive verborum definitam significationem eique necessario congruam legislatoris voluntatem mentis disquisitio probet atque confirmet, sive sententia legis de vera voluntate pronuntiet.

Quod quomodo apertius, quomodo brevius exprimi potuit quam ipsa illa regula CELSI: „scire leges non hoc esse verba earum tenere sed vim ac

potestatem?" Quantum distat ab hoc simplicissimo praecepto regula, quam recentiores Hermeneutae, technica quae dicitur distinctione usi sic exprimunt: grammaticae et logicae interpretationis ope sensum legis esse exquirendum! Quam vario sensu posita et accepta, quam diversa ratione in usum adhibita non est ipsa illa distinctio, quot et quantis ansam non dedit erroribus!

Quae tamen recentiorum distinctio, si servanda videbitur, equidem non repugno, modo ne grammatica et logica interpretatio tamquam inter se oppositae et viribus quaeque suis niti dicantur; modo in omni interpretatione, eorum etiam quae clare enuntiata sunt legis placita, ét in grammaticam verborum vim inquiratur, quaenam sit significatio verbis tribuenda sedulo secundum grammatices et dialectices regulas exploretur; ét ope interpretationis logicae mens legis *ὁ λόγος τοῦ νόμου* eruatur; utraque autem interpretatio intime coniuncta neque una ab altera tuto divelli posse existimetur; verbo, modo ne quis grammatice vel logice se interpretatum esse dicat, nisi quatenus in hac illave lege explicanda grammatica vel logica interpretatio prior ac potentior fuerit. Hac demum ratione, me quidem iudice, CELSI etiam praecepto obediet interpres; ita demum verba non tantum sed vim etiam ac potestatem legum tenens leges se scire rectaque ratione interpretari confidat.

Hanc viam ineuntes, ICti tamen suo peculiari munere non funguntur, AA! In legislatoris voluntate bene cognoscenda ac perspicienda vix alio versantur modo quam quo unusquisque agit cuius disciplina versatur in recte intelligendis iis quae ab alio dicta vel scripta sunt. Ipsa enim ratio humana docet tum demum nobis constare de iis quae alius dixerit, quum non solum ad verba quibus usus est, attendimus sed ipsam dicentis vel scribentis cogitata verbis expressa percepimus; quod ut fiat ipsas quasi dicentis vel scribentis partes nobis esse agendas, veramque illius voluntatem hac demum conditione ex verbis effici posse ut appareat, quis, ad quem, quo tempore et loco dixerit vel scripserit. Sic, uti ICti grammaticam et logicam interpretationem distinguere amant, eadem ratione eodemque proposito de significatione verborum et sensu loquuntur Philologi, grammaticam vero et historicam vel grammaticam et psychologicam interpretationem distinguere solent Theologi.

At vel sic tamen multum abest ut tuto huiusmodi omnis interpretationis primario quasi praecepto carere potuerit iuris Iustinianei compilatio vel CELSUS superflua docuisse dici mereatur.

Quo enim tempore, quaeso, disputatum non est de verborum et sententiae sive mentis efficacitate, de illorum vinculo, de quaestione utrum prius vel potentius sit habendum? Quotus enim quisque ICtorum non ad id quod ex verbis intelligi possit, neque, utpote in verbis omne ius constituens, ad verba solum obediendum esse credidit, nec fontes unde mentis hauriatur cognitio, arctissimis finibus circumscriptos esse putavit! Ut omittam, quo iure de Iudaica legum interpretatione loquamur, in memoriam revocare sufficiat celebrem illam CICERONIS orationem quam habuit pro *Caecina* quaeque tota fere versatur in redarguendo infausto errore eorum qui, non intelligentes ex verbis aptum ius non pendere sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus, ad verba et litteras interdicti provocarent et prorsus praeterviderent verba non venire in iudicium sed eam rem cuius causa verba in interdictum coniecta sint. „Non deieci" — ita Aebutius contra quem Caecina causam intendebat — „non deieci, obstiti tan-„tum ei quem non sivi accedere; reiectus est Caecina non deiectus; de-„iectum autem," sic ille, „non vero reiectum se restituturum esse praetor „interdixit!" — „An non," ita CICERO in istam verborum calumniam invehitur, „quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam aut stultitiam singularem putabimus in verborum errore versari: rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum sed etiam prodere? An hoc dubium est, quum neque verborum tanta copia sit, non modo in nostra lingua quae dicitur esse inops: sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur? neque vero quidquam opus sit verbis quum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex" ita pergit, „quod senatusconsultum: quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod (ut ad privatas res redeam) testamentum: quae iudicia aut stipulationes aut pacti conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus?" [1])

---

[1]) Cap. XVIII.

Missam hic facio quaestionem an iure CICERO in causa Caecinae de interdicti sententia disputaverit, nonne revera ipse potius a *verbis* interdicti arguerit, PISO contra, qui Aebutii causam ageret, „aequitatis praecepta, sublimiorem subtilioremque iuris rationem atque utilem et in commune commodum interdicti intellectum auxilio vocaverit" [1]), ipsam defensionis rationem imprimis animadverti volo. — Eiusmodi autem defensionem, qua verbum quaerebant litigantes ubi delitescerent, insolitam omnino non esse, egregie ostendunt quae in eadem oratione sui temporis ICtis CICERO vitio vertit. „Atque illud, PISO, in tota defensione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere, ICtorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego, tametsi non nunc primum neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar, abs te quam ob rem diceretur. Nam ceteri tum ad istam hortationem decurrunt quum se in causa putant habere aequum et bonum, quod defendant. Si contra verbis et litteris, et (ut dici solet) summo iure contenditur: solent eiusmodi iniquitati boni et aequi nomen dignitatemque opponere. Tum illud, quod dicitur, SIVE NIVE, irrident: tum aucupia verborum et litterarum tendiculas in invidiam vocant: tum vociferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque iure, rem iudicari oportere: scriptum sequi calumniatoris esse; boni iudicis, voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere" [2]). Operae pretium etiam est reminisci quae de eodem hoc disputandi more fusius idem exposuit in libro *de Inventione*, ubi de controversia agens quae ex scriptionis genere, de illa imprimis quae ex scripto et sententia oritur, partes utrimque agendas ita explicat ut vel hodieque in iudiciis eadem omnino audias; in ICtorum scriptis nova frustra quaeras.

Itaque si ipsum illud interpretandi principium de quo agimus, saepius oppugnatum, ab his vim illi denegatam, ab aliis iterum iterumque eius usui detrectatum esse apparet, mirum profecto videri nequit, et CELSUM ICtum illud in brevem regulam, uti solebant ICti, coniecisse idemque a IUSTINIANO esse receptum, quo certius de illo constaret, quo diligentius etiam a ICtis teneretur.

---

1) KELLER, *Semestria*, p. 387.
2) Cap. XXIII.

Neque sane exempla deficiunt quibus Romanorum ICti hanc regulam secuti sunt. Sic ULPIANUS „verbum *ex legibus*," inquit, „sic accipiendum est: tam ex legum sententia quam ex verbis." Et PAULUS refert [1]) ALFENUM consultum de quaestione an actio ad exhibendum, quum omnibus competat quorum *intersit*, efficere possit ut rationes adversarii exhiberentur ei cuius illas exhiberi magni interesset? respondisse, non oportere ius civile calumniari neque verba captare sed *qua mente* quid diceretur, animadvertere convenire. Nam illa ratione", sic rem exemplo illustrat, „etiam studiosum alicuius doctrinae posse dicere, sua interesse illos aut illos libros sibi exhiberi: quia si essent exhibiti cum eos legisset, doctior et melior futurus esset."

At vel sic tamen menti, qua quis aliquid dixisse existimandus sit, non hanc vim tribuendam esse censent ut, quum mens ita velle praetexitur, verba torqueantur. Sic idem CELSUS in alio loco [2]) ubi de interpretatione testatoris voluntatis sermo est et quaeritur utrum sequi liceat significationem quam testator *praeter communem usum* verbis tribuere solebat, ipse cum SERVIO contra TUBERONEM negando respondet: „SERVIUS fatetur" sic ille „*sententiam* eius qui legaverit, aspici oportere in quam rationem ea solitus sit referre. Verum si ea *de quibus non ambigeretur quin in alieno genere* essent (utputa escarium argentum, aut penulas et togas) supellectili quis adscribere solitus sit, *non idcirco* existimari oportere supellectile legata ea quoque contineri: *non enim ex opinionibus singulorum sed ex communi usu nomina exaudiri debere*. Id vero TUBERONI parum placuisse idem refert. Hic „quorsum nomina," inquit, „nisi ut demonstrarent voluntatem dicentis? equidem non arbitror quemquam dicere, quod non sentiret, ut maxime nomine usus sit, quo id appellari solet: nam *vocis ministerio* utimur: caeterum nemo existimandus est dixisse quod non mente agitaverit." Quamvis vero CELSUM non fugiat, quanti valeat ratio a TUBERONE allata, neque contra suam ipsius regulam ad verba rem reflecti sinat, bene tamen perspicit, minus recte illum ad speciem rationem allatam adnectere modumque excedere quo menti prae verbis vis tribui possit. „Sed etsi mag-

[1]) Fr. 19 D. *ad. exhib.*
[2]) Fr. 7 § 2 D. *de sup. legata.*

nopere me TUBERONIS et ratio et auctoritas movet" ita noster „non tamen a SERVIO dissentio, non videri quemquam dixisse cuius non suo nomine usus sit: nam *etsi prior atque potentior est, quam vox mens dicentis*, tamen nemo sine voce dixisse existimatur: nisi forte et eos, qui loqui non possunt, conatu ipso et sono quodam *καὶ τῇ ἀνάρθρῳ φωνῇ* i. e. *inarticulata voce*, dicere existimamus."

En, AA.! ipsius CELSI praecepti sui explicatio. Verba non sufficiunt ad cognoscendam voluntatem scribentis; mens prior atque potentior est quam verba; ne verbis tamen huiusmodi obtrudatur voluntas quae illis exprimi haud potuit.

Eodem sensu *in re dubia*, i. e., si de mente non constat et verba sensum satis definitum praebent, *verbis* edicti servire docet ULPIANUS. Et quando IULIANUS affirmat „non omnium quae a maioribus constituta sint, rationes reddi posse," ideoque NERATIUS rationes eorum quae constituuntur inquiri non oportere monet, vehementer tamen erret qui, ex illorum ICtorum sententia, a rationis inquisitione prorsus abstinendum esse statuat, quasi vero mentem quidem legis sequendam esse vellent, eius tamen explorationem praeclaro auxilio destituere in animo haberent. Hoc tantum praecavere student periculum, ne ex *incertis* legum rationibus mens fingatur, quae, tamquam voluntatem eius contineat, legi obtrudatur. „Alioquin enim" ita pergunt „multa ex his quae *certa* sunt subvertuntur." Si vero certa non sunt, ex ratione legis veram eruere legislatoris voluntatem, quatenus illam certam vel probabilem patefacere queat, quid vetat?

Unum tamen hoc semper tenendum, ICtos Romanos quidquid, ut vidimus, in interpretatione testamentorum curent, ne verbis propter praesumtam voluntatem sua eripiatur significatio — in legibus interpretandis maiori libertate fuisse usos neque semper intra arctiores interpretationis edicti fines substitisse; verum, quod suo iure iis facere licitum erat, ex aequitate ius potius constituisse quam ius constitutum applicuisse.

Quodsi vera sunt quae hucusque disputavi; si ét ipsa ratio humana iubet interpretem, qui voluntatem dicentis explorare et explanare cupiat, verba non tantum inspicere sed mentem etiam qua dicta sint investigare, ét ipsum adeo ius, in cuius explicatione versatur ICtus, idem totidem verbis praecipit, ne tamen miremur de scripto et sententia tot exstitisse contro-

versias, acerrimasque agitatas esse disputationes de quaestione, utrum sententia potentior sit quam verba, et si potentior quatenus et quando sit. Ne miremur simplicissimis et claris verbis conceptam regulam tot tantaque dubia reliquisse, tantasque peperisse et adhuc parere difficultates.

Primum enim, quod quidem neminem fugit sive ICtus est sive Theologus sive alius cuiusvis doctrinae studiosus, primum, inquam, attendendum est: regulas quidem doctrinam continere, in vitae vero usum non transferre; praeterea, aliud esse veritatem agnoscere et profiteri, aliud illam recte intelligere et applicare, unde saepissime, in quovis litterarum genere, accidit ut, quos in doctrinae theoria, quam dicunt, intime consociatos vides, in eius applicatione nisi sibi invicem oppositos, verum tamen non parum a se distantes reperias.

Alterum, quod neque intra iuris studii fines est coarctandum, hoc est: ab una parte venerationem conspicis *verborum* facile superstitiosam, ita animis insitam ingeniisque inculcatam, ut, licet vim quandam mentis esse non neget, undique tamen pelluceat; in mentem inquiritur sed quum forte nimia exsurgere videantur dubia et difficultates, ad verborum firmam scilicet *auctoritatem* cito recurritur; venerationis autem istius fructus vides hosce: rei, quam venerari prae se fert vel sibi persuasum habet, irrisionem vel contemtum. Ab altera parte, liberior interpretatio, ut superstitiosae venerationis ipsam evitet umbram, ad negligendam *verborum* vim propensior est, et quum mentem legislatoris interpres explorare se putet, suam *de lege* sententiam, quid ipse edixisset, si legislator fuisset, nimium attendit, donec tandem stultam affectans sapientiam, vix dubitet quin legislator non sapiat, nisi secum sapiat. Ut verbo dicam: ab una parte interpretes de suis viribus desperantes ad *auctoritatem* vides confugientes; ab altera parte suis se viribus efferentes omnemque, praeter suam, auctoritatem aspernantes.

In tanta ingeniorum diversitate mirum profecto accidere nequit, interpretes, etiamsi consentiant, „scire leges non hoc esse verba earum tenere sed vim ac potestatem," suo tamen quemque modo et sensu regulam illam in usum adhibere.

Favit continuae discordiae in singulis causis disputatio fori, quae vix in aliis occupata est controversiis quam quae ex scripto et sententia consis-

tunt. In his quum certae potius alicui causae quam iuri ac veritati partes consulere soleant, quam maxime praeconceptis opinionibus interpretationem veram ac iustam periclitari sponte apparet. Sic vero saepius sententiae vim strictiori vel nudae verborum significationi immerito cedere, probant inter alia CICERONIS de ICtorum calumniis querimoniae. — Ne tamen quis putet, ut hoc statim addam, praeconceptas illas opiniones, me iudice, a doctrinae controversiis exsulare. Utinam verum esset! Nonne eheu plus aequo fit, ut doctissimi viri ab utraque parte ita de iure disputent, ut, praeconceptis opinionibus obnubilato ingenio, suam quisque opinionem quasi indubitatam mordicus defendat?

Dein doctrinae hermeneuticae, quam memorabam, distinctio auxilio venit maxime iis qui scriptum defendere amabant. Etenim distinctionem illam interpretationis in grammaticam et logicam vel hoc sensu acceperunt haud pauci ut ex sibi invicem quasi oppositis interpretandi rationibus, logica tantum in subsidium vocanda sit; vel minus accurate sumtis, technicis, quae dicuntur, istis verbis, *logica* se interpretatione uti putarunt qui *logice*, i. e. secundum regulas dialectices, verborum sensum definirent, de inquirendo *τῷ λόγῳ τοῦ νόμου* parum solliciti.

Est denique dura quaedam necessitas quae verbis nimiam saepe auctoritatem tribuit. Quemadmodum a verbis quaevis interpretatio voluntatis scripto declaratae incipiat necesse est, et sola verba primum interpreti innotescant, facile evenit ut in verborum cognitione subsistens verbis inhaereat, multo vero maiores difficultates quibus mentis investigatio obnoxia est, sive non audeat sive non possit, superare non conetur. Quin imo ad verborum etiam rectam intelligentiam, ne clara ante videantur quam revera sint, tum historiae tum temporis quo leges conditae sunt, tum denique totius systematis cuius quaeque lex quasi pars est vel fuit, cognitio requiritur talis ut omne fere studium novarum legum, a peregrinis imprimis receptarum linguaque peregrina scriptarum, a sola verborum indagatione incipere debeat, illudque studium mere exegeticum, quam primum necessario acceperit auctoritatem, diutius quam par est, retineat.

Difficultates, quibus rectus regulae nostrae usus apud Romanos et in iuris Romani recepti explicatione premi vidimus, non minores vel leviores

occurrunt, ubi de illius vi in interpretatione codicum nostrorum quaeritur. Imo etiam plures accedunt.

Eadem profecto etiam hodie est, quam modo significavi, differentia inter regulas et praecepta doctrinam continentia in vitae tamen usum non transferentia; inter regularum cognitionem earumque applicationem et usum: haud etiam dissimilis ab una parte ad verborum venerationem propensio, ab altera mentis liberius investigandae studium. — Eosdem porro hodieque scientiae hermeneuticae, quamvis castigatae, distinctio parit errores; in fori disputatione pugnam eandem ex singularum causarum defensione semper adhuc oriri nemo non videt vel cognitum non habet. Hisce autem vel iudices aliquando in errorem inductos verbis vel sententiae praeter modum indulgere non est quod vehementer doleamus; habet res sua sibi remedia; multo vero magis interpretationi grammaticae favet dura illa necessitas, qua novas quasque leges primum ad verbum intelligi cogit deficiens accurationis legis veri sensus indagandi occasio; ita quidem ut, novis codicibus promulgatis, grammaticam interpretationem novam non accipere vim dubitari nequeat.

Verumenimvero alia res est quae nostrae aetatis ingenio quasi propria videtur et cum codicum lingua patria scriptorum promulgatione intime cohaeret, de quo iam videndum.

Est scilicet, si recte video, mira quaedam et singularis verborum legis venerationis cum sententiae legis sedula inquisitione coniunctio. Dicam quod sentio, Auditores! De verborum veneratione vera, intima illa, facile tamen superstitiosa, hodie queri iniquum foret. Ipsa quae huius venerationis saepius causa exstitit, institutorum sc. avitorum latens origo, pia etiam reverentia eorum quae est propterea quod a maioribus accepta sunt, non est nostrorum hominum neque temporis; neque saltem codices scriptos, quorum tam recens est confectio et promulgatio, vel minimam inde nancisci auctoritatem manifestum est. — Est sane laudanda illa nostrorum hominum agendi ratio; multa habet quibus summopere sese commendat: fictitia pro veris haberi non sinit, in rerum causas inquiri iubet; ad summum sic demum fastigium humana evehitur cognitio; hac tamen conditione ut non vituperandi sed emendandi, non difficultates solummodo detegendi sed solvendi studio ducamur. — Quodsi vero ad codicum nostrorum in-

terpretationem attendimus, haud raro fit ut nobis ius esse existimemus alto supercilio illos diiudicare et callidiores simus in explorandis et exponendis dubiis vel legislatoris erroribus; dein, remedium ubi quaeritur, tuto provocemus ad ICti officium, quod interpretem quidem agere ei sinit, legislatoris partes suscipere vetat; eoque minus solliciti simus de quaestione, nonne nostra forte vel imperitia vel ignorantia vel nimia festinatio errorum aut dubiorum causa sit, quo superbius legis vitium vel legislatoris imperitiam nos prodidisse gloriemur, nostramque sagacitatem clariori luce splendere credamus. Inde saepius iteratae illae querimoniae: „lex dura, vel etiam, lex stulta, sed ita scripta!" Iam vero aut fallor aut haec dici meretur veneratio verborum, haud quidem superstitiosa illa quae adversarios ad rei contemtum haud immerito eliciat, verum veneratio quaedam externa, cui non accedit vera obediendi gloria — quicquid clamant qui huic favent agendi rationi — sed vana adeo gloria legislatoris vitia ostentandi et sapientiam legislatore sapientiorem affectandi. Tunc verba omnino premenda sunt ne mentis iuste ac liberaliter agnitae vis reprehensionem vanam ostendat; sententia legis tantum exquiritur ut quale fuisse oporteret, neque tamen sit, legis placitum demonstretur! Qui autem sic agunt id imprimis efficiunt ut tritum illud tueantur proverbium quo summum ius, summa iniuria dicitur; „iniurias enim et illi inferunt calumnia quadam et nimis callida sed malitiosa interpretatione [1])."

Mihi quidem eo periculosior et perniciosior iurisprudentiae imo reipublicae illa verborum captatio videtur, quo fragiliori nitatur fundamento; ficta quidem obediendi sed revera vana legislatorem sapientia superandi gloria. Ita, me quidem iudice, legis *nomen* venerantur et tuentur isti interpretes, vim eius atque auctoritatem labefactant, et quae tota vera haud tamen ficta legum obedientia nititur, salutem publicam subruunt et evertunt.

Plura supersunt, AA! quae regulae nostrae recto iustoque usui in interpretandis codicibus scriptis obstare videntur.

Non equidem iam cogito illos, si qui sint, rabulistas, qui, quum regulam illam in codice non legant, eam nec valere amplius statuere audeant, et huius opinionis, si qua est, rationem logicam, quippe suam, inde pe-

---

1) CICERO *de Off.* I, 10.

tant, quod, quum de interpretatione testamentorum et contractuum expressa placita codex civilis contineat, de legum interpretatione silet; vel contendant hoc argumentum eo imprimis valere, quod in pluribus codicis speciminibus totidem verbis cum multis aliis interpretandi regulis a legislatore fuerit constituta — illos cogito, qui grammaticam interpretationem sufficere contendant vel saltem logicae interpretationis ambitum valde coarctent, quoniam hoc postulare ipsis videtur codicum lingua patria scriptorum ratio.

Sic codicem sibi proponunt tamquam opus perfectum ius civile angustis circumdedisse cancellis, nullumque illis ius fingere fas videtur, nisi ipso illo codice contineatur. Quam quidem codicum vim fore somniaverint qui superiori saeculo exstiterunt codicum legum civilium patroni, neque a legislatorum proposito, FREDERICI M. v. c. et ipsius adeo NAPOLEONIS, alienum fuerit — ipsi tamen rationi qua codices nostri uti et francici conditi sunt, plane abhorret. — At vel sic tamen error iste tam late serpsit ut plurimi interpretes, si non verbis, rebus tamen ipsis et factis, ab illo se liberos non plane servare potuerint; vim saltem maximam exercuerit in auctoritatem, quam sententiae legis in interpretando tribuendam esse censeant.

Accedunt quae de linguae patriae vi in iuris intelligentiam ipsi illi codicum patroni magis somniarunt quam revera se assequi posse, experientia edocti, serio credidissent. Hic quidem error praesertim eos tenet, qui quum ICti non sint, ICtorum tamen partes agere se posse putent; levioris vero momenti propterea ne habeatur!

Quae omnia et fortasse plura impedimento quidem sunt, quo minus regulae nostrae usus ab omnibus suo aestimetur pretio — multum tamen abest ut illam non defenderint et tuiti sint quam plurimi. Qua quidem in re, uti in caeteris imprimis etiam de patria iurisprudentia bene meruit, quem iam lugemus exstinctum, vir clarissimus IACOBUS VAN HALL. Egregii viri merita celebrare meum non est neque huius loci neque temporis; argumenti tamen ratio postulat et gratus animus iubet, illum honoris causa hic nominare, qui inter paucos doctos vere de se profiteri potuisset in schola, non vero scholae sed vitae se vivere; studiorum autem eius ratio inde a codicum scriptorum promulgatione semper haec fuit, ut causam

legis contra calumniatores verborumque captatores tueretur, promoveret, ac defenderet; tamque felici eventu rem egit ut ipsos adversarios in partes suas pertraheret.

Cuius quum iam mors immatura et inexspectata summo maerore affecerit plurimos, iurisprudentiam vero patriam egregio orbaverit antistite, nullo sane splendidiori monumento tantoque viro magis digno, coli poterit pia eius memoria, quam ut vestigiis eius insistendo, opus ab illo inceptum perficiamus. Quod quidem ut mihi etiam datum sit, faxit disciplinae nostrae amor, sustentet et confirmet grata desiderati capitis recordatio, benigne adiuvet Deus!

Itaque si constat, vel hodieque scire leges non hoc esse verba earum tenere sed vim ac potestatem; si mentem s. sententiam legis explorare iuris etiam hodierni civilis interpreti summum esse debet, gravissima tamen restat quaestio, qua ratione hac in re versari debeat, ex quonam fonte mentis illius cognitionem petat.

Tota autem huc fere redire videtur illa quaestio: utrum ex aliis fontibus quam *ex lege ipsa* sententiam legis petere liceat. Sunt qui negent, logicae interpretationi vim tribuentes quatenus mens legis *ex ipsa lege quomodo eruenda sit*, doceat. Uti scriptum ex scripto, sic legem ex lege explicandam esse censent. Sola lex, sic illi, ad civium notitiam est perlata, sola lege ita promulgata legislatoris voluntas quae sola cives obligat, continetur. Hinc omnia quae extra legis fines sita sunt tuto ignorant.

Huic ratiocinationi aliquid veri inesse nemo est qui neget, ita tamen falsis commixtum ut admitti haud possit; quandoquidem recta distinctione neglecta, omnem fere logicam interpretationem quam tueri prae se fert, reapse tollit. Verum omnino est solam legem promulgatam obligare cives; huius tamen rei causa haec est quod legislatoris voluntatem continet. Huic *voluntati* cives obsequi tenentur; hanc igitur voluntatem ex verbis quibus lex concepta est, eruere boni interpretis est. Hic profecto, uti ad sententiam quae cum verbis nullo modo conciliari potest frustra provocat, ita tamen voluntatem illam etiam explanare debet, quum verba legis incertum eum relinquunt. Quo igitur modo tunc quaeso ex sola lege sententiam efficiet?

Verbis inhaerere quum nefas sit, ad *rationem* legis iam provocant ad-

versarii; *rationem* legis exquirendam esse docent; has logicae interpretationis esse partes. At auxilia quibus utendum esse censent consideretis! Quum lex sola obliget, sola lex s. diserta verba s. contextus s. etiam eius cum caeteris legibus cohaerentia auxilio vocanda est! Quid? num igitur illa ratio, siquidem lege ipsa contineatur, ad ipsam legem ita pertinere, eiusque quasi pars esse dici potest, ut eadem quae legis est, vi cives obliget? Num, ut hoc solum quaeram, de ratione legis, disertis verbis illi inserta, ita constat, ut pro vera habenda et sine ulteriori inquisitione sequenda sit? Non ita, respondent logicae istius interpretationis fautores! neque, modo vel Imperatorum constitutiones vel ipsa adeo ICtorum scripta consulant, diffiteri ausint, saepius falsae rationi legem superstrui quae ad mentem eius cognoscendam nil valeat. Quorsum igitur redit istorum ratiocinatio? Ex sola lege ratio est exquirenda quoniam lex sola promulgata est et ab omnibus cognosci potest; quatenus vero rationem lex contineat, fieri potest ut vim legis non habeat vel ne habere quidem possit. Iam equidem aut fallor, aut prorsus inelegans est haec oratio.

Quid igitur? Quum, quamvis lege expressa sit ex legis tamen verbis ratio vim non accipiat; lex igitur specie quidem, re tamen fons non sit unde ratio cognoscitur — quid vetat aliunde rationis necessariam conquirere cognitionem aliisque, quam lege ipsa, quibus recognoscatur, uti auxiliis? Sola lex interpreti sufficiat quum ipsis verbis clare enuntiata est voluntas; ubi vero dubium, obscurum, minus accurate quid dictum est; ubi quaeritur, quid quum verbis illis uteretur legislator cogitaverit, ipsa vero lex interpretem haesitantem, de vera voluntate dubitantem relinquit, sequitur, non tantum interpreti licere, verum et necessarium esse extra legem sententiam explorare, modo ne aberret a verborum, quae esse posset, significatione.

Quod quum dico non hoc sentio, AA.! tum demum interpretationi locum esse quum lex clara non sit; hoc volo: quum lex clara est, et verba quibus usus est legislator certum suum sensum habent, cui soli adaptari possint, caetera quidem etiam interpretandi auxilia diligenter adhibenda, hoc verum consilio, ut de sensu omne dubium tollant, hunc rectum esse confirment, ad maiorem evidentiam producant; non vero, uti in obscuris vel dubiis, verum demum sensum patefaciant.

Quam vero significabam legis sententiae investigatio non tantum necessaria, verum etiam legislatoris proposito plane congrua videtur, quod eo imprimis tendere manifestum est ut quae sit *vera* voluntas a civibus intelligatur et observetur. Quod quo magis elucescat, plenam profecto legislator existimandus est civibus concessisse facultatem omnibus illis utendi auxiliis, quibus quantum hoc fieri possit, de vera illa voluntate constet.

Fons igitur ex quo mens legis cognoscatur primarius esto *ratio* legis, ex sola tamen lege ne petatur, sed omnibus etiam aliunde petitis auxiliis eruatur, enucleetur et ad verba, quibus legislator voluntatem declaraverit, exigatur.

De omnibus illis auxiliis fusius hic agere longum est. Obiter indicasse sufficiat, diversa esse pro diverso sensu quo *ratio* illa accipiatur; prouti vel *rationem iuris* significet, vel pro *fine* accipiatur, quem legislator sibi proposuerit, vel denique *occasionem* legis denotet. Vim autem semper habet ratio ad sententiam legis patefaciendam; quemadmodum vero auxilia differunt, vis ipsa differt pro diversa in quam inquiritur, rationis natura.

Ex iis autem quae aliunde petenda sunt auxilia, ut caetera taceam, memoranda sunt quae de legibus ferendis in concilio legifero acta sunt. Haec enim ét ad rationem legis exquirendam magnopere prodesse possunt, ét praeterea eximium praestant auxilium quo certior fiat interpres de sensu, quo legislator verba quibus usus est, acceperit.

Quod quidem imprimis moneo, tum quoniam novus hic oritur interpretationis fons iis legibus proprius, quae, in civitatibus, quarum mixta est regiminis forma, ex communi Regis et populi consensu constituuntur; tum quoniam auctoritas quam deliberationibus illis tribuunt plurimi, ab aliis serio non tantum in dubium vocata est, verum causa etiam fuit, cur in vitam revocaverint ab omnibus fere relictam doctrinam *de lege ex sola lege interpretanda.*

Disceptationes illae et orationes, sic aiunt, occasione legis rogatae habitae et quae tandem cumque de lege constituenda acta sunt, ad legem non pertinent, et, quoniam simul cum lege promulgata non sunt, vim legis non habent. Qui vero ita iudicant, AA.! iustam omnino causam defendunt, contra eos qui revera vim legis illis deliberationibus tribuunt easque illo adhibent consilio ut legis clare conceptae et conscriptae sensum emendent, mutent vel abrogent — haec enim sola legis promulgatae vis est —

verumenimvero ubi omnem illis auctoritatem denegant, propterea quod non in hunc finem habitae sunt ut interpretationi inserviant sed potius ut legem ipsam commendent vel suadeant, prorsus obliviscuntur, huiusmodi etiam commendationes natura sua plurima continere, quibus sensus eorum quae commendantur, declaretur. Quaenam autem, quaeso, differentia est inter eum qui legem commendans sensum declarat et legis interpretem, nisi quod hic legem latam, ut recte applicetur, ille, antequam lata est, ut feratur, explicat.

Mihi quidem deliberationum vis in interpretandam legem nulli dubio obnoxium videtur. Quod ut ita sentiam, suadet etiam primarium cuiusvis dicti vel scripti recte intelligendi et interpretandi principium, quod *cognitionem personae eius qui dicit vel scribit prae caeteris omnibus interpreti necessariam esse* docet. Ab hac dicentis vel scribentis persona, dicta vel scripta perperam separantur; neque semper ex dictis vel scriptis satis cognoscitur. Iam vero in civitatibus quarum mixta est regiminis forma non unus est homo, cuius stat pro ratione voluntas, sed plures legislatoris personam ita sustinent ut unius sine alterius voluntate nil prorsus valeat. Communis enim requiritur Regis et populi consensus ad legem constituendam. Ut vero consensus adsit et adesse constet, de re de qua agitur deliberantes Regis ministri et a populo delegati, hi quo sensu legem rogent, illi quo eam accipiant declarare solent. Quo fit ut legislatorem quasi cogitantem audias. Iam vero id ipsum interpretis est ut investiget, quid cogitaverit legislator quum vel dubiae vel incertae significationis verbis usus est.

Habet tamen huius interpretationis fontis usus suas cautiones. Primo loco videndum quid interpres ex deliberationibus illis eruere in mente habeat, utrum rationem legis quaerat an legis sensum investiget. Rationem ubi exquirit, semper ob oculos habeto non magni interesse consensus utrum adsit necne. Sive enim ex lege ipsa sive ex deliberationibus ratio patere videatur, ad ipsum legis placitum cui adiungitur semper ita est exigenda ut logice, quod dicunt, cum illo cohaereat. Deliberationes igitur hic ansam tantum praebent in hanc illamve rationem inquirendi, ex illis vero solis satis certo ratio non efficitur. At vero de *sensu* legis ex iis, quae in concilio legifero de lege acta sunt, certo certius constare potest ita ut unum hunc sensum et praeter hunc nullum interpretem sequi oporteat.

Dein sedulo attendat interpres, an quae sive de ratione sive de sensu legis ex deliberationibus efficiat satis certa sint; an revera et sine dubio sensus qui esse videatur communi illo, de quo locutus sum, consensu nitatur. Quapropter accurate distinguat, a quo, quomodo, qua occasione aliquid dictum sit.

Denique ante omnia tenendum hoc est, ne unquam obliviscatur legis vim non habere deliberationes, ne umquam illis tribuat auctoritatem qua ad corrigendam vel emendandam legem claris verbis enuntiatam abripi se patiatur. Quodsi forte ex iis apparet, aliam fuisse legislatoris voluntatem, quam verbis palam fecerit, voluntatem mutatam esse statuat interpres necesse est; ultra legem ne sapiat! Ex hoc enim abusu, si quid recte video, iteratae illae de logicae interpretationis usu querimoniae. Haec imprimis causa fuit, cur deliberationum usus a multis improbaretur, quod intra interpretationis fines non consistentes, legislatoris partes agere veriti non sunt interpretes, ipsiusque legis clara verba ex praesumta, haud tamen legitimo modo declarata, voluntate ad aliena deflectere veriti non sunt.

Quae de mente legis exquirenda in interpretandis legum imprimis civilium codicibus praecipua proferri possint dubia adumbrare conatus sum, AA.! Ne iam diutius, quam par est, patientia vestra abutar, uno, quae dixi, liceat illustrare exemplo.

Celebris quaestio a iuris nostri civilis agitata est interpretibus, utrum statuta quae dicuntur personalia iure nostro peregrinum sequantur an vero status perigrini *nostris* regatur legibus.

Qui primi exstiterunt iuris nostri interpretes vix dubitarunt quin secundum nostras leges respondendum esset, provocantes ad clarum art. 9 legis generalia de legibus placita continentis placitum, quo legislator edixit ius civile idem esse peregrinis ac Neerlandis nisi lex contrarium statuat. Leges enim de statu, sic illi, quum ad ius civile pertineant, idem quod de toto iure civili valet, de statu valere debet. — Postea, quum penitius in legis sensum inquiri coeptum esset ut singulae quaeque ad eam exigerentur species, ita in contrarias partes abierunt plurimi, ut qui hodie secundum legem *peregrinam* de statu peregrini respondeant, receptam videantur tueri sententiam. Huius diversae opinionis causa primaria petenda est ex iis

quae de placito illo art. 9 in concilio legifero acta sunt; quo factum ut, quemadmodum in aliis verba et sententia legis, in hac quaestione lex scripta et deliberationes de lege habitae inter se oppositae sint quibus vicissim suam quisque opinionem corroborari contenderint viri docti.

Primo autem obtutu vix est quin maiorem prioribus interpretibus fidem habeas; hos maxime ab iis quae cum singulis causis quasi oriri solent naevis et dubiis liberos aequoque magis animo rem diiudicasse facile credas; at, accuratius re perspecta, vix dubitas quin, quum ipso fere tempore, quo novus codex promulgatus est, scripserint, ad verba imprimis, imo sola, attenderint, utpote quae tam clara iis sunt visa ut ne suspicarentur quidem alio sensu ea accipi posse; caeteros autem interpretationis fontes plane neglexerint. Rationes etiam dubitandi iam nascuntur plures; contraria iuris francici et patrii antiqui imo iuris gentium privati regula, absurdae consequentiae, caetera.

Aperiunt autem caeteros interpretandi fontes qui dein exstiterunt interpretes et luce clarius demonstrant hanc fuisse legislatoris voluntatem ut, quae de statuto personali semper valuerat regula, etiam in posterum valeret; neque aliud eum in animo habuisse praeter hoc unum, ut peregrino ipsa vi nostrae legis omnia quae cives haberent iura tribuerentur, nisi lex ipsa contrarium statueret. Verba quibus legislator voluntatem suam declaraverit nimis generali sensu esse concepta agnoscunt, interpretis non esse distinguere ubi lex non distinguat probe se scire ultro fatentur, ex deliberationibus vero aliam prorsus legislatoris sententiam tam manifesto patere censent ut verba menti cedere debeant; „scire enim leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem.”

His tamen iure merito ab adversariis responsum est non ita licere aliam legislatori obtrudere voluntatem quam quae verbis consentanea esse possit. Probandum igitur erat ipsam illam de qua satis constaret legislatoris voluntatem neque legis verbis repugnare; verba quidem sola si spectes clara videri, mentis vero ratione habita, strictiori etiam sensu accipi posse et debere. Quod quidem ipsarum deliberationum ope aliis iterum interpretibus optime successit. Ex illis enim luculenter etiam apparet legislatorem, quum placitum illud art. 9 constitueret, tantummodo egisse de quaestione, quaenam iura civilia peregrino hic degenti competerent? Ab hac quae-

stione iuris mere civilis prorsus aliena et semper fuit et habita est iuris gentium illa privati qua quaeritur, utrum status comitetur personam necne; utramque vero ipsum etiam legislatorem probe distinxisse patet.

Iam vero qui rem de qua agitur ante omnia inspiciendam esse bene memor interpres ad hanc dicta exigit, persuasum sibi habebit, legislatorem, quamvis ex grammatices regulis accuratius loqui potuisset, recte tamen etiam, quum eadem iura peregrinis ipsa lege tribui vellet, idem illis ius esse nisi lex contrarium statuat dicere potuisse. Sic dubia fiunt verba quae immerito clara videbantur; ex mente vero legis diligenter et iustis auxiliis explorata vera interpreti apparet dubiis verbis enuntiata legislatoris voluntas.

Quodsi ne tum quidem ab opinione illa discedat interpres, quam verbis haud immerito se defendere primum contendebat, deliberationum vi in interpretationem legis perperam detractat neque verba iam captare dici non potest. Ad subtilioris enim grammatices regulas legem exigit, quas neque legislator edixit neque rebus ac factis ostendit sedulo a se esse observatas; difficultates vero earum solutioni, legem absurdam suae sapientiae praeferre videtur.

Late igitur iam pateat interpretis munus, AA.! crescat et in posterum quo plures in lucem protrahantur interpretationis fontes, qui, quum investigationis campum extendant, simul tamen investigandi praesidia augent. Neque nos moveant meticulosorum illorum codicum patronorum querimoniae, de ipsis codicibus quippe desperantium quum certum sibi ius quo quaerant, nesciant. Gaudeant potius omnes ius illud certum scilicet, quod somniarunt qui superiori saeculo codicum exstiterunt patroni, codicum fructum non fuisse; gaudeant imprimis quod *a multorum isto camelorum onere*, de quo querebantur ICti patrii, nos liberaverint, linguaque patria conscriptae leges firmum demum fundamentum iecerint cui vere patriam superstruamus iurisprudentiam. Quam ut colant, foveant, promoveant omnes qui sunt ICti vere patrii neque sibi eripi patiantur nisi cum ipsis codicibus, exoptato restauratae nostrae libertatis et civitatis monumento, bene vertat Deus, cui inaestimabile hoc acceptum referimus bonum!

Ad vos me converto, Viri amplissimi, illustris huius Academiae Curatores! ut gratias vobis agam de eximio quo me dignum censuistis honore quemque, ingenue fateor, neque optare neque sperare ausus essem. Quo enim iure equidem speraverim, qui per tres tantum annos in Academia Groningana gravissima functus sim professione, ad maiores iam vos me vocaturos esse honores? Neque cur optarem causa erat. In urbem natalem reduci aderant mihi parentes, propinqui, amici quam plurimi; ipsius Academiae Groninganae alumno almae matri quondam acceptam institutionem quasi referre pium et dulcissimum erat officium; iuventutis Academiae ingenium et studia cognita omnia, collegarum, quondam praeceptorum, benevolentia et indulgentia recens susceptae provinciae gravitatem admodum sublevabant. En plurima profecto et gravissima, quae modo acquisita mox amittere aegre ferebat animus, quaeque si haesitantem quodammodo me reddiderint gravioremque iterum provinciam suspicientem iniquum vobis non videbitur. Quodsi vero gaudeo tum honore quem mihi tribuistis cum fide quam in me ponitis qui munus iam susceptum mihi obtulistis — vehementer tamen commoveor muneris simul ambitum et gravitatem meamque cogitans temeritatem. Vestrae vero auctoritati confiso munus suscipienti, neque vestram indulgentiam ac benevolentiam mihi defuturam esse spero!

Quod plura me reliquisse dolebam, ne vos aegre feratis, Viri clarissimi, Collegae exoptatissimi! quorum amicitiam et benevolentiam eo enixius expeto. Laetor autem quam maxime, quod plures etiam vestrum Groninganae nostrae Academiae devinctos esse scio! In hac muneris feliciter gesti collegarumque intimae amicitiae grata mente recordamini, Cl. IUYNBOLL et DE VRIES, cui quum amicus mihi etiam coniunctissimus datus sit successor, arctiori adeo vinculo ipsa etiam Academia devinctum tenet; grati etiam illius Academiae recordamini discipuli, Cl. RUTGERS et KRIEGER, tu vero imprimis, Cl. DE WAL, cui Groninga altera quasi urbs natalis, Academia vero nunquam cara non esse desinet, quam Cl. Pater suo ita ornavit ingenio atque doctrina ut nullus unquam dies eius delere possit memoriam. Tibi vero me hoc etiam nomine devinctum sentio, vir amicissime, quod, quamquam aequales in illa universitate non fuimus, iisdem tamen aestumatissimis praeceptoribus, viris clarissimis NIENHUIS, PHILIPSE, STAR NUMAN acceptam referimus maximam, quae nobis iam contingunt, partem felicita-

tis atque honoris. Faxit autem illud quod nos iungit vinculum praeceptorumque illustrissimum exemplum, quo facilius, eidem quippe ordini iuridico adscripti, hic conspiremus ad eundem finem tendentes! Tu mihi sis, precor, fidus ac fidelis collega!

Neque vestra me deficiat exoptatissima et necessaria benevolentia, caeteri ordinis iuridici professores, Viri clarissimi!

Magno honori duco, Cl. TYDEMAN! me iuvenem, te venerabilem senem salutare collegam, qui per totum hoc quod vertitur saeculum, pluribus patriae Academiis decus fuisti atque ornamentum!

Gratulor tibi, Cl. VAN ASSEN, quod, otium consecutus quod aetati lex concedit, summo sane iure „perbeatis illis adnumeraris qui in optima republica, quum et honoribus et rerum gestarum gloria floreant, eum vitae cursum tenere possunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possint." — Gratissimum sit vacuam cathedram discipulo tradere, at vel sic tamen me successorem tibi non esse ingratum vehementer spero atque confido. Neque enim solus ad gravissimam tuam provinciam suscipiendam vocor sed una cum GOUDSMITIO tuo, quo quidem discipulum tui amantiorem neminem habere possis. Verum tu etiam, Vir Cl.! auctor mihi fuisti, ut ante hos tres annos in Groningana Academia oblatam cathedram haud recusarem. Sic tuum illud consilium ad maiores hosce honores aditum patefecit, cui quantum debeam, vel ipso hoc die penitus sentio.

Tibi, Cl. COCK, molestum ne sit pro aequalibus otium nactis, iuniores semper tibi dari collegas! Utinam tu tua tot annorum experientia meae imperitiae succurras! Equidem quem praeceptoribus me praestiti, tibi etiam seniori obsequiosus ero collega.

Tu, Cl. VISSERING, me plane tibi ignotum ea excepisti humanitate quam in te esse ex aliis iamdudum cognitum habebam. Hanc certo spero fore amicitiam nostram ut ipsis quae nobis mandatae sunt gravissimis quamvis diversis provinciis bene administrandis quam maxime proficiat.

Utinam, Collegae exoptatissimi! sicuti vestrae ita et meae institutionis hos fructus largiatur Deus, ut in patriae emolumentum vere patrios informemus ICtos!

Sic egomet etiam, uti caeteri vestri praeceptores, Iuvenes praestantis-

simi, vestris imprimis commodis prospicere, vobis prodesse omnibus viribus enitar! Vos memores estote, pulcherrimam vos agere aetatem. Haec enim vitae Academicae ratio est, ut quae in vita communi fere nonnisi propter fructum et utilitatem petuntur, ab illa aliena sint; id autem hic imprimis quaeratur „quod sua vi nos alliciat ad sese non emolumento captans aliquo sed trahens sua dignitate, quod genus est virtus, scientia, veritas." Quae tamen qui in Academia sibi comparare studuerint facile ac sponte in civitate honoratiorem occupabunt locum. Utamini ergo aetate; nulla sunt quae labore non comparantur bona; studiorum ducem et commilitonem me accipiatis; vitaeque discentes regiam semper sequamur viam, quam germanae doctrinae nobis indicat amor!

Haec vero omnia ut ex voto cedant, Tu me adiuva Deus, cui laus sit et honos et gloria!

DIXI.

SERIES LECTIONUM,

IN

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM, POST FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLIX.

FACULTAS MEDICA.

A. E. SIMON THOMAS Theoriam artis obstetriciae exponet, diebus Martis, Iovis et Saturni, ... hora VIII.
Excercitationibus clinicis, in Nosocomio academico habendis, vacabit quotidie, ... IX.
Doctrinam Operationum tradet, et Operationibus obstetriciis, tum in pelvi factitia, tum in cadavere instituendis, praeerit, die Mercurii, ... I.
Gynaecologiae et Gynaecopathologiae capita selecta tradet, die Lunae, ... II.
Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN Pathologiam docebit, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.
Medicinam practicam cum exercitatione in Nosocomio academico, quotidie, ... XI.
Historiam Medicinae tradet, diebus Lunae et Martis, ... I.

G. C. B. SURINGAR Therapiam generalem docebit, diebus Martis et Iovis, ... XII,
et die Saturni, ... IX.

Pharmacognosin et naturalem remediorum historiam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... hora XII.
Therapeuticum remediorum usum indicabit, diebus Mercurii et Veneris, ... IX.
Doctrinam morborum singularium tradet, diebus Lunae, Martis et Iovis, ... IX.
Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, ... X.

F. W. KRIEGER Theoriam Disciplinae chirurgicae exponet, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... VIII.
Exercitationibus clinicis, in Nosocomio academico habendis, vacabit, diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, ... XII.
Collegio casuali, diebus Martis et Veneris, ... XII—II.
Operationes chirurgicas demonstrabit, horis deinde indicandis.
Doctrinam de morbis oculorum exponet, diebus Martis et Veneris, ... II.
Medicinam forensem, diebus Lunae et Iovis, ... I.

H. HALBERTSMA, Iust. Fil. Anatomiam specialem et practicam docebit, diebus Martis et Iovis, ... IX et X.
Physiologiam, experimentis et observationibus microscopicis illustratam, diebus Lunae et Mercurii, ... IX et X.
Methodum secandi cadavera, quotidie, hiberno tempore, . . XI—III.
Cum discipulis de Anatomia et Physiologia colloquetur, die Veneris, ... IX et X.

FACULTAS IURIDICA.

H. G. TYDEMAN, Emeritatum nactus et cessans a Praelectionibus, non tamen cessabit in studiorum suorum fructu lubenter communicando.

C. I. VAN ASSEN, locos Ciceronis selectos ad ius civile eiusque historiam pertinentes interpretabitur hora auditoribus commoda.

H. COCK tradet Ius publicum et gentium, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Ius criminale, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora X.
Ius naturale, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Ordinem Iudiciorum criminalium, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

I. DE WAL Historiam Iuris Romani, duce Rudorffio, enarrabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... IX.
Encyclopaediam et Methodologiam Iuris explicabit, iisdem diebus, ... X.
Ius mercatorium exponet, diebus Iovis, Veneris et Saturni, X.
Ius Neerlandicum Antiquum interpretabitur, die Iovis, . . . VI—VIII.

S. VISSERING Statisticam Patriae explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Historiam Europae diplomaticam, iisdem diebus, ... I.
Oeconomiam politicam, die Iovis, ... XI et I,
et die Veneris, ... XI.
Disputandi exercitia moderabitur, die Veneris, ... II.

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE ius civile hodiernum interpretabitur die Saturni, ... XI,
et diebus Iovis, Veneris et Saturni, ... XII.
Legem Iudiciorum privatorum iisdem diebus, ... I.

I. E. GOUDSMIT interpretabiter *Institutiones* secundum Lineamenta Viri Cl. VAN ASSEN, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, XII.
Digesta, diebus Martis, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, IX.
Disputandi exercitiis de Iure Romano praeërunt I. DE WAL et I. E. GOUDSMIT, die Martis, ... II.

FACULTAS THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, provectae aetatis causa rude donatus, quantum per vires licebit, Academiae alumnis prodesse conabitur.

N. C. KIST Historiam ecclesiasticam docebit, imprimis *antiquam*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.
Christianae Morum Disciplinae partem exponet *historicam* et *asceticam*, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... XI.

Doctrinae et Dogmatum Christianorum historiam tradet, diebus Iovis et Veneris, ... XII.
Artis Christianae historiam explicabit, die Martis, ... XI.

I. H. SCHOLTEN Dogmatices Christianae partem priorem explicabit, diebus Martis et Iovis, ... XI,
et diebus Iovis et Veneris, ... X.
Theologiam biblicam N. T. tradet, diebus Lunae et Martis, I.
Theologiam naturalem docebit, enarranda historia philosophiae de Deo, praesertim recentiore, diebus Iovis et Veneris, ... I.
Orationibus sacris praeërit, diebus et horis sibi et Candidatis Theologiae commodis.

A. KUENEN librorum V. Foederis historiam enarrabit die Mercurii, I,
et die Veneris, ... VIII.
Criticen et Hermeneuticen librorum N. Foederis tradet die Lunae, ... X,
die Mercurii, ... II,
et die Iovis, ... VIII.
Orationibus sacris praeërit, diebus et horis sibi et Candidatis Theologiae commodis.

I. I. PRINS Euangelium Ioanneum. collatis Synopticorum narrationibus, explicare perget, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, . . IX.
Theologiae Practicae partem catecheticam, liturgicam et ecclesiasticam tractabit, die Martis. . . . . X.
De Catechismi Palatini pro concione tractandi ratione aget, die Mercurii, ... X.
Exercitationes tam catecheticas quam homileticas moderabitur, diebus Lunae et Martis, ... II.
Orationibus sacris habendis praeërit, diebus et horis sibi et Theologiae Candidatis commodis.

*** Publice disputandi exercitationibus praeërunt N. C. KIST, I. H. SCHOLTEN, A. KUENEN et I. I. PRINS, die Veneris, ... II.

FACULTAS DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN Zoologiam et Anatomen comparatam docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... hora XI.

Mineralogiae et Geologiae elementa exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... II.

Aut Anthropologiam et gentium varietatem nativam, aut Anatomes comparatae selecta capita explicabit, diebus Martis et Iovis, ... I.

A. H. VAN DER BOON MESCH Chymiam corporum organicorum exponet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Chymiam, quae anorganica vocatur, docebit, iisdem diebus, XI.

Artem pharmaceuticam theoreticam et experimentalem exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... XII.

Oeconomiam ruralem tradet, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Experimenta instituendi artem docebit et Exercitia practica in Laboratorio moderabitur quotidie.

Cum Studiosis provectioribus de Physiologia chymica colloquetur, die Veneris, hora vespertina, ... V—VIII.

G. I. VERDAM Elementa Geometriae planae et Trigonometriam planam tradet, die Iovis et Saturni, ... X,

et die Veneris, ... IX et X.

Stereometriam et Trigonometriam sphaericam docebit, diebus Martis et Iovis, ... VIII.

Arithmeticam universalem, sive Algebram, tradet, diebus Mercurii et Veneris, ... VIII,

et die Iovis, ... IX.

Calculum differentialem et integralem itemque Mechanicam tractabit, diebus et horis deinde indicandis.

Scholas paedagogicas habebit, die Lunae, hora commoda.

F. KAISER Astronomiam theoreticam tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Astronomiam practicam, iisdem diebus, ... X.

Astronomiam, quam popularem vocant, tradet, diebus Lunae et Iovis, hora vespertina, ... hora V.

Artis observandi Exercitiis quotidie praeerit.

G. H. DE VRIESE in India versantis scholas habebit W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord.

P. L. RIJKE Physicam experimentalem docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XII.

De physices capitibus selectis latius et fusius disseret, diebus Lunae et Mercurii, ... X.

Physicam mathematicam tradet, diebus Lunae et Veneris, . . III.

Meteorologiam exponet die Iovis, ... X.

Exercitiis physicis practicis praeerit quotidie.

W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord. morphologiam, anatomiam et physiologiam plantarum exponet diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.

Phytographiam et taxonomiam plantarum docebit diebus Lunae et Martis, ... I et II.

(tempore tamen hiberno sola hora I).

Historiam plantarum medica virtute praeditarum et pharmacognosin regni vegetabilis tradet horis auditoribus commodis.

Exercitiis practicis in structura plantarum ope microscopii explorandа praeerit tempore hiberno, diebus Lunae et Martis, II—IV.

Excursionibus botanicis praeerit tempore aestivo, die Saturni.

FACULTAS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. BAKE, quantum poterit et licebit, auctoritate et consilio adiuvare conabitur eos, qui in Literarum Humaniorum studiis versantur.

A. RUTGERS IESAIAE et AMOSI *Vaticinia* et *Psalmos* selectos interpretabitur, diebus Lunae et Martis, ... IX,

et die Mercurii, ... VIII.

Secundum SAMUELIS *Librum* cursoria lectione tractare perget, die Martis, ... I,

et die Iovis, ... hora XII.
Antiquitates Israëlitarum explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.
Grammaticam Sanscritam docebit, die et horis Auditoribus commodis.

T. G. I. IUYNBOLL Sermonis Hebraei elementa tradet, cum Grammatica explicanda, tum analyticis Exercitiis moderandis, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... VIII.
Literarum Arabicarum, Chaldaïcarum et Syriacarum initia docebit (duce Cl. ROORDA, WINERO, UHLEMANNO), die Iovis, I,
et diebus Veneris et Saturni, ... VIII.
Cum provectioribus Discipulis *Chrestomathiam Arabicam*, quam Doct. FR. A. ARNOLD, et *Dīwānum Amro'l-Kaisi*, quem Doct. DE SLANE edidit, leget, die Lunae, ... II.
Koranum, die Mercurii, ... II.
In *Codd. MSS. Arab.* legendis et interpretandis cum iisdem operam ponet, die Veneris et Saturni . . . . II.

I. H. STUFFKEN Logicam tradet, die Iovis, ... IX,
et die Veneris, ... XI et I.
Metaphysicam docebit, diebus Martis et Mercurii, ... X.
Historiam Philosophiae explicabit, diebus Lunae et Iovis, . . XII.
Paedagogicam exponet, diebus et horis Auditoribus commodis.

C. G. COBET interpretabitur HOMERUM, HERODOTUM et DEMOSTHENEM, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Cum provectioribus leget PLATONEM et ARISTOPHANEM, diebus Iovis et Veneris, ... I.
Antiquitates Romanas tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... XII.
Artem metricam docebit diebus Veneris et Saturni, ... XII.
Scholas paedagogicas habebit, diebus Martis et Iovis, . . . II.
Initia Palaeographiae Graecae Candidatis Literarum explicabit, diebus Veneris et Saturni, ... IX—XI.
Disputandi exercitia publica moderabitur, die Iovis, ... XI.

R. P. A. DOZY Historiam universalem explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora XI.

Varios locos historiae aevi medii et historiae recentioris exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... III.

Al-Makkarium interpretabitur, die Iovis, ... I—III.

Codices Arabicos manu scriptos, die Veneris, ... I—III.

M. DE VRIES Historiam Patriae tradet, die Mercurii, ... I,

et diebus Iovis et Veneris, ... II.

Linguam Literasque patrias explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

Linguam Literasque patrias medii aevi explicabit, diebus Martis et Iovis, ... III.

Linguam Literasque patrias saeculi XVII explicabit, die Lunae, I.

Exercitia oratoria moderabitur, die Veneris, ... I.

Carminum medii aevi interpretationem criticam provectiores docebit, die Martis, ... VII—IX.

Linguam Gothicam tradet, die Veneris, ... III,

et die Saturni, ... II—IV.

Linguam Anglo-Saxonicam tradet, die Martis, ... VI.

I. G. HULLEMAN selectos PROPERTII *Elegos*, CICERONIS *Milonianam* et TACITI *de Germania* librum interpretabitur, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... IX.

Provectioribus explicabit TACITI *Annales*, die Martis, ... XII—II.

Cum Literarum Candidatis IUVENALIS *Satiras* leget, die Mercurii, ... XII—II.

Antiquitates Atticas docebit, die Lunae, ... I,

et die Iovis, ... IX.

P. O. VAN DER CHIJS, titulo Professoris Extraordinarii ornatus, Numismaticam universalem docebit, diebus et horis, quae Auditoribus convenient.

J. A. BOGAARD, Med. Doct., Prosector, Anatomiam pathologicam docebit, die Iovis, ... II—IV.

Anatomiam generalem, demonstrationibus microscopicis illustratam, exponet, die Veneris, ... hora II—IV.

Exercitiis practicis in Microscopii usu praeerit horis Auditoribus commodis.

Vincturarum et fasciarum Doctrinam demonstrabit horis deinde indicandis.

C. A. X. G. F. SICHERER, Literarum Germanicarum Lector, selecta principum Poëtarum germanicorum carmina interpretari paratus est, simul id acturus, ut his ipsis exemplis varia Poëseos genera explicet Auditoribus.

Si qui sint Linguae germanicae minus periti, qui Grammaticam doceri cupiant, his quoque lubentissime vacabit.

P. DE JONG, Literarum Persicarum et Turcicarum Lector, linguam Persicam et Turcicam docebit eos, qui iis operam navare velint.

C. G. LOKKERS, Academicus Artis gladiatoriae Magister, aptum et elegantem gladii usum docebit.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DIE XXXI M. DECEMBRIS ANNI CIƆIƆCCCLIX.

In	Facultate	Medica	93.
〃	〃	Iuridica	245.
〃	〃	Theologica	166.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	9.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. . .	24.
			537.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum, in Athenaeis studiis operam navantium, relata sunt, eo consilio, ut hic examinentur et Doctores creentur, quorum:

In	Facultate	Medica	49.
〃	〃	Iuridica	43.
〃	〃	Theologica	32.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	4.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. . .	6.
			134.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA:

A. DIE IX M. FEBRUARII CIↃIↃCCCLIX AD DIEM VIII M. FEBRUARII CIↃIↃCCCLX.

IN FACULTATE MEDICA.

Die 5 Martii 1859. IOANNES GERARDUS VORSTMAN, Med. Doctor, Roterodamensis, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

D. 28 Martii. GUILIELMUS CORNELIUS SCHILLEMANS, Med. Doctor, ex pago Oosterhout, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 15 Aprilis. EVERARDUS PETRUS IOHANNES VAN DER HURK, Harlemensis, *publice* defensa dissertatione: *over de betrekking tusschen Hartziekten en de Brightsche Nierziekte*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 11 Maii. RUDOLFUS ISAACUS CHRISTIANUS STOFFELS, Roterodamensis, defensa dissertatione: *over chronische Loodvergiftiging*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 31 Maii. ABRAHAM MOSES STERK, Med. Doctor, Amstelodamensis, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 21 Iunii. THEODORUS ANTONIUS SCHAEPMAN, Zwollanus, defensa dissertatione: *over twee door den schrijver waargenomen Ziekte-gevallen*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. AEMILIUS ANTONIUS MARIA HANLO, Amstelodamensis, defensa dissertatione: *over aneurismatische uitzetting der Oogslagader*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

D. 2 Iulii. GERARDUS ZAALBERG, Lugduno-Batavus, defensa dissertatione: *over prolapsus Uteri*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 14 Septembris. HENRICUS FRANCISCUS VAN PRAAG HEYMANS, Haganus, defensa dissertatione: *over het opwekken van vroegtijdige Baring volgens de methode van Krause*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 7 Octobris. IOHANNES ISIDORUS WILLEMS, Med. Doctor, ex pago Schimmert, defensis thesibus, cum Chir., tum Art. Obst. Doctor.

D. 17 Octobris. LUDOVICUS CORNELIUS VAN GENT, Med. Doctor, ex pago Leur, defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 26 Octobris. HENRICUS FRANCISCUS VAN PRAAG HEYMANS, Med. Doctor, Haganus, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 3 Novembris. CHRISTOPHILUS HONIG, Alcmariensis, defensa dissertatione: *over twee Ziektegevallen door den schrijver waargenomen*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 4 Novembris. GUILIELMUS KOSTER, *publice* defensa dissertatione: *bevattende drie door den schrijver waargenomen Ziektegevallen*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 17 Novembris. THEODORUS ANTONIUS SCHARPMAN, Med. Doctor, Zwollanus, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 26 Novembris. AEMILIUS ANTONIUS MARIA HANLO, Med. Doctor, Amstelodamensis, defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 28 Novembris. HENRICUS GOEMANS, Med. Doctor, Zierikzeeanus, defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 9 Decembris. GUILIELMUS CHRISTIANUS POSTHUMUS MEYES, ex oppido Rheenen, *publice* defensa dissertatione: *over de traumatische beleediging der Wervelkolom*, Med. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. LAURENTIUS SCHELTEMA BEDUIN, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over Kwikinwrijvingen bij constitutionnele syphilis*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 16 Decembris. DANIEL IACOBUS GRIOT LA CAVE, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over twee Ziektegevallen door den schrijver waargenomen*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 22 Decembris. IACOBUS SLUYTERMAN VAN LOO, ex pago Schagen, defensa dissertatione: *bevattende twee Waarnemingen van stuipen tijdens de baring*, Med. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. IOHANNES HENRICUS ZILVER RUPE, Amstelodamensis, de-

fensa dissertatione: *bevattende een door den schrijver waargenomen ziektegeval van kruiselingsche Paralyse*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 4 Februarii 1860. GERARDUS ZAALBERG, Med. Doctor, Lugduno-Batavus, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

Eodem die. FRIEDERICUS GUILIELMUS LUDOVICUS TYDEMAN, Lugduno-Batavus, defensa dissertatione: *over de epidemie van Typhus, geheerscht hebbende op het etablissement voor de Europesche Kolonisatie in Suriname te Groningen aan de Saramacca in* 1845, Med. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 15 Februarii 1859. EDUARDUS BONIFACIUS ANDREAS NICOLAUS MELORT, Haganus, *publice* defensa dissertatione: *de appellandi facultate in causis criminalibus*, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 25 Februarii. ANTONIUS GUILIELMUS HARTMAN, Haganus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 26 Februarii. HENRICUS IOANNES FREDERICUS HOMANS, Padangensis, *publice* defensa dissertatione: *de Stellionatu*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 11 Martii. GUILIELMUS ROËLL, Amstelodamensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 19 Martii. LUCAS DANIËL SURINGAR, Lugduno-Batavus, defensa dissertatione: *ontvouwing van de Wetten op de verzegeling, ontzegeling en de verbreking van verzegelingen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 7 Aprilis. ISAACUS BOUSQUET, Indo-Batavus, *publice* defensa dissertatione: *cont. observationes historicas de Thesaurorum Iure*, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 9 Aprilis. DAVIDES IOANNES MOM VISCH, ex pago Epe Gelrus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 14 Aprilis. HERMANUS IACOBUS DIJCKMEESTER, Tiela-Gelrus, *publice* defensa dissertatione: *over den uitersten wil bij openbare acte*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 15 Aprilis. THEODORUS FREDERICUS VAN KRIEKEN, Tiela-Gelrus, *publice* defensa dissertatione: *ad L.* 7 § 1. *D. qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 11 Maii. PETRUS MARIA FRANCISCUS VAN MEEUWEN, Sylva-Ducensis, defensa dissertatione: *over de wet van* 13 *Augs.* 1849 *Stbl. n°.* 39, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 16 Maii. CONRADUS VISSER, ex insula Java, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 19 Maii. CAROLUS MARIUS ANTONIUS HARTMAN, Haganus, defensa dissertatione: *de revocatione donationis inter vivos*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 31 Maii. AMBROSIUS IACOBUS ANDREAS BAUD, Indo-Batavus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 1 Iunii. HENRICUS LEONARDUS HUBERTUS DE PAULY, Indo-Batavus, *publice* defensa dissertatione: *over eenige hoofdbeginselen van het Pruissische faillieten-regt vergeleken met het Nederlandsche*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 3 Iunii. REGNERUS VAN EIBERGEN SANTHAGENS, Indo-Batavus, *publice* defensa dissertatione: *vergelijking van het Ned.-Indisch Reglement op de strafvordering met het Nederlandsche Wetboek van Strafvordering*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 11 Iunii. NICOLAUS HENRICUS DIJK, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over Pacht en Pachtstelsels*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. IANUS IACOBUS GUILIELMUS VAN DEN BIESEN, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *Iets over de Wet op de Patenten*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 18 Iunii. BERNARDUS GUILIELMUS NICOLAUS SERVATIUS, ex oppido Assen, defensa dissertatione: *over het verhaal van geldboeten en geregtskosten in Strafzaken*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. CAROLUS ALEXANDER CHAIS VAN BUREN, Hornanus, *publice* defensa dissertatione: *de Staatkundige beginselen van Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 24 Iunii. GUILIELMUS FREDERICUS DE VOGEL, Indo-Batavus, defensa dissertatione: *over de leer der Physiocraten*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 25 Iunii. CASPARUS IACOBUS DE FREMERY, Lugduno-Batavus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. GEORGIUS BELINFANTE, Haganus, defensa dissertatione: *over de leer der keuze bij legaten en verbindtenissen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. ADRIANUS IACOBUS SASSEN, ex pago St. Oedenrode, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. ANGELUS IACOBUS ZEEMAN, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over den burgerlijken en staatkundigen toestand van den gefailleerde in Nederland*, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 27 Iunii. IACOBUS CLEMENS IOHANNES RIVEAUX, Noviomagensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 2 Iulii. FRANCISCUS PETRUS VAN HEYST, Walovico-Brabantus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 27 Septembris. LEVI DE HARTOG, Gorinchemensis, *publice* defensa dissertatione: *ad regulam nemo sibi causam possessionis mutare potest*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 4 Novembris. SIMON PETRUS KROS, ex pago Spaarnwoude, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 1 Decembris. IOUWERT WITTEVEEN, e pago Lemmer, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 3 Decembris. CAROLUS IANUS ADOLPHUS QUARLES VAN UFFORD, Harlemensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 9 Decembris. MARINUS CORNELIUS PIEPERS, ex oppido Amersfoordt, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 10 Decembris. WALRAVIUS VAN HEUKELOM, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over den alleen-regtsprekenden regter*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 14 Decembris. IOANNES IOSEPHUS DE BERSET, Roterodamensis, defensa dissertatione: *over de vereffening van den boedel bij faillissement*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 16 Decembris. PETRUS LIJNDRAJER, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *over de ontwikkeling der Stadhouderlijke macht onder Prins Frederik Hendrik*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 17 Decembris. PETRUS AELBRECHTUS TENKINCK, e pago Bergen Hollandus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 21 Decembris. GUILIELMUS FREDERICUS VAN DEINSE, Medioburgensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 22 Decembris. LAMBERTUS VINCENTIUS LEDEBOER, Roterodamensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 4 Februarii 1860. FRANCISCUS THOMAS VREDENRIJK ENGELENBURG, e pago Olst, defensa dissertatione: *over Ruiling in haar betrekking tot koop en verkoop economisch-juridisch beschouwd*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 6 Maii 1859. IANUS DU MARCHIE SERVAAS, Amstelodamensis, *publice* defensa dissertatione: *de vita et scriptis Eligii Episcopi Noviomensis*, Theol. Doctor, *cum laude*.

D. 13 Maii. IANUS GUILIELMUS LAURENTIUS MOLENKAMP, Rijsvico-Batavus, *publice* defensa dissertatione: *qua inquiritur in N. T. doctrinam de perseverantia, quae dicitur, Sanctorum*, Theol. Doctor, *magna cum laude*.

D. 7 Iunii. IANUS CAROLUS MATTHES, e pago Noordeloos, *publice* defensa dissertatione: *de Pseudo-prophetismo Hebraeorum*, Theol. Doctor, *magna cum laude*.

HONORIS CAUSA.

D. 2 Februarii 1860. ALBERTUS RÉVILLE, Ecclesiae reformatae Wallonicae apud Roterodamensis Pastor, Theol. Doctor.

ACADEMIA

RHENO-TRAIECTINA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. XIX M. MARTII A. CIƆIƆCCCLIX AD D. XXVI M. MARTII A. CIƆIƆCCCLX

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

BERNARDUS TER HAAR,

SENATUS ACADEMICI GRAPHIARIUS

CHRISTOPHORUS HENRICUS DIDERICUS BUYS BALLOT.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

H. BOUMAN (Emeritus, die 1 m. Aprilis 1859).
H. E. VINKE.
B. TER HAAR.
I. I. DOEDES (munus auspicatus die 22 m. Iunii 1859).

IN FACULTATE IURIDICA.

A. C. HOLTIUS (Emeritus).
I. ACKERSDYCK.
G. G. VREEDE.
B. I. LINTELO DE GEER.
I. A. FRUIN (munus auspicatus die 12 m. Octobris 1859).

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. C. SWYGHUISEN GROENEWOUD (Emeritus; obiit d. 14 m. Iunii 1859).
S. KARSTEN.
C. G. OPZOOMER.
I. A. C. ROVERS.
H. C. MILLIES.
G. G. BRILL (munus auspicatus die 23 m. Iunii 1859).

IN FACULTATE MEDICA.

B. F. SUERMAN (Emeritus).
I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.
G. I. LONCQ, Corn. Ian. Fil.
F. C. DONDERS.
L. C. VAN GOUDOEVER.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE (Emeritus).
R. VAN REES.
C. A. BERGSMA (Obiit die 22 m. Iunii 1859).
G. I. MULDER.
P. HARTING.
C. H. D. BUYS BALLOT.
M. HOEK (Extraord.; munus auspicatus die 24 m. Iunii 1859).
F. A. G. MIQUEL (munus auspicatus die 28 m. Septembris 1859).

LECTORES.

I. H. HISGEN, Lit. Germanicarum.
I. VENNING, Lit. Anglicarum.
I. W. GUNNING, Chemiae.

DOCTOR ACADEMICUS.

A. C. OUDEMANS.

ORATIO

DE

HISTORICA RELIGIONIS CHRISTIANAE INDOLE,

HODIE NIMIUM SPRETA,

HAUD SINE GRAVISSIMO DAMNO CONTEMNENDA AC NEGLIGENDA,

QUAM HABUIT

BERNARDUS TER HAAR,

THEOL. DOCT. ET PROF.

QUUM DIE XXVI M. MARTII CIƆIƆCCCLX RECTORIS MUNUS PONERET.

ACCEDIT ACADEMIAE FATORUM NARRATIO.

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES, PROFESSORES, LECTORES! CIVES! VIRI AMPLISSIMI, CLARISSIMI, DOCTISSIMI! COMMILITONES EXOPTATISSIMI!

QUOTQUOT DENIQUE, MUNERUM DIGNITATE VEL ERUDITIONIS LAUDE CONSPICUI, HIC ADESTIS, AUDITORES SPECTATISSIMI, HUMANISSIMI!

Quum ante hos quinque et quod excurrit annos gravissimum in me collatum munus oratione inaugurali capesserem, palam ac publice mihi gratulatus sum, quod Theologicae disciplinae eam sortitus eram provinciam, in qua, sepositis acerbioribus litibus, ipsam Historiam, sapientiae magistram, loquentem inducere, vel Ethicen Christianam tradens, talia potissimum exponere possem, qualia ad vitam spectant vere Christianam; neque id gravi sine causa! Semper enim me a rixis dissentientium abhorruisse, atque in odio habuisse quidquid sapiat ac redoleat odium Theologicum, quidni fatear? Facile tamen intelligere potui, fieri non posse ut controversias omnes intactas relinquerem, vel, si secus sensissem, spe illa atque exspectatione egregie falsus fuissem, atque experientia brevi me longe alia docuisset. Quid enim? Acerrimum certamen, cum in Dogmaticis tum in Historicis et Ethicis, per hoc annorum spatium extra et intra nostrae patriae fines, graviore etiam incendio exarsisse nemo vestrum ignorat. Praeterea, ut legi nostrae Ecclesiasticae satisfieret, quae sapienter institutionem Isagogicam in nostris Academiis tradendam praescribit, Historiam librorum N. F. tractandam suscepi, quae me mediam veluti in arenam rapuit, in qua Criticos ac Theologos nostros hodiernos gladiatorum instar luctantes et dimicantes cernimus. Ac sane eiusmodi nostri, quod vivimus, temporis est ratio, ut nulli Theologo, quamvis Irenico vel Eclectico, nec cuiquam

se mancipanti, huius certaminis e longinquo otiosum ac tranquillum spectatorem se gerere concedat et permittat.

Non amplius, uti maioribus nostris consuetum erat, de uno alterove dogmate ad Litterarum Sacrarum normam melius construendo vel explicando, de Litterarum S. *Θεοπνευστίᾳ*, de Symbolorum vi et auctoritate, de iis quae ad salutem aeternam consequendam necessaria sint existimanda, vel contra ad *ἀδιάφορα* referri posse videantur, Theologi nostri disputant. Longe graviora praelia miscentur, ita ut comparatis iis, quae abierunt, cum his, quae nunc aguntur temporibus, ultro nobis succurrat hoc LUTHERI dictum: *Hucusque tantum lusum est, nunc demum seria agentur* [1]). Iam eo perventum est ut, attentatis et quassatis fundamentis, totius aedificii ruina huic nonnullis imminere videatur. Haud desunt, nostris his diebus, qui tam palam ac aperte, se religionis et Societatis Christianae interitum moliri, omnibus suis scriptis ac verbis declarent, ac si notissimam illam CATONIS vocem repeterent, *Carthaginem esse delendam.* Quid, quod etiam intra arcis oppugnatae muros haud pauci reperiuntur, qui etsi religionis nostrae adversariis minime annumerari velint, vel etiam magni illam se facere profiteantur, vel sic tamen de firmissimo (quod hucusque visum erat) propugnaculo deserendo, hostibusque ingruentibus tradendo serio cogitent. In tanto rerum discrimine prorsus silere, veramque animi sententiam anxie celare nefas foret ac piaculum. Eloqui sine ira ac sine metu quid intima dictet persuasio, suadet hoc ac iubet admonitrix conscientiae vox; suadet hoc ac iubet veritatis indagandae et promovendae studium, religionis Christianae dignitas et praestantia, ipsaque, quae nobis cara esse debet, Ecclesiae salus! Quae cum ita sint, Auditores Humanissimi, solenni hoc die verba facturus, orationis argumentum eligendum esse duxi, neque a studiis meis neque ab hac temporum nostrorum conditione alienum. Etsi autem vix sperare liceat, fore ut, in tanta sententiarum discordia ac discrepantia, vos omnes mihi assentientes habeam, gravitate tamen atque opportunitate quam maxime dicendi materia se commendabit. Dicam enim *„de Historica religionis Christianae indole, nimium hodie spreta, haud sine gravissimo damno contemnenda ac negligenda."* — Quod si autem huius argumenti dignitate longe inferior a vobis comperiar, partim, quaeso, brevitatis temporis memores sitis, me admonentis ne pa-

tientia ac benevolentia vestra abutar; partim ut Oratori labenti vel etiam erranti, ea quae vobis inest, humanitate ignoscatis, Vos omnes, Auditores plurimum honorandi! enixe rogo.

Quamquam permultos esse arbitror, qui Historicam religionis Christianae indolem minoris, quam par est, faciant, perpaucos, si ullos, esse suspicor, qui latiore quodam sensu talem illi indolem abiudicent. Ante omnia igitur definiendum erit, quo sensu Historicam illam, quam dixi, indolem religioni Christianae tribuam; ut inde pateat, quo sensu illam plane negligi ac contemni posse, et revera hodie a nonnullis nimium spretam esse existimem. Uti quaevis religio, quae *positiva* dici consuevit, simulac exstitit, qualemcunque habuit Historiam, sic quoque religionem Christianam inde a suis natalibus suam habuisse, aliis ut dicam verbis: IESUM Nazarenum quondam in Palaestina vixisse, nonnulla de regno coelesti a se condendo docuisse, et a PONTIO PILATO, Iudaeae Praeside cruci esse affixum — hoc nemo sana mente praeditus in controversiam vocabit. Me tamen aliud ac maius quid in mente habuisse, facile intelligetis. Atque id rogatus nullus affirmare dubito, in religione Christiana tam arctum Historiam inter et doctrinam, cum theoreticam tum practicam, intercedere nexum, ut altera ab altera prorsus divelli nequeat; ut religio Christiana, sic divulsa non magis salva et incolumis cogitari possit, quam humanum corpus sine animo vel animum sine corpore hominis sani ac vigentis imaginem tibi referre dixeris. Ne tamen temere ac praemature vobis sumsisse ac posuisse videar, quod adhuc probandum ac demonstrandum sit, hic paucis memorasse et ostendisse sufficiat: IESUM ipsum eiusque Apostolos, haud alium suae religioni indidisse ac tribuisse characterem; uti et ipsa Euangelii nunciati feliciterque propagati historia eiusdem indolis signaculum in fronte gerit. Quid IESUS? Licet prorsus praeclara ac divina de Deo, eius Providentia nostraque vita aeterna docuerit, licet quantivis pretii praecepta moralia ediderit, quis tamen non videt, quanti fidem sibimet ipsi habendam fecerit? Quam ad fidem ut homines adduceret, vitam suam, verba et facta magnum salutiferumque opus a Patre sibi demandatum iterum iterumque testatus est [2]). Quonam sapientissimo consilio duodecim discipulos sibi adiunxerit, nonne optimus Magister disertis declaravit verbis, futuros

Euangelii nuncios sic alloquens: „ὑμεῖς μάρτυρες τούτων [3])!" Quid Apostoli? Quid PETRUS? Quid PAULUS? Quid IOANNES? A CHRISTO iis exordium! in CHRISTO finis! Praeter CHRISTUM eumque Crucifixum nil scire cupiunt. Glorioso eius in vitam reditui certissimam Christianorum spem superstruunt. Ab eius exemplo et singulari erga nos amore, praecepta, incitamenta, adiumenta virtutis repetunt. Vitam aeternam, vitam vere vitalem, in IESU quaerendam, in IESU adspectabilem se oculis conspexisse, auribus percepisse, manibus suis contrectasse gaudent et gloriantur. Quid Euangelii ipsa vox? Nonne laetus ille nuncius: Deum filium suum has in terras misisse, morti tradidisse, in vitam revocasse, in coelo constituisse hominum Conservatorem, regni coelestis Regem ac Principem — Historicam religionis Christianae indolem satis superque demonstrat [4])? Quid denique κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων ceterorumque Euangelii praeconum, quocunque se ad hoc Euangelium populis nunciandum contulerint, quantum de illo ex ipsa Historia novimus? Nonne illud in IESU vita, dictis, factis, fatis enarrandis, ab eo inde tempore, quo baptismi ritu initiatus in publicam prodiisset scenam, donec coelestia habitacula illum reciperent — fere totum versatum esse, valde probabile est [5]). Quod quum bene perpendimus, magnam illam ac mirabilem rerum conversionem, quae, feliciter in mundum introducta ac propagata religione Christiana, omnem fere orbem terrarum mutavit, multo magis narratae Historiae quam expositae doctrinae [6]) acceptam esse referendam, statuamus ac concludamus necesse est.

Nihil igitur est, quod miremur A.! A.! Doctores Ecclesiasticos omnis fere temporis ac loci in historica illa religionis Christianae indole agnoscenda magnique aestimanda satis amice conspirasse. Instauratis autem Sacris Theologi Protestantes, quo magis Ecclesiae auctoritate reiecta, alia eaque satis firma basi indigerent, vel etiam quum eorum nonnulli (uti Sociniani et Remonstrantes) testimonium, quod dicitur Spiritus Sancti, parum valere ad persuadendum intelligerent, eo maioris Historicam illam religionis Christianae indolem facere coeperunt. Hanc arcem, hoc propugnaculum fidei, hoc armamentarium duxere, unde arma sint petenda, ad religionis Palladium ab omni adversariorum vi et impetu tutandum. Instar omnium hic laudandus est celeberrimus ille nostras HUGO GROTIUS, qui libello suo aureo *de veritate religionis Christianae*, cum externis tum internis argumentis,

veritatem illam commonstrare ac vindicare studuit, ac tam egregie rem suam egisse visus est, ut, Historiae veritate admissâ, nullus fere contradicendi relinqueretur locus [7]). Ac sane, A. A.! quidquid argumentationi, a GROTIO propositae derogandum esse censeat nostra aetas: GROTIUM parvulo illo at pretioso libello viam munivisse facemque praetulisse bene multis, qui, praecedente etiam saeculo, religionis defendendae caussa arma accingerent, nemo inficias ibit. Quotquot igitur huius vestigia presse secuti sunt, externis sive Historicis argumentis in Apologeticis principem locum, primarias partes assignarunt. Non tantum divinam huius religionis indolem hac via et ratione optime probari posse existimarunt; sed etiam plane singularem eius praestantiam in eo maxime quod talem prae se ferret indolem, cerni monuerunt, Deique sapientiam admirari et adorare iusserunt, qui IESU historiam et doctrinam arctissime iungens, optime humanae imbecillitati consuluerit [8]).

Verum enim vero, incredibile dictu est, quantopere pretium illud, quod GROTIUS Historicis, quae dicuntur, argumentis statuerat, in dies magis imminui coeperit, quantum a pristino illo tempore distet ac mutata sit tota cogitandi, argumentandi sentiendique ratio, ita quidem ut GROTIUM commemorans ac laudans, alios subridentes mihi fingam, alios murmurantes audiam: „o sancta Simplicitas!" — Cuius commutationis caussas admodum varias, licet a nostro consilio non alienum esset, hîc commemorare longum foret. Primum in censum venit Philosophiae in Theologiam frustra reluctantem, ducibus et auctoribus SPINOSA, HUMIO, LOCKIO, vis et efficacia. LESSINGIUS Theologis ius denegari voluit, historico quodam facto veritatem sive philosopham sive religiosam comprobandi [9]). KANTIUS Historiam eiusque veritatem inter ἀδιάφορα recensuit [10]). AMMONIUS religionem et Theologiam Christianam minime ab Historia IESU CHRISTI pendere statuit [11]). SCHLEIERMACHERUM ab hac quoque sententia haud procul distitisse dixeris [12]). Multi Theologi, inter quos BRETSCHNEIDERUS [13]), TWESTENUS [14]), HASIUS [15]), SCHENKELIUS [16]), HAGENBACHIUS [17]), argumenta IESU ex factis et fatis petita licet per se non sufficiant, et a nobis longe minoris, quam a IESU aequalibus sint habenda, mimine omni pretio destituta et prorsus contemnenda existimarunt, neque egregium fidei adminiculum iis inesse negarunt. Hi igitur mediam veluti viam secuti, in defendenda et vindi-

canda religionis veritate internis argumentis primarias, externis, quippe quae per se non sufficiant, secundarias vel auxiliares demandari voluerunt partes. Alii denique, ulterius progredientes, hisce valde exiguas partes reliquerunt, summum in Apologeticis conscientiae humanae, sive Spiritus sancti testimonio, deferentes principatum.

Lessingii sententia, quamvis Historicorum argumentorum vim infringens, ipsam Historiam quodammodo intactam reliquerat [18]. At minime hîc subsistendum esse rati, alii Philosophi ac Theologi Historiae etiam sacrae prorsus idem examen criticum subeundum esse voluerunt, quod iam niebuhrii laboribus experta erat Historia Romana. Ac novimus quonam eventu! straussii *vita* iesu analytica methodo infaustum destructionis opus inchoavit, quod synthetica magis via perficiendum suscepit Schola Tubingensis. Hos si audis, si quis in Euangeliis Historiam veri nominis quaerere pergit, nebulas pro corpore, nubes pro Iunone amplectitur. Optime memini, A. A.! ante paucos hos annos me eruditissimos etiam viros inter nostrates affirmantes audire, haud adeo reformidandum esse straussium, bene et illum eatenus de Theologia esse meritum, quatenus Rationalistatum naturali (si Dîs placet) interpretationi letale vulnus inflixerit; librum vero ipsum mox oblivioni traditum iri. Sed aut ego egregie fallor, aut hi, longe alia experientiâ edocti, se vana ac falsa auguratos esse nunc quidem videbunt. Quid, quod duplex illa hypothesis, quae veluti lapis angularis straussiani systematis dici meretur, (altera Historiae mythum substituens, altera miraculum quodcunque, propter id ipsum quod sit miraculum, negans) hodie haud paucis, utpote unice vera se commendare videtur. Qua utraque hypothesi admissa, quomodo hi religionis Christianae caussam tueantur, ipsi videant. Equidem, si utramque meam facerem, de Apologia veri nominis desperandum esse potius censerem.

Nolite tamen a me exspectare, A. H.! ut utramque gravissimam quaestionem aggrediar. Quod si vellem vix possem, meum non esse persentiens, hac qualicunque mea oratione tantas, quae nunc omnium animos suspensos tenent, et per satis longum tempus suspensos tenebunt, dirimere lites. Quod si possem vix vellem, quoniam certamen de eo quid fieri possit, aut non possit, licet sagacissimas mentes exerceat, parum fructuosum mihi videtur [19]. Non tam hospes sum ac peregrinus in Theologicae disciplinae

regno, ut iis, quae ab utraque parte disputentur nil commovear, ut haud pauca in Theologicis obsoleta et antiquata esse praefracte negem, vel quemvis Historiae oppugnatorem (dummodo rem serio agat) sincera erga Deum pietate verique amore destitutum credam. Uti doleo et dolere pergam inter illos nonnullos esse, qui incogitanter et incaute Critices altioris, quae dicitur, dubia largissima ac plenissima manu per ineruditum vulgus spargere haud desinant; sic gaudeo inter eos esse, qui, quidquid Historiae derogent, tam magnifice de CHRISTO eiusque doctrina et indole loquantur, ut eos quoque, quos ad suas partes trahere student, summa CHRISTI veneratione imbuere pergant [20]). Eorum tantummodo opinionem impugnare, et, quantum in me positum erit, refutare conabor, qui quam gravis hac lite res agatur, vix aut ne vix quidem penetrare vel saltem dissimulare videantur, dictitantium „perinde esse, prorsus nihil referre, utrum Euangelia mythos ac fabulas, an res vere gestas continere statuas; utrum IESUM revera in vivum rediisse credas nec ne? Qua libertate concessa, permultum lucri Theologicae disciplinae accedere, contra vero nil damni ac detrimenti sive Christianorum fidei ac vitae, sive ipsi religioni, sive Ecclesiae esse extimescendum" [21]). Quod e meo quidem iudicio haud sine magno germanae religionis Christianae indolis contemtu affirmari ac pronunciari potest. Hoc igitur sensu Historicam illam indolem a nonnullis hodie nimium spretam esse questus sum. A quibus ita dissentio, ut e contrario haud sine gravissimo damno hanc indolem plane negligi ac contemni posse contendam. Quod ut probem, breviter ostendere annitar: Seposito religionis Christianae charactere atque indole Historica, 1°) multa incerta reddi placita, quae et ipsi certa habent aliisque pro certis commendant; 2°) beneficam religionis Christianae vim consolatricem et emendatricem valde imminui et labefactari; 3°) ipsi societati Christianae tandem inevitabilem praeparari ruinam. Haec tria paucis exponentem benevolis et aequis animis, A. A.! me auscultare pergatis.

Equidem haud inficior, A. A.! — ut hinc ordiar — nonnulla Euangeliis inesse, quae, nisi adessent, minime desiderarem. Qui inter Historicam Euangeliorum veritatem, universe spectatam, et singularum narrationum ἀξιοπιστίαν bene distinguendum esse monent, recte mihi monuisse viden-

tur [22]). Alia aliis certiora videri possunt. Singula examini critico sunt subiicienda. Idem plane iudicium de omnibus ac singulis narrationibus esse ferendum vehementer nego [23]). Insunt sine ullo dubio, quae, sive accipiantur, sive reiiciantur, minime fidem vel vitam religiosam tangant. Vel sic tamen et haec sine ullo damno reiici posse, affirmare vix ausim. Negari sane, respui, tanquam semimortua corporis membra abscindi possunt, ignorari vero, deleri non possunt; et — quod probe teneamus — quodcunque sic reiicitur non tantum adminiculum fidei esse desinit, sed obstaculum fieri potest, quominus credam. Quod cum mecum reputo, A. A.! non satis mirari possum sagacissimos saepe viros, sine ullo scrupulo reiicientes et abscindentes, quodcunque ipsis displicet, haud videre, cetera quoque, quae adhuc servari et vindicari velint, minus certa reddi et in suspicionem vocari [24]). Tales scilicet auctores, quales STRAUSSIUS et Tubingenses sibi cogitant, sive inscii sive conscii fuerint fraudis, quam mundo fecerint, testes parum fide digni sunt habendi, sive dicta sive facta IESU referant. Ipsi quaeso, A. A.! periculum faciatis dicta IESU ab eius factis, facta a miraculis, doctrinam ab eius fatis discernendi et separandi [25]), et videbitis quam gracile ac tenue Euangelium vobis relinquatur. Intimo nexu IESU doctrinam et historiam iungi compertum habebitis. Quod tamen, cum nonnulli negare pergant, paulo uberius exponere et illustrare lubet.

Uniuscuiusque CHRISTI sectatoris hoc maxime interest, ut probe sciat, qualem CHRISTUS se ipse praedicaverit. At quomodo hac de re nobis persuasum erit, nisi illa effata, quae primum hîc in censum veniunt, e IESU ipsius ore profecta esse, satis tuto credere liceat [26]). „Hoc tamen (id forte reponitis) non unus alterve locus, sed tota historia docet, IESUM se praedicasse CHRISTUM, Dei Filium — quo sensu? sanae, i. e. Grammatico-Historicae, Interpretationi definiendum relinquatur." — Recte quidem, sed ecce nobis occurrunt adversarii clamantes: „Nonne illud ipsum, quod IESUS sibi hoc indiderit nomen, gravissimi eum erroris convincit?" — Oculos nostros in crucem convertere iubent: „Tune CHRISTE!" (ita pergunt) moribundus lamentatus es te a Deo derelictum esse? Nonne Tu his verbis satis clare innuisti, te frustra sperasse fore ut populares te Messiam salutarent [27])? — Quibus dubiis quidquid respondeant alii, mihi longe optimum responsum in promtu esse videtur in IESU in vitam reditu. Hacte-

nus GROTIO assentior „divinae iustitiae ac sapientiae plane adversari tam excellenti modo illum ornare, qui falsum in re tanta commisisset." Et haud scio, A. A.! an multi ex iis, qui hoc in ratiocinio saltum quendam vel lacunam nobis obiicientes, argumentum inde petitum admittere nolunt, ita agant, haud adeo, quod argumentationem illam mancam et imperfectam esse sentiant, sed multo magis quoniam reditum e mortuis neque factum esse neque fieri posse, certo certius sibi persuaserint. — Ponamus vero IESUM non revera in vivos rediisse. Ita gravissimae quaestiones de IESU ipso, de eius mortis consilio, de gloriosa eius vita in coelis, de potestate a Patre ipsi demandata, dubium et anxium animum cruciant et sollicitant. Nisi IESUS in vivos redierit, cuncta teterrimae noctis caligine obteguntur, et horrendum istud supplicium, cui insontem illum traditum video, non amplius mihi divini est pignus amoris, at, si quid aliud, divinam Providentiam in dubium vocat — „Quid ita?" mihi obiicitis. „Nonne IESUS, etiamsi haud visibili ratione se post mortem suis conspiciendum dederit [28]), in vita beata et immortali Deum remuneratorem habuit, vel habere potuit?" — Potuit sane; ut scilicet hoc sperare et credere fas est, de quovis probo pioque, cuius tamen sortis nescii sumus. Quid vero de potestate a Patre ipsi demandata statuam? Cur illum ad summum gloriae culmen evectum credam? Ob Apostolorum effata? qui firmissimam hanc suam persuasionem eidem evento (vano scilicet ac falso) superstruxerint, qui somniis ac visionibus decepti, cum de eius morte, tum de eius coelesti gloria pro modulo suo philosophati sint? — Sed iterum me interrogantes atque interrumpentes audio: „Adeone tu etiam omnia huc trahis? Itane tu etiam ipsam religionis Christianae veritatem, ab hoc facto, sive vero sive falso, pendere statuis?" — Fortasse, sic statuens, PAULUM Apostolum mihi assentientem haberem [29]). Hîc vero respondeo. Multa saltem eaque gravia ac magna, resurrectione IESU reiecta, incerta reddi contendo. — „Tune igitur oblitus es, quantopere externis interna argumenta praestent? Tune oblitus es longe melius et validius argumentum cum e doctrinae praestantia, tum imprimis e sanctissima IESU vita atque indole peti, qua perfectissimum perfectissimae virtutis edidit exemplum, cui intima rationis et conscientiae nostrae vox non acclamare non possit?" — Respondere possem: nisi IESUS is fuerit, quem semet ipse

praedicavit, ne perfectus quidem homo dicendus est. At nolo. Nimirum! et mihi hoc argumentum longe gravissimum est, unde exordium peto, ad quod cunctis perlustratis lubenter redeo; quod eo pluris facio, quoniam hoc ipsum, si quid aliud, pro veritate historica pugnare videtur; quoniam et mihi persuasissimum est, talem imaginem plane divinam vereque humanam minime fictitiam esse, ac vix aut ne vix quidem fingi potuisse [30]). Cum iis igitur, qui IESUM revera talem fuisse credunt, qualem informant Euangelistae, mihi nullum certamen est. Quomodo vero, qui hoc in dubium vocant, illud sustineant, ac de IESU ἀναμαρτήτῳ, vel perfectissimae virtutis exemplo, loqui pergant, vix intelligo, nisi magis vago quodam sensu religioso, quo inde a teneris erga CHRISTUM imbuti fuerint, quam rationibus ducti, ita loqui censeantur [31]). Quid? quod IESU ἀναμαρτησίαν, Synopticorum etiam fide Historica concessa et admissa, nuperrime gravissimis impugnatam fuisse criminationibus neminem vestrum fugit vel latet [32]). Iam vero quid pro certo amplecti aliisque commendare poterit, si quis IESU imaginem vel a Synopticis perperam propositam, vel a quarti Euangelii auctore adeo exornatam credat, ut hic magis simulacrum quoddam, in primaeva Ecclesia natum, quam IESUM vere Historicum, nostris oculis depinxerit? Quocirca meam sententiam sic definio: Egregie falluntur, qui IESU Apostolorumque auctoritate sublatâ, Euangelistarumque fide historica negatâ IESU ἀναμαρτησίαν diutius vindicari posse opinantur. Seposito enim Historico religionis Christianae charactere, nimbus ille, qui hucusque coruscantibus suis radiis optimi Conservatoris effigiem cinxit et coronavit, brevi evanescat necesse est, uti, eheu! revera iam apud multos evanuit. — „Nonne tamen" — ita quaerunt — „vel his concessis, IESUS semper verae religionis auctor esset habendus? Cogita eius de Deo Spiritu eodemque Patre amantissimo doctrinam, praecepta moralia, parabolas omni laudatione maiores!" — Et procul absit! ut IESU meritorum detrectator videar! Summum vero, quod inde derivandum mihi videtur, huc redit: IESU doctrinam Deo esse dignissimam. Atque admodum vereor ne ii, qui hodie Historiam maxime contemnunt, hoc quoque in dubium vocent, veramque suam sententiam accuratius sic definiant: in IESU doctrina, licet magni vel etiam maximi sit aestimanda, falsa veris, vera falsis esse permixta [33]). Utut est: Historiâ reiectâ, sive utpote incerta, plane in medio relictâ,

IESUS neque summa Dei patefactio, neque perfectissimum virtutis exemplum habendus est; eiusque doctrina, ad paucissima placita et praecepta revocata, ita construi poterit, ut IESU CHRISTI laudatissimum et sacratissimum nomen vix desideretur, vel ut nomen onerosum prorsus abundet [34]).

Vix ullum tam coecum vel obduratum Christiani nominis hostem mihi fingere possum, perfricata fronte qui neget hanc religionem, miseris et infirmis mortalibus succurrendo, ad innumeros animos consolandos et emendandos vim suam beneficentissimam exseruisse, atque hoc nomine de genere humano esse meritissimam. At videte, A. A.! quantopere vis illa consolatrix et emendatrix, Historica eius indole spretâ et vituperatâ, imminuatur et labefactetur. Quid laetius vel aptius ad animum afflictum et moerentem consolandum et erigendum excogitari potest, spe illa laetissima ac firmissima, quam PETRUS Apostolus ἐλπίδα ζῶσαν dixit, splendido IESU de morte triumpho veluti divino sigillo confirmatam et obsignatam [35]), quae nos omnium terrestrium aerumnarum, calamitatum, mundi ipsius ac mortis victores reddit, dummodo in IESU mortis victore omnem nostram spem fiduciamque reponamus? Quod non ita, quaeso, interpretemini, quasi ipsa immortalitas vel immortalitatis spes, e mea sententia, e IESU resurrectione unice pendeat, ac nemini absque illa fide de altera vita persuasum esse posse, arbitrer. Quod si statuerem, experientiae contradicerem, ac TULLII, CATONIS, SOCRATIS et PLATONIS manes mihi irascerentur. Per omnia fere tempora generosiores animos pronos videmus ad spem illam veluti ambabus manibus arripiendam, fovendam, tenendam, vocique auscultandum, quae in intimo nostro pectore vitam post mortem praesagire videtur. Sed etiam alios et longe plures videmus, qui spe illa careant, vel spe ac metu, navis instar iactatae et quassatae mediis in undis, fluctuentur. Nec tamen hos omnes, quotquot voci illi quippe fallaci vel dubiae auscultare recusent (unum e multis SCHLEIERMACHERUM cogito [36]) sapientum nomine indignos vel impios et irreligiosos dixerim. Quid Philosophorum veterum et recentiorum discordias et dubia? quid Physicarum disciplinarum effata? quid sinistros, quibus Materialismus se effert, progressus commemorem? Nonne haec satis superque demonstrant, quam varie ac diverse magno cum argumentorum apparatu in utramque partem disputari pos-

sit [37]) ? — Longe aliud est sperare fore ut homo morti superstes sit, longe aliud ac maius, spe illa certissima ac firmissima laetari, exsultare, quales tot Martyres, mediis in tormentis vel assurgentibus flammis, hymnos psallentes in Dei Christique honorem, quales tot pios Deo Christoque devotos animos, in lectulo mortis triumphum agentes, haud sine animi commotione et admiratione intuemur. Quod quam verum sit optime persentiscimus, morte eorum, qui nobis his in terris carissimi fuerunt, afflicti, acerbissima funera lugentes. — Quotiescunque tristissimorum illorum temporum recordatio mihi revertitur, toties in memoriam mihi redeunt haec BORGERI verba: „Quid ea nocte mihi opitulati estis Philosophi? Quibus armis me defendistis? Quam doloris partem a meo pectore depulistis [38]) ?" Quod ne contumeliose de Philosophia a me dictum putetis, A. A.! hoc unum asseverante, in consolandis afflictis, in sanandis ac mulciendis animi morbis et vulneribus, minime Philosophiae, sed religioni Christianae primas partes esse deferendas. Videant nunc ii, qui supremum de hisce iudicium intimae pectoris voci (sive rationem, sensum moralem, conscientiam, vel etiam testimonium Spiritus Sancti illam dixeris) tribui velint, utrum melius generis humani consolationi prospexerint et consuluerint? Videant ne, argumentum quod e IESU resurrectione peti solet, vel parvi vel nihili facientes, et sibi et aliis gravissimam iacturam pariant, quam frustra reparare et compensare conentur [39]). Equidem permultos — quidni dicam quam plurimos, non tantum inter rudes et ignaros homines, sed etiam inter eruditos viros esse intelligo, qui magna animi consolatione, firmissimo spei fundamento se privari sentiant, si hanc de IESU in vivos revocato persuasionem animis suis evelli paterentur.

At forte ut me reprimam fas et aequum est, ne iusto severiorem censorem vel iudicem agam. Forsitan aliquis mihi obiiciat: „Nonne inter hos ipsos, quos tu forte Historicae huius indolis contemptorum ac vituperatorum nomine designares, haud pauci reperiuntur, qui beneficam certe illius vim et efficacitatem ad animos hominum emendandos plane tecum agnoscant? Nonne doctrinam IESU moralem, cuncta ad divinum amoris praeceptum revocantem, eo maioribus laudibus extollunt, quo Historiam, utpote incertam, minoris facere tibi videantur? Nil habeo, quod opponam, multa vero desidero, ut religioni Christianae honos suus constet ac dignitas.

Haec nimirum summa atque aeterna eius laus, hoc sempiternum eius decus est habendum, quod non tantum praeceptum illud amoris praescribit hominumque animis commendat; quod non tantum in vita CHRISTI perfectissimae virtutis exemplum intuendum et imitandum praebet; sed quod reapse hominum animos flagrantissimo erga Deum, CHRISTUM, proximos amore imbuit; quod hominem ipsum ad veram virtutem, novam mentem ac novam vitam informat et perducit. Quomodo illud efficiat quaeritis? Testor unicum et palmare factum, quod veluti cor ac meditullium totius Euangelii est habendum: "Deum, pro singulari atque infinito suo amore, unico Filio minime pepercisse, ut omnes, quoquot huic fidem habeant, teterrimae servitutis iugo liberentur vitaeque aeternae reddantur participes. Quod si creditur intimisque pectoris thesauris reconditur, nascitur amor, verae virtutis omniumque virtutum parens, qui a Deo Christoque incipiens, desinit in omnibus omnino hominibus eodem amoris sensu complectendis [40]). Quod si negatur vel in dubium vocatur, quantum damni et detrimenti vis illa divina et efficax ad hominum animos emendandos capiat, verbis exprimi vix potest. Pulcherrima doctrinae Euangelicae, cum theoreticae tum practicae seu moralis, sic tollitur corona. Sed iterum audio monentes: "Quae modo laudasti nequaquam ab iis, quos refutare instituis, negari (dummodo cum grano salis, ut aiunt, accipiantur et explicentur) tu probe teneas! Quid, quod et hi ultro concedant vitae vere vitalis novum veluti principium, CHRISTO eiusque Spiritu auctore, mundo esse inditum, ita ut hoc nomine Historicae religionis Christianae indolis magis vindices, quam contemtores dici mereantur [41])." — Audio et gaudeo. Libenter vero ex iis quaesierim: Quid tandem ex ipsorum sententia de palmari illo facto, quod cor et meditullium Euangelii nuncupavi, de hominis redemtione, de CHRISTI morte voluntaria, et insigni, quem eâ subeundâ prodiderit, amore historice constet? Quo tandem sensu Deus mundum sibi conciliasse dici potest? Et, quod mihi hac in quaestione summum videtur: Qua tandem via ac ratione CHRISTUS principium illud vere vitale mundo indiderit et infundere pergat? Quonam vehiculo, quo factore (sit venia verbis) Spiritus eius usus sit, ut CHRISTI sectatores virtutis veri nominis capaces, aeternae vitae consortes reddat ac participes? Et, si quid video, A. A.! responsio hîc in promtu est: Eadem illa fide in CHRISTO Historico, hominum Redemtore,

mortis Victore, regni coelestis Rege ac gubernatore, vitae aeternae largissimo largitore, reposita. Caveant igitur ac videant ne, religionis Christianae Historica indole negligenda et contemnenda, idem illud principium vitale suffocent et exstinguant, cui mundum ipsum saluberrimam conversionem debere, haud inviti fatentur [42]). Pro Deum immortalem! Perinde esset! nil afferret detrimenti! Eodem fere rediret: Utrum IESU CHRISTI Historiam acciperes an reiiceres? Arbitri ac iudices estote vos omnes, A. A.! Nonne, si ad religionis Christianae vim consolatricem et emendatricem attenditis, haud sine gravissimo damno historicam eius indolem contemni ac vituperari iure meo affirmo?

Ex iis, quae adhuc disputavi, iam quodammodo iudicare licet, A. A.! num illi audiendi sint, qui ex opposita, quam impugno, sententia nil damni, at multum lucri non tantum scientiae, quam omnibus vinculis liberari velint [43]), sed ipsi quoque *Ecclesiae* parari et accedere et sibi et aliis persuadere student. Quibus adeo non assentior, ut potius arbitrer: Historica basi relicta vel diruta Societati Christianae lentam et inevitabilem praeparari ruinam. Nec tamen dixerim secus sentientes ac statuentes Ecclesiae salutem nil curare. Lubenter credo et concedo eos maxime id agere ut religionem Christianam eo melius excultis etiam et litteratis hominibus commendent [44]); sed quin mirifice fallantur vix dubito. Nonne enim vident se nova veluti arma religionis nostrae adversariis suppeditare? Nonne sentiunt, quanto difficilius reddatur hominibus persuadere, ut in religione, quae ex ipsorum sententia tot mythis fabulisve est repleta, summam veritatem, summam agendi vivendique normam quaerere pergant? Etsi ipsis contingat nonnullos hacce via ad CHRISTI castra perducere vel revocare, longe plurium mentibus dubitationes iniiciunt, quae animis infixae haerent, ut letali vulneri inhaeret arundo. Eat nunc Orator sacer, Euangelicarum narrationum simplicitatem, pulcritudinem, veritatem etiam, aesthetico scilicet sensu, ad coelum extollat [45]), at simul significet narrationes illas minime Historiam veri nominis continere, sed tanquam carminis Epici fragmenta considerandas esse et tractandas [46]). Putatisne fore ut multum prosit ac proficiat? — Credat Iudaeus Apella! Non sic decipitur, non sic eludi se patitur veri sensus et amor. Frustra Platonismus et Neoplatonismus

allegoricam et moralem interpretationem in auxilium vocavit. Prohibere non potuit quominus Polytheismus, senectute confectus, instanti morti succumberet. Nec alia sors (quod Deus avertat!) religionem Christianam maneret, simul ac mens humana revera sibi persuaderet, Historiam Euangelicam, quamvis aliis mythologiis indole sua vere religiosa ac morali longe praecellentem, mythologiis tamen esse accensendam. Omnia religionis systemata, quae meris ideis non factis nituntur, citius serius intereunt [47]). Qualiscunque religio, quae societatis formam assumsit, Historica sua basi carere nequit. Utrumque docet experientia, verae scientiae ac sapientiae magistra. Testor et advoco omnem Historiam! Testor iterum eundem Neoplatonismum, Polytheismi morti haud diu superstitem [48]). Testor e contrario Islamismum, qui, moderante divina Providentia, in educando genere humano suas etiam egit et agere pergit partes. Nonne una e praecipuis caussis, cur huic religioni, contra omnium spem et exspectationem, tam longaeva contigerit aetas, in Historica eius indole quaerenda vobis videtur? Testor Rationalismum tristissimamque, sub finem praecedentis saeculi, religionis in Germania conditionem, Historicam illam indolem haud impune contemni et negligi posse, alta veluti voce clamantem! Testor magnam rerum politicarum in Franco-Gallia conversionem, quâ eo dementiae hominum superbiam vel levitatem pervenisse legimus, ut spoliatis templis, destructis aris, Numen supremum sede sua quasi descendere iuberent, mox vero interfectum scilicet et exstinctum Deum suum decretis suis in vitam revocarent. Testor Theophilantropinorum, qui dicuntur, irritos conatus religioni Christianae aliam religionem sufficiendi, cuncta ad paucissima rationis placita et praecepta revocantem, quae, magna cum rituum pompa annunciata et celebrata, brevi uti infans in incunabulis occubuit [49]). Revocate denique vobis in memoriam quae, de religione Christiana, maxime Historicae narrationis ope introducta et propagata, me dicere meministis. Quod ipsi, Historiam consulentes, tam verum esse comperietis, ut alterutrum statuendum sit: vel Historiam Ecclesiae conditae ac propagatae Euangelicae Historiae optimam esse patronam et vindicem, uti statuit ULLMANNUS [50]), vel religionem Christianam maxime errori debuisse splendidam, quam reportavit, victoriam [51]). Utrumvis vero eligendum statuatis, haec sana huius disquisitionis conclusio erit: Historica sua indole sibi devicit

mundum Religio Christiana. Nonne igitur (etiamsi Historia Euangelica externa tantum forma atque idearum aeternarum tanquam symbola et involucra esset habenda [52]), nonne, inquam, ex his omnibus tuto concludere licet, divinam Sapientiam optimam, quâ mortales donare ac beare voluit, religionem forma illa induisse, quae optime intimis pectoris humani desideriis ac votis satisfaceret? Quod itaque divina Sapientia gravissimis de caussis tam arcte coniungi voluit, id ne leviter et incaute dissolvere et separare sustineat humana audacia, Societati Christianae praeparans lentam et inevitabilem ruinam [53]).

Cuncta paucissimis complectar. Quodsi forte nimium Historicis argumentis tribuit antiquior aetas, nunc admodum vereor, ne tempus, quod vivimus, irruenti Scepticismo nimis faciles praebens aures, Historiam, utpote incertam atque ad *ἀδιάφορα* referendam, parum curet, germanamque, i. e. Historicam, religionis Christianae indolem magis magisque contemnat et negligat; quod, haud sine gravissimo damno religionis Christianae Apologiae, hominum consolationi et emendationi, ipsi Ecclesiae illato, fieri posse, nunc effecisse mihi videor. Nimirum, quidquid vindicandum vel reiiciendum statuant Theologi, hoc velim probe teneant, in Theologica disciplina, aeque in Dogmaticis et Ethicis ac in Apologeticis, satis firmam basin Historicam neutiquam posse desiderari. Quod cum bene perspexerint Theologi Tubingenses, id egerunt, ut novo a se exstruendo aedificio ex ipsius Historiae ruderibus novam quamdam sibi basin eruerent.

Quod reliquum est, A. A.! praeteriere isti dies, quorum horret meminisse, quorum recordatio utinam aeterna oblivionis prematur nocte, quibus haeretici, qui dicebantur, infensissimis Christiani nominis hostibus statim aequiparabantur, excommunicationis anathemate, vel etiam gravioribus poenis feriendi. Neque is ego sum, qui vel ullum Theologum, quamdiu ipse communionis vinculum rumpere non cupiat, Christianorum communione prorsus indignum censeam. Liberae Historiae disquisitioni, libero veritatis examini nullum iniiciatur frenum! Scientiae veri nominis, haud audaci et superbae, sed modestae illi ac sanae, Deoque ipsi, supremo veritatis Statori, Tutori ac Vindici, huius certaminis exitus relinquatur! Veritas (hoc omnium consensu fas est dicere) Deo moderante et auspice in

hoc quoque certamine victrix manebit; quamquam, ut dicam quod sentio, si res ita se haberet, ut nonnulli somniant; si nunc demum primi quasi radii lucis, prima nascentis diei crepuscula allucescerent, Deus hucusque tam male veritatis caussae consuluisset, ut vix scirem, cur nunc demum laetiora et meliora sperare et exspectare liceret. Veritas tamen (haec et mea est firmissima persuasio), Deo moderatore et auspice, victrix manebit. Utinam omnes Theologi, veritatis amori Dei amorem coniungentes, hoc in votis ac precibus habeant ardentissimis: „*Fac me tecum unum, Deus, aeterna Veritas* [54])!" Et Tu, Sol iustitiae! disperge nebulas et praesta Te numquam occasurum lumen mundi!

Quod veteri consuetudine receptum regioque decreto sancitum est, ut Rector, antequam magistratum suum successori tradat, Academiae fata commemoret, id et mihi solenni hoc die iniunctum video. Nec sane dicendi deest materies. Mira quadam rerum vicissitudine tot adversa et prospera, tam laeta et tristia, me Rectore, exhilararunt vel depresserunt animum, ut eorum narratio, nisi satis prolixa praecessisset oratio, facile totum dicendi tempus consumsisset. Nunc vero in iis commemorandis ita versabor, ut bene multa obiter tangam, quae lubenter uberius exposuissem, et a tristibus et adversis exordium petam, quibus prospera ac laetiora succedant. Quod utrumque nec vobis, A. H.! iniucundum fore duxi.

Quam tristis ac lugubris, hoc anno ineunte, Dies natalis fuerit, nobis omnibus recenti servatur memoria. Gravibus adhuc saucia vulneribus Academia Rheno-Traiectina, dolebat ac lugebat inopinatam mortem desideratissimi viri IACOBI VAN HALL, cuius sepulcrum vix clausum erat; cuius imaginem Tu, aestumatissime HARTING! veris ac vividis coloribus nobis depinxisti; cuius effigiem, serenum illum hilaremque vultum, in senaculo intueri nostris animis, optimum humanissimumque virum etiamnunc lugentibus, dulci est solatio. Nec votis ac precibus nostris, ut hic, qui nunc praeteriit, annus sine ulla clade esset, unicus et summus rerum humanarum Mode-

rator annuit. Eodem mense Iunii nobis morte erepti sunt duumviri clarissimi GROENEWOUD et BERGSMA, quorum memoriam debitis laudibus celebrare, uti lex iubet, ita pium est officium, cui deesse vel me subtrahere nolim.

IACOBUS CORNELIUS SWYGHUISEN GROENEWOUD, natione Frisius [1]), primam suam institutionem in Zeelandia, Zierizeae, accepit; qua in urbe pater, cui multa debuit filius, Sacrorum Antistitis munere per aliquot annos functus est. Puerum se magis ludum et iocos quam litteras amasse, ipse provecta aetate, illa qua erat, animi sinceritate, candore, modestia, narrare solebat. Postquam vero cum parentibus in hanc urbem profectus civibusque nostrae Academiae, Theologiae caussa, adscriptus erat, penitus sentire coepit, quid sibi deësset, ac pleno pectore in studia, maxime in Semiticas linguas, incubuit adeoque profecit, ut, nemini secundus, optimis RAVII discipulis annumeraretur; hoc autem rude donato, linguas Orientales docendi provinciam in se susciperet, donec vacanti cathedrae prospectum foret. Iam tunc forsitan in cathedram evocatus fuisset, nisi obstitisset admodum iuvenilis aetas. PARAVIO vero Professore renunciato, GROENEWOUD in commilitonum, quorum iam Praeceptor exstiterat, ordinem redire minime dedignatus est. Stadio Academico feliciter decurso, patris vestigiis insistens, per quatuor annos, fidissimum coetus ruralis Pastorem se praestitit [2]). Tunc vero illi, Litterarum Orientalium Professori in Athenaeo Franequerano creato, tam felici esse contigit, ut in illa disciplinarum provincia, quae ipsi semper in deliciis fuerat, totus esse posset ac versari; quo gravissimo munere, posthac in nostram Academiam vocatus, et hic per quinque fere lustra functus est. Ante hos quinque annos rude donatus, venerabilis senex cum dilectissima coniuge ab hoc inde tempore, dulci fruebatur otio, donec morbo lento tabescens et confectus, anno praecedente fere dimidiato, placide ac tranquille Deo animum redderet [3]). Praeter orationes publice dictas [4]) et compendia, quae, in Academicarum suarum lectionum usum, conscripsit et edidit, GROENEWOUDIUS fere nihil, quod admodum dolemus, scripto reliquit, vel saltem publici iuris fecit. Si forte quis quaerit, cur vir doctus in edendo tam parcus ac sobrius fuerit, singularis et haud fucata, quae illi inerat, modestia haud dubie praecipua caussa est existimanda, quae, licet praeclara sit virtus, hîc tamen scientiae veri nominis

Litterarumque studiis magis nocuit, quam profuit. Quam divites eruditionis thesauros mente habuerit reconditos, optime omnes norunt, quotquot iam pridem eius institutione et familiaritate usi sunt. Quanti illum fecerint discipuli amantissimi, instar omnium testis nobis est noster DE GEER, qui digno encomio Magistro suo dilectissimo parentavit [5]). Quanti illum fecerint Collegae coniunctissimi, fidus omnium interpres, ad defuncti sepulcrum ROVERSIUS noster elocutus est. Recte omnino, ut opinor, hic animadverti iussit, intimam, quam GROENEWOUDIUS cum V. F. argumento contraxerat familiaritatem, etiam in ipsius vita, moribus, indole, conspicuam fuisse, ac pietatem, qua vir optimus claruit, talem redoluisse pietatem, qualem in V. F. eximiis exemplis suspicere, venerari, admirari solemus. Quod tamen ita nolite interpretari, quasi GROENEWOUDIO virtus ac fides Euangelica defuerint, quas vita eius et mors, patientia et tranquillitas, dirissimis etiam in calamitatibus, alta veluti voce testatae sunt. Omnium vestrum consensu in virum illum perquam venerabilem, cuius memoria haud facile in oblivionem abibit, tanquam eloquentissimum testimonium, hoc N. F. effatum optime quadrat: „ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως [6]).

Ad GROENEWOUDII, integerrimi parentum amici, exsequias cohonestandas filii etiam laborantis atque aegrotantis BERGSMA aderant, plane nescii se post paucorum dierum intervallum redituros esse, ut paterno quoque funeri iusta solverent.

CORNELIUS ADRIANUS BERGSMA, Leovardia-Frisius, sub finem praecedentis [7]) saeculi natus, adolescentulus adhuc parentibus orbatus est, studiaque sua, quae Franequerae inchoaverat, in hac nostra Academia absolvit. Inde a pueris fere Physicarum disciplinarum, maxime vero Chemiae ac Botanices, amore imbutus erat; in quibus tam felices optimae spei iuvenis fecit progressus, ut iteratis vicibus, proposito certamine litterario, in arenam descenderet, ac ter, laurea coronatus [8]), victor discederet. Medicinae doctor creatus [9]) Hornae in Hollandia Septentrionali domicilium collocavit, mox vero Academiâ Gandavensi Professoris extraordinarii titulum ac munus offerente, sedem mutavit, cumque familia in Belgium migravit. Hîc lectiones de Chemia cum Technica coniuncta, coram Academiae civibus atque exteris, multorum applausu acceptas, habuit. Ipsa quoque Academia Gan-

davensis nostratis merita de Industria populari tanti aestimavit, ut illum Matheseos et Philosophiae naturalis Doctorem honoris caussa renunciaret. Turbis autem politicis, quae schisma Belgium inter ac Neerlandiam peperere, exortis, in patriam redire coactus, et Facultati Matheseos ac Physices in nostra Academia adiunctus est. Nulla autem vacante cathedra, nulla quoque institutionis Academicae provincia illi demandari potuit. Nec tamen per illud vitae stadium otiosum, sed utiliter negotiosum se praestitit; uti quam maxime institutum illud beneficum testatur, quo hiemali tempore nutrimentum iucundum ac salubre egenis porrigendum ac distribuendum curavit; cuius uti auctor exstiterat, ita ad vitae usque terminum patronus ac fautor permansit. Post trium annorum spatium, KOPSIO rude donato suffectus, regioque decreto tandem Botanices et Oeconomiae ruralis Professor ordinarius renunciatus est. — BERGSMA vir erat practici ingenii, ante omnia id agens ut egregios ac plane mirificos progressus, quos Chemices ac Technices scientia hac nostra aetate suo iure iactat, in agriculturae ac Technices ruralis converteret usum [10]). Neque unquam, postquam Horti Botanici curam in se susceperat, ipsum consulentibus defuit; ita ut difficile sit dictu, quantopere hoc nomine, nostrae urbi, regioni, patriae profuerit. At, licet aliis quoque disciplinis et artibus operam navaret, Hortus tamen Botanicus, ad extremum usque vitae diem, summopere illi in deliciis curaeque cordique fuit. BERGSMA vegeto ac satis robusto corpore praeditus, per omnem fere vitam infracta inconcussaque veletudine gavisus erat; ita quidem ut, si de ullo mortalium tale quid sperare liceret, de illo probabile visum fuisset, fore ut provectiorem senectutem attingeret. Sed aliter voluit ac decrevit Divina voluntas. Lento, at ingravescenti morbo succumbens, coniugi, liberis multisque aliis flebilis ille occidit. Etsi autem mira quadam constantia ac singulari, quae illi inerat, voluntatis ἐνεϱγείᾳ, quamdiu potuit, ne academicis suis lectionibus ac quotidianis laboribus deesset, huic morbo restitit, sic quoque eadem perseverantia, quae in votis habebat, simulatque illa bona et utilia fore intellexisset, persequi solebat, ac nullis obstaculis a consilio semel capto avocari se passus est. Quod si nonnullos ei inimicos reddidit, longe plures eosque magni illum aestimantes amicos habuit. Et quam sincerus amicus amicis, quam egregius paterfamilias fuerit, non tantum filii, optimum patrem lugentes, paternae edu-

cationis illustria monumenta, sed omnes, qui eum norunt, grato animo piaque recordatione in eius laudem testantur.

Quamquam maximas Deo eiusque curae tutelari reddere gratias nos oportet, quod infestissima lues, quae hucusque omnes humanae scientiae atque artis conatus irritos reddidit, patriam urbemque nostram invadens, tot carissima iuvenum capita intacta reliquit; binos tamen bonae spei iuvenes GISBERTUM VAN RYSWYK et GUILIELMUM CAROLUM WANSLEVEN, quos minime fulminis veluti ictus subito feriit, sed lentissima tabes, vitae florem arrodens, consumsit, praematura morte (ut nos homunciones loqui solemus) parentibus, cognatis, commilitonibus hoc anno ereptos dolemus. Qui, theologicis studiis destinati, vix stadium Academicum ingressi, mox languescentes in paternam domum reversi sunt, ibique supremum obierunt diem, pietatis, virtutis, amoris, amicitiae memoriam magnumque sui desiderium in parentum et amicorum animis relinquentes. Audivistis illam, mortalitatis vos admonentem, vocem, Iuvenes lectissimi! haud e longinquo, sed e vicinia loquentem et hortantem: Vigiles et alacres estote! Nullum vobis diem sine lucro praetervolare sinite! Et quidquid, o boni! in primo vel medio adolescentiae flore agatis, sic agatis, ut et hunc respiciatis exitum et finem! — Et nonne nos etiam, Collegae aestumatissimi! tantum non omnes, in nostris vel nostrorum domesticis rebus fallaces hominum spes, huius mundi ac terrestrium rerum fragilitatem, hoc anno experti sumus? — Tu, Cl. BOUMANNE, spe dulcissima excidisti, et Tibi et uxori luctus et dolor filiae vestrae luctui et dolori fuit. Tu, Cl. VINKE, fidissimam per tot annos vitae sociam, carissimam coniugem, optimam liberorum matrem, luxisti, et, quamquam spe vere Christiana erectus ac sustentatus, ad rogum usque lugere perges! Tu, Cl. MILLIES! plurimum venerandam tuique amantissimam matrem, quam tantopere venerabaris, ut egregium aliis pietatis exemplum praeberes, frustra quaeris. Vobis, clarissimi OPZOOMER et DONDERS! dilectissima soror morte ademta est! Tu, clarissime DOEDES! vix huc vocatus eras vel sedem inter nos collocaveras, quum iteratae clades Tibi tuisque cognatis infligerentur. Ipse carissimo mihique coniunctissimo fratre orbatus sum. — Lugemus nostros defunctos nec tamen vos, o piae et carae animae! votis ac precibus nostris in has terras revocamus! Vos appulistis in portum, quo nos, procellosi maris fluctibus iactati, adhuc tendimus. Vos

ad nos non redituri estis, sed nobis, ocius serius, vobis obviam eundi et expansis veluti alis ad vos evolandi gratiam concedat Deus!

Tristibus et adversis, quae commemoravimus, fatis prospera et laetiora succedant. Numerus eorum, qui civium Academicorem albo nomina inscribi voluerunt, praecedentis anni numerum satis longe excessit. Nullus armorum strepitus, qui Italiae devastatos personavit agros, hîc almas silere iussit Musas. Palam ac publice enunciare iuvat, uti Patriae, sic quoque huic nostrae Academiae satis laetam ac tranquillam obtigisse sortem, ac tam prosperam et florentem huius disiplinarum sedis conditionem fuisse, ut Rectoris munus, fausto Numine gestum, laeto et grato erga Deum animo deponam. Quod laudantes ac praedicantes, cum Regis augustissmi, qui bonis artibus et disciplinis et huic quoque Academiae patrocinari ac favere pergit, tum illustrium Curatorum erga varias, quae hic traduntur, disciplinas providam curam non laudare et celebrare non possumus.

Uti praeteritus annus dies suos funebres habuit, sic longe plures etiam habuit dies laetos et festos; ac vix credo nostrae Academiae Annales alterum offerre exemplum triumvirorum amplissimo Curatorum collegio, quinque Professorum, intra unius anni spatium, nostro adiunctorum ordini. Quod quum dico, A. A.! haud immemor sum virum nobilissimum, Equitem A RAPPARD, iam ante hunc inchoatum annum, EWIJCKII, gravissimi ac desideratissimi viri, successorem, Regis placito fuisse designatum; sed et hîc meminisse iuvat virum illustrissimum ipso die natali primum, in amplissimo Academiae Senatu, honorificum sibi destinatum occupavisse locum. Uti autem doluimus nobilissimum A GOLTSTEIN, Administrum Regis renunciatum, a Curatoris munere esse avocatum; sic magnopere laetamur Te, nobilissime ROËLL, qui in hac regione Regis vices agis, atque indelebili litterarum amore Te dignum et germanum LENNEPII discipulum probas, GOLTSTENII quoque vices suscepisse. Faxit Deus ut diu huic regioni praeesse et huius Academiae moderamini prodesse pergas! [1]) Hoc et Tibi dictum esse velim, amplissime DE BEAUFORT! cui itidem decreto regio Curatoris munus delatum esse ex animo gaudemus. Quotquot huius urbis

cives, aetate provectiores, hîc adsunt, grato animo recordantur, quanta nostra Academia genti tuae, patri, viro gravissimo ac meritissimo, debeat; ac Tibi filio, tali patre dignissimo, nil sanctius, nil antiquius fore, quam patris semper exemplum intueri et imitari, e tuo ipsius ore accepimus. Quod vere et sincere a te dictum esse, hoc primo tui magistratus anno, monitis consiliisque tuis ut discidium, nunc fere consopitum ac moribundum, inter huius Academiae alumnos prorsus tolleres, egregie comprobasti! Tu, Vir gravissime! patris famam, tui nominis, huius Academiae gloriam, adaugeas et, quantum rerum terrestrium fragilitas et vacillatio sinat, in re quoque domestica, dulcissima cum coniuge haud interrupta felicitate fruaris! Vos omnes, Viri amplissimi, praesentes, absentem, Deus diu conservet salvos et incolumes! Academiae nostrae salus vobis ita curae cordique esse pergat, ut, in vario disciplinarum genere, litterae, artes, studia, vestro quoque moderamine, vigeant et floreant, atque uberrimi inde fructus in patriam nostram et societatem Christianam redundent. — Dubium videri possit, utrum Tibi an nobis tantum nostraeque Academiae gratulandum sit, Vir consultissime AB HOYTEMA! quod ex illustri Curatorum collegio exiisti, ut iis, qui Te socium et collegam salutaverant, dehinc adesses ab actis. Quod si nonnulli mirati sunt, equidem haud parvo Tibi duco honori, quod, magis ad fruges operis, quam ad honoris titulum attendens, aliis prodesse, quam praeesse maluisti. Et recte, ut opinor, locum quem nunc occupasti, tanti facis et aestimas, ut munere operoso magis ornari, quam onerari tibi videaris. Quae cum ita sint, nequaquam est verendum ne Te relictae et commutatae sedis poeniteat. Sed speramus et confidimus fore ut eadem approbatio atque existimatio, qua decessor tuus gavisus est, ad metam et rogum usque Te maneant, Tibique maximae sint remunerationi.

Hoc anno rude donatus est Theologorum ordinis Nestor, Cl. BOUMANNUS, qui licet iam mense Februario septuagesimum aetatis compleverat annum, pro iuvenili, qui senescenti inest, vigore atque ardore in tradendis suis lectionibus ad metam usque stadii Academici pergendum esse duxit. Et nunc et antea, quum vacante cathedra litteras Arabicas docendas ultro in se susceperat, munere oblato gratum erga praeceptorem meritissimum animum testificati sunt discipuli. Et sane ingrati sint necesse est, qui

17*

agnoscere recusent, quot quantaque haec Academia ipsaque Ecclesia Tibi debeat, Collega aestumatissime! qui, per septem et quod excurrit lustra, studiis studiosorumque iuvenum commodis totum Te dedisti ac dicasti. Quid, quod, infirmo valde corpore et gravibus persaepe cruciatus doloribus, officiis tuis nunquam defuisti, sed ita stadium nunc decursum emensus es, ut nobis iunioribus pulcherrimum indefessi, qui omnia vincit, laboris exemplum relinquas. Doctrinae tuae ubertatem et eximiam litterarum notitiam mirari haud desinent, quotquot intimam cum tuis scriptis familiaritatem contraxerint. Et, quidquid de sermonis vernaculi usu sentiat posterior aetas, has Tibi haud denegabit' sed tribuet laudes, Te Latini sermonis caussam ac patrocinium agentem, ex intima animi persuasione per omnem tuam vitam litterarum humaniorum dignitatem et honorem contra earum detrectatores ac vituperatores tam strenue propugnasse, ut hac tua perseverantia Romani militis imaginem nobis referres, qui mavult in clypeo mori, quam ex acie retrogredi. Quam singulari benevolentia et amicitia me prosecutus sis, et ad hunc usque diem me prosequi pergas, verbis eloqui vix possum. Quam optatum nobis, et VINKIO et mihi, fuisset, si minus provecta aetas diutius dulci et pacifico nostro consortio praeesse Tibi concessisset, dicere vix opus est. Vel sic tamen honorificentissimum, quo nunc frueris, otium ex animo Tibi gratulamur, placidam aerumnisque vacuam senectutem Tibi apprecantes. Reliquos, qui Tibi supersint, dies Tibi non otiosos, sed negotiosos et fructuosos fore, omnes, qui Te norunt, facile praesagiunt. Hoc unum Te rogatum volumus, ut ditissimos, quos recondidisti, doctrinae thesauros magis etiam aliis recludas, ut, in tanto temporum nostrorum discrimine, verae scientiae ac sapientiae praecepta cum aequalibus communicare pergas, in magnum Theologicae disciplinae, Ecclesiae et huius Academicae, quae Tibi semper cara erit, iuventutis lucrum et emolumentum.

Ante aestivas ferias haec aula continuum per triduum nos convocavit. Tres doctores lectissimi, solenni habita oratione, sibi regio decreto delatam Professionem auspicati sunt [12]). Primus Theologiae fuit Professor, IACOBUS ISAÄCUS DOEDES, BOUMANNO nostro successor datus, huius Academiae quondam alumnus, qui iuvenis adhuc, egregio suo ad quaestionem a Teyleriana societate propositam [13]) responso, probaverat, quanti Criticen illam aestimaret, quam et nunc futuris Theologis commendatissimam esse voluit. Ab

illo inde die, clarissime DOEDES! in Theologorum ordinem Te receptum laetamur. Nimirum, uti clarissimi BOUMANNUS et VINKE Te praestantissimum olim discipulum, exoptatum sibi nunc socium et collegam cum gaudio salutarunt; sic et mihi talem Te comprobasti collegam et socium, qualem mihi optare poteram; et magna me tenet spes fore ut veri nominis amicitia, DEI, CHRISTI verique amor in dies magis et arctius nos iungat iunctosque nos teneat, neque unquam sententiarum in Theologicis diversitate, singulorum ex conscientia existente, hoc amicitiae vinculum dissolvi patiamur. In his Te mihi assentiri certissime scio, Historicam religionis Christianae indolem, ab hodierno etiam Theologo minime spernendam, a futuris Euangelii ministris magni esse faciendam. Hac igitur persuasione generosa iuvenum, qui nos audiunt, imbuamus pectora, et licet vulneratae ac dilaceratae Ecclesiae medelam afferre et nostras et omnes humanas vires superet, id ante omnia agendum nobis censeamus, ut germanos Euangelii praecones informemus, DEI, CHRISTI, virtutis, veritatis amantissimos.

Theologiae Professorem postridie Litterarum Neêrlandicarum ac patriae Historiae Professor designatus excepit, GUILIELMUS GERARDUS BRILL, qui de disciplinis, quas hic traditurus est, bene iam meritus, optime commonstraverat, quam idoneus esset habendus, ut defuncti VISSCHERI provinciam susciperet. Hunc denique subsecutus est Astronomiae Professor extraordinarius, MARTINUS HOEK, e celeberrimi KAISERI schola profectus, dignus tanto magistro discipulus, cathedram in magnum nostrum gaudium occupans, quam, post OUDEMANSII in Indiam Orientalem migrationem, vacare dolebamus. Quibus post ferias accesserunt vir consultissimus IACOBUS ANTONIUS FRUIN, Iurisprudentiae Professor HALLIIque successor designatus, qui, aeque ac viri modo laudati, quondam Leidensem Academiam ornaverat, et inter iuniores Iuris nostra in patria cultores iustam existimationem sibi conciliaverat; et clarissimus FREDERICUS ANTONIUS GUILIELMUS MIQUEL, in locum nostri BERGSMA substitutus, per multos annos Athenaei Illustris Amstelodamensis ornamentum ac decus; quae schola, illo huc migrante, tantam iacturam fecit, quantum nos nostramque Academiam lucrum fecisse laetamur [14]). — Salvete, Viri clarissimi! quos de hoc quoque suggestu, Professores Rheno-Traiectinos compellare et salutare mihi perquam iucundum est officium. Haud facile in oblivionem nobis abibit dies duodecimus

mensis Octobris, quo in epulum vestrum officiose a vobis invitati, quodcunque bonum felix faustumque est, vobis apprecati sumus. Sed nunc de munere, faustis auspiciis inchoato, ac per aliquot menses feliciter gesto, et vobis et Academiae nostrae gratulari; ac maiore etiam iure magna quaevis ac prospera in posterum de vobis vestraque Professione sperare et exspectare licet, quam spem et exspectationem haud irritam fore confido. Vobis autem, Viri clarissimi! ita parcat ac faveat vestrisque laboribus ac studiis obsecundet Divina Providentia, ut dies ille festus ac laetus, quo vobis, Praeceptoribus suis ac ducibus, magno cum applausu acclamarunt huius Academiae alumni, in perpetuum memorabilis reddatur ac sanctus!

Iam exeunte mense Iulio, clarissimo SUERMANNO, Senatus nostri Nestori, singularis contigerat felicitas quinquagesimum, postquam Medicinae Doctor creatus erat, diem anniversarium celebrandi. Nec defuerant tunc Curatores, Senatores, aliorum collegiorum socii et amici, Medico experientissimo, celeberrimo congratulantes. Quod maius est, Rex ipse, eximia SUERMANNI merita agnoscens, meritissimum senem Ordinis, qui a quercea corona dicitur, Decurionis insignibus condecorandum curavit. Sed solennior ac laetior etiam appropinquabat dies, nonus mensis Octobris, nostram in memoriam revocans SUERMANNUM, ante decem lustra, Medicinae professionem in Academia Gelro-Harderovicensi auspicatum esse [15]). Cuius festi ut perennis conservaretur memoria, numisma aureum cudendum decrevit Senatus, signatum SUERMANNI effigie, quae his circumscriberetur verbis: *Laborantibus praesidium, consulentibus lumen* [16]). Festo igitur die Rector, Graphiarius et Assessores, a Senatu delegati, collegam coniunctissimum, patris instar colendum, salutandi eique congratulandi caussa adierunt, ac simul huius decreti documentum, omnium nominibus sancitum, obtulerunt [17]). Meministis, Viri illustrissimi et clarissimi! venerabilem senem postridie, hora vespertina suis in aedibus, coram magna eruditorum virorum corona, submissa quidem, at clara et distincta voce, fata sua enarrantem, GEUNSII Praeceptoris sui ac Mentoris merita et monita pia memoria celebrantem; quomodo tot tantaque per longam annorum seriem peragere potuisset explicantem; quid animum, acerbissimis cladibus afflictum, erexisset indicantem, atque in omnibus sapientem ac benignam Divinae Providentiae gubernationem veluti digito demonstrantem. Quae narratio, ea simplicitate et

concinnitate conspicua, quam in SUERMANNI scriptis ac verbis non mirari non possumus, uti animos nostros intentos tenuit, sic apud nos omnes desiderium excitavit legendi ac relegendi, quae summa cum voluptate audivimus. His nostris votis ac precibus benignas praebeas aures, Vir gravissime! cui hoc quoque de loco celebratum festum collatosque in Te a Rege honores posse congratulari; quem salvum adhuc ac praesentem hic intueri, eo maiori nostros animos perfundit laetitia, quo gravius periculum, brevi post festum illum diem, valetudini tuae imminere videbatur. Tu, perquam venerande Senex! aegrotantibus praesidium, consulentibus lumen, afflictis solatium, ita esse pergas, ut simul, per placidos et tranquillos, quos tibi largiatur Pater coelestis, annos, honorifico Tibi designato otio cum dignitate fruens, valetudini tuae atque infirmitati consulas, ne aliis prodesse studens, Tibi desis. Numisma aureum, quod Tibi tradendum decrevit Senatus, nondum omnibus numeris ac partibus consummatum esse et perfectum vehementer dolemus [18]). Hoc autem persuasum Tibi habeas, tuam imaginem in bene multorum animis esse consignatam, ad rogum usque colendam, Teque longaevâ ac beneficâ tuâ vitâ, hac in Academia et civitate Rheno-Traiectina, Tibi monumentum erexisse aere et auro perennius.

Qui SUERMANNUM nostrum Decurionem renunciavit, idem Rex noster augustissimus alterum verae ac iustae meritorum aestimationis addidit exemplum, Cl. BUYS BALLOT equestri Leonis Neêrlandici Ordini adscribendo; qui honor haud scio an maiori etiam collegas ac discipulos, quam Te ipsum, Vir modestissime! affecerit gaudio. Hoc certum est, nomen tuum virtute ac verae scientiae laudibus conspicuum, iam diu ante nobilitatum fuisse, quam hoc donum, hunc titulum e Regis manu acciperes!

Sed ubi huic orationi finem imponam, si cuncta et singula, quae hoc anno laeta evenerint, commemorare velim? Tu, Cl. SCHROEDER VAN DER KOLK! iure tuo filio gloriatus es, ad honorificum munus vocato, ob summam, quae in iuvene exspectari possit, doctrinae praestantiam, magna cum laude, Matheseos et Philosophiae naturalis doctore creato. Vos, Clarissimi VAN REES et VREEDE! ob felicitatem, quae carissimis obtigit filiabus, vosmet ipsos felices praedicastis! Tibi, Cl. VAN GOUDOEVER! hic annus, salva uxore, paternum renovavit gaudium; ac Tu, Cl. VINKE! Deum pro sua clementia

non tantum vulnerare, sed etiam sanare, conservata Tibi filia, et restituto, veluti ex Orci faucibus, filio dilectissimo, eodem hoc anno expertus es! Pro hisce omnibus, pro cunctis beneficiis, in me quoque collatis, Tibi, benignissime Luminum Pater! sit laus ac gloria!

De Museis aliisque studiorum adminiculis verbo tantum agam. Museum Physicum, Anatomicum et Laboratorium Physiologicum compluribus iisque egregiis speciminibus vel instrumentis sunt ornata; quibus etiam, adductis vel exstructis novis scriniis et scamnis, aptior locus est datus; quo factum, ut collectiones, theatri instar, melius disponi oculisque exponi possint. Clinicum Ophthalmicum floret, et laborantium, qui huc confugerunt, numerus hoc anno insigniter accrevit. Specula Astronomica nonnullis adhuc valde necessariis, sed iisdem valde pretiosis, instrumentis indiget. Quibus quamdiu non plane prospectum fuerit, quid melius optare possumus, quam ut clarissimus noster HOEK ad magistri sui celeberrimi exemplum attendat, cuius egregia ac praecipua laus, ex omnium peritorum iudicio, maxime in eo cernitur, quod tam exiguis adminiculis tam praeclara ac magna perfecerit? — De Nosocomio eiusque tristi conditione hîc moestas saepiusque repetitas renovare querelas nil attinet. Quid enim? Novimus cum Curatoribus, tum Magistratibus urbis propositum esse rem tamdiu desideratam serio agendi; quod utinam optatum habeat eventum! — Hortus Botanicus satis laeto gaudet statu et, curae clarissimi nostri MIQUEL commendatus, laetiora ac maiora etiam spondet. — Bibliothecae atriis nuperrime cubiculum satis amplum est additum, quod cuivis intranti suo nitore se commendat, et omnem supellectilem continet, quae Bibliothecam invisentium et frequentantium commodis inservire possit. Supellectilem generosae Anonymi cuiusdam civis in hac nostra urbe liberalitati debemus. Quod ad ipsam Bibliothecam attinet, curam eius doctissimus VERMEULEN habere pergit maxime laudabilem. Librorum numerus, munificentia Regis, pecunia a Curatoribus concessa ad bene multa ac pretiosa opera, praesertim e Bibliotheca Voorstiana, emenda nobisque acquirenda, hoc anno insigniter est auctus. Accessere exterarum Societatum oblata munera, multaque pri-

vata dona. Quod quum dico, grata mente mecum recordantur Curatores et Professores spectatissimam matronam, clarissimi GROENEWOUDII viduam, optime mariti desideratissimi memoriae consuluisse, ditissimis ex ipsius Bibliotheca donis collatis, nostram Bibliothecam ditando ac locupletando. Pulcherrimum sane singularis liberalitatis exemplum, quod ut multi e nostris proceribus, bonis litteris et artibus ac nostrae Academiae bene cupientes, imitandum sibi proponant ex animo optamus.

Ad perorationem perveni, cuius iucundissimam materiem vos mihi praebuistis, Iuvenes lectissimi! qui in hac Academia studiis operam navatis, quos ut alloquamur solennis haec hora flagitat, quos amice compellare animus iubet. Academiae satis laetam ac prosperam conditionem praedicans, imprimis vos cogitavi; minus ad civium Academicorum frequentiam, licet et hanc haud parvi duxerim, quam ad vestra studia, industriam, humanitatem, vitam ac mores attendens. Quamvis aequales laudes, quod ipsi ultro fatebimini — haud omnium industriae vel moribus sint tribuendae; hîc tamen coram hoc frequentissimo auditorio palam eloqui iuvat, me Rectorem prorsus nihil offendisse, quod hic publice reprehenderem! Quid, quod nihil etiam me in mente habere profitear, quod (ne vobis severus ac morosus censor videar) hic potius reticendum silentioque opprimendum esse duxerim. Audivistis me, laeto et grato erga Deum animo, magistratum successori iamiam traditurum. Atque hoc enuncians iterum vos cogitavi, Iuvenes humanissimi! qui mihi munus illud, quod tanquam grave onus in meos humeros susceperam, tam leve et iucundum reddidistis, ut nunc nullum prorsus onus humeris gestasse mihi videar, ac persuasum mihi habeam nullum, per totum hunc annum, adfuisse periculum, ne res nostrae Academicae detrimenti quid caperent, etiamsi nullus earum gubernaculo praefuisset Rector Magnificus. — Id autem, aeque ac mei decessores, vehementer dolebam vos, veluti in duo agmina digressos, nondum unius consortii vinculo esse coniunctos. Novistis me in votis ac precibus habuisse, quas etiam vobiscum communicavi, ut hic annus illi divortio finem imponeret, et dulcem (quidni fatear?) iam spem animo conceperam fore ut, hoc ipso festo ac laeto die, veteres illae rixae veluti humo sepelirentur. Sed licet mihi Rectori tam felici esse non contigerit, ut hodie iam vobis no-

straeque Academiae de restituta pace ac concordia gratularer; laetum tamen illum diem haud procul abesse sperare, exspectare, augurari, vaticinari licet [19]). Pergite ac perficite, optimi Iuvenes! quod tam feliciter inchoastis; et brevi coronet opus, quod totum vestrum opus erit, finis exoptatus! Traiectinae Academiae cives! mementote Unionis foederis in eadem hac urbe pacti, et, iisdem in castris militantes, omnes unum vexillum sequamini, cui haec verba (quae proavi nostri monetis suis excudi curarunt) inscripta legantur: *Concordia res parvae crescunt, discordia res magnae dilabuntur!* Acclamabunt vobis, dextras iungentibus, Curatores, Professores, parentes, cives, patria; atque diem, quo hoc foedus pepigeritis, salutabimus tanquam diem festum et praeclarum, in fastis nostris Academicis aureis veluti litteris signandum!

Hoc igitur unum restat ut rectionem ponam meoque tradam successori.

Ex augustissimi Regis decreto, in proximum annum Rector Magnificus renunciatur vir clarissimus GEORGIUS GUILIELMUS VREEDE. — Accedas igitur, Vir Magnifice! magistratumque, quo defunctus sum, Tu suscipe.

Salve, Academiae Rector! Iterum iterumque salve. Nomen tuum, quod omen est, tua nobis perspecta indoles et laudabilis huius Academicae iuventutis, quam his ipsis diebus manifestavit, voluntas, magistratum tuum pacificum fore certissimo nobis sunt pignori! Utinam Deus Optimus Maximus, qui per totum hunc annum mihi adfuit, qui et hac solenni hora me sustentavit, et Tibi propitius adsit, Tibique firmam et laetam valetudinem restituat et conservet! Faxit idem ille Deus, ut, Te Rectore tuisque auspiciis, Academia Rheno-Traiectina vigeat ac floreat et inter almas nostrae patriae Musarum sedes, civibus, studiis, fructibus, moribus, optimae parem se praestet ac probet, nemini secundam!

DIXI.

ANNOTATIO IN ORATIONEM.

1) LUTHERI *dictum*. Dicere vix opus est LUTHERUM, hoc dictum enunciantem, aliud quid, quam quod hîc mihi volui, in mente habuisse. „Saepius dixi," ita scripsit amico paulo ante Disputationem Lipsiensem, „hucusque lusum esse a me; nunc tandem seria in Romanum Pontificem et arrogantiam Romanam agentur," Cf. DE WETTE, LUTH. epp. I. p. 230.

2) *Testatus est*. Cff. Ioh. X: 38, XIV: 11, XV: 21, 24. Assentior plane TWESTENO, ad haec loca annotanti (*Vorlesungen über Dogm*. I. p. 357): „Bekanntlich leugnen Manche, dasz die ἔργα, von denen JESUS bey JOHANNES spricht, von seinen Wundern zu verstehen seyen; allerdings mag der Ausdruck mehr als blosz die Wundern befassen; dasz diese aber auch, und zwar ganz vorzüchlich, gemeint sind, kann wohl nur Dogmatische Befangenheit verkennen." Perperam ac temere nonnulli Interpretes, quibus etiam calculum adiecit Cl. OPZOOMER, *de waarheid en hare kenbronnen*, p. 99, hoc negarunt. Rectius ac verius HASIUS, cui sane nemo facile exprobraverit, quod nimium miraculis pretium statuerit: „JESUS faszt die Wunder mit allen andern Erweisungen seiner Herrlichkeit unter den Gesammtbegriff seiner Thaten; — obwohl die Wundersucht tadelnd, beruft Er sich auf seine Wunder als nationale Erweisungen des Messias, Matth. XI: 4, Ioh. X: 25, Aber die Beglaubigung gilt nicht als unbedingt." *Evangelische Dogmatik*, p. 160.

3) ὑμεῖς μάρτυρες τούτων, Luc. XXIV: 1, 48, coll. Matth. X: 18. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν, Act. V: 35, X: 37 sqq. XXVI: 22, 1 ad Cor. XV: 15.

4) *Euangelii vox*. Recte quidem Doct. POELMAN, ac post illum Ven. HOOYKAAS HERDERSCHEE, (*Bijbelvriend, of oud en nieuw*, fasc. III° huius anni) in censura Orationis sacrae de 2 Petr. I: 16, Doct^i^. I. I. VAN OOSTERZEE, dictae *het Ev. geen fabel*, bene distinguere iusserunt inter τὰ Εὐαγγέλια, et τὸ Εὐαγγέλιον, inter Euangeliorum et Euangelicam veritatem. Nunquam tamen vox ipsa, si ad eius originem attendimus, ita explicari poterit, ut Historica eius notio pereat. IESUS hanc vocem usurpans, haud dubie significavit adventum felicis illius temporis a se annunciari, quo regnum coeleste his in terris conderetur.

Apostoli hac voce magis explicite Historicam CHRISTI apparitionem, eius vitam, mortem, resurrectionem ac coelestem gloriam denotarunt, quippe quae aeternam hominibus salutem afferret; et quum iam vetustissima aetas arctissimum atque indissolubilem nexum, qui IESU vitam inter ac mortem et hominum salutem intercederet, bene perspiceret, idem illud nomen scriptis inditum est, quae IESU vitam enarrant. Cf. Cl. SCHOLTEN, in *Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk gezin*, T. I. ad vocem.

5) Κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων. Cff. Act. I: 22. II: 22 sqq. X: 36 et loci s. cit. „Formula τὸ κήρυγμα in Scriptis N. T. sic usurpari solet, ut comprehendat omnia, quae Apostoli cum Iudaeis gentibusque exteris communicarunt; uti 1 Cor. I: 26, II: 4 alibi. Praecipua eorum pars cernebatur in rebus CHRISTI, quae ab illo tempore, quo sacris initiabatur a IOANNE, evenerant, donec in coelos susciperetur." Sunt verba Cl. HENGELII, in Comm. ad 1 Cor. p. 71. Lectu dignissimus quoque est Cl. SCHOLTEN, *de Leer der Herv. Kerk in hare grondbeginselen*, T. I. p. 245—247. „De Historisch-religieuse Christus-prediking of het κηρύγμα. Kenmerken van het κήρυγμα. Onderscheiding van hetgeen tot het κήρηγμα en hetgeen tot de biografie van JESUS behoort." — Subtilius tamen hic, in afferendis ac definiendis huius κηρύγματος notis characteristicis p. 246, distinxisse mihi videtur inter IESU facta ac fata, inter ea, quae IESUS ipse peregerit, et quae IESU ipsi acciderint. Nimirum! Licet IOANNES IESU in vitam reditum ita proponat, ut dubium videri possit, utrum hic ad IESU facta an fata sit referendus, Synoptici ac PAULUS haud ita; atque ad Apostolorum κήρυγμα quoque pertinere, quid IESUS perpessus sit, nemo facile negabit.

6) *Multo magis narratae Historiae, quam expositae doctrinae.* Hoc minime negavit PECAUT, *le Christ et la conscience;* immo vero laudabili veri studio hoc plane agnovit, uti p. 215: „Les Apôtres ont converti le monde, non par une doctrine, mais par un récit. Au lieu de prêcher Dieu et la vertu, ils ont raconté que le Père céleste, touché de compassion, avait envoyé son fils au monde pour sauver les pécheurs. La piété chrétienne a pris naissance dans cette Histoire." p. 196: „Qu'est ce qui toucha les esclaves de la Rome corrompue? Ce ne fut pas une doctrine, mais une Histoire, p. 410. Le monde a connu le Dieu de l'Evangile moins par une doctrine, que par une personne; il n'a pas cru à un nouveau dogme, mais à une nouvelle Histoire, à l'Histoire de l'apparition du fils de Dieu.

7) HUGO GROTIUS. Argumenta externa GROTIUS ex ipsius IESU et religionis ab eo conditae factis ac fatis, maxime e miraculis eiusque resurrectione, petiit. Quod ad miracula, sic ratiocinatus est GROTIUS: „Talia edidit CHRISTUS opera, quae Deum ipsum auctorem testari videantur. Iam vero Deus miracula nec facit, nec fieri sinit absque caussa eaque gravissima. Caussa autem nulla alia reddi potest, cur haec facta sint, quam ea, quae a CHRISTO allata est, nempe ut doctrinae ipsius redderetur testimonium." De resurrectione CHRISTI, testimoniis pro facti illius veritate allatis, sic pergit: „Tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit, qualia sunt quae contradictionem, ut loquuntur, implicant. Id autem hac de re dici non

potest. Posset sane, si quis eundem tempore eodem et vixisse et mortuum fuisse pronunciaret. Caeterum ut mortuo vita reddi possit, praesertim per Eius efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, nihil causae est. Quod si nec impossibile est, ut CHRISTUS in vitam redierit, et satis magnis testimoniis id constat, is ipse autem CHRISTUS, ut et sui et alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino, sane sequitur ut dogma verum sit, *cum divinae iustitiae ac sapientiae adversetur, tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset.*" — Cf. GROT. *de veritate religionis Christianae*, l. II. § V et VII. p. 99 et 106. Edit. Clerici.

8) *Optime humanae imbecillitati consuluerit.* Multa, quae huc spectant et etiam nunc bene considerari merentur, insunt orationi, ab HERMANNO ROYAARDS, Theol. Prof. Rheno-Trai., HERM. IOH. patre, a. 1807, habitae, et *Haganae Societatis Opp.* insertae: „*Aanspraak ten betooge, dat het Christendom zonder daadzaken niet bestaat, maar met dezelve op het naauwste verbonden is, en dus geheel vervalt, wanneer de Heilige gebeurtenissen worden uit het oog verloren.*" Ven. P. R. HUGENHOLTZ idem argumentum attigit (*Godgeleerde Bijdragen* 1856. p. 177—188) in scriptiuncula, lectu digna, cui inscriptio est data: *Kan het Christendom als godsdienst den Historischen grondslag missen?*

9) LESSINGIUS talem, qualem proposuerat GROTIUS, argumentationem *μετάβασιν εἰς τὸ ἄλλο γένος* dixit, et sententiam suam, qua religionis veritatem minime ab Historia pendere statuit, more suo, i. e. ingeniosissime, illustravit, notissima parabola de ficto incendio. Legitur haec parabola in LESSINGII *Opp.* T. IX. p. 187; apud C. SCHWARTZ, LESSING *als Theologe dargestellt*, p. 144—161, ac belgice apud Cl. SCHOLTEN, *de Leer der Herv. Kerk in hare grondbeginselen*, T. I. p. 212 sqq. tertiae edit. HENRICUS LANGIUS in libro, saepius citando, qui vernacule etiam prodiit cum praefatione Ven. BUSKEN HUËT: „*Ein gang durch die Christliche Welt*," p. 117, thesin Lessingianam: „Zufällige Geschichtswahrheiten können der Beweis von nothwendigen Vernunftwahrheiten nie werden," plane suam fecit. Cui ego lubenter, dummodo recte explicetur et caute adhibeatur, thesi subscriberem; quatenus nempe veritates aeternae, i. e. tales, quales ratio sponte agnoscit et agnoscere debet, minime a factis Historicis pendeant vel pendere possint, neque eorum comprobatione indigeant. Admodum autem vereor ne LESSINGIUS et qui cum illo fecerunt ex hac regula nimium derivarint, IESU resurrectioni ad IESU dignitatem vel immortalitatis spem comprobandam omnem vim denegantes. Nimirum quaestio utrum IESUS is fuerit, quem se praedicavit, minime aeternis veritatibus, quas ratio sponte agnoscit et agnoscere debet, est accensenda; at multo magis est Historici generis, historice dirimenda. Quidni igitur Historico facto confirmari et comprobari poterit? In utraque quaestione, mors corporis interitus sit totius hominis, an vero animus vel ipse homo post mortem sit superstes, aeque ac utrum IESUS revera mortuus in vivos redierit, res eadem agitur et tangitur; neque hîc, si quid video, *μετάβασις εἰς τὸ ἄλλο* carpi meretur.

10) KANTIUS, *die Religion innerhalb der Grenzen der reinen V.* p. 107—119.

11) AMMONIUS, *Fortbildung des Christenthums*, T. I. p. 170. „Zwischen den Gegenständen der Geschichte und den Objecten reiner Anschauung, so wie des idealen und mo-

ralischen Bewusstseins, stellt sich gleich bei der ersten Wahrnehmung ein unverkennbares Unterschied heraus. Diese sind perennirend, und können durch die intellectuelle Thätigkeit des Gemüths zu allen Zeiten hervorgerufen und zum Bewusstsein gebracht werden, daher auch eine mathematische, philosophische und sittlich religiöse Wahrheit immer jung und frisch bleibt, und bei der gehörigen Gründlichkeit der Erkentniss keinem Wechsel des Fürwahrhaltens unterliegt. Das läszt sich aber von Thatsachen der Geschichte, welche sämtlich zu Erscheinungen der Natur und des Menschenlebens angehören, keineswegs behaupten. Sie verlieren in dem Zusammenhange der Weltereignisse allmählig ihre fortwirkende und die Genossen einer spätern Zeit afficirende Kraft; in ihrer Darstellung pflanzt sich das Wissen der ersten Zeugen, welches sich auf unmittelbare Anschauung gründete, schon als vermittelter Glaube an ihre Redlichkeit und Treue fort; und da auch dieser bald durch mancherlei Zweifel an ihrer Geschicklichkeit und Unbefangenheit, an der Aechtheit, Klarheit und Richtigkeit ihrer Urkunden und Berichte geschwächt wird, so sinkt der Glaube oft zur blossen Wahrscheinlichkeit und Meinung herab."

12) Schleiermacherus, *der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche* T. I. s. 97. „Aus alle diesem nun folgt, dasz Wunder sowol als Weissagungen, wenn der Glaube an die Offenbarung Gottes in CHRISTO und an die Erlösung durch ihn nicht schon auf dem ursprünglichen Wege durch die Erfahrung als den Beweis des Geistes und der Kraft entstanden ist, ihn nicht hervorbringen können, — ja dasz dieser Glaube eben so unerschütterlich sein wurde, wenn auch das Christenthum weder Weissagungen noch Wunder aufzuweisen hatte." — Cum his tamen conferri merentur, quae p. 93 scripserat, „Es ist natürlich von demjenigen, der die höchste göttliche Offenbarung ist, auch Wunder zu erwarten;" — neque hanc suam sententiam revocasse censendus est, quoniam miraculum (ut plurimi Theologi) ita definivit, ut forte e legibus, nobis adhuc incognitis, explicari queat.

13) Bretschneiderus, *Handbuch der Dogmatik der Ev. Luth. Kirche*, in prima huius operis editione longe maiorem vim argumentationi, quae ex externis argumentis ducitur, tribuerat, quam in quarta editione a. 1838. At quamquam multa, quae antea probaverat vel admiserat, reiecerit, vel sic tamen non omnem iis vel vim vel fidem denegari voluit, scribens, T. I. p. 268: „Die Augenzeugen glaubten um der Wunder willen, dass JESU Werk in dem Erfolg, den sie nicht sahen, sich als göttlich bewähren werde; *wir aber glauben um dieses Erfolgs willen an jenen wundervollen Anfang des Christenthums. Wenn aber sonach auch die Wunder nicht wissenschaftliche Beweise der Offenbarung sind: so sind sie doch nach der subjectiven Beschaffenheit der Menschen ein Unterstützungmittel des Glaubens.*"

14) Twestenus non tantum miracula veri nominis agnovit, sed etiam vim probandi, quae iis inest, vindicare studuit. „Wir sehen in den Wundern also die begleitenden Erscheinungen einer Epoche, in der ein neues religiöses Leben, die Wirkung einer eigenthümlichen und daher unmittelbar auf die göttliche Causalität zu beziehenden Grundkraft, auf eine ursprüngliche Weise der Welt mitgetheilt wird; und hieraus erhellt, welches die Beweiskraft der Wunder sey." *Vorlesungen über Dogmatik*, l. I. p. 365 sqq.

15) HASIUS, *Ev. Dogmatik*, p. 167, de externis argumentis ita mentem suam declarat, ut inter Supranaturalistas recentiores ac Rationalistas medium veluti locum tenere videatur. Admodum tamen vereor ut definitio miraculi, quam dedit, vel his vel illis vel ipsi viro doctissimo plane satisfaciat.

16) SCHENKELIUS, quamquam in opere multis nominibus laudando: „*Die Christliche Dogmatik vom Standpunkte des Gewissens aus dargestellt*," cuncta ad conscientiam revocat, minime tamen iis est annumerandus Theologis, qui vel Historiae vel externis argumentis omne suum derogent pretium. Tritam, quam Dogmatici dederant, miraculi definitionem relinquens, suam sententiam his verbis exposuit, I. p. 268: „Das Wunder ist uns ein Uebernatürliches, aber nicht im Sinne der alten Dogmatik; denn er ist uns kein Widernatürliches," et p. 258: „Das Wunder wird uns in seinen letzten Consequenzen wieder gerade ebenso natürlich, wie das Natürliche in seinem tiefsten Grunde ein Wunder." Licet haec obscurius sint dicta nec definire videantur, quid de vera miraculi natura sit statuendum, vel sic tamen e viri doctissimi disputatione satis lucide apparet, illum Historiae Euangelicae veritatem ac miracula veri nominis agnoscere. Quapropter minime cum LANGIO, l. c. p. 262, fidem, quam SCHENKELIUS miraculis habendam statuit, fucatam atque affectatam dixerim.

17) HAGENBACHIUS. *De Theologie der bemiddeling*, door K. R. HAGENBACH, vert. door H. UDEN MASMAN, p. 95. — „Niet het geloof aan de wonderen heeft het geloof in CHRISTUS ten gevolge, maar omgekeerd, door ons geloof in CHRISTUS worden wij gedrongen in de wonderen de afspiegeling te zien dier heerlijkheid, die Hij in den beginne bij den Vader had."

Idem p. 29. „Ik ten minste beken het openlijk, dat ik tot het geloof in CHRISTUS niet door middel der wonderen gekomen ben, maar omgekeerd heeft het geloof in CHRISTUS mij ook het aannemen van die wonderen gemakkelijk gemaakt, die mij op zich zelf beschouwd, ongeloofelijk voorkwamen. Deze opmerking moge ons het regte standpunt aan de hand geven, van waar wij de wonderen moeten beschouwen." Iisdem fere verbis sententiam suam expressit Cl. HOFSTEDE DE GROOT, l. infra cit. p. 129. „Niet om het wonder gelooft gij in CHRISTUS, maar om CHRISTUS aan het wonder." — Ceterum de iis Theologis, maxime e Schola Argentorati profectis, qui summum principatum conscientiae deferunt, legatur idem hic scriptor (*Waarheid in liefde*, 1857, fasc. III. *Het geweten en het Euangelie*).

18) *Intactam reliquerat.* Commemoratu dignum est hoc LESSINGII dictum: „Das fortdauernde Wunder der Religion selbst musst die Wunder wahrscheinlich machen, die bey ihrer ersten Gründung sollen geschehen seyn." — Recte omnino TWESTENUS LESSINGII sententiam sic exposuit: „LESSING wollte auf die Historische Wahrscheinlichkeit der Wunder die Wahrheit der Religion nicht gegründet haben, nämlich nicht, wie gewisse Apologeten es thäten, allein darauf, ohne Rücksicht auf die innere Wahrheit, auf die innere Erfahrung des Christen." Cui sententiae ipse quoque calculum suum adiicere nullus dubitavit. Multi vero nostris diebus, in LESSINGIO antesignanum salutantes eorum, qui sive miracula sive ipsam Historiam plane reiiciunt, ad hoc effatum parum attenderunt.

19) *Parum fructuosum mihi videtur.* Quidquid, magna cum sagacitate ac subtilitate, ab

altera parte a Cl. OPZOOMER et Doct. PIERSON, ab altera parte a Cl. DOEDES aliisque hoc de argumento certatum sit; admodum vereor, ut gravissima, quae nostris diebus agitatur, lis hac via plane dirimi possit. Cuncta hîc pendent a vera notione ac definitione, quae miraculo sit tribuenda. Quicumque miracula reiiciunt, quodvis miraculum legibus naturae adversari rerumque ordini repugnare mordicus tenent ac mordicus tenere pergent. Qui ab opposita stant parte, mitiorem definitionem, qualem iam AUGUSTINUS et THOMAS AQUINAS commendant, haud sine gravissima caussa praeferunt et defendunt. Quod ad me attinet, non possum non assensum meum dare KRAUSIO, contra LANGIUM disputanti et contendenti: „Het begrip van regelmatigheid is ons in het geheel niet van gelijke beteekenis met dat eener deterministische natuur-noodzakelijkheid. De kennis van eene algemeen heerschende, Physische regelmatigheid zal, ook naar onze meening, steeds meer het begrip van het wonder in den absoluten zin des woords, n. l. als eene handeling van God, welke de orde der natuur omverwerpt, opheffen, en voor alle verschijnselen wettige verklaringen vorderen: hoewel wij reeds hier niet kunnen nalaten op te merken, dat het betrekkelijke wonder, in zoo verre het Historisch gewaarborgd is, toch zoo lang een regt heeft van te blijven bestaan, als onze natuurwetenschap zal moeten bekennen van het wezen, de heerschappij en de grenzen der natuurkrachten nog zoo weinig te hebben leeren kennen, als dit tot dusverre het geval is." (*De Moderne Wereldbeschouwing voorgesteld en beoordeeld, naar het Hoogd. van* LANG *en* KRAUSE, *door* F. A. C. HOOGVLIET, p. 51.) Neque, hac definitione admissa, vel notionem miraculi prorsus perire, vel illud omni vi ac pretio destitui (uti contendit Doct. PIERSON, *de Gids*, a. 1859, p. 489 sq. et quodammodo etiam concessit Doct. D. HARTING, *Nieuwe Theologische Jaarboeken*), concedere possum; quod tamen pluribus commonstrare huius loci non est. Hoc tantum velim bene attendant ac perpendant nostri Theologi: Etiamsi miracula, ad mirabilia depressa, omni vi carerent, vel sic tamen minime perinde esset nec eodem rediret, in Apologia Christiana construenda, quid de iis, praecipue de factis a IESU patratis, statuas. — Ceterum iure suo Cl. VINKE, in disquisitione lectu dignissima: *de Empirie van* JESUS *Apostelen en verdere tijdgenooten met opzigt tot zijn persoon, zijn leven en zijne daden volgens de Evangeliën* (*Christelijk Maandschrift* 1860, m. Maii, p. 288), in memoriam revocavit, quae ante multos annos CLARISSIUS et MOELLERUS de hoc argumento scripserunt (*Opp. Soc. Hag. a.* 1800). Unde saltem apparet dubia illa, quae nunc maxime urgentur, minime e mutata mundi contemplatione (*moderne wereldbeschouwing*) demum orta esse, nec eos plane latuisse, qui hanc miraculorum veritatem vindicare conabantur. Nec minus hoc de argumento legi meretur Cl. HOFSTEDE DE GROOT, *Opmerkingen over eenige hoofdzaken in de Moderne Theologie* (*Waarheid in liefde*, 1860, fasc. I. p. 115, *de wereldbeschouwing en het wonder*).

20) *Summa veneratione imbuere pergant.* Legantur e. c. quae scripsit Cl. OPZOOMER, l. c. p. 100 et 118, quibus multi variique loci addi possent, e doctissimi PIERSONII scriptis vel etiam e Ven[is]. BUSKEN HUËT Epistolis et censuris, et ERNESTI RENAN, *Etude d'Histoire Religieuse*, petiti; et quidni confitear, me etiam hîc PECAUTII scriptum in mente habuisse, quatenus hic auctor amicum suum, religionis CHRISTI caussam agentem, loquentem inducit? Im-

primis vero hoc nomine Disputatio doctissimi PIERSON: *een misverstand* (*Gids*, Junij 1860) magnopere est laudanda.

21) *Nil damni ac detrimenti — extimescendum.* Cf. instar omnium HENRICUS LANG: *Ein Gang durch die Christliche Welt*, quem, in hac oratione conscribenda, me pluribus locis ob oculos habuisse, recte nonnulli e meis auditoribus suspicati sunt. Hic, sua exposita sententia, qua Euangeliorum Historica fides penitus subvertitur, p. 192 scripsit: „Die Theologie hat bei dieser veränderten Stellung unendlich viel gewonnen, *während die Kirche oder die religiöse Gemeinde jedenfalls nichts verloren hat.*" Et p. 197: „Was soll *die Kirche* dan eigenlich verloren haben?" p. 204 et 205: „Also noch einmal: Hat *die religiöse Gemeinde der Kirche* durch die Ergebnisse der neueren Kritik am wahren religiösen Lebensgehalt Etwas eingebützt? Nichts, gar nichts! Aber gewinnen werd sie viel!" — Cl. C. W. OPZOOMER, *de waarheid en hare kenbronnen*, p. 90. „Voorwaar! indien de overtuiging eens algemeen wordt, die zich dagelijks uitbreidt, dat de wonderverhalen geen geloof verdienen, *er zal niets te gronde* zijn gegaan dan de onredelijke verwachting, dat het zaad eener ware geestelijke godsdienst niet kan worden uitgestrooid, zonder ook de vruchten van wonderen in de natuur voort te brengen;" et p. 97: „niets van hetgeen ons dierbaar behoort te zijn zal er bij lijden; veeleer zullen er de Godsdienst en het Christendom bij winnen, want ze zullen den tegenstand van den redelijken geest niet meer behoeven te vreezen." Uti Cl. OPZOOMER his verbis candide suam sententiam exposuit, sic minime dissimulandum esse duxi, illius librum, ceteroquin laudibus suis ac meritis minime defraudandum, aeque ac bina scripta (PECAUTII, *le Christ et la conscience*, et RENAN, *les Historiens critiques de* JÉSUS), mihi ansam praebuisse huius argumenti eligendi et tractandi. Quod reliquum est, levis esset operae, hîc et alia nomina vel scripta memorare. Unde tamen abstinendum esse duxi, quoniam mihi nulla pugna est ipsis cum Theologis, sed sola cum sententia, quam refutandam suscepi.

22) *Recte mihi monuisse videntur.* Cff. quae, ad notionem CHRISTI *Historici* atque Euangeliorum ἀξιοπιστίαν bene definiendam, observari iussit Cl. SCHOLTEN, *Leer der Hervormde Kerk*, t. I. p. 247, 3ᵉ Edit.

23) *Idem iudicium de omnibus — ferendum esse, vehementer nego.* — Iure suo Cl. OPZOOMER contendit ab illo, qui miraculum quodcunque reiiciat, etiam I. C. resurrectionem esse reiiciendam; minime vero exinde sequitur, quod vir sagacissimus statuere videtur, (l. c. p. 96) ab illo, qui unum miraculum admittat, sine ullo scrupulo cuncta esse admittenda. Multo rectius ac verius PECAUT: *le Christ et la conscience*, p. 64: „Il ne faut pas, me dira-t-on, marchander avec les miracles; ou les accepter tous, ou les nier en masse. Je ne veux pas subir cette contrainte; un miracle peut avoir lieu, sans qu'il y ait pour cela nécessité d'admettre tous les autres;" p. 330: „Tout ou rien est une manière de considérer les choses, que l'Histoire ne confirme jamais, et qui tient du jeu plus que d'une Etude impartielle."

24) *Cetera quoque minus certa reddi.* Nonnulla ex Euangeliis delibare, quae summâ nostrâ admiratione digna videantur, cetera vero seponere vel negligere, id Theologi quidem munus et laborem perquam facilem redderet; at, si quid video, hoc veri nominis scientia prorsus indignum censendum est. Cuncta, ut sanum atque aequum de Religione Christiana

sit nostrum iudicium, sunt diiudicanda. „Voor ons" ita scripsit Cl. OPZOOMER, „is J. C. toch niet meer de wonderdoener, maar wel de verheven Godsgezant, wiens woorden voor ons het rigtsnoer des levens zijn," quae verba etiam sua fecit doct. PIERSON in disp. laudata: *een misverstand*, p. 799. At minime inde sequitur indifferens esse, utrum IESUS veri nominis miracula ediderit nec ne. Quid enim? Si cuncta, quae de IESU factis narrantur, sive mala sive pia fraude, conficta sunt, quis I. fuerit, quid egerit, et pro magna etiam parte quid docuerit, ea nonne nescio? Si I. revera, quod adhuc plurimis placet, talia edidit facinora, quae ab aequalibus pro miraculis habebantur, nec tamen erant, quaestio oritur utrum falso miracula praetenderit? nec multum discriminis I. inter et APOLLONIUM Thyanensem intercedere video. Talem Θαυματοῦργον, etiamsi eius miracula, falso ita dicta, longe excellentioris sint indolis (cf. Cl. VINKE, l. c. p. 363) pro Legato vere divino, cuius verba agendi mihi ac vivendi norma sint, agnoscere non possum, nisi idem ille titulus Pythagorae, Platoni, Zoroastri tribui possit.

25) *Facta a miraculis, doctrinam ab eius fatis discernendi.* „Dat de Heer JEZUS wonderen gedaan heeft, blinden ziende, melaatschen rein gemaakt, zelfs dooden opgewekt had, was de inhoud der oorspronkelijke Evangelieverkondiging, met het groote wonder aan het hoofd, dat hij zelf ligchamelijk verrezen was uit de dooden. Met die groote feiten stond in het naauwste verband de heerlijkheid van den Heer en hare openbaring. Beproeven wij het deze feiten van den persoon des Verlossers af te scheiden, dan breekt en brokkelt ons alles onder de hand af. Of is het mogelijk de leer van JEZUS van zijne daden af te scheiden? Veeleer zijn de meesten zijner gesprekken aan de door hem verrichte wonderwerken vastgeknoopt. Zijn deze onecht, dan zijn het ook zijne gesprekken, en met de echtheid van deze valt de gansche CHRISTUS-persoon weg; zoo als wij het in het oplossings-proces van STRAUSS maar al te duidelijk, als een waarschuwend teeken, hebben gezien." — HAGENBACH, l. c. p. 35. Eiusdem plane sententiae sunt Cl. VINKE, l. c. p. 289, rogans: „Hoe? indien de Evangelieschrijvers geloofwaardig zijn in de mededeeling van JEZUS woorden en heiligen wandel, waarom zijn zij het dan ook niet in het verhaal van zijne daden? Zijn zij het niet in het laatste, wie zal ons dàn verzekeren dat zij het zijn in het eerste?" Doct. C. P. HOFSTEDE DE GROOT, *geschiedkundige waarde der Evangeliën;* nec non Ven. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, „*Een woord van toelichting* etc." p. 49 et 50, scribens: „Ik geloof niet te veel te zeggen, en op instemming te mogen rekenen zelfs bij degenen die ik bestrijd, indien ik beweer, dat wij, zonder de wonderen, den CHRISTUS der Evangeliën, den historischen JEZUS van Nazareth ganschelijk verliezen, en dat wij slechts overhouden eenige buiten allen historischen zamenhang gerukte, algemeene Godsdienstige spreuken of vermaningen, die ons geenerlei persoonlijkheid vertegenwoordigen, geenerlei concreet Historisch beeld bij ons achter laten." — Illi autem Theologi, qui miracula plane reiicientes, vel sic se satis tuto ac firmo fundamento Historico niti gloriantur, hoc quaeso periculum faciant; quid ex ipsorum sententia de IESU verbis ac factis satis Historice constet tam accurate definiant, ut vita et doctrina IESU construi possit; quod nisi fecerint, grandiloquis saltem verbis de CHRISTO suo vere Historico disserere desinant.

26) *E* IESU *ipsius ore profecta esse.* Si IOANNES Apostolus auctor quarti nostri Euangelii creditur, lubenter admittimus, quod AUGUSTINUS, *de consensu Euangeliorum* II. 28, contendit, et Cl. SCHOLTEN, l. c, p. 248, cum illo admittendum et statuendum esse duxit, Euangelistam satis fide dignum esse, etiamsi quid sibi IESUS voluerit subinde aliis verbis dixerit. Eatènus non dissentio a Ven. BUSKEN HUËT (*Brieven over den Bijbel* p. 330) »of — JESUS was gewoon te spreken, zoo als hij spreekt bij MATTHEUS, MARKUS en LUKAS — en in dat geval zijn zijne woorden in het vierde Evangelie door JOHANNES in diens eigen taal en stijl, ons uit zijne brieven bekend, zelfstandig vertaald en overgebragt." — Et sane, uti hic auctor *Ioanneam* huius Euangelii originem in hoc suo opere adhuc sumsisse videtur; sic ad hunc fere usque diem Theologi quam plurimi inter nostrates, (e quibus hîc tantum SCHOLTENIUM, HOFSTEDE DE GROOT patrem et filium, BAUMHAUER, BRIËT, PRINS, VAN HERWERDEN, RÉVILLE commemorare liceat) magni facientes atque aestimantes, quae desideratissimus NIERMEIJER (*Opp. Soc. Hag.* anni 1849) tam egregie disputaverat, *Ioannei* Euangeliia uthentiam vindicarunt. At mirabile dictu est, quam cito, intra brevissimum temporis spatium, plane opposita sententia, a BAURII sententia vix discernenda, apud multos, qui fere unice in IOANNIS verba iurare consueverant, praevaluerit; quasi lis illa, quae tam diu de hac gravissima quaestione agitata est, nunc prorsus idque negante sensu esset diremta. — Ponamus autem quartum nostrum Euangelium minime a IOANNIS Apostoli, sed discipuli cuiusdam anonymi ex ipsius schola manu profectum esse; quo tandem iure gravissima dicta, qualia Ioan. VIII. s. 46, s. 58. X. s. 30, XIV. s. 6, 9, XIX. s. 30. occurrunt, non tantum quod ad verba, sed etiam quod ad sensum animique voluntatem attinet, a IESU ipso profecta esse, statuere nobis licebit?

27) *Tune Christe!* — Talem sententiam his verbis tribuendam esse haud obscure significavit PECAUT l. c. p 265 sq.

28) *Visibili ratione.* Cf. LANG, l. c. p. 200. Minime accedere possum iis Theologis, qui 1 Cor. XV: 12—18 ita interpretantur, ut PAULUS sua argumentatione haud adeo IESU ἀναστάσεως ἐκ τῶν νεκρῶν proprio sensu, sed tantum eius vitae post mortem respectum habuerit. Apostolus ad eos, quos impugnat, erroris convincendos minime mera affirmatione utitur, IESUM revera vivere, sed ad ipsum gloriosum resurrectionis factum provocat. Quod, uti ex ipsius persuasione omni dubio carebat, sic quoque IESU vitam omni dubitatione superiorem reddebat. Eius ratiocinatio huc redit. »Nisi mortui vivant vel vivere possint, IESUS etiam non in vivos revocatus est. Iam vero hoc negari nequit, hoc certo certius constat, propter eius ἀνάστασιν, cuius nos ipsi testes sumus." — Verissime scripsit l. c. p. 145 Cl. SCHOLTEN: »JEZUS kon *opgestaan* zijn en *leven* zonder aan zijne discipelen verschenen te zijn;" modo addatur: at hi tum huius rei nescii fuissent. LANGIUS (*Versuch einer Christl. Dogmatik*, u. s. w.) 141 in nota, attentione dignum exstimat, quod RÜCKERTUS de hoc PAULI testimonio scripsit: »Für PAULUS gab es keine Denkbarkeit des Lebens nach dem Tode als durch das mittel der Auferstehung, also konnte der Gedanke: CHRISTUS war todt und ist lebendig, sich in seinem Denken nur in der Form vollziehen, er ist vom den Todten auferstanden." Cl. HENGELIUS in Comment. 1 Cor. XV, p. 63, itidem monuit formulam ἀνά-

στασις νεκρῶν e PAULI mente neque *animum* neque *corpus*, multo minus *carnem*, sed *hominem* spectare. Neque ab HENGELIO dissentit BRIETIUS (*de Eschatologie of leer der toekomende dingen*, t. I. p. 250) contendens, PAULUM, hac formula utentem, totum hominem complecti. Iam vero his concessis, nonne luce clarius inde apparet, PAULUM, neque hoc loco neque alibi, talem distinctionem, qualem hodie multi Theologi commendant, cogitasse vel cogitare potuisse?

29) PAULUM *Apostolum mihi assentienten haberem*, 1 Cor. XV: 14. Si hîc repetuntur atque in memoriam revocantur, quae praecedente nota scripsi, plane subscribere possum egregiis Cl. SCHOLTENII verbis, l. c. p. 145 sqq. „Het doel van den Apostel is de Christenen te wapenen tegen het ongeloof dergenen, die de opstanding der dooden en daarmede de onsterfelijkheid des menschen (begrippen die in het N. T. identisch zijn), loochenden. Tegen de zulken wijst hij de Christenen, als bewijs voor de mogelijkheid der opstanding, op het feit, dat JEZUS opgestaan was. Bestond er geene opstanding der dooden, dan ware CHRISTUS ook niet opgewekt, maar in den dood gebleven; en ware dit zóó, dan verviel hiermede tevens de waarheid en de waarde der Evangelieprediking. — Met de waarheid, dat de gestorvene CHRISTUS leeft, hangt toch de gansche leer der verzoening en der verlossing zamen. Een CHRISTUS, die zelf voor het geweld des doods bezweken was, hoe zou hij voor anderen de levensvorst zijn kunnen, hoe anderen kunnen verlossen uit den staat des doods, waarin het menschdom, in gemeenschap met ADAM, door de zonde verkeert? Heeft CHRISTUS den dood niet overwonnen, dan blijft de menschheid onverlost, dan is er geen Verlosser, in wiens gemeenschap ook de geloovigen den dood overwinnen. Dan blijft de dood heerschen, de menschheid blijft in hare zonden, verloren zijn zij, die in CHRISTUS ontslapen zijn; met één woord, wat het Christendom leert van onze verlossing en verzoening met God houdt op waar te zijn, de Evangelieprediking wordt ijdel."

30) *Fingi potuisse.* „Le caractère extraordinaire de JÉSUS CHRIST ne peut être illusion; le portrait ne peut avoir été tracé de la main de l'homme. L'inventeur, pour emprunter le mot célèbre (de ROUSSEAU), serait plus grand que le héros." EDOUARD apud PECAUT, l. c. p. 398. — „Le Christianisme est une chose, un fait. Là est, Dieu soit loué! sa valeur inattaquable. — Dirons nous que l'Histoire de l'Evangile est inventée a plaisir? Ce n'est pas ainsi qu'on invente. L'inventeur en serait plus étonnant, que le héros." — Doct. A. RÉVILLE, *Etudes critiques sur l'Evangile selon* ST. MATTHIEU, (mox edendae.) „— Neen het Christendom zal niet alleen als *godsdienst* blijven bestaan en voortdurend zijne erkenning vinden, bij eene steeds hoogere ontwikkeling der menschheid, die zijne waarheid steeds meer zal verstaan en dieper leeren inzien; maar ook de historische herrinneringen van onzen Goddelijken Stichter zullen niet verloren gaan; en wat de ontkennende kritiek dan ook moge aanvoeren tegen de Goddelijkheid in zijn persoon en tegen de waarheid der Evangelische geschiedenis: de Christen zal, met het N. T. vóór zich, blijven getuigen: dat beeld, zóó goddelijk en groot, kan niet het werk zijn van verdichting, of zoo het verdicht werd, dan is de verdichter grooter dan de held der geschiedenis;" Cl. SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, p. 252.

31) *Magis vago quodam religioso sensu — rationibus ducti.* Omnino assentior PECAUTII censori (A. BAYSSELANCE, *Le Lien*, Oct. 1859) scribenti: „M. PÉCAUT reconnait n'avoir pas abandonné sans regret les croyances de sa jeunesse; et cependant il nous semble, que bien qu'il soit allé loin, certes très loin, il n'a pas encore suivi jusqu'au bout les conséquences de ses idées." — Nec procul a vero aberrare mihi videor statuens, nostris diebus haud paucos esse, qui, CHRISTUM tanquam ἀναμάρτητον laudibus suis extollentes, longe plura traditioni atque educationi debeant, quam sibi sint conscii, ac Theoria, quam de Euangeliis eorumque origine, indole et consilio amplexi sint, permittat et concedat. Cf. et hic Cl. HOFSTEDE DE GROOT l. c. p. 130 sq.

32) *Gravissimis criminationibus.* Vel me tacente, quisque e meis auditoribus ac lectoribus continuo saepius in his notis citatum libellum: *Le Christ et la conscience*, cogitavit. Licet hae criminationes haud eiusmodi sint habendae, ut refelli nequeant, nullus tamen aequus rerum arbiter illas leves, futiles ac contemnendas duxerit. E nostra saltem sententia PÉCAUT nonnulla monuit, quae bene perpendi mereantur ab iis, qui, licet CHRISTUM erorribus obnoxium credant, eum tamen tanquam perfectissimae virtutis et sanctitatis humanae exemplar proponere pergunt; uti ETIENNE COQUEREL, hoc de I. C. enuncians: „Pleinement homme et sujet comme nous aux erreurs de la raison, le CHRIST à réalisé la saintete humaine parfaite." *Le procès de la Théologie nouvelle*, *nouvelle Revue de Théologie*, 1859. Valde opportune Societatis *Teylerianae* Rectores huc spectantem proposuerunt quaestionem.

33) *Falsa veris, vera falsis esse permixta.* „M. PÉCAUT fait en effet tout ce qu'il peut pour séparer les paroles de CHRIST en deux parties; l'une rélative à sa mission divine, à son titre de fils de Dieu, l'autre contenant simplement ses enseignements moraux. Or quoi qu'il fasse, cette division nous paraît complètement illusoire." A. BAYSSELANCE l. c.

34) *Christi nomen abundet.* Verissimis verbis, quae ipse haud sine moerore quodam enunciare potuit, hoc expressit PÉCAUT: „Les prédictions des Catholiques se sont réalisées. La tradition, que les Réformateurs avaient rejetée pour mettre l'homme en rapport direct avec la Bible, a disparu. La Bible tombe à son tour, du moins comme autorité suprême. Peut-on se demander sans frémir: Si J. C. lui-même le dernier intermédiateur entre l'homme et Dieu ne paraitra pas à son tour *superflu* et *embarrassant?*" p. 40. — Ac sane, ex toto huius Auctoris libro uti et e Dogmatices schemate, quod LANGIUS in usum perspicaciorum inter suos populares construendum esse duxit, satis apparet, in utriusque systemate, IESU Mediatori ac Redemtori nullum fere relinqui locum.

35) ἐλπίδα ζῶσαν, 1 Petr. I: 3.

36) SCHLEIERMACHERUM. E SCHLEIERMACHERI Epistolis, quas nuperrime vernacule reddidit Ven. J. W. P. FEITH, uti et e celebratissimis eius orationibus de religione (*Reden über die Religion*) haud sine caussa LANGIUS effecit, eum diu gravissimas hac de re dubitationes animo fovisse. Ex eius Dogmatica (*der Christliche Glaube*) satis superque apparet, illum nullum plane pretium statuisse argumentis, quae pro immortalitate animi afferri solent.

37) *Materialismus.* Uti ex intimo pectore Cl. SCHOLTENIO acclamavi, tam strenue ac fortiter, tanquam pro aris et focis, cum Materialistis dimicanti; ita, disputatione eius de

caussis Materialismi (*over de oorzaken van het hedendaagsch Materialisme*) perlectâ, mihi dissimulare non potui, quantus labor, quantum opus sit habendum tales hostes, hac demonstrationis via impugnandi et profligandi. Sic penitus persensi Materialistarum conamina, his nostris diebus, eo magis esse reformidanda, quo magis fides IESU CHRISTO vere mortuo ac redivivo in multorum animis concussa ac labefactata sit.

38) BORGERI *verba.* In praefatione Disputationis *de Mysticismo*, p. X.

39) *Iacturam, — quam frustra reparare et compensare conentur.* Si quis scire cupiat, quomodo nonnulli Theologi hanc iacturam reparare et compensare conentur, adeat LANGIUM, *Versuch einer Christl. Dogmatik*, p. 120—123; qui pluribus ostendere conatus est cuncta argumenta pro immortalitate animi, sive e ratione vel sensu communi, sive e Litteris Sacris petantur, esse reiicienda. Num igitur hinc concludit omnia incerta esse? — Minime gentium! — Licet, si eum audis, quicunque IESU resurrectioni fidem habet, spem suam ex arachneae filis suspendit (an den Faden einer Spinne die Ewigkeit hangt); licet quaecunque in N. T. de altera vita docentur e Iudaismo fluxerint ac nihili sint habenda; licet ratio humana nullum satis validum argumentum praebeat; licet Dogmatica de Eschatologia nil certi definire queat — vel sic tamen eadem *scientia* nobis dictat, „dass der Glaubige lebend und sterbend im Besitz des ewigen Lebens selig und befriedigt ist!" Quibus vero argumentis haec sententia vel haec hypothesis fulciatur, auctor non addidit.

40) *Complectendis.* Egregie hoc exposuit Cl. PARAVIUS, in *Initiis Institutionis Christianae Moralis*, Part. III. Sect. III. § XII. *de indolis Christianae initio et perfectione* p. 403.

41) *Magis vindices, quam contemtores.* „Dasz mit dem Christenthum ein neues Lebensprincip in die Menschheit gekommen sei, durch welches eine durchgängige Umwandlung des auszern und innern Lebens der Menschheit hervorgebracht worden, dasz ist geschichtliche Thatsache. Dasz dieses neues umwandelnde, wiedergebohrende Lebensprincip eben das Euangelium von J. C. sei, d. h. die Heilbotschaft, die CHRISTUS gebracht, von der Versöhnung des sundigen Menschen mit Gott — darin stimmt die Kritik mit dem Glauben der Christlichen Gemeinde überein. Dasz CHRISTUS der eigentliche Schöpfer und Begründer dieses Christlichen Geistes sei, dasz das Himmelreich, das er auf Erden verkundigt, in ihm eine Persönliche Thatsache geworden sei — steht geschichtlich fest." H. LANG, l. c. p. 197.

42) *Videant — ne suffocent atque extinguant.* Vere scripsit Cl. HOFSTEDE DE GROOT, l. c. p. 182. „Zij kunnen nog wel een tijd lang zich laven met het levende water, 't welk zij van CHRISTUS vroeger hebben ontvangen, maar hun voorraad wordt minder en aangezien de hoofdtoegang tot de bron is afgesloten, aangezien het Historisch Christendom niet meer wordt gevolgd, om CHRISTUS te kennen, is er, zoo zij zich zelven gelijk blijven, voor hen geene mogelijkheid, dien voorraad uit de eene zuivere bron weder aan te vullen. Hun Christendom *moet* verkwijnen."

43) *Scientiae liberari velint.* Quamquam thesi, veri nominis scientiam per se damnare et reiicere quidquid a cognitis naturae legibus discedere videatur, *petitio principii* mihi inesse videtur; optime tamen intelligo Cl. OPZOOMER scribere potuisse, l. c. p. 100. „Dan staan

we geheel vrij tegenover al de verhalen van het bovennatuurlijke en kunnen roem dragen op het bezit eener door niets geboeide Historische kritiek;" at vix intelligo, quomodo quis tam audacter, quam LANGIUS fecit (cf. nota 21) idem, quod de scientia valeat, *de Ecclesia* quoque asseverare ausit.

44) *Eo melius excultis et litteratis hominibus commendent.* — Se id ipsum egisse et eorum, quae postulet haec nostra aetas, ratione habita, laudabili consilio ductos esse Religionem Christianam minime impugnandi, sed contra communem hostem defendendi, palam ac publice testati sunt LANGIUS, (*Gang d. d. C. W. Dogm. Zeitstimmen*) Ven. BUSKEN HUËT, Br. o. d. B., Doct. PIERSON, *een Programma van Theologisch Onderwijs: Misverstand* alibi). At quanquam hoc laudamus, non tali auxilio, non eiusmodi defensione, quae, *Historiae* basi relicta, multa, mox quoque reiicienda, frustra tuetur et vindicat, Religionis Christianae honorem servari et Ecclesiae salutem curari, mihi persuasissimum est. Quid? quod ipsi, nisi forte, quod vix exspectare licet, retrogredi velint, hîc minime subsistendum, sed ulterius etiam progrediendum esse mox videbunt, et ocius serius vel inviti fatebuntur.

45) *Veritatem — ad coelum extollat.* Ven. BUSKEN HUËT, in appendice, suis Epistolis de S. Codice adiecta (*Brieven over den Bijbel*) p. 498, hoc scripsit: „Ik heb eene dwaling afgeleerd, te meenen, dat iets ophoudt waar te zijn, zoodra het niet werkelijk is gebeurd." Et profecto omni veri ac pulchri sensu destitittutus essem, nisi ultro concederem, sensu aesthetico vel etiam morali et religioso, veritatem picturae, poëmati, fabulae romanensi, parabolae, fictae etiam narrationi, tanquam ideae involucro, inesse vel inesse posse. (Quod pulcherrime illustravit doct. RÉVILLE, *Essais de Critique religieuse*, in sectione: *La Légende aux bords du Rhin*). Quamdiu tamen verba valebunt usu, talem huius vocis usum vel potius abusum pro concione populi, qualem hîc in mea oratione indicavi, ex intimo pectore detestor. Orator sacer laesae veritatis criminis reus mihi videretur, qui Euangelicae cuiusdam narrationis veritatem hoc sensu praedicaret, ut veram animi sententiam eiusmodi verbis obtegeret. Ipsi quoque huic sententiae multum derogandum esse existimo. Simulac sumitur vel conceditur bene multas narrationes in Euangeliis confictas esse, quae tamen optimi Conservatoris imaginem optime referant (quod esset demonstrandum!) bene perpendi meretur quod animadverti iussit PECAUT, l. c. p. 381. „l'Enseignement Evangélique gagnait un attrait et une force incomparable à se personnifier en J. C., mais aussi la personne de JÉSUS CHRIST s'est enrichi dans la tradition de l'Eglise."

46) *Carminis Epici fragmenta.* „Wie, wenn unsere Evangeliën nichts anders wären, und als nichts Anders wollten betrachtet sein, (cf. Luc. Ev. et Act. prologus!!) denn als Epische Versuche, auf den geschichtlichen Grunde des in der Gemeinde überlieferten und fortlebenden CHRISTUS Bildes, das Wesen und die ewige Bedeutung CHRISTI in religiösen Erzählungen, deren Stoff theils durch die Tradition, theils durch den Typus der Alttestamentlichen Bilder an die Hand gegeben war, zur Anschauung zu bringen?" LANG, l. c. p. 188.

47) *Citius serius intereunt.* „Zijn de onderzoekingen dikwerf van dien aard, dat hare resultaten den historischen bodem van het Christendom schijnen te ondergraven, men vreeze niet. Het lot van alle bespiegelingen, die niet op feiten, maar op ideën gegrond zijn, is

de dood, zoodra zij namelijk hare taak vervuld hebben om mede te werken, dat de waarde van het wezen en de strekking van het historische Christendom in het licht gesteld, en het menschdom overtuigd worde, dat niemand een ander fundament leggen kan, dan 't welk gelegd is, namelijk J. C." — Dr. F. J. J. A. JUNIUS, *De oorsprong en de waarde van de verschillende verzamelingen en recensiën der brieven van* IGNATIUS, p. 299.

48) *Neoplatonismum.* — „Der Neuplatonismus schloss sich sonächst an PLATON als dessen Auslegung und Vollendung, aber er wollte alle Philosophenschülen in ihrer tiefern Einheit, alle Volksreligionen in ihrer religiösen Grundlage vereinigen. — Daher *allegorische Auslegung der Mythen.* — So eine neue Macht des alten Glaubens werde der Neuplatonismus doch nothwendig auch eine Reform desselben, verbreitete sich als die Religion der Gebildeten durch das ganze Römische Reich; aber in sich selbst aus widerstrebenden Elementen zusammengesetzt, kann er nur den untergang des Heidenthums erleben und verherrlichen." — HASE, *Kirchengeschichte*, p. 52, 8ste Edit.

49) *Theophilantropinorum irritos conatus.* Plura qui de huius sectae historia, placitis, cultu scire cupiat adeat: THIERS, *Histoire de la Révolution Française*, T. V. p. 314 sq. et ARCHIBALDUM ALISON, *History of Europe from the commencement of the French Revolution*, T. III. p. 174 sq. Auctor et conditor huius sectae idemque Pontifex notissimus fuit ille LARÉVEILLÈRE LÉPAUX, vir ob vitae morumque honestatem admodum laudabilis, qui, rogatus cur secta vel religio, cui praefuerat, tam cito interiisset, respondisse fertur, quod caruerat duce vel principe, qui mortuus post triduum resurgeret. Quod si verum est, ipse sensit et fere invitus effatus est, quid suae religioni deesset, et tam subitam illi praeparavisset ruinam. ALISON, l. c. colloquium lectu dignissimum tradit, quod NAPOLEON, Francogallicae Reipublicae Consul, cum nonnullis huius sectae fautoribus et propugnatoribus habuerit. E libello satyrico *La Lanterne Magique Républicaine*, qui Parisiis prodiit a. 1799, apparet populum ipsum *Theophilantropinos* eorumque conatus nulla fere attentione dignos, aut magis etiam ludibrio habuisse, eos nuncupando: *Citoyens — filoux — en troupe.*

50) *Uti statuit* ULLMANNUS: „*Historisch oder Mythisch*," imprimis in responso ad quaestionem: „*Was setzt die Stiftung der Christliche Kirche durch einem Gekreuzigten voraus?*" — Quale iudicium nuperrime in nostra patria iteratis vicibus de hac ULLMANNI disputatione enunciatum sit, hîc repetere lectoribusque meis in memoriam revocare nihil attinet. Potius hîc votum enunciare lubet, ut studiosi nostri iuvenes neque in ULLMANNI neque in LANGII verba iurent, neque alto supercilio, quod e sana et lucida mente fluxerat, opus despiciant, sed, maxime hisce nostris diebus, supra laudatam Disquisitionem legant ac relegant. Quam, etsi ULLMANNUS haud ita Euangelicae Historiae veritatem demonstrasse videatur, ut secus sentientibus prorsus nullus contradicendi vel dubitandi relictus sit locus, plane egregiam dicere nequaquam me pudet.

51) *Maxime errori — victoriam.* Ultro concedo BAURIO (*das Christenthum der drei erste Jahrhünderte*, p. 39) scribenti: „dass für das Glauben der Jünger die Auferstehung JESU zur festesten und unumstösslichsten Gewissheit geworden ist. In diesen Glauben hat erst das Christenthum den festen Grund seiner geschichtlicher Entwicklung gewonnen. Was für

die Geschichte die nothwendige Voraussetzung für alles Folgende ist, ist nicht so wohl das Factische der Auferstehung JESU selbst, als vielmehr der Glaube an dasselbe." At continuo gravissima tunc quaestio nascitur, unde fides tam firma et inconcussa nata sit? Quod roganti sponte mihi succurrit dictum apud PÉCAUT, quando amicum suum exclamantem facit: „Si J. C. est vrai, l'histoire présente des difficultés; s'il n'est pas vrai, l'Histoire présente des impossibilités," p. 421. Et quidquid contradicat Doct. PIERSONIUS, ius huius aenigmatis solutionem postulandi denegari nequit iis, qui, IESU resurrectionem respicientes, optime illud explicare queant, quoniam unum miraculum Physicum innumeris miraculis Psychologicis praeferendum esse statuunt. Onus vel officium talis fidei originem et firmitatem indagandi et explicandi omnino incumbit iis, qui nulla miracula neque Psychologica neque Physica admittant. Hoc quoque agnovit ac sensit BIEDERMANNUS (Cf. relatio Ven. BUSKEN HUËT, *de Gids*, mensis Maii 1860); quamquam periculum, quod fecit huius aenigmatis solvendi, se admodum paucis a probabilitate commendare et probare poterit. Iam vero alterutrum omnino statuendum erit: fides illa omnesque mirifici eventus, qui inde profluxerunt, facto certissimo nituntur, — vel Christiana religio victoriam, quam reportavit, maxime debuit errori.

52) *Involucra.* Habemus hic utrumque LANGIUM et PECAUTIUM confitentem, quantum religio, Historiae veluti vestimento induta, meris ac nudis ideis religiosis ac moralibus praestet. Non mirari non possum hunc audire rogantem (l. c. p. 128). „Jadis peut-être on a trop cru au surnaturel: y croyons-nous assez?" — Pulcherrima est descriptio, quam idem auctor dedit festi natalium CHRISTI, uti in Suecia ac Russia celebrari solet, p. 137, ac plane nostram mentem exprimit, p. 378 haec scribens: „Toute histoire surnaturelle emprunte la force intime à deux causes. L'une le fait de la réalité du monde invisible, qu'elle rend présent et saisisable à tout le monde: c'est là un bienfait considérable, dont il faut remercier toute religion positive, indépendamment de son caractère et de sa valeur propre; l'autre l'élévation, la pureté, la vérité en un mot des idées morales et religieuses, que cette histoire a traduites sous une forme visible." — Lectu quoque dignissima sunt, quae LANGIUS, l. c. p. 204, scripsit: „Man hat besonders zur Zeit der Aufklärung und der Rationalismus häufig der geschichtliche Religion, wie sie im Bibel und Kirche vorhanden ist, die Vernunftreligion etgegengesetzt, und jene durch diese ersetzen zu können gemeint. Aber das ist ein schwerer Irrthum. Die Vernunftreligion ist nur das, was der Verstand sich aus allen Religionen als das allen Gemeinsame abgezogen hat, und enthält die Begriffe Gott, Tugend, Unsterblichkeit, Nächstenliebe u. s. w. Aber diese allgemeine farblosen Bestimmungen werden bald Todlangweilig, und können kein Menschenherz auf die Dauer fesseln. — Dagegen in der geschichtlichen (?) Religion — welch' unerschöfliche Quelle vom Ideen, welche concreten Gestalte und Zustände, welche lebendige Züge, aus denen das ewige Wesen der Religion uns anschaut wie ein lebendiges Wesen, mit immer neuen Reitz für Gemuth und Fantasie!"

53) *Lentam et inevitabilem ruinam.* Et hic HASII verba citare lubet, qui ob ea, quae praemittit: „Der religiöse Inhalt, der das Wesen des Christenthums ist, wurde Wahrheit

bleiben, auch wenn das Daseyn Christi zur Fabel wurde — etiam iis, qui a nobis dissentiunt, ab omni dogmatico partium studio immunis videbitur — aber" sic pergit „wie mit der Verflüchtigung des historischen Christus zunächst im Volksleben jene ganze religiöse Macht schwinden wurde, welche die Persönlichkeit und Wirklichkeit vor der blossen Lehre voraus hat, und wie die freudig ernste Liebe zu dem Vollender unsers Geschlechts in traurriger Oede auf die eigne Gedankenwelt zurückgewiesen wurde, *so in letzter Folge würde auch das Christenthum als geschichtliche Religionsgemeinschaft untergehn*, da es als solcher besteht, und durch ein als solches erkantes Traumbild nicht auf die Länge zusammengehalten werden könnte!" *Ev. Dogm.* p. 274 sq.

54) *Fac me tecum unum Deus!* Leguntur haec verba in aureo libello *de imitatione* CHRISTI, quae, uti PECAUTIUS in praefatione saepius citati libri sua fecit, ita et ego, Orationi finem imponens, mea facere nullus dubitavi.

Ceterum haec mea oratio iam praelo data ipsaque annotatio fere tota typis excusa erat, quum plus semel laudatam Doct. PIERSON disputationem: „*een misverstand*," (*Gids*, Junij 1860) inspicerem. Quae disputatio, quamvis pro magna parte summa cum delectatione atque admiratione perlecta, minime meam persuasionem infregit vel permutavit, at tantum me docuit (quod sane in horum dierum certamine nobis magno solatio ac gaudio est) sincerum Dei Christique amorem, ubi hic pia educatione atque institutione veluti in succum et sanguinem se converterit, gravissimis etiam mentis dubitationibus esse superstitem. — Nonne tamen idem ille amor apud plurimos, qui eandem Theoriam amplexi sunt (dummodo revera sibi constent) necessario refrigescere debeat, eventus docebit.

ANNOTATIO IN ACADEMIAE FATORUM NARRATIONEM.

---

1) *Natione Frisius.* Natus est GROENEWOUDIUS d. 30 m. Nov. a. 1784, in pago NOORDAHUIZEN, haud procul a Leovardia.

2) *Coetus ruralis*, in pago HOOGBLOKLAND.

3) *Deo animum redderet.* Anno 1859, d. 14 mensis Iunii.

4) *Orationes publice dictas. Franequerae* Litterarum Orientalium atque Antiquitatum Hebraicarum Professionem auspicatus est solenni habita Oratione: „*De adhibenda ad docendas litteras Orientales popularitate Socratica*," qua in oratione se non tantum admiratorem,

sed etiam germanum HEUSDII discipulum probavit. Idem illud munus a. 1831 in nostra Academia in se suscepit Oratione habita: *»de aetate nostra, ad provehenda Litterarum Orientalium studia quam maxime apta.* A. 1842, Rectoris munus deponens, *de Corano* disseruit. — Tum ab eo editi notentur hi libri: *Inst. ad Gramm. Hebr. ducens;* Trai. ad Rh. 1834; — *Inst. ad Gramm. Aramaeam ducens; ibid.* 1845. Cui posteriori operi subiecit: *Specimina e Vers. Syriaca Peschito selecta; ibid.* 1846.

5) In *Studiosorum Calendario Rheno-Traiectino* a. 1860.

6) ἦν ἀνὴρ ἀγαθός. Act. C. XI. s. 24.

7) *Natus* d. 12. m. Maii a. 1798.

8) *Ter laurea coronatus.* Groningae ac Rheno-Traiecti quaestionibus ex oeconomia rurali desumtis MERGEMA ita respondit, ut aureum praemium reportaret; quominus tertia vice idem ille honos Lugduni-Batavorum illi obtingeret sors impedivit, quae ipsi infausta fuit, licet pares prorsus eius commentationi atque eius aemulo tribuerentur laudes.

9) *Medicinae Doctor creatus*, publice defensa dissertatione: *»de Thëa.»*

10) *In Agriculturae ac Technices ruralis converteret usum.* — A. 1841 societatem Agriculturae et Botanicae dicatam condidit, cui per longam annorum seriem praefuit. — Ceterum, nostrum non esse viri defuncti merita diiudicare facile quisque intelligit. At eo magis apud nos valet honorificum iudicium, quod in eius laudem Cl. VAN HALL, Professor Groninganus, in eodem *Studiosorum Calend. Rheno-Traiectino* 1860, et successor, Cl. MIQUEL, in oratione sua inaugurali, utpote peritissimi harum rerum iudices, tulerunt.

11) *Faxit Deus!* Quod haec scribens in votis habui minime explevit eventus. Nimirum Vir illustrissimus ROËLL, cui Rex noster Hollandiae Septentrionalis gubernationem demandavit, cum familia sua Harlemum migravit. Quod quo magis urbs ac regio Rheno-Traiectina doluit, eo laetius ac iucundius nobis est spem nobis factam esse, fore ut vinculum, quod Virum amplissimum Academiae nostrae iungit, integrum atque incolume servetur.

12) *Tres doctores doctissimi sollenni habita oratione.* Cl. L. I. DOEDES disseruit, d. 22 m. Iunii: *»de Critica studiose a Theologis exercenda;»* Cl. W. G. BRILL, d. 23 eiusdem mensis: *»over den eisch des tijds en de wetenschap, als geschikt om aan dien eisch te beantwoorden;»* Cl. M. HOEK, subsequente die 24 m. Jun.: *»Over het tijdvak van de herleving der Sterrekunde in Europa.*

13) *Ad quaestionem a* TEYLERIANA *Societate propositam. — Verhandeling over de tekstkritiek des N. V., Opp. Soc. Teyl.* inserta T. XXXIV, a. 1844.

14) *Post ferias* Cl. F. A. W. MIQUEL verba fecit, d. 23 m. Sept. *»over het tegenwoordig standpunt onzer plantenkunde, en haar verband met de andere wetenschappen;»* Cl. J. A. FRUIN, d. 12 m. Octobris: *»Over het nut der geschiedkundige beoefening van het Fransche regt voor de wetenschappelijke verklaring der Nederlandsche Burgerlijke Wetgeving.»*

15) SUERMANNUM *ante decem lustra.* — d. IX. m. Octobris a. 1809 habita *Orat. inaug. de iis, quae cum veteres tum recentiores, imprimis Batavi et Germani, de vitae corporeae principio philosophati sunt.* Legantur omnino, quae Cl. BOUMANNUS, unus e paucis, qui, adhuc in vivis superstites, illis solemnibus interfuerunt, de hac Oratione ac SUERMANNI

vita et Professione Harderovicena notavit in *Academiae Gelricae Historia*, T. II. p. 553 sqq. coll. p, 108 sq.

16) In parte opposita haec verba leguntur:

„BERNARDO FRANCISCO SUERMAN, per X lustra Medicinae Professori, de Academia deque patria optime merito."

17) *Documentum omnium nominibus sancitum.* Documentum hoc cum numismatis *icone* haec continebat verba:

„Viro clarissimo BERNARDO FRANCISCO SUERMAN, in Academia Rheno-Traiectina Medicinae Professori, quum singularis contigisset felicitas, ut quinquagesimum gesti muneris vegeta mente et integra valetudine celebraret annum, quumque per longum illud tempus fide in fungendo munere, alacritate in sublevandis aegrotis et afflictis, prudentia in tuendis Academiae et civitatis commodis, fortitudine in ferendis humanis casibus iustam omnium existimationem et reverentiam sibi conciliasset; Senatus Academiae Rheno-Traiectinae, ut festi illius diei memoriam consecraret, suamque erga dilectissimum collegam voluntatem testaretur, numisma aureum, signatum SUERMANNI effigie cudendum illique, pro sincerae gratulationis piaeque observantiae pignore, offerendum decrevit."

18) *Numisma nondum perfectum — dolemus.* — Nunc vero hanc annotationem scribenti mihi addere licet numisma aureum SUERMANNO nostro destinatum, egregii nostri artificis KELLENII (VAN DER KELLEN) manu confectum, typis excusum praelo exiisse, atque d. XI m. Maii a Rectore Magnifico, cum Graphiario atque Assessoribus, Senatus delegatorum munere fungentibus, admodum venerabili seni esse traditum.

19) *Vaticinari licet* — Nec vana auguratus sum, nec spe illa excidi. Iam ineunte mense Martio nonnulli egregii iuvenes, ab utraque parte, pacis ac concordiae restituendae opus aggressi sunt, atque hoc consilio nonnullas conditiones suis commilitonibus proposuerunt, quibus hi sub finem eiusdem mensis, paucis exceptis, lubenter suffragati sunt. Omnes Academiae Rheno-Traiectinae cives nunc, ineuntibus feriis aestivis — d. 22 m. Iunii a. 1860 haec scripsi — unius consortii vinculo iunctos esse laetamur.

ACTA IN SENATU

A. CIƆIƆCCCLIX—CIƆIƆCCCLX,

RECTORE BERNARDO TER HAAR.
GRAPHIARIO CHRISTOPHORO HENRICO DIDERICO
BUYS BALLOT.

Die 28 m. Martii. Ex Curatorum decreto in hunc diem dilatum est Academiae festum. Rector Magnificus, PETRUS HARTING, a Senatu Amplissimo in cathedram ducitur, et, Academiae fatis enarratis lectisque Ordinum iudiciis de commentationibus ad quaestiones superioris anni missis, praemia victoribus tradit.

Victores, praemio aureo ornati, sunt

ADOLPHUS VAN OVEN, Acad. Lugd.-Bat. civis, in Facultate Math. et Phil. Nat.

FREDERICUS LUDOVICUS RUTGERS, Acad. Lugd.-Bat. civis, in Facultate Theologica. Huic, sorte iubente, praemium aureum assignatum est: ANTHONIUS autem BALLOT, Seminarii Teleiobaptistarum, quod Amstelodami est, alumnus, eiusdem plane honoris socius declaratus est et argenteo praemio ornatus.

ADRIANUS FREDERICUS LUDOVICUS GREGORY, Acad. Lugd.-Bat. civis, et

GERARDUS WICHERLINK, Acad. Rheno-Traiect. civis, uterque in Facultate Iuridica.

ANTONIUS HENRICUS SCHOEMAKER, Acad. Rheno-Traiect. civis, in Facultate Medica.

Argenteo praemio condecorati sunt

GUILIELMUS RUDOLPHUS POOLMAN, Seminarii Euangelico-Lutheranorum, quod Amstelodami est, alumnus, et

HENRICUS OORT, Acad. Lugd.-Bat. civis, uterque in Facultate Philos. Theor. et Lit. Hum.

Honorificis testimoniis ornantur

HERMANNUS KUYPER, Acad. Rheno-Traiect. civis, in Facultate Matheseos et Philos. Nat.

IANUS ELIZA MOLTZER JR., Acad. Lugd.-Bat. civis, in Facultate Theologica.

WILCO IULIUS VAN WELDEREN RENGERS, Acad. Rheno-Traiect. civis, in Facultate Iuridica.

Tandem Rector Magistratum deponit, datumque sibi successorem proclamat et salutat Virum Clar. B. TER HAAR.

Senatus Graphiarius lectus est Vir Clar. C. H. D. BUYS BALLOT.

Die 8 m. Maii. Curatores cum Senatu, literis ad ipsum datis, communicant Virum Excellentissimum IANUM CAROLUM VAN GOLTSTEIN, Regis Administrum, a Curatoris munere honorificentissime esse avocatum, et novos Academiae Curatores ab Augustissimo Rege, decreto d. 25 m. Aprilis n°. 64, creatos esse Viros Amplissimos H. H. ROËLL, Provinciae Rheno-Traiectinae Praesidem, et P. DE BEAUFORT, Collegii delegatorum ex Ordinibus Provincialibus eiusdem Provinciae socium.

Die 16 m. Iunii. Senatus luget obitum Viri Clarissimi IACOBI CORNELII SWIJGHUISEN GROENEWOUD, in Facultate Philos. Theor. et Lit. Hum. Professoris Emeriti.

Die 18 m. Iunii. Curatores cum Senatu, literis ad ipsum datis, communicant, Virum Clarissimum HERMANNUM BOUMAN, Theologiae Professorem, Regis Augustissimi decreto d. 19 m. Maii n°. 52, propter aetatem septuagenariam rude esse donatum, et eiusdem Regis Augustissimi decreto d. 13 m. Aprilis n°. 69, Professorem

Ordinarium in Facultate Theologica creatum esse Virum plurimum Venerandum IACOBUM ISAÄCUM DOEDES, Euangelii in coetu Roterodamensi antistitem. Eodem Augustissimi Regis decreto Professor Ordinarius in Facultate Philos. Theor. et Lit. Hum. creatus est Vir Doctissimus GUILIELMUS GERARDUS BRILL, Literarum Belgicarum in Gymnasio Zutphaniensi Praeceptor. Decreto denique d. 15 m. Aprilis n⁰. 54, Facultati Matheseos et Philos. Natur. Professor Extraordinarius adscriptus est Vir Doctissimus MARTINUS HOEK, Observator in Academiae Leidensis Observatorio Astronomico.

Die 22 m. Iunii. Vir plurimum Venerandus IACOBUS ISAÄCUS DOEDES, ab Amplissimo Senatu in cathedram ductus, Theologiae Professionem auspicatus est, habita oratione *de Critica studiose a Theologis exercenda.*

Die 23 m. Iunii. Vir Doctissimus GUILIELMUS GERARDUS BRILL, a Senatu Amplissimo in cathedram ductus, munus auspicatus est, habita oratione, cui argumentum: *over den eisch des tijds, en over de wetenschap, als geschikt om aan dien eisch te beantwoorden.*

Die 23 m. Iunii. Senatus luget obitum Viri Clarissimi CORNELII ADRIANI BERGSMA, in Facultate Math. et Phil. Nat. Professoris Ordinarii.

Die 24 m. Iunii. Vir Doctissimus MARTINUS HOEK, a Senatu Amplissimo in cathedram ductus, Professionem extraordinariam auspicatus est, habita Oratione, cui titulus: *over de herleving der Sterrekunde aan het eind der Middeleeuwen.*

Die 28 m. Septembris. Vir Clarissimus FREDERICUS ANTONIUS GUILIELMUS MIQUEL, hucusque in Athenaeo Illustri, quod Amstelodami est, Botanices Professor, Regis Augustissimi decreto d. 7 m. Augusti n⁰. 52, in Facultate Math. et Phil. Nat. Professor Ordinarius in locum Clarissimi BERGSMA substitutus, munus auspicatus est, habita oratione, cui titulus: *over het tegenwoordig standpunt onzer plantenkunde, en haar verband met de andere wetenschappen.*

Curatores cum Senatu communicant Regis Augustissimi decretum d. 6 m. Iulii n°. 47, quo Professor Ordinarius in Facultate Iuridica creatur Vir Consultissimus IACOBUS ANTONIUS FRUIN, Regio rerum pecuniariarum Administro Referendarius.

Die 12 m. Octobris. Vir Consultissimus IACOBUS ANTONIUS FRUIN, ab Amplissimo Senatu in cathedram ductus, Ordinariam Iuris Professionem auspicatus est, habita oratione, cui titulus: *over het nut der geschiedkundige beoefening van het Fransche regt voor de wetenschappelijke verklaring onzer burgerlijke wetgeving.*

D. 11 m. Februarii. Designantur quatuor viri, e quibus a Rege Augustissimo Rector in proximum annum eligatur:

Ex Ordine	Iuridico	G. G. VREEDE.
〃	Phil. Theor. et Lit. Hum.	I. A. C. ROVERS.
〃	Medico	I. L. C. SCHROEDER V. D. KOLK.
〃	Math. et Philos. Nat.	C. H. D. BUYS BALLOT.

Designantur etiam quatuor viri, e quibus Senatus Graphiarius eligatur,

Ex Ordine	Theologico	B. TER HAAR.
〃	Iuridico	I. A. FRUIN.
〃	Phil. Theor. et Lit. Hum.	H. C. MILLIES.
〃	Medico	G. I. LONCQ, C. I. FIL.

Assessores constituuntur,

Ex Ordine	Phil. Theor. et Lit. Hum.	C. G. OPZOOMER.
〃	Medico	F. C. DONDERS.
〃	Math. et Philos. Nat.	C. H. D. BUYS BALLOT.
〃	Theologico	I. I. DOEDES.

ORATIO

DE

CRITICA STUDIOSE A THEOLOGIS EXERCENDA,

QUAM HABUIT

IACOBUS ISAACUS DOEDES,

THEOLOGIAE DOCTOR,

A. D. XXII IUNII, A. CIƆIƆCCCLIX,

QUUM IN

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA THEOLOGIAE PROFESSIONEM ORDINARIAM SOLENNI RITU AUSPICARETUR.

21

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES, VIRI NOBILISSIMI, AMPLISSIMI!

QUI HIS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME!

ACADEMIAE RECTOR MAGNIFICE!

DOCTRINARUM ET ARTIUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI! LECTORES DOCTISSIMI!

QUI IN HAC PROVINCIA AC URBE POTESTATE ET AUCTORITATE ESTIS CONSPICUI, VIRI HONORATISSIMI!

SACRORUM ANTISTITES, VIRI PLURIMUM VENERANDI!

ARTIUM ET DISCIPLINARUM DOCTORES, VIRI CONSULTISSIMI, DOCTISSIMI!

HUIUS ACADEMIAE ALUMNI, COMMILITONES EXOPTATISSIMI!

CUIUSCUMQUE LOCI ET ORDINIS HIC ADESTIS, AUDITORES HUMANISSIMI!

Si unquam quis in angustias adductus iure sibi visus est, profecto is ego sum. Quod omnino de difficultatibus dicere potuissem, cum gravissimo, quod hodie mihi auspicandum est, munere coniunctis. Multae enim sunt variique generis. Facile effecissent, ut anxio et sollicito animo ascendissem in hanc Musarum sedem atque concionem. Sed fortis me animi esse iubet praeteriti temporis recordatio, experientia scilicet edoctum, difficillima quaeque superari Deo favente atque adiuvante. Quid igitur? In angustias adductus mihi videar propter orationem iam habendam, quae ut grata sit auditoribus quaestionem spectet necesse est, non nimis alienam ab aetatis quam vivimus studiis huiusque aevi desideriis? Non admodum leve profecto negotium, mihi praesertim subdifficile, si eleganter et subtiliter dicendum mihi esset ad benevolos mihi faciendos auditores. Humanitate vero et aequitate se commendant qui me iam audiunt, sine odio, sine invidia iudicantes, benigne mihi faventes. Ad vos verba facere solatium mihi affert, quandoquidem ita mihi occasio data est communicandi, quid tandem quasi in angulo me captum ligatumque teneat.

Namque de munere, ad quod vocatus sum, de ipsius gravitate, de iis quae mihi peragenda incumbunt, cogitans, ecce incidi in libri cuiusdam censuram, a Verbi Divini ministro conscriptam, quae, si vera ille loquitur, non pauca continere censenda est, quibus labefactentur quae vulgo tum ad rem Christianam tuendam afferuntur, tum in Euangelii praedicatione principem locum occupant. Eo tandem procedentem inveni censorem, ut lectoribus dicat, nihil iis superesse, nisi ut abeant in hominum libidinosorum, vel scepticorum, vel fanaticorum numerum, si idem ac Novi Foederis scriptores iudicantes, fidem habeant illorum narrationibus de miraculis, in IESU historia obviis, atque ita experientiam bene probatam missam faciant [1]).

Iam vero mihi persuasum est de fide historica Euangelistarum, in iis quoque, quae de IESU fatis factisque mirificis tradunt. E virgine MARIA natum esse, miracula edidisse, mortuum in vitam rediisse IESUM, mihi

---

[1]) Ven. C. BUSKEN HUET, in opere *de Gids*. 1859. 5, p. 696: „Wees zoo religieus en zoo wetenschappelijk als ooit éénig christen was, gij zult niet ontkennen dat feiten als de twee genoemde (de bovennatuurlijke Geboorte en de Hemelvaart), om van geen andere te spreken, niet minder uwe piëteit verstoren dan uwe wetenschap. Of laat mij liever zeggen: indien gij ontkent dat zij deze storenis teweeg brengen, bewijst gij daardoor dat het u geen ernst is met uwe studie der Bijbelsche geschiedenis. Want zoo gij nadenkt en met de hand op het hart uzelven onderzoekt, is het niet anders mogelijk, of de kennismaking met zulke gebeurtenissen moet althans aanvankelijk eene groote omwenteling doen geboren worden in uw geestelijk bestaan. Indien het toch waar is, ik meen indien het geschiedenis is, geen fantasie, dat eene Israëlitische jonkvrouw eenen zoon heeft gebaard, of dat het ligchaam van dien wonderzoon, toen hij als een volwassen man aan een kruis gestorven maar kort daarna wederom levend was geworden, van den top eens bergs in Palestina is opgestegen in de lucht: dan behooren zulke feiten, zoo goed als de omstandigheid dat JESUS water in wijn veranderd, of een reeds in ontbinding overgegaan lijk van nieuws met leven bezield, of twee pupillen geschapen heeft in de effen ruimte der oogappels van een blindgeborene — indien gij, zeg ik, een ernstig mensch zijt, en niet een dier ligtzinnigen die met zulke verhalen den spot drijven, of een dier ruimen van conscientie wien het onverschillig is wat zij verklaren te gelooven of niet, dan moet van tweeën een: of uwe door honderdduizend ervaringen gestaafde wereldbeschouwing zwichten voor die van het Nieuwe Testament, of deze Bijbelsche moet als onwezenlijk aan de uwe worden opgeofferd. In het eerste geval wordt gij of een wellusteling, of een scepticus, of een dweeper. Tenzij gij krankzinnig wierdt; wat onwaarschijnlijk, maar niet onmogelijk is...."

constat. Quae si a me revera in historiam referuntur, ex censoris illius, viri sagacissimi, sententia, vel libidini me tradam necesse est, vel scepticismo, vel fanatismo, nisi, quod addit, mentis compos esse desinam.

Quid igitur mihi eveniet, cui minime in animo est negare, IESUM prouti ab Euangelistis proponitur esse CHRISTUM q. d. historicum; cui minime placet, approbare atque laudare sententiam eorum, qui CHRISTUM Euangelistarum „thaumaturgum" dicunt, sanctum quidem illum, at „thaumaturgum?" [1]) Quid, quaeso, mihi faciendum est, qui ad instituendos et informandos futuros Ecclesiae doctores et pastores vocatus, inter alia et hoc profitebor: si miracula, quae IESU tribuuntur, nullo modo edi potuerunt, de IESU mortuo statuere nos oportet, illum in vitam revocari non potuisse; si IESUM in vitam rediisse negandum est, inanis Euangelii praedicatio est, vana fides nostra? O me infelicem, cui optio dari videatur, utrum missa faciam quaecunque ad hunc usque diem de IESU CHRISTO, Dei Filio unigenito, miraculis claro, a Deo suscitato et palam probato, cum Euangelistis et Apostolis et Ecclesia Christiana credenda esse putavi, an vero libidini, scepticismo, fanatismo, immo insaniae me aliosque tradam!

Num miramini, A. A.! me mihi ut neminem in angustias adductum videri? — —

Miramini sine dubio, immo obstupefacti estis!

Quid enim? Alterum dilemma non existit, nisi illud de quo audivimus? Assentiendum nobis esset iis, qui recentioris q. d. critices nomine pro certo dicant, narrationibus Euangelistarum de miraculis nullam fidem esse habendam? Longe aliter res se habet, quod probandum esse censeo eadem via, qua secus sentientes suam stabilire conantur sententiam. Critices his nostris temporibus magna est laus et auctoritas. In eam multos audimus iurantes. Ubi critica, recentior scilicet, locuta est, ibi conclama-

---

[1]) Ven. BUSKEN HUET l. l. p. 700: „Niets van dit alles neemt weg, dat de Christus der evangeliesche geschiedenis ons ontegenzeggelijk en bij uitnemendheid als een Wonderdoener wordt voorgesteld. In verreweg de meeste gevallen is er niets kleingeestigs of onedels in de gedaante waaronder hij daar als zoodanig optreedt: een toovenaar ja, maar een heilig toovenaar, vol majesteit en waardigheid."

„(Het) is noodig dat men den Menschenzoon .... scheide van den Thaumaturg. Want deze is het, en geen ander, dien de vier evangeliën ons schilderen."

tum est! Quaerere tamen liceat, an critica illa recentior, cuius effata subinde satis temere et inconsiderate propagantur, certa sit, an ἀναμάρτητος habenda. Ad veri nominis criticam, ad criticae recentioris censuram! Ne omnia explorare pertimescant theologi; ne criticam magni facere desinant! Sine critica quid theologia, quid theologus, qui criticam negligens similis habendus est maris fluctui, ventis agitato et iactato, ἀκατάστατος, ut de viro duplici animo IACOBUS, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ? Theologis critica commendanda est, quae commendatio neque ab aetatis, quam vivimus, indole abhorret, neque Ecclesiae Christianae utilitati et emolumento inservire non potest. Vobis igitur ne displiceat, A. A.! me paulisper, pro mea tenui parte, disputare de critica, studiose a theologis exercenda.

Et primum quidem nobis agendum est de materia, in qua omnis critica versatur. Subinde criticam loquuntur, ac si carere posset obiecto, quod tractet. Criticam ita in abstracto proponunt illi, ut „cogitare" alii. Nonnumquam de ea dicunt, ac si scientia esset. At vero nequaquam eam scientiam proprie sic dictam habendam esse, quis est quin videat? Ad scientiam ducit, a scientia proficiscitur, quid verum habendum sit inquirit. Quaerenti, quasnam potissimum res perscrutetur, equidem respondeo: quodcunque non indole sua atque natura certum est, quod non ita in promptu esse videtur, ut disputatione non egeat. Quod vobis assentientibus iure dicitur de iis omnibus, quae ab aliis nobis tradita sunt, seu ore seu scriptis. Sit critices materia textus codicum manuscriptorum et librorum editorum; sint libri, ratione habita eorum authentiae et integritatis. At de his tantum agere critica non satis habet. Ad interiora, ad altiora festinat, quorum inquisitionem et investigationem sibi interdici non fert, non patitur, non sinit. De rebus ipsis, de iis quae facta, quae dicta esse traduntur, agere appetit atque deposcit. Ipsam historiam tractare aggressa est, unde „critices historicae" nomen, quem latissimum historiae campum percurrens in examen etiam ea vocat, quae dicta sunt ab iis, de quorum vita historici narrant. Ita progrediens nusquam sibi fines praescribi tolerat, nisi quo, re ipsa loquente, omnis critices termini esse censendi sunt; ubi scilicet de re agitur, quae in dubium venire non po-

test. Quod in Theologia de Verbo Dei, de τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ statuendum est. Videat critica, quid in traditione falsum, quid verum sit; quid in iis, quae tradita sunt, iure Verbum Dei dicatur, exquirat! Ubi vero semel constat, ea quae ad Verbum Dei referuntur iure ita proponi, critica nil opus est. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ut IESUS ait, ἀλήθειά est, neque aliud quid esse potest, si quidem a Deo proferri nequit quod falsum est. Critices examinis ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ non indiget, quippe qui natura sua, lucis instar, de se nec momento veri amantes dubitare aut incertos esse sinit. Ipse multo magis norma habendus est, ad quam ea, quae de Deo rebusque divinis docuerunt homines, exigamus. Idem, ni fallor, quo ad rei scilicet summam, non ita quod ad sententiae formam attinet, nuperrime de critica agens praedicavit theologus, in Germania de critica inprimis „historica" optime meritus; ex cuius sententia Scriptura Sacra, a Libris Sacris, ut ille statuit, probe distinguenda, nequaquam a nobis in iudicium vocanda est: quippe Verbum Dei et medium q. d. salutis. „Nos," inquit, „Christianos non decet in Scripturam Sacram crisin exercere, quum illa potius in nos crisin exerceat, κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας;" et de Christi discipulo idem ille sic iudicat, eum et in theologicis se submittere Verbo, quod de Christo testetur, et unica atque suprema credendorum norma sit dicendum [1]). Cui EBRARDI sententiae, modo quae ille de Sacra Scriptura asseveret dicta sint de „Verbo Dei," eo sensu, quo hac voce Sacri Scriptores uti solent, facile assentimur. Quod ad Libros Sacros attinet, eos materiam critices esse ipse quoque EBRARDUS concedit [2]), neque cuiquam negare licet. Critices ope pateat, quid in iis fide dignum sit, quid verum; quid eorum, quae dicta referuntur, ὁ λόγος

---

[1]) Cl. EBRARD in opere *Real-Encyclopädie für prot. Theol. und Kirche*, von *Dr. Herzog*, in Art. *Kritik*, p. 90: „Die heilige Schrift, als Gottes Wort und Gnadenmittel, steht über unserem Urtheil; wir als Christen haben nicht Kritik zu üben an ihr, sondern sie übt Kritik an uns (κριτικὸς ..... Hebr. 4: 12), und wer erst einmal als Christ in der Person Christi die Fülle des Heiles und der Wahrheit erkannt hat, der unterwirft sich wie als Christ so als christlicher Theologe dem Worte, das von ihm zeuget, als der alleinigen und obersten Norma credendorum."

[2]) „Während aber die heilige Schrift über unserer Kritik steht, so bilden die heiligen Schriften einen Gegenstand der Kritik und kritischen Untersuchung." ibid.

τοῦ Θεοῦ dici mereatur. Eius obiectum igitur esse statuimus quaecunque aliquando tradita sunt, i. e. traditionem latissimo vocis sensu, quae traditio textus est, quem critices examini submittimus, ut ea ratione, qua codicum textum recensentes spuria a germanis distinguunt critici, nos falsa a veris accuratissima disquisitione separemus.

Sed ne hoc postremum leviter tantum attingere videar, de industria quaeramus, quid de critices munere statuendum sit. „Ut nomen habet," verba sunt viri harum rerum periti [1]), „ita proficiscitur a iudicando quid verum falsumve, probum vel vitiosum, sanum vel mendosum, rectum vel pravum, turpe vel secus, germanum suppositumve sit: indeque ad inveniendum progreditur, suum cuique tribuens, reprehenso falso verum restituens, ostensa corruptela simul medicinam expromens, vel coniecturae felicitate, vel — namque de textu librorum sermo est, — vetustorum codicum auctoritate." Quod praeclare de critica dictum, quatenus textum scriptorum tractet, omnino de ea dici potest, quamcunque sibi materiam sumat. Ubique iudicium et censuram exercens, „censendi iudicandique munere sic fungitur, ut — fraudes suis vestigiis odoretur et demonstret, obscuris sive rebus sive verbis lumen affundat, depravata corrigat, laudet recta, reprehendat vitiosa [2])." Quaecunque tradita sibi tractanda, examinanda, diiudicanda sumens, a certis procedit ad incerta aut quae nequaquam omni dubio maiora sunt, omnia perscrutans, librorum et textum et argumentum, quaerens an revera facta sint quae facta esse dicuntur, an vere dictum sit quod dictum esse traditur; non acquiescens in magnorum nominum auctoritate, ubi nondum plene constat, veri amantibus nihil aliud restare nisi assentiri. Critices munus igitur est, *παρακολουθεῖν*, quod LUCAS Euangelista se fecisse dicit, *ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς*, et cum Beraeis *ἀνακρίνειν εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως*. Videt ita critica, ne quae in tradita ficta irrepserint pro factis habeantur, ne quid respublica Christiana detrimenti capiat, errores pro veritate amplectens. Vigilans singula quam diligentissime perpendit. Praegustat omnia atque regustat, bona fide eorum

[1]) WYTTENBACHII in *Vita D. Ruhnkenii.*

[2]) RUHNKENIUS in *Elog. Tib. Hemsterhusii.*

quae tradita sunt nil accipiens, ne unquam soporis ream facere quis eam iure queat. TIBERII HEMSTERHUSII, illustrissimi critici, ob oculos vobis versatur effigies, A. A.! Talis critices imago, qualis illius oris figura! „Omnes in illo," ut ait RUHNKENIUS [1]), „talem oculorum aciem, qualis lyncibus et aquilis tribui solet, mirabantur. Sed profecto mentis acies multo miranda magis. Nihil tam abditum erat, tam nihil retrusum, quod eius acumen falleret. Nihil tam depositum ac prope conclamatum, cui non vitam et salutem redderet. Nihil tam artificiose simulatum, quin fraudem facile sentiret, et indiciis suis teneret." Tales critica amat, qualem HEMSTERHUSIUM fuisse notum est, ipsa scilicet oculos habens, quales lyncibus et aquilis tribuunt, iisque semper utens, ne eorum quae vulgus decipere solent quidquam ipsius acumen fallat. Quae autem, ex muneris sibi mandati ratione implacabilis semper et inexorabilis, ad negandum vocata est, ubi assentiri non licet, ad destruendum, ubi falsa cum veris permixta videt, hanc ne ideo destructivam, hanc negativam ne dicat quisquam! Veri nominis critica non potest non subinde negare et destruere. Nonnullos, praeiudicatis opinionibus faventes, credenda negasse, tuenda reiecisse, hoc verae criticae vituperationi esse quis aequus iudex censeat? Caeterum, qui eius munus rite describendum sibi sumat, ne eam positivam dicat vel negativam, neque constructivam neque destructivam, neque *πίστον*, neque *ἄπιστον*. Hoc potius teneat, criticae incumbere (liceat pharmaceutas sequi, quorum ars aliquid habet, quod criticae privum propriumque est), ut per solutionem et separationem eorum, quae ad veritatem cognoscendam seiungenda sunt, tandem perveniat ad depositum illud exoptatissimum et desideratissimum, veritatis perspicuam et dilucidam expositionem.

Quid autem, si de iure critices dubitandum sit? Quo tandem iure? Num credulis esse nobis licet? Num cuiquam istud imponere par est, ut ne in fidem historicam et veritatem inquirat eorum, quae ei traduntur? Num sacrilegus dicendus est, qui ubi de vero sermo est suis quam aliorum oculis uti mavult? Quod ne in vos dictum esse censeatis, A. A.! ac si a critices studio vos aversos esse suspicarer! In vos, ni fallor, non cadit,

[1]) In *Elog. Tib. Hemsterhusii.*

ut hoc utar, facere cum Ecclesia Romano-Catholica, integrum Sacrae Scripturae Canonem sociis suis obtrudente, liberum examen penitus iis interdicente. In hoc incumbere iis licet, ex statutis Ecclesiae, „ut illum evincant solidisque antiquitatis traditionisque documentis fulciri ostendant[1])." O beatos Ecclesiae Romano-Catholicae socios, quibus illud saltem conceditur! At quanam tandem via, quum a critica vobis abstinendum est, pensum vestrum peragetis? Quid quod a critica vix abstinebitis! Etenim quidquid Catholicó Sacrae Scripturae interpreti interdictum est, illustranda supersunt et ab Ecclesia tractanda conceduntur „quae ad criticam, philologiam, chronologiam, geographiam, historiam, archaeologiam etc. spectant." „In his," verba sunt doctoris Romano-Catholici [2]), „poterit Catholicus interpres ingenium suum exercere, prout potest in iis omnibus quae ad Ecclesiae fidem vindícandam conferunt." Quid autem faciendum, ubi quae vera deprehendit nequaquam cum iis congruunt, quae negare ei nefas est ex Ecclesiae decreto? Versio latina vulgata authentica est. „Adstruxit" Concilium Tridentinum „conformitatem intrinsecam inter fontes originales et latinam versionem, ita ut in iis quae ad fidem moresque pertinent, ad res item et substantiam nullo haec errore scateat [3])." Quodsi autem interpres Romano-Catholicus antiquos codices Graecos inspiciens versionem illam textui Graeco non convenire inveniat, Ecclesia quid respondebit? Respondet: „Asserere Ecclesiam nobilissimam, Romanam videlicet, in tot conciliis Oecumenicis, dogmaticis definitionibus aliisque huiusmodi infideli usam esse versione, quae a textu circa fidem vel mores vel substantiam discreparet, absurdissimum est [4])." Quo ingenioso profligatus argumento miser interpres abeat, tritum illud „credo quia absurdum est" iam repetens. Meras nugas venditant, qui incipiunt a critices iure aliquatenus concedendo; penitus enim negare insania est; mox subsistentes omnia quae tradita sunt funditus examinare vetant! Humanae naturae hoc non consentaneum est. „Hominis est propria inquisitio et investigatio veri."

---

1) I. PERRONEI *Praelectt. Theoll. in comp. red.* I. 199.

2) PERRONET, l. l. I. 198.

3) L. l. I. 201.

4) Ibid. I. 202.

Quod Tullianum ita non verum est, ut vos omnes sibi assentientes habeat! Ad liberum examen! De hac formula nostra gloriantes, ius critices vindicantes, ad liberam inquisitionem et investigationem procedimus, semper hoc statuentes: aut omnia, aut nihil; aut tradita accipere sine critica, aut germani critici partes agentes omnem perquirere traditionem. Illud qui praescribunt velim explicent, quidni nobis idem licitum sit, quod libere fecerint traditiones auctores? Quid, quod Dominus ipse IESUS CHRISTUS ne verbo quidem de iure critices, quod iam ét Christianis omnibus ét Theologis in primis vindicamus, aliquid detraxerit! Inique iudicare interdixit! *Μὴ κρίνετε*, inquit, *κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε* [1]. Quod certe ab eo non dictum est de accurata traditionis disquisitione, egregie vero quadrat in argumentum nostrum. Aequalium *τοῦ κρίνειν* desiderium non vituperabat IESUS, neque unquam illi in animo fuit, vetare discipulos, de iis quae viderent, audirent, legerent, secundum veritatis et aequitatis regulam iudicare. Quid eum alioquin movisset, ut auditoribus diceret: *σκόπει μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν* [2]? Ad aequum iudicium, exactum illud ad normam veritatis, egregie valet lux illa, quam satis supervacaneam sine dubio censetis, si criseos exercendae in rebus ad Deum salutemque animi aeternam spectantibus ius nullum vobis sit. At vero „est mora!" vos dicentes audio, persuasos scilicet ad unum omnes de iure critices inviolato. Ne igitur orationis taedium vos capiat, Paulinum illud praetermittam: *κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι* [3], vos mihi assentientes me habiturum existimans, statuenti, omnis traditionis, in primis vero eius quae Codicis Sacri libris continetur, tum demum pretium nos facere posse, quum singulis indagatis, pervestigatis, diiudicatis, ipsi perspexerimus, quid tandem ita ut res se habuerint narratum, quid ex veritate dictum sit.

Sit ita, quis dicat; at nisi de critices norma constet, nihil criticos prohibet, quominus omnem traditionem in examen vocantes reiiciant quodcunque sibi displiceat, id tantum retinentes quod sibi convenire existiment.

---

[1]) IOH. 7: 24.
[2]) LUC. 11: 35.
[3]) 1 Cor. 10: 15.

Etenim non omnes critici, ne in theologis quidem, praestantissimo illi critico similes sunt, de quo dictum est: „nihil sumebat temere, sed a certo cognitis et perspicuis via ac ratione progrediebatur ad ea, quae inde necessaria consecutione efficerentur [1])." Quodsi recentiores omnes nihil temere sumsissent, quodsi via ac ratione a certo cognitis et perspicuis progressi fuissent omnes ad ea, quae inde necessaria consecutione efficiantur, non ita inter se discreparent, ut quod certum esse putaret hic omnino negandum esse statueret ille, ut quod alter egregie vindicari posse censeret alter omni fundamento carere diceret. Quid hac nostra aetate critici statuunt de Sacri Codicis librorum auctoribus, quid de tempore, quo singuli libri conscripti sint, quid e. g. de Euangeliis Synopticis, de scriptis Apostolo IOANNI tribuendis, quid de populi Israëlitici historia, quid de IESU CHRISTI persona, fatis factisque mirificis, quid de eius doctrina? Nonne vides, omnia fluctuare, omnia dissoluta esse, idque magnam partem moderante critica illa, tantopere a te laudata, quà fere uti videntur theologi nonnulli tamquam clypeo, quo tecti destruere audeant quaecunque suis opinionibus et systemati obstent? Ipse videas, quam amice conspiret scholae Tubingensis sententia cum adversariorum doctrina de Ecclesiae Christianae primaevae historia; videas, quam nihil praeiudicatis opinionibus se duci patiantur theologi, quorum lites et controversiae innumerabiles sunt, quamvis veri amantes et germanae critices studiosos se esse omnes contendant! Videas itaque, eos qui de iure critices nulli dubitent non sine iure omnino metuere, ne in subiectivismum ruant critici, nisi certa qua obstringantur atque obligentur adhibeatur critices norma.

Non alia equidem sentio, ita respondeo, neque ullum unquam criticum sine quadam norma crisin exercuisse credo. Quid autem est, quod normae hic locum tenebit? Num admitti potest quod vacillat, quod non sine petitione principii statuitur, quod omnino demonstrandum est? Hic scilicet imitandi sunt qui veterum codicum textui in integrum restituendo operam navant. Variae adsint lectiones. Quid auctor scripserit quaeritur. Germanus criticus quid sibi faciendum ducit? A certo cognitis et perspicuis progreditur. Linguae, qua liber conscriptus est, indolem, auctoris lo-

---

[1]) De TIB. HEMSTERHUSIO RUHNKENIUS.

quendi usum, in censum venire iubet, quo fit, ut lectiones non ex opinione aestimet, verum certam normam adhibens obiective, ut dicitur, rem diiudicet. Calami errores ita deprehendit; quae cum auctoris usu loquendi nequaquam congruunt reiicit. Eadem via ac ratione progrediuntur qui de librorum auctoribus, aetate, integritate, de narrationis cuiusdam fidê historica, de doctrinae alicuius pretio recte iudicare volunt. Quod omni dubio maius, quod luce clarius est, quod experientia, quod ratione commendatur, hoc critices norma sit; aliud quid ne admittatur. Quae norma, quum non fallat, quantopere sit commendanda unicuique sponte patet.

Nonne vero metuendum est, ne quam ita approbamus norma ad destruenda potius valeat quam ad tuenda quae ipsi credimus atque docemus? Nonne ianuam aperuimus iis, qui empiriam tamquam si unica critices esset norma laudant? Nonne iis faveo, qui omnia ratione metiuntur? Sine dubio, quis dicat, brevi concesseris, IESUM miracula non edidisse, et si de eius persona quaeratur, de eius praeëxistentia personali, ne de aliis dicam, tibi sermo esse non poterit! Quod equidem etiam atque etiam nego. Quid enim docet empiria, ratione habita eorum, quae ab Euangelistis traduntur de IESU fatis factisque mirificis? Miracula edi non potuisse, dicunt nonnulli. At quomodo hoc empiria docet? Docet empiria, ita fere illi, leges naturae perrumpi non posse; atqui miraculis naturae leges perrumpuntur; ergo. — At vero, ni fallor, probandum est, fata factaque mirifica, quae IESU ab Euangelistis tribuuntur, iure dici naturae leges perrumpere. Quod an nemo probaverit, nescio. Cuiusnam syllogismi ope probatum fuisset? Num forte hoc modo ratiocinati sunt: quodcunque e legibus naturae cognitis explicari non potest, ipsum naturae ordinem excedat necesse est; atqui IESU fata factaque mirifica e legibus naturae cognitis explicari nequeunt; ergo? Iam vero ipsi animadvertant, hic aliquid desiderari, ut mirifica illa iure in *τῶν ἀδυνάτων* numerum retulisse videantur; ne quid dicam de naturae legum cognitione illa, quam invocant quidem, perfectam autem atque absolutam esse comprobare minime possunt. Caeterum miracula sint *ἀδύνατα* quaedam. Mirifica igitur IESU fata factaque posthac numquam „miraculorum" nomine notabimus. At ne certemus de verbis, ubi de rebus agendum est, nec quidquam in diiudicandis Euangelistarum narrationibus de miraculis vulgo ita dictis sumamus te-

mere, sed a certo cognitis et perspicuis progrediamur ad ea, quae inde necessaria consecutione efficiantur. Idem hoc memoria iis tenendum esse mihi videtur, qui de CHRISTI praeëxistentia personali perhibent, „dogma illud," ut aiunt „rationi reclamare." Nonne incipiendum est ab iis, quae IESUS de se ipse professus est? Si praeëxistentiam realem vel personalem sibi ipse non tribuerit, ad alia transeamus; quodsi vero sibi ipsum eam tribuisse ex ipsius verbis patet, quid tandem rationi reclamat? Consilium mihi attendenti, quo a Patre in mundum missus est, ut scilicet mediator, redemptor, servator esset, nos cum Deo reconcilians, a peccato nos liberans, secum coniunctos nos sanctificans, minime mirum videtur, IESUM CHRISTUM fuisse quem ex mea quidem sententia se esse ipse dixit, non hominem tantum, ἀναμάρτητον illum, verum etiam Dei Filium, qui ante mundum conditum apud Patrem fuerit. Accuratae haec disquisitionis indigent, quam qui instituant eos experturos autumo, subinde ea, quae primum rationi repugnare videantur, deinceps penitus cognita atque perspecta magnopere se rationi commendare atque ipsa tandem ratione comprobari.

Superest ut tractetur quaestio de critices m e t h o d o. Incipiendum esse a singulis rei de qua disputatur momentis expendendis et diiudicandis, monere vix opus est. Quam accuratissime cognoscat criticus materiam crisi subiiciendam. Ne falli se patiatur eo, quod pluribus accidit; ne κατ' ὄψιν iudicet! Omnes audiat testes; videat quid rei natura postulet; caveat ne disiungenda confundat aut copulatas divellat. In singulis vero materiae partibus contemplandis et explorandis ne ita subsistat, ut tandem prae partibus totum, prae arboribus silvam attendere obliviscatur. Disquisitio discursivo-analytica, ut recentiores dicunt, praecedat omnino necesse est; facile autem ad atomisticam rerum tractationem eam ducere, quis est quin concedat? In circumiacentia igitur oculi coniiciantur. Quod prudentis interpretis est, itemque eorum, qui textum veterum scriptorum restituunt, illud numquam non cuivis criticae operam danti incumbit. Qui recte de germana lectione iudicare amant contextam attendere solent orationem, quam consulunt etiam qui scriptorem bene intelligere student. Iam vero historia quoque suam habet orationem contextam! Quid, quod non facile in critices materia quidquam invenies, quod non cum alio quodam

disquisitionis argumento sit coniunctum. Non sufficit igitur, singula de quibus agitur singulatim accurate spectare et examinare; comparanda illa sunt cum iis, quibuscum necessitudinis quodam vinculo coniuncta sunt. Consequentia cernat criticus, ut repugnantia videat. Quod critices praeceptum qui semper ob oculos habent, mirum est quam non facile in errorem rapiantur, quamque celeriter, in errorem ducti, sponte eum corrigant. Quod attinet ad errores eorum, qui consequentia non attenderint, hos non magno adeo impenso labore convincunt. Quod ipsa quam vivimus aetas confirmat. Quid enim plus ad STRAUSSIUM refutandum et profligandum valuit, quam simplex illa quaestio: Si Christum suum Ecclesia finxerit, undenam Ecclesia Christiana ipsa? Concedamus quae de mythis STRAUSSIUS; at quid tandem IESUS fecit et fuit, quidque illi accidit, ex quo discipulorum de eo cogitandi sentiendique rationem explicandam esse iure statuis? IESUS cruci affixus est — et per eum Ecclesia Christiana exstitit! Quid ex his sequitur? Manet illa quaestio, ab Ullmanno in medium prolata: „Quid Ecclesiae a Iudaeo in crucem acto conditae antecesserit?" quam quaestionem denuo [1]) afferens, adversario vulnus infixit vir egregius, ex quo ad hunc usque diem claudicat ille. Quod ad scholam Tubingensem attinet, quid respondebimus iis, qui nequaquam se intelligere queruntur, qua tandem via ac ratione PAULUS apostolus ad doctrinam illam pervenerit, quam in epistolis ad Galatas, ad Corinthios, ad Romanos professus est? Undenam PAULUS? Hoc explices, quaeso [2]). Hoc explicare

---

[1]) *Was setzt die Stiftung der Christlichen Kirche durch einen Gekreuzigten voraus?* In opere: *Historisch oder Mythisch? Beiträge zur Beantwortung der gegenwärtigen Lebensfrage der Theologie von* Dr. C. ULLMANN. 1838.

[2]) Egregie nuperrime Ven. DE PRESSENSÉ in opere *Revue Chrétienne*. 1859. 5. p. 262: „Il est certain que ce grand génie, cet esprit élevé, cet homme incomparable, a admis tout le merveilleux des évangiles. Il a cru de toute son âme à la résurrection du Christ. De deux choses l'une: ou bien il faut rabattre des éloges qu'on lui donne, ou il faut donner quelque valeur à son témoignage. On ne peut à la fois le proclamer un grand saint, un grand esprit et prétendre qu'il s'est laissé prendre à une fable absurde, étant lui-même si près des événements. Si l'élément miraculeux des évangiles est un tissu de légendes, il faut regretter qu'on n'ait pas soumis SAINT-PAUL à un traitement pour les aliénés, et non pas lui tresser une si belle couronne. Si on conserve tant d'admiration pour lui, on ne peut passer si légèrement sur ses affirmations les plus catégoriques."

criticos illos oportet omnes, qui satis temere hodie negare audent, IESUM e mortuis in vitam rediisse atque discipulis vere se conspiciendum praebuisse. Explicent hocce *φαινόμενον*, caeteroquin satis bene explicandum, apostolum PAULUM, Pharisaeorum antea discipulum, Christianorum persecutorem, posthac (quamnam ob causam?) IESU cruci suffixo totum se voventem, eius Euangelium praedicantem, ecclesiae Christianae inservientem! Explicent *φαινόμενον* illud admirabile, inexplicabile, Ecclesiam Christianam, inter Iudaeos et Graecos et Romanos radices agentem; inexplicabile scilicet, si quae de IESU tradunt Euangelistae, de eius fatis factisque mirificis, de eius reditu in vitam, fabulis sint annumeranda [1]). Qui miracula reiiciunt, ne in eorum locum aenigmata substituant! Qui obscuritates creant aenigmatibus suis, lucem petenti afferant [2]). Negata Euan-

---

[1]) „Cet édifice grandiose du Christianisme a pour base une double superstition, celle du Maître et celles des disciples. Une fable juive quelque peu développée, voilà le point de départ d'une révolution immense qui met fin à un monde et inaugure une ère nouvelle. Jamais M. PÉCAUT ne donnera une explication satisfaisante de cette révolution sans pareille dans l'histoire religieuse de l'humanité; jamais il ne fera comprendre que des effets si merveilleux sortent d'une cause si mesquine. Son Christ, qui n'en est pas un, qui n'est qu'un Galileén très distingué — — n'avait ni sainteté parfaite, ni autorité particulière. Il est mort comme l'un de nous, laissant seulement une mémoire plus pure, et pourtant il a fondé l'Église et des milliers d'hommes s'imaginent vivre de sa vie! Une pareille explication est une dérision, et il est singulier qu'elle paraisse claire et logique à des esprits superbes qui, au nom du dix-neuvième siècle, repoussent la folie de la croix. Folie pour folie, j'aime mieux l'ancienne; elle est plus raisonnable." Ven. DE PRESSENSÉ, ibid. p. 266, 267.

[2]) Ven. HEINRICH LANG, in opere: *Ein Gang durch die christliche Welt.* 1859. p. 201. »Die Heilung der Blinden, die Aufrichtung der Lahmen, die Auferweckung der Todten, die Austreibung der Dämonen — sind das nicht fortwährend Wunder des Evangeliums? Das Bergeversetzen durch den Glauben, das Ueberwinden von Zeit und Raum, das Wandeln auf dem Meere, das Wirken im Nu in die weiteste Ferne — ist das nicht seitdem wirklich dem Menschensohn gelungen, der sich an dem Geist „jenes Menschensohns" entzündet und unter seinem Kreuze sich in sich selbst gesammelt hat?"

Ven. C. BUSKEN HUET l. l. p. 694: „De ervaring leert, dat de meest stofbeheerschende personen op deze wereld niet zijn de christenen *qualitate qua*, maar onze weg- en waterbouwkundigen, zij die tunnels graven door het hart van Alpen en Apenijnen, telegraafkabels spannen tusschen Europa en Amerika, spoorwegbruggen werpen over zeestraten en watervallen."

Ita quod lumen alter accendisse videtur protinus alter exstinguit!

geliorum Canonicorum fide historica, ex aëre pendet historia Ecclesiae primaevae, deficiente scilicet causa, cui talis respondeat effectus. Quod quo certius est, eo dilucidius exponatur ab iis, qui hanc a nobis laudatam critices methodum comprobent. Aut fallor, aut illa duce et auspice futurum est, ut quaecunque hodie de IESU CHRISTI persona, historia, opere agitentur lites, mox consopiantur omnes, modo ne oculos deiiciant critici de arctissimo vinculo, quo IESU CHRISTI opus cum ipsius persona coniunctum est; cuius vinculi haec est natura, ut qui de eius persona non recte cogitet, eius opus ad mundi salutem recte cognitum habere nequeat. O utinam omnes theologi unice probabilem critices methodum suam faciant, omnia vel antecedentibus, vel consequentibus, vel utrisque, quoad eius fieri poterit, metientes. O nos felices, si omnes eius praeceptis obtemperamus, atque ita de nobis dici potest, quod de germano critico numquam non affirmare poteris: quae non consequentia sunt reiicit, quae congruentia secum invicem coniungit, vera semper quaerens iisque praeiudicatas opiniones cedere iubens, quum veritatem in quavis disquisitione grato animo amplectatur, atque candide, quidquid propterea reiiciendum est, profiteatur.

De critica ex proposito breviter disputavimus. De eius materia, munere, iure, norma, methodo dicentes, non quidem de industria probavimus, eam studiose a theologis exercendam esse; at vel sic tamen e dictis facile illud effici non credere non possum. Res ipsa loquatur, seque ipsa theologis commendet ars illa praeclara et egregia, de qua idem fere quod de philosophia dictum est, dici potest. „Quis vituperare audet illam vitiorum errorumque expultricem? Quam qui vituperet nescio quid ille in rerum-natura laudandum esse putet [1])." Se ipsa commendet, quae libere agens semper a licentia abhorret, die noctuque vigilans, Ecclesiae commodis inservire semper studens. Veritati ut prosit, ne vereamini A. A.! Illi nocere qui tandem possit? Erroribus enim infensa est et inimica omnibus, et quod ad veritatem attinet, haec olei instar in aquas effusi hanc sibi formulam propriam semper vindicat et vindicabit: LUCTOR ET EMERGO!

[1]) WYTTENBACHIUS.

Emergit sine dubio, at luctando. Quod si verum est, ne ullus dubitet veritatis amans atque studiosus, quin et sibi luctandum sit. Quanto maior luctatio iis futura est, quibus honorificum defertur munus, alios luce veritatis praeeundi. Quod munus et mihi in hac Academia a Rege augustissimo datum esse, quum acceptum referam suffragiis vestris, Viri Amplissimi, Academiae Rheno-Traiectinae Curatores, non possum non magnam animi commotionem vobis etiamnunc significare. Me igitur viri eruditissimi ingentique doctrinae copia praeclari, de literis et theologia optime meriti, HERMANNI BOUMAN, locum occupare vobis conveniens visum est Academiae, quam in deliciis habetis, atque utile lectissimis iuvenibus, quibus prospicere atque consulere semper cordi vobis est! Beatum me praedico, quod ita de me sensistis, et gravissimam doctoris academici provinciam mihi dandam esse iudicastis. Hoc autem est quod me deprimit. Opinionem vestram de me nonne aliquando fallam? Nonne verendum est, ne plus quam humeri ferre valeant apprehenderim? Procul dubio naufragii periculum mihi instat, nisi humiliter et demisse de viribus meis doctrinaeque copia sentiens, animum semper intendam in Academiae et Ecclesiae salutem. Almam illam matrem pietate colo, quae me iuvenem comiter excepit, optimis praeceptoribus instituendum tradidit, ad sacrorum antistitis munus capessendum praeparavit. Num huius Academiae laudes unquam non dicam; ut ei prosim toto animo intensisque viribus non enitar? Utinam mihi concedatur, aliquatenus saltem, ei decori esse, atque ita quodammodo vobis, Viri Nobilissimi, satisfacere! Quod, enixe precor, emolumento quoque sit Ecclesiae, quam amare didici sedecim illis annis, quibus laetum CHRISTI nuntium mihi afferre licuit. Si forte, Roterodami praesertim, Deo favente, experientia quaedam me docuit, spero fore ut magno hic et mihi usui sint, et studiosae iuventuti, cui totum me dicare mihi propositum est. Etenim munus, quod hodie auspicor, totum me habere ac tenere vobis persuasum sit. Mihi gratia vestra numquam non succurratis, quaeso, vobisque faveat atque prospiciat Deus O. M., ut vestra cura floreat Academia nostra, omnesque eius cives, bono auspicio laetoque animo, officio suo fungantur.

Doctoris academici munere ornari magno honori mihi duco, non tantum propter ipsius muneris praestantiam, verum etiam, quandoquidem ita mihi

aditus patet ad vestrum amplissimum ordinem, Clarissimi Professores! Probe equidem novi, me vobis, viris prudentissimis, sapientissimis, nil afferre, propter quod vos magnopere me desideretis. Quis enim ego inter vos, variis nominibus insignes, quorum praeclara fama est, quorum laudes merito Academia, patria, eruditorum orbis celebrant! Multa, mihi credite, apud vos discere vehementer cupio; vestra amicitia frui, ut meum ingenium alam, mihi benigne concedatis! Si vobis commendati sunt, qui quod verum, quod pulchrum, quod bonum est appetunt, me recipitote in benevolentiam atque gratiam vestram. Ego quanta maxima assiduitate potero vobis satisfacere conabor modestia, studio, fide. Mihi adsitis consilium candide petenti, auxilii vestri indigenti. Quod hodie a vobis petens non possum non memoriam renovare praestantissimorum virorum, quibus olim huius Academiae alumnus in literarum et theologiae studiis ducibus uti mihi contigit. SCHROEDERI et HEUSDII et GOUDOEVERI scholas frequentavi; VISSCHERUM et qui, eheu! nuperrime nobis ereptus est, GROENEWOUDIUM audivi; HERINGAM et ROYAARDSIUM praeceptores nactus sum. Quibus mortuis vos, Clarissimi BOUMAN et VINKE, praeceptores honoratissimi, superstites esse, gaudeo vehementerque laetor. Quod vos mihi non denegabitis, hoc tu mihi facile concedes, Nobilissime de GEER, quem multos annos amicum habui certum et integrum, maximi faciendum, et a quo collegae nomine compellari eximio mihi gaudio est. Cumulare me pergas quibus me iam ornasti gratiae tuae beneficiis et tua honorificentissima amicitia me prosequare precor. Ne frustra te rogem, Clarissime MILLIES, ut mihi praesto sis, quotiescunque auxilio tuo quam maxime desiderato mihi opus erit. Cui theologiae studiosi multa iam debent, plura in posterum accepta tibi referant! Te conservet Deus O. M., mihique hoc largiatur eximium beneficium, ut te amico frui diu mihi concedat.

Praeteritum gratissimum tempus recordor, vos adspiciens, Clarissimi BOUMAN et VINKE! Scholarum vestrarum memoriam atque institutionis vestrae vestigia dies non delevit. Profecto non suspicabar, vestrum alteri me aliquando successorem, collegam alteri futurum. Quod quum mihi contigerit, iam tibi, Clarissime BOUMAN, de munere perfecto et cursu ad finem peracto gratulor. Rudem accipienti ne otium sit vacatio laboris in commodum studiosae iuventutis, in gloriam Academiae tibi carissimae, in

salutem Ecclesiae patriaeque! At quid ego plurimorum nomine te, qui in literarum et theologiae studio aetatem consumsisti, quid te, qui insatiabili eruditionis et scientiae desiderio ac studio duceris, iam adhortari videar, ut ne vacuus sis? Curis laboribusque, qui molestiam creant, vacuam tibi vitam concedat Deus, longam illam et prosperam; te corporis animique integra valetudine uti sinat, summumque gaudium, quo CHRISTI discipulus his in terris compleri possit, benigne tibi largiatur. Pro humanitate tua tu prudentia et doctrinae copia tua me adiuves, atque ita mihi ut olim prodesse pergas, quaeso. Num forte tibi, Clarissime VINKE, qui promotor quondam mihi adfuisti, et numquam non mihi prospexisti, num forte tuae benevolentiae me commendem? Utrum magnam me tibi gratiam habere dicam incertus sum, an potius repetam notum illud: "iam non ago tibi gratias; cui enim re vix referre possum, huic verbis non patitur res satisfieri." Te integrum diu salvumque servet Pater Domini nostri IESU CHRISTI; te domestica clade afflictum excitet atque sustentet; te ad munus bono animo peragendum confirmet. Mihi favere pergas, quod et abs te peto, Clarissime TER HAAR, Rector magnifice! quem benevole de me sentientem iam cognovi. Qui scriptis tuis valde delector, tibi plura debere cupio. Amicitia, studio, amore Dei eiusque Filii IESU CHRISTI coniunctis, utinam hoc nobis concedatur, Clarissimi VINKE et TER HAAR, ut Ecclesiae doctores et pastores informemus quam plurimos, qui huius Academiae honos et laus, Ecclesiae decus et gloria dici mereantur. Vobis, collegae aestumatissimi, quoad eius fieri poterit, satisfacere mihi omnino in votis est, atque in iis, quae studiosae iuventuti prodesse censenda sunt, assidue vobiscum elaborandi magno desiderio teneor.

Audistis, praestantissimi iuvenes, quos Academiae Rheno-Traiectinae desiderium atque ornamentum iure dicunt, quo ad vos veniam animo, qua inter vos versari cupiam mente. Factis comprobare, quam nunc multis verbis vobis significare malo, me numquam non paratum futurum ad vestrum commodum promovendum. Me in fidem vestram recipiatis, atque bona gratia vestra me honoretis. Vos in primis, qui theologiae nomen dedistis, ducem me atque amicum habetote, quo suasore fidenter utamini, quemque bona existimatione prosequamini. Quae vestrae aetati atque conditioni conveniunt, non prorsus ignota mihi sunt. Magna spectare, ad

ardua et honesta tendere, nonne hoc vobis quam maxime placet? Placeat igitur vobis et critica illa, de qua dixi, sed quae feliciter exerceri nequit, nisi ab eruditis, veri amantibus, nisi a veritatis studiosis, magna doctrinae copia instructis. Omnis mea cura in hoc versabitur, ut vestrorum studiorum socium atque adiutorem me praestem attentum, diligentem, sedulum. Talem me recipiatis quaeso, quod quin omnes facturi sitis, equidem non dubito. Quod enim nonnulli vestrum scriptis mihi iam significarunt aut verbis, idem plerosque lubentes affirmare velle persuasum mihi est. Verum haec hodie ulterius non prosequar. Feriis iam vobis frui liceat faustis laetisque, et otio frugifero atque fructuoso, ut veri studio flagrantes huc redeatis, salvi, alacres, fortes!

Tu vero, Deus O. M., Spiritu tuo Sancto nos omnes imbuas, et per Filium tuum propitius nobis adsis, Academiae et Ecclesiae faveas, patriae nostrae prospicias!

DIXI.

OVER DEN EISCH DES TIJDS

EN

DE WETENSCHAP ALS GESCHIKT OM AAN DIEN EISCH TE BEANTWOORDEN.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

DEN 23sten JUNIJ 1859,

UITGESPROKEN

DOOR

D^r. W. G. BRILL.

EDELGROOTACHTB. HH., CURATOREN DER UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL;

WELEDELGESTR. HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN;

HOOGGEL. HEER RECTOR MAGNIFICUS;

HOOGGEL. HH., HOOGLEERAREN IN DE VERSCHILLENDE VAKKEN VAN WETENSCHAP, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN;

WELED. ZEER GEL. HH., LECTOREN IN VERSCHILLENDE VAKKEN VAN WETENSCHAP;

EDELACHTB. HH., AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST EN VAN DEZE STAD, EN DE HANDHAVING DES RECHTS IS TOEVERTROUWD;

WELEERW. HH., LEERAREN DER GODSDIENST;

WELED. ZEER GEL. HH., DOCTOREN IN DE RECHTSGELEERDHEID, IN DE GENEESKUNDE, EN IN DE WIJSBEGEERTE EN LETTEREN;

AANZIENLIJKE SCHARE VAN JONGELINGEN, DIE U AAN DEZE HOOGESCHOOL OP DE WETENSCHAPPEN TOELEGT;

GIJ ALLEN VOORTS, VAN WELKEN RANG OF STAND, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT;

ZEER GEEERDE TOEHOORDERS!

Ik ben mij volkomen bewust, van hoe veel beteekenis de taak is, die mij thans te vervullen staat. Ik ben opgetreden als toekomstig leeraar aan eene der instellingen van hooger onderwijs in ons van ouds ook in de wetenschappen beroemde Vaderland. Hier wordt de laatste hand gelegd aan het onderwijs, dat het niet minst edele deel der Nederlandsche Jongelingschap erlangt. Wel voegt het hem, die zich hier als onderwijzer van zijnen plicht zal kwijten, dat hij wete, wat die Jongelingschap voor te

houden. Uit deze School moeten mannen uitgaan in het leven, wien het niet aan de gelegenheid heeft ontbroken om te vernemen, wat de maatschappij van hen verlangt; wat het Vaderland van zijne kinderen mag verwachten; wat de tijd van hen eischt; wat de gevaren zijn, welke die tijd medebrengt, en de middelen om die gevaren zegevierend te boven te komen; wat, eindelijk, zij zelven noodig hebben om een wijs en waardig leven te leiden. Gebeurt het ooit, dat uit de hoogeschool dezulken het leven intreden, die aan al die vereischten niet beantwoorden, het moet ten minste niet aan de onderwijzers te wijten zijn geweest. Onze Nederlandsche jongelingen behooren aan de hoogeschool leeraren aan te treffen, welke hen zoo weten te onderrichten, dat de nood des tijds in hen geene ongeschikte heelmeesters, het Vaderland in hen geene onnutte dienstknechten, en zij in zich zelven geene vijanden van hun eigen eer en geluk mogen vinden.

Gewichtige wetenschap voorwaar, die bij den leeraar aan 's Lands hoogescholen ondersteld wordt; gewichtige taak, die hij te vervullen heeft!

Waarlijk wie als Hoogleeraar zal optreden, het Vaderland, dat ik hier met diepen eerbied door zoo vele achtbare en geleerde mannen vertegenwoordigd zie, heeft recht om van hem te vorderen, dat hij ten minste eenigen waarborg geve, dat hij zijne roeping begrijpt; dat hij den tijd kent, dien zijne leerlingen, bij het verlaten der school, als hun strijdperk zullen intreden; dat hij de wetenschappen verstaat, die hij aan een hooger doel, dan aan de vermeerdering van het weten moet dienstbaar maken; dat hij van het raadsel des levens, hetwelk onopgelost, den mensch, zoo hij nadenkt en een geweten heeft, tot zijnen dood toe martelt, dat hij van dit raadsel de oplossing kent — in het geloof.

Welaan dan! Ik wil trachten in eenige trekken het kenmerkende te doen uitkomen van den tijd, dien wij beleven, en in de wetenschap, bepaaldelijk in die vakken, welke aan mij toevertrouwd zullen zijn, het middel aan te wijzen om aan den eisch van dezen tijd te voldoen. Hoort mij met zoo veel welwillendheid, als waarop de stoutheid van mijn pogen bij de zuiverheid mijner bedoeling aanspraak maakt.

Hem die rondziet op het tooneel van het tegenwoordige leven der menschheid, komt de verbazende werktuigelijke kracht, in wier bezit de

menschheid zich heeft weten te stellen, zeker als het meest in het oog vallende verschijnsel voor. Terwijl de Oudheid schier geen ander werktuig kende, dan de menschelijke hand, ten minste deze nagenoeg bij geen harer werktuigen missen kon; terwijl zij geen sneller middel van vervoer bezat, dan, op het land, de spierkracht der beenen van mensch of paard, en, op de wateren, de inspanning der roeijende slaven of de gunst van den schaars gunstigen wind, staat de mensch thans bijna met werkelooze handen bij het werktuig, dat voor hem arbeidt en spint, maalt en weeft, hem trekt en voorstuwt dwars door bergen en over zeeën heen, en schrijvend spreekt op afstanden, den halven aardbol lang.

Doch wat is de strekking van al die beweging, op het sein, door den mensch gegeven, door zoo vele duizenden werktuigen van allerlei aard verricht? Zij onderwerpt de reuzenkrachten der natuur aan den zwakken mensch; zij maakt de elementen als tot zijne leden en organen; zij vermenschelijkt, als ik zoo spreken mag, de aarde en al wat daarop is. En dit niet alleen; maar de middelen van versnelde gemeenschap, de ijzeren wegen, die rivieren en zeearmen overspringen, en rotsen en bergen doorboren; de stoomvaart, die de werelddeelen zoo veel minder ver uiteen doet liggen; de telegraafdraden, die zenuwen, welke de aarde tot een bezield ligchaam maken en welke voor de gedachtenwisseling den afstand vernietigen; dit alles strekt om de scheidsmuren tusschen steden en volken te doen vallen, om de menschheid tot één gezin te maken. En, alsof de uitvindingen der menschen nog niet genoeg deden om de volken elkander te doen ontmoeten, de ontdekking van goudmijnen op tevoren schaars bezochte afgelegene kusten moet de vertegenwoordigers der rassen van het verste Oosten met die van het Westen zamenbrengen. En bij die ontmoeting der volkeren is het niet twijfelachtig dat één ras bestemd en bezig is om al wat hem wederstreeft te verdringen en zijnen stempel op de rijzende maatschappij te drukken. Onderwerping dus der aarde in eene kwalijk te berekenen mate, en tegelijk eenheid van het menschelijk geslacht, aan hetwelk die aarde in zulk eene ruime mate onderworpen zijn zal, ziedaar de strekking der werktuigelijke kracht, welke wij in beweging gebracht zien.

Onderwerping der aarde in vroeger ongekende en nog onberekenbare

mate aan den mensch en wel bepaaldelijk aan éénen stam, denzelfden, waartoe wij Europeanen, ja, in nog engeren kring, wij Nederlanders behooren..... Grootsche gedachte! — Er zijn er, die reeds op dit denkbeeld, zoo onbepaald opgevat, roemen, en zonder hier verder na te denken, zich te goed doen op de verhevenheid van den mensch en de grootheid van den Germaanschen volkstam. — En toch, wanneer al die groote middelen slechts dienstbaar waren aan ijdele, door lage hartstochten gedrevene, bekrompene, zedelijk kleine menschen; wanneer de aanraking tusschen volken en volken van wederzijde slechts het onvermogen om elkander te verstaan of maar te kunnen dulden aan den dag bracht; wanneer de uitwerking der ontmoeting zich tot een ruilen van ondeugden en een wederkerig besmetten met allerlei gebreken bepaalde; wanneer het rijk van den menschenstam, die eindelijk overwinnaar bleef, op stoffelijk winstbejag en overheersching gegrond, bij gemis aan ware zedelijke vrijheid bij zijne onderdanen, zich ook slechts door dwang van binnen kon doen gelden..... waarlijk, hoe luttel zou dan de som van geluk voor iederen burger van dat wereldrijk wezen! Hoe laag zou dan de wezenlijke waarde van den mensch, bij al dien omvang van stoffelijke overmacht, zijn aan te slaan! Wezenlijke waarde, zeg ik, en het is naauwelijks te denken, dat zij ooit in iets anders dan in 's menschen geest en gemoed gezocht, of ooit in iets anders dan in den adel van zijnen zin en in de goedheid van zijn hart zal gevonden worden. Die telegraafdraden, welke de aarde meer en meer in alle richtingen zullen doorkruisen, zij zullen wel steeds gedachten en vragen, waarnemingen en bevelen hebben over te brengen; maar, behoeft het gezegd te worden? het komt er niet op aan, *dat* er berichten, maar *welke* berichten met meer dan bliksemsnelheid van het eene einde der aarde naar het andere worden overgezonden. Ik kan mij niet onthouden hier de woorden aan te halen van een Fransch schrijver [1]) van onzen tijd: „Op het waarlijk plechtig oogenblik, zegt hij, op het waarlijk plechtig oogenblik, dat het net der elektrische draden, over de geheele aarde verspreid, aan de gedachte dier aarde een middelpunt gaat schenken, en haar eindelijk zelfbewustheid gaat verleenen, is het de

[1]) MICHELET, *l'Amour*, *Introd.*

vraag, welke *ziel* wij haar geven zullen. Wat zou het zijn, zoo het oude Europa, waarvan zij alles verwacht, haar slechts eene nietswaardige ziel had mede te deelen?" Zóó is het. Op het geestelijk beginsel komt het aan, hetwelk die menschenmaatschappij, bij het bezit van zoo veel stoffelijke kracht, in de toekomst bezielen zal, en hier geldt het met vollen nadruk: Wat baat het den mensch, al won hij de geheele wereld, en hij leed schade aan zijne ziele? En waarmede toch zal hij zijne ziel vermogen los te koopen, zoo hij ongelukkig hare vrijheid verbeurd mocht hebben?

Mijne geëerde hoorders, gij begrijpt, waar ik heen wil. Op den geest komt het aan, die in eenen tijd, waarin de stoffelijke ontwikkeling zulke reuzenschreden gedaan heeft, de menschheid bezielen zal. Wij hebben reden om te duizelen voor hetgeen de mensch bestaat en voor hetgeen hem in de toekomst wacht, wanneer de geest niet op de hoogte blijft van de vlucht, die de stoffelijke kracht heeft genomen. En dien geest op de vereischte hoogte te houden, der maatschappij bestendig eenen edelen en goeden geest als toe te voeren, ziedaar de roeping bepaaldelijk der hoogescholen. In eenen tijd, toen insgelijks de stoffelijke ontwikkeling met de heerschappij over de zeeën en over de uiteinden der aarde eene verbazende uitbreiding deels stond te nemen, deels reeds genomen had, in ons Vaderland gesticht, moesten de hoogescholen dienen om de geestbeschaving niet te laten achterblijven, om een baken op te richten, waarnaar de maatschappij, zoo krachtig en zoo rijk, hare vaart te richten had, om op de „Zon der gerechtigheid" te wijzen, die hoog boven het gewoel der aarde aan den hemel staat. Zoo moeten dan ook in onzen tijd, nu de mensch nog oneindig stouter vlucht genomen heeft, en ons Vaderland, in plaats van als toen aan het hoofd der beweging te staan, zonder wil in de vaart dreigt medegesleept te worden; zoo moeten dan ook thans de Nederlandsche hoogescholen hare roeping niet verzaken, maar voor de immer dringender geestelijke behoefte bevrediging trachten te verschaffen; van haar moet een geest uitgaan, die machtig is om heerscher te blijven te midden van dat oorverdoovend en zinsverbijsterend gedruis der stoffelijke krachten; een geest, in staat om de menschelijke vrijheid te handhaven, en de bron van het teder gevoel voor verdroging, de bloem der liefde voor krenking te behoeden.

En er bestaat, het is maar al te blijkbaar, er bestaat gevaar genoeg, dat de geest zich door de stoffelijke ontwikkeling zal laten overvleugelen. In de Oudheid was men algemeen overtuigd van eene inderdaad onloochenbare waarheid. De inhoud van 's menschen bevattingsvermogen, dus dacht men, kon niet in tegenspraak zijn met zijn voorwerp, evenmin als de indrukken van het oog met de zichtbare wereld. Gelijk hetgeen wij in het gezicht hebben de zichtbare wereld zelve is, door een voor zich zelf bestaand wezen waargenomen, zoo is hetgeen wij in den geest hebben, het denkbeeld der schepping zelve, insgelijks door een voor zich zelf bestaand wezen waargenomen: scheiding te maken of gemis aan overeenstemming te stellen tusschen hetgeen de waarnemer in zich ervaart, en het waargenomene, ware even ongerijmd ten opzichte van het denken als van het zien. Vandaar voor den menschelijken geest het recht om alles te verklaren. Werkelijk bracht men in die dagen der Oudheid alle verschijnselen en betrekkingen tot eene grondvoorstelling van de natuur der dingen terug, en wat verwarrend of ondoorgrondelijk scheen, kon men eenvoudig van zich afzetten in het geloof, dat toch noodwendig de eenmaal beproefd gevonden oplossing op het nog niet verklaarde toepasselijk zijn moest. Zoo gevoelde zich de mensch te huis in de schepping, hij bracht alles tot zich zelven als tot een middelpunt terug, en niets verstoorde hem in de rust van deze zijne beschouwing.

Doch niet een ieder neemt met zijn geestelijk zinsvermogen even juist of scherp waar. Vandaar verschillende opvatting en kritiek, en reeds in de oude wereld bepaaldelijk onder de Grieken, bij de onrustige zucht der begaafdsten dezer natie om zelven de waarheid in hunne macht te hebben en ze niet als een toevertrouwd pand aan priesters en ingewijden over te laten, aan den eenen kant in eenen ARISTOTELES de krachtige poging om de natuur der dingen zoo naauwkeurig mogelijk waar te nemen, en aan den anderen kant twijfelarij, ijdel spelen met de waarheid en eindelijk een geest van onverschilligheid, die door den mond van den Romeinschen landvoogd JEZUS de vraag: *wat is waarheid?* meende toe te moeten voegen. — Zoo machtig evenwel was de invloed van de leer, door dien JEZUS verkondigd, dat hoezeer zij viel in eenen tijd van zulk eene algemeene vertwijfeling aan de mogelijkheid van het bezit der waarheid, zij

niettemin weldra de twistredenen van alle wijsgeren deed verstommen, en gedurende het lange tijdvak der middeleeuwen de Christelijke menschheid zich tamelijk gerust bij de overgeleverde waarheid kon nederleggen. — Maar vooral sedert de laatste drie eeuwen, toen voor velen het gezag der onttroonde priesterschap was weggevallen, en tegelijk eene menigte van nieuwe voorwerpen en toestanden den waarnemenden geest bestormden; toen men de aarde als een te midden van millioenen wereldbollen vrij zwevend ligchaam had leeren kennen, en haar niet meer als aan hel of hemel vast kon denken, — toen kon men niet langer bij de overgeleverde voorstellingen berusten, en wilde men alles door eigen onderzoek, van vorenaan met naauwgezetheid aangevangen, onder het bedwang van zijn begrip brengen. Ziedaar een nieuwen weg voor den menschelijken geest geopend en de wetenschap van den nieuwen tijd geboren. Een overblijfsel van geloof aan de noodwendigheid, aan de mogelijkheid ten minste van het onderwerpen der onmetelijke stof aan het begrip van den mensch stelde het genie van BACON, dien tweeden Aristoteles, in staat om de banen, die het nieuwe onderzoek te bewandelen had, eenigzins af te bakenen, en boezemde aanvankelijk den navorscher moed in bij den arbeid. Doch hoe meer men onderzocht, hoe onmetelijker stof zich voor het onderzoek opdeed. Wie eene formule meende gevonden te hebben, die eenheid en klaarheid bracht in het oneindig aantal bijzonderheden, of overeenstemming in het tegenstrijdige, zag zich weldra door nieuwe beschouwingen verdrongen, ja, door nieuwe ontdekkingen gelogenstraft. Men was nu eenmaal den machtigen sleutel kwijt, die in vroeger eeuwen de wereld der verschijnselen als met tooververmogen, moet ik zeggen, opengesloten of achter het slot gehouden had, en men begon te twijfelen aan de mogelijkheid om die massa, om zoo veel hoogten en zoo veel diepten aan 's menschen begrip te onderwerpen; men begon zich het zoeken zonder welbegrepen doel, het verzamelen zonder voldoende eenheid te getroosten; ja, eindelijk begreep men, dat de menschelijke geest den troon, op welken hij tot dus verre gemeend had het al te kunnen beheerschen, moest verlaten; de onttroonde koning verklaarde zich onbevoegd en dreef den spot met zich zelven, wanneer hij in den een of anderen speculatieven philosoof soms zijnen vroegeren heerschersaard niet scheen te kunnen afleggen. Met

's menschen geest deed de geheele mensch afstand van den rang, dien hij te voren had ingenomen, en van het middelpunt der schepping werd hij eene luchtbel op den onmetelijken maalstroom van het geschapene, hoogstens een teêre bloem in het onbegrensde wereldwoud.

En zulk een gevoelen wordt verkondigd in eenen tijd, als de onze; nu de zich zelven bezittende, van zijn koninklijk recht overtuigde vrije geest meer dan ooit noodig heeft zich niet te laten wegcijferen! Bestaat er dan geen gevaar, dat de stoffelijke ontwikkeling in hare snelle vaart hem, die eertijds de teugels meende te houden, uit den wagen geslingerd, op den weg zal achterlaten?

En kwam dat gevaar alleen nog maar van de theorie! Maar ook de slechte praktijk des levens werkt het kwaad in de hand. Sedert de algemeener verspreide kennis hooger eischen heeft ingegeven, fijner behoeften geteeld, en gebrek en ellende onlijdelijker gemaakt heeft; sedert de stem eener zaligmakende Kerk, met de macht om de zonden te vergeven en voor aardsche ontberingen met den hemel te troosten toegerust, voor millioenen menschen is weggevallen, en de verantwoordelijkheid voor hun doen en de schuld van hun lijden in volle mate op het geweten van al die menschen nederkomt, — sedert dien tijd is er eene kwaal ontstaan, die men de pijn der zelfbewustheid zou kunnen noemen. Wat bij den reinen en krachtigen mensch het hoogste genot oplevert, de volheid van het nuchtere zelfbewustzijn, werd eene pijn voor dengenen, die met zijn geweten zoo min vrede had als met zijnen staat. Doch met de kwaal werd ook het medicijn gevonden. Maar welk een medicijn! Men zocht heil bij middelen, die niet alleen voor een tijd het bewustzijn verdooven en den geest bedwelmen, maar het orgaan van het bewustzijn zelve aantasten en op den duur vernietigen. Al meer en meer grijpt het gebruik van die middelen om zich. Reeds vóór dat hij de pijn der zelfbewustheid kent, gewent zich menig jongeling aan het valsche geneesmiddel tegen de kwaal, en in eenen tijd, dat er geen heil te hopen is, dan van klare en krachtige hersenen, en van een mannelijken wil, gevoegd bij kinderlijke kieschheid, treedt die jongeling in de maatschappij met verlamde veerkracht van denken en willen, met geen ander streven dan naar egoïstisch zingenot, en gedwongen zijn gemis aan het vermogen om door liefde te heerschen door

grove bejegening op zijne zwakke betrekkingen te wreken. En verg dan van zulk een hoofd en van zulk een hart medewerking tot het vervullen der maatschappij met dien geest, welken wij als den eisch van onzen tijd leerden kennen, eenen geest, die niet alleen met de stoffelijke ontwikkeling gelijken schred houde, maar haar aanvoere en haar meester blijve! Het was de roeping, zeiden wij, bepaaldelijk der hoogescholen om de maatschappij dien geest toe te voeren..... Maar hier grijpt mij een pijnlijke twijfel aan. Hebben wij nog den moed zoo te spreken, wanneer wij zien, dat de vijand zich soms in onze verdedigingswerken nestelt; dat van de leerstoelen der hoogeschool het materialisme uitgaat, en de jongelingschap aan de akademiën bovenal voor de verleiding tot zinverstrooijende vermaken, zielsruststorende uitspattingen en hoofdbedwelmende hebbelijkheden bloot staat?

Maar van het eene kennen wij ons Vaderland vrij, en van het andere willen wij het beste hopen. Mij rest de taak om, terwijl ik aan de beoefenaren van andere wetenschappen overlaat om in bijzonderheden aan te toonen, hoe de behoefte des tijds door hun onderwijs bevredigd wordt, in korte trekken van de wetenschappen, wier onderwijs aan mij is toevertrouwd, de heilzame strekking ter beantwoording aan den eisch des tijds aan te wijzen.

De vaderlandsche taal vergt billijkerwijze voornamelijk onze aandacht. Wij hebben van den geest gewaagd als van wiens krachtige verrijzenis het heil van den tijd afhangt; maar taal en geest zijn twee elkander veronderstellende, in elkander vervatte begrippen. De taal is de zich uitende geest. De physische ontwikkeling der menschheid heeft de strekking om uit bestaande individuën telkens nieuwe individuën voort te brengen: het is een onophoudelijk zich vermenigvuldigen in zelfstandige wezens. Maar die wezens zijn oorspronkelijk één, in één en uit één, en de geest is mede noodwendig één. Die ééne geest is in elk der afzonderlijke individuën als begraven. De stof scheidt wat één was. Maar de geest laat zich die scheiding niet welgevallen. Hij woelt en arbeidt om zich te uiten en zich aan gelijke geesten, in gelijke omhulsels begraven, te herkennen te geven, en hij gebruikt de stof zelve, opdat de geesten in hunne stoffelijke woningen niet van het onderling verkeer verstoken zouden blijven. Die stof,

welke den geest tot middel van gemeenschap dient, is de fijne, onzichtbare lucht, door dezelfde werktuigen, waarmede ons hartebloed vernieuwd wordt, uitgebracht, en het zamenstel dier uit ons innigst leven geboren geluiden, tot middel van gemeenschap dienend, heeten wij TAAL. De taal alzoo is de staving der geestelijke natuur des menschen, de staving der geestelijke eenheid, die menschen met menschen verbindt; zij is, in weerwil der stoffelijke scheiding en door middel der stof zelve, het herstel der eenheid, de wederaanknoping van den band, die door het stoffelijk uiteenraken was verbroken. Er zijn oogenblikken, het is waar, dat de geest, uit de oogen stralend, zich des noods ook zonder woorden en zoeter en volmaakter dan met woorden te erkennen geeft; maar de fijnste planten bloeijen niet het geheele jaar door, en de jeugdige liefde is bij den mensch slechts een handpalm lang. Daarom in het ernstige leven des menschen is het gewisselde woord het eenige middel, waardoor geest en geest elkander erkennen en hervinden. En zou dan het doorvorschen van de taal, dat dadelijk voortbrengsel van den geest, waarin hij zich zelven gegeven heeft, waarin hij den triomf viert over alle zwarigheden, die hem in zijn graf en buiten zijn element zouden opgesloten gehouden hebben, zou het doorvorschen van de taal geen uitnemend middel zijn om den geest te sterken? Wie de taal doorvorscht, hij verkeert — niet met den geest van dezen of genen onbeduidenden enkelen persoon, maar met den geest van een volk, van het voorgeslacht, in de oudste oudheid; hij spoort de middelen en wegen op, welke die geest heeft ingeslagen; hij is getuige van de inspanning, die het hem gekost heeft, om zich volkomen te verklaren, — en dankbaar bewondert hij het heerlijk organisme, ten laatste ontstaan, waarin eene tot in de kleinste bijzonderheden afdalende wereldbeschouwing haar beeld vindt.

Maar wat baat die taalvorsching, hoor ik mij hier tegenwerpen, wat baat zij voor de praktijk des levens? Bedient ook hij, die de taal aldus niet beoefend heeft, zich van haar niet even goed, misschien beter en eenvoudiger, tot bevrediging der werkelijke behoeften van het levensverkeer? Houd ons niet op met die geleerdheid! *Die* taal is de beste, welke op de beknopste en spaarzaamste wijze teekenen levert, waarvan de mensch zich bedienen kan om de „zaken", die hij te zeggen heeft, aan andere

mede te deelen. — Wat zou op deze wijze het zuivere goud der taal spoedig in een waardeloos lood zijn veranderd! De woorden zouden aldus met hunne ziel spoedig ook het beste deel van hun ligchaam verbeuren, tevreden zoo zij maar ligchaams genoeg overhielden om hoorbaar te blijven, — zoo al niet de taal geheel en al in willekeurige teekens overging. Aldus zou de geest wijken uit zijn eigen meesterwerk. De taal, die dan nog overbleef, zou bewijzen, dat de vrije, oorspronkelijke, in zijne eenheid oneindig verscheiden geest voor goed was afgetreden om voor een werktuigelijk omgaan met onbegrepen elementen plaats te maken. Het is de taak der taalkenners, mijne geëerde Hoorders, te zorgen, dat het zoo ver niet kome, dat het menschelijke in den mensch niet van zich zelve afvallig worde. Door de wet der taalvorming aan te wijzen, waarschuwen zij voor mistasting in het gebruik en in de voortvorming van woorden en spreekwijzen, of bewaren voor belagchelijke schroomvalligheid in het toelaten van woorden of woordvormen, die de taal tot stilstand zou doemen en zoo mogelijk op den weg der ontwikkeling terug zou doen treden; door het ingekleede denkbeeld op te delven, leeren zij het omkleedsel, het woord, eerbiedigen; door onderscheiding der begripswijzigingen in naar oorsprong of beteekenis verwante woorden dwingen zij den geest des sprekers tot keus, tot juistheid en fijnheid. — Maar wat is de taal, als zamenstel van losse woorden gedacht, bij de taal, in zoo verre zij, door een vrijen geest tot zijn werktuig gebruikt, in eene aaneengeschakelde rede optreedt! De taal als kunstmiddel gebezigd door den redenaar, in hare vormen de ziel van den spreker verradend, bij de juiste uitdrukking der diep begrepen zaken als tot begeleiding den toon van het getroffen hart aanslaande, om den toehoorder het geestverruimend genot te verschaffen, dat er in gelegen is getuige te zijn van den gelukkig volbrachten arbeid van een vrijen, zijne stof en zich zelven beheerschenden geest! En de taal als kunstmiddel aangewend door den dichter, in eene muziekale sfeer opgeheven en getuigende dat de geest los kan worden van knellende banden en werkelijk vermag te zweven in hooger kringen! Alle kunst is goddelijk; zij is het gevolg van het vermogen, ons gegeven, om met een blik van goddelijke liefde ons eigen streven en lijden aan te zien; maar de kunst, *de taal* als haar middel en werktuig gebruikend, kan er iets hoo-

gers gedacht worden, dan dit? Is de taal uit haren aard de opheffing van den slagboom tusschen mensch en mensch, de taal als dichtkunst optredend doet niet alleen de scheidsmuren vallen tusschen vijandig verdeelde menschenmassas, maar, naar de *ware* fabel, bouwt zij muren, waar binnen een tot vrede en liefde en orde bijeengekomen geslacht zamenwoont om in eene maatschappij van den mensch dat te doen worden, wat hij worden moet en buiten de maatschappij nimmer worden kan. Ja, mijne Hoorders, met de kennis der taal gewapend, zal ons de vaart der stoffelijke ontwikkeling niet overvleugelen, en, terwijl bij het wegvallen der stoffelijke scheidsmuren de volken elkander licht vijandig en tot wederkerig verderf zouden ontmoeten, zoo durven wij voorspellen, dat indien het der toekomstige menschheid nimmer aan echte redenaars en ware dichters zal ontbreken, vrede en schoonheid in de te verwachten groote maatschappij nimmer ontbreken zullen.

In de te verwachten groote maatschappij.... Zal *dán* onze taal nog bestaan? Want aan *onze* taal en hetgeen in haar is gesproken door krachtige staatsmannen en fijne of diepzinnige geleerden en stoute of liefelijke dichters, aan onze taal en hare letterkunde dacht ik bepaaldelijk, toen ik gewaagde van hetgeen de taalvorsching geestversterkends en de sprekende kunsten opbouwends en hartverovereuds hebben. Maar die taal.... wat is zij tot een eng gebied beperkt! Wat maakt zij eene nietige vertooning nevens hare naburen, die hetzij aan de hoven en in de huizen der grooten, hetzij bij het overzeesche volkenverkeer, hetzij op het gebied der hoogste wetenschappen, de wereld vervullen, en schrijvers en dichters hebben aan te wijzen, die niet tot één volk, maar tot de beschaafde menschheid spreken! Maar nog bestaat zij, onze taal, en hare vroegere geschiedenis is wel geschikt om ons niet aan haar voortbestaan te doen wanhopen. Immers juist in een tijd, dat zij, door vriend en vijand op den achtergrond gesteld, het grootste gevaar liep van in de hoogste betrekkingen des levens door eene vreemde taal verdrongen te worden, juist toen heeft zij een nieuw leven aangedaan. Het was in denzelfden tijd, waarop wij reeds gewezen hebben, in den tijd, toen onze eerste hoogeschool is gesticht. Toen voelden onze staatsmannen eenen geest in zich, die hen aan de spits der beweging in Europa moest plaatsen, die uitkomst beloofde uit de

grenzenlooze verwarring, waarin de val der middeleeuwsche orde en de verwaten pogingen om door onderdrukking orde te herstellen, Europa gestort hadden. Europa, gevoelden zij, zou tot hen komen om van hen te leeren, en zij begrepen, dat wij derhalve geen van onze nationale goederen, allerminst onze taal, ten behoeve van vreemden gehouden waren op te geven, en met kalmen rade besloten zij, dat de Nederlandsche taal in 's Lands vergaderzalen en in het staatkundige leven uitsluitend gebezigd zou worden. Zoudt gij denken, dat het toen een' buitenlander in de gedachten zou gekomen zijn, onze taal en letterkunde te miskennen of weg te willen cijferen, toen de eerste Hoogduitsche dichters hunne dichtkunst voor de dankbare dochter der Nederlandsche verklaarden; toen Zweden Hollandsche beschaving inhaalde, en de afgelegenste deelen van Azie, Amerika en Afrika van hunne Hollandsche heren en meesters Hollandsch leerden stamelen? — Thans is het anders gesteld met het zelfgevoel onzer natie en met de uitbreiding en den invloed onzer taal en letterkunde, en het voegt mij niet om, al is het ook maar wenken te geven, door welke middelen ons volk eenigen rang onder de Staten der wereld zou kunnen hernemen. Maar dit mag ik verzekeren, dat de beoefening onzer Vaderlandsche Geschiedenis een uitnemend middel is om echt nationaal zelfgevoel te wekken. Het hoog opgeven van de heldendaden en de deugden van ons voorgeslacht heeft door de geesteloosheid, waarmede het vaak geschied is, de tegenovergestelde neiging bij verstandige menschen uitgelokt om het buitenland tegenover onze nietigheid te verheffen. Zóó derhalve moeten de Vaderen niet herdacht worden; maar wij moeten hen leeren *begrijpen*, begrijpen al wat er aan staatkundige inzichten, aan wereldomvattende plannen in die hoofden schuilde, al wat er aan plichtgevoel en eerliefde in die dappere harten gloeide, en wanneer wij zoo ver gekomen zijn, dan zijn wij naar de spreuk van den Duitschen dichter [1]) hun gelijk, die wij begrijpen; dan voelen wij de geesten der groote mannen van ons voorgeslacht werkelijk om ons zweven en als op ons nederdalen; wij leven met hun leven, en dankbaar gunnen wij hun de voldoening van door hunne achterneven erkend te worden. Wel nu! zouden zulke beoefenaars der Vader-

[1]) GOETHE, *Faust*.

landsche Geschiedenis kunnen wanhopen aan het eervol voortbestaan van hun Vaderland? Zoo iemand als zeker of maar als mogelijk aanneemt, dat ons Vaderland, van de willekeur van grootere Mogendheden afhangend, met een pennestreek of hoogstens door een enkelen veldtocht uit de rij der volken zou kunnen uitgewischt worden, het is dat hij in zich zelven niets heeft van dien geest, die ons Vaderland groot gemaakt heeft, die alle stoffelijke macht te sterk is, en die niet vertreden worden *kan*. De geest vergaat niet; de geschiedenis der menschheid is het tafereel van zijne gedurige verrijzenis, en Nederland zal gansch geen gevaar loopen in het gedrang der voortstrevende of zamenbotsende volken onder den voet te raken, wanneer maar de geest van een WILLEM DEN EERSTEN of van een OLDENBARNEVELT in Nederland niet ondergaat.

Zoo dan zal de menschelijke geest de stoffelijke ontwikkeling meester kunnen blijven, en ook ons volk in de groote maatschappij der elkander ontmoetende natiën, waar uit verscheidenheid harmonie ontstaan moet, niet verloren behoeven te gaan. Maar zullen wij dan, wanneer wij dat doel bereikt denken, zullen wij dan het hoogste bereikt en 's menschen alles gevonden hebben? De menschheid, wij zagen het, streeft naar eenheid en tevens naar heerschappij over de aarde en hare schatten. Maar wat is die eenheid, wat is die heerschappij over de stof, zoo ver men ze bereiken kan, toch nog gebrekkig! Wat zijn de menschen, die zulk een toestel noodig hebben om tot elkaâr te komen of zich op afstanden met elkaâr te onderhouden, toch eigenlijk nog ver van elkander! En zoo niet de liefde, de eenige ware eenheidstichtster onder den hemel, zoo niet de liefde hunne zelfzucht overwint en het lijden, dat zij te zamen ondervinden, verzoet, bleven zij waarlijk beter gescheiden. En dan die heerschappij over de stof!... De levende natuur ontsnapt aan onze werking. Ten hoogste kunnen wij de omstandigheden, waarin zij werkt, eenigzins wijzigen; maar anders vermogen wij met de natuur niets aan te vangen, zoo wij ze niet eerst dooden of vernielen. Uit vaneengevallen elementen stellen wij werktuigen zamen. Wij doen wonderen met zich ontbindende stoffen. Wij winnen alleen door te verteren; wij scheppen door te vernietigen. En wat blijft ten slotte de mensch nietig tegenover de natuur, waar zij optreedt

met hare donders en stormen en aardbevingen, — en, wat alles afdoet, hoe vergt gij van mij, dat ik mij zal te goed doen op dien triomf der menschheid, op die groote bestemming der volkeren?... Onder dien arbeid gaat immers de enkele mensch te gronde, en, er mag van hem een naam, een nawerking overblijven, hij zelf verdwijnt van het tooneel. Nog heden nacht immers ontviel er ons een van ons door den dood [1]..... De menschheid biedt het tafereel aan van een eeuwig streven naar eene noodzakelijk gebrekkige uitkomst, die zij slechts ten koste der menschen zelven nader komen kan. — Waarlijk, wie de zaken zoo beschouwt, hij zou wel met den Prediker der Hebreeuwsche Oudheid mogen uitroepen: wat baat heeft de mensch van den arbeid, dien hij arbeidt onder de zon? De wetenschap zelve, die ons, bij de vlucht, welke die arbeid neemt, opene oogen des verstands en wijs beleid en edele gezindheden zou inboezemen, wat blijkt zij ten laatste anders te zijn, dan ijdele vermoeijenis en kwelling des geestes? — Niet alzoo! Het zij zoo, de enkele mensch ga te gronde; *ten zijnen koste* streve de menschheid voort! Maar wanneer hij op dit tooneel van tijdelijke werkzaamheid zijn leven niet gezocht heeft in zich zelven, maar kracht en eer gevonden in de overgave zijner ziel aan de edelste goederen der menschheid; wanneer hij niet bij wijze spreken slechts, maar eigenlijk en werkelijk zijn eigen valsch begrepen voordeel, ja, zijn eigen leven den rug toegekeerd heeft om zijn leven op een anderen bodem te bouwen, dan gaat immers met zijnen dood dit zijn leven niet te gronde. Of bestaat de geest elders dan in het element, waarin hij werkt? En zou die geest, welke in weerwil der stof zijn bestaan gestaafd heeft, welke de stof heeft moeten overwinnen om zijn bestaan te staven, zou die geest ophouden te bestaan, als het beletsel wegvalt?

Ten slotte, mijne Hoorders, niet anders dan gelijk onze geest zich uit in ons ligchaam en in onzen kring, zoo ook tracht zich de geest der menschheid te openbaren in zijne uitbreiding door de opeenvolgende geslachten en over de uitgestrektheid van den aardbodem. Hij zoekt door uitwendige middelen en als het ware bovenmenschelijke pogingen eenheid te bewerkstelligen en door omvatting der oppervlakte de aarde onder zijn be-

---

[1] De Hoogleeraar BERGSMA overleed in den nacht van den 22sten Junij.

dwang te krijgen. Dit nu zijn niets dan teekenen van zijnen aard en wezen: want eenheid en heerschappij over de aarde, ziedaar wat in zijne bestemming ligt, en wanneer hij eenmaal de hem voorgestelde goddelijke taak geheel afgesponnen en, als het ware, zijn laatste woord gesproken zal hebben, dan moet immers de geest zich openbaren als één in allen en als één met de bron zelve van het leven, dat alleen de stof werkelijk beheerscht.

Ik heb mij niet te ver gewaagd, mijne Hoorders, noch ben te hoog gevlogen. Integendeel, ik heb ten slotte niets uitgesproken, dan een paar artikelen van het geloof, dat de menschheid nooit heeft opgegeven, en dat niet alleen in de eenvoudigste bewoordingen uitgedrukt, maar in een menschenleven voorgesteld, te vinden is in de boeken, die de Christenheid als hare Heilige Schrift erkend heeft. Aan het einde van den tocht, die dienen moest om ons den eisch des tijds te leeren kennen en ons in de wetenschap het middel te doen zien, dat aan dien eisch beantwoordt, zijn wij alzoo weder op bekenden en als moederlijken bodem aangekomen, den bodem van dat godsdienstig geloof, hetwelk het immers nog altijd stouter is te weêrspreken, dan te belijden.

Hier dus mag ik gerust eindigen. Doch slechts om mij thans te wenden tot u, Edelgrootachtbare Heren Curatoren van deze Hoogeschool, onder wie de uitstekende man, die thans den post van uwen Secretaris vervult, in mijne schatting nog altijd plaats behouden heeft. In u zie ik de vertegenwoordigers van dat Vaderland, voor hetwelk deze Hoogeschool bestaat en wij allen wenschen te arbeiden. Het gezag, door u geoefend tot vervulling van de betrekking, door den dood van den zoo te recht met liefde herdachten VISSCHER opengevallen; uwe tegenwoordigheid hier ter plaatse bewijst, dat de Staat de hoogere opleiding der staatsburgers als *zijne* zaak erkent en waardeert. Zoolang gij in de hoogleeraren met mannen te doen zult hebben, die eere weten te geven aan hen, wien eere toekomt; met mannen, wien die hooge en edele hoedanigheden niet vreemd zijn, welke den burger in staat stellen zijner Overheid met vrijheid en waardigheid eerbied te betoonen; zoo lang zal u onze hulde ten

deel vallen, eene hulde, die reeds de persoonlijke verdiensten van elk uwer, in onderscheidene, zelfs de hoogstgewichtige betrekkingen bewezen, ons als een gemakkelijken plicht zouden opleggen. — Gij hebt mij herwaarts geroepen uit eene betrekking, die mij het zoete loon van trouwe dienst in de gunst van achtenswaardige mannen en in de liefde van velerlei vrienden te smaken heeft gegeven. Ik heb aan uwe roepstem gehoor gegeven, omdat het niet in bedenking komen mag zich te onttrekken, waar men tot arbeiden geroepen wordt. Moet ik u danken, dat uwe keuze zich op mij bepaald heeft? Immers neen! want gij hebt niet bedoeld iets ten mijnen gevalle te doen. Ook kom ik hier niet om eenig genoegen of eer voor mij zelven te zoeken. Het belang van het onderwijs in ons Vaderland was uw doel, de toewijding van mijn leven aan datzelfde belang is het mijne. Zal mijne werkzaamheid hier ter plaatse uwe keuze wraken? Ik zou mij schamen, zoo ik hier van mijne goede voornemens ging gewagen. Het komt niet te pas, te beloven wat onze werkkring recht heeft van ons te eischen; te beloven wat niet anders dan in ons verondersteld mag worden. Het eenige wat ik vermag, is een vertrouwend oog te slaan op God, van wien alle kracht afdaalt. — Wanneer die kracht mij niet ontbreekt om van oogenblik tot oogenblik naar het ligchaam gesterkt en naar den geest vaardig gemaakt te worden, dan zal niet de man, dien gij riept, worden toegejuicht — ach! zoo de onderwijzer nog wordt toegejuicht, heeft het onderwijs zijn doel nog niet bereikt: alsdan toch is de waarheid nog niet eenvoudig genoeg, nog niet volkomen zóó medegedeeld, dat zij als boven alle menschenvonden verheven erkend wordt; — maar dan zal de wetenschap en de zedelijkheid hier te meer stille triomfen vieren om jeugdige menschen waarlijk vrij en edel en door hen het Vaderland gelukkig en voorspoedig te maken; en dan ook zal deze uwe keuze billijk door niemand gewraakt worden.

Wanneer ik den blik sla op u, Hooggeleerde Heeren, mijne toekomstige ambtgenooten, dan gevoel ik levendig, hoe veel welwillendheid er van uwe zijde noodig zal zijn om van het standpunt, dat meer ondervinding in dezen werkkring, of hoogere titels, of een gansch verschillend vak van wetenschap u doet innemen, den nieuwen aankomeling met een gunstig

oog te beschouwen. Maar weet gij, waarmede ik mij wapenen wil tegen het gevaar van u onkundig of bevooroordeeld of onbevattelijk voor te komen? Ik wil afstand doen van alle aanspraak om tegenover u iets te gelden. Er is niet één onder u, van wien ik mij niet voorstel oneindig veel te kunnen leeren. Maar wanneer gij in mij een leergierig hoorder van uwe, hetzij leerzame, hetzij opvolgenswaardige woorden hebben zult, dan zult gij toch ook iets in mij gevonden hebben. Hij, die zachtmoedig en belangstellend zijnen vrienden de gelegenheid geeft om hunnen rijkdom uit te storten, hij maakt, dat deze zijne vrienden eerst genot hebben van hunnen rijkdom, en verrijkt hen met het vermogen om hem lief te hebben bovendien. Doch wat spreek ik van mij te *wapenen*, al is het ook met het wapen der bescheidenheid? De ontvangst, die ik reeds van velen uwer ervaren heb, heeft mij in u mannen doen erkennen van eene mate van beschaving, die ook onbescheidenheid zou weten te verdragen. Zoo er evenwel eenige zelfbeheersching ook in mij zal zijn, zal ik mij nimmer aan zulk eene ondeugd schuldig maken. Bestaat die zin in ons, welke, geneigd om de verdiensten van anderen te waarderen, teweeg brengt, dat wij buiten staat zijn om van de gaven, die wij bezitten, ons zelven de eer toe te kennen, dan zal er tusschen de hoogleeraren dezer school onderling en tusschen hen en alle andere geleerden in ons Vaderland eene betrekking bestaan, waarbij zoo wel voor ons levensgeluk als voor het belang der wetenschap uitnemend gezorgd zal wezen. Naijver tusschen het eene geleerde ligchaam en het andere, tusschen verschillende vakken van wetenschap, tusschen mannen van hetzelfde vak van wetenschap onderling kan niet te pas komen. Stelde men slechts prijs op hetgeen voor de wetenschap gewonnen of gedaan wordt, in zoo verre men het zelf vindt of verricht, men zou verraden, dat men bij de beoefening der wetenschap ten minste eenigermate zich zelven beoogde, en eerst hij is de ware man van wetenschap, die zich ook daar, waar hij zelf van dwaling overtuigd wordt, oprecht in de waarheid verheugt. Wie zich met zulk eene stemming van dwaling laat overtuigen, hij zal zeker de minste niet zijn onder degenen, die der wetenschap tot eer en opbouwing verstrekken. Met zulke gevoelens beveel ik mij in uwe vriendschap aan en beloof ik mij van het verkeer met u voor geest en hart de edelste en zoetste vruchten.

En nu, ten laatste, wend ik mij tot u, Jongelingen, die u aan deze Hoogeschool aan de beoefening der wetenschappen wijdt. Alles wat hier op dit oogenblik verricht wordt, de tegenwoordigheid van zoo vele achtbare en geleerde mannen, ons optreden hier ter plaatse, dat alles is om uwentwil. Immers wat beoogen de bemoeijingen van dezen, de lessen van genen? wat anders dan uwe opleiding? Maar ik mag u niet misleiden. Het is ons niet zoo zeer om u te doen, als wel om die belangen, welke wij hopen dat eenmaal door u behartigd zullen worden. Het is ons Vaderland, dat wij door u gediend; het zijn uwe tegenwoordige en uwe toekomstige betrekkingen, het is de maatschappij, die wij door u geeerd en gelukkig gemaakt wenschen te zien; het is het geloof aan de hoogste goederen der menschheid, dat ons in ū belang doet stellen, wetende, dat die goederen tijdig aan uwen geest en hart moeten worden toevertrouwd om niet verloren te gaan..... Om niet verloren te gaan? Meenen wij dan met onze instellingen van onderwijs, van hooger onderwijs bovenal, dat hoogste goed der menschheid voor verachtering en ondergang te kunnen verzekeren? Dat niet. De leus uwer school is een gebed: *Sol Iustitiae illustra nos.* Maar toch het bestaan van hoogescholen is eene getuigenis, dat het geloof aan die edelste bezittingen der menschheid niet is ondergegaan, en zal de waarheid niet verbreid worden door het toedoen onzer prediking, onze prediking kondigt toch de verbreiding der waarheid aan. Evenzoo brengen de hier en daar door de morgenzon verlichte punten wel den dag niet aan; maar zij waarborgen toch zijne komst. Zoo bezielt ons dan het stille vertrouwen, dat in het bestaan ook dezer hoogeschool aan ons Vaderland een waarborg gegeven is van het voortdurend bezit, ja, van de steeds ruimer ontwikkeling van al datgene, waaraan zijne eer en grootheid verbonden is. Waarde Jongelingen! Ik heb u lief, omdat ik mijn Vaderland lief heb. Wat zou het zijn, zoo zich met u zelfzucht en bekrompenheid in de maatschappij verbreidden? Begrijpt dan uwe taak om eenmaal handhavers en vertroosters der menschheid te worden! Indien hier uw gedrag door welvoegelijkheid, naauwgezette plichtsbetrachting en edele manieren jegens iedereen, vooral jegens zwakkeren, gekenmerkt zal geweest zijn, zullen u de plichten, die de maatschappij u in later tijd zal

opleggen, licht vallen: want wie in schijnbaar minder gewichtige plichten uit zuivere liefde voor het edele en goede niet zal zijn te kort geschoten, hoe zal hij later in gebreke blijven zijnen plicht te vervullen, wanneer bij alle andere beweegredenen zich bovendien het gezag der maatschappelijke orde zal laten gevoelen. En dit gezag vrij te dienen ziedaar de voorwaarde uwer eer.

DE HERLEVING

DER

STERREKUNDE

AAN HET

EINDE DER MIDDELEEUWEN.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

DEN 24sten JUNIJ 1859,

UITGESPROKEN

DOOR

Dr. M. HOEK.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN, CURATOREN DEZER HOOGESCHOOL;

WELEDELGESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN;

HOOGGELEERDE HEEREN, RECTOR MAGNIFICUS, EN VERDERE HOOGLEERAREN IN DE VERSCHILLENDE VAKKEN VAN WETENSCHAP, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN;

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, LECTOREN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST EN VAN DEZE STAD, EN DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD;

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST;

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN;

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

GIJ ALLEN VOORTS, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT;

ZEER GEEERDE TOEHOORDERS.

Hij, die de wetenschap alleen in haren tegenwoordigen toestand kent, kent haar slechts ten halve. Naauwkeurig en volledig moge hij het geheel der uitkomsten, die zij verkregen heeft, overzien; eene menigte kleine bijzonderheden, die anderen ontgaan zijn, moge hij weten; zijne kennis is onvolledig. Eene groote zaak ontbreekt hem; het is een overzigt van de geschiedenis der wetenschap, en waar dit ontbreekt is de beoordeeling en waardering van haren tegenwoordigen toestand ten eenemale onmogelijk.

Die de wetenschap beoefent, doch haar verleden niet bestudeerd heeft, is als de man, die weet hoe zijn buurman heet, en wat hij bezit, doch niet van waar hij gekomen is, en hoe zijn vroeger leven is geweest. Van een vertrouwd vriend zou hij u meer weten te zeggen; hij zou u de kleinste bijzonderheden uit diens leven kunnen mededeelen, de wederwaardigheden door hem ondervonden, den voor- en tegenspoed, die hem beurtelings hebben getroffen, de bezwaren door hem het moeijelijkst te boven gekomen.

Zoo is het ook met de wetenschap. Wanneer zij ons eene vertrouwde vriendin zal zijn, moeten wij haar vroeger leven beoefend hebben. Wij moeten weten waar zij ontstaan is, hoe zij zich verbreid heeft, welke lotgevallen haar deel zijn geweest. Wij moeten haar gevolgd hebben in hare ontwikkeling, en gezien, welke oorzaken deze nu eens belemmerden, dan weder bevorderden. Wij moeten de vraagstukken kennen, wier oplossing haar het moeijelijkst viel en het langst heeft bezig gehouden. Eerst dan zijn wij in staat haar te beoordeelen en te waarderen.

Is zulk eene kennis der geschiedenis een vereischte in iedere wetenschap, in groote mate is zij het in de sterrekunde.

Ouder dan alle andere natuurwetenschappen, heeft de sterrekunde zelfstandig aangevangen de natuurkundige waarheden te ontsluijeren, en zij levert één volledig overzigt van de pogingen, die tot dat doel hebben geleid. Tot een hoogen trap van volkomenheid opgevoerd, beschikt zij over een geheel van hulpmiddelen en methoden, waarvan de andere wetenschappen, die op waarneming berusten, zich reeds veel met vrucht hebben toegeëigend, waaraan zij nog veel kunnen ontleenen.

Doch er is meer, dat hare geschiedenis, aanlokkend voor den sterrekundige, belangrijk maakt voor iederen beschaafden mensch. Het zijn de wisselvalligheden in haar leven, de karaktertrekken die haar bestaan onder verschillende volken en in verschillende eeuwen kenmerken. Lange tijden van verwaarloozing heeft zij gekend, doch in andere tijdvakken heeft zij uitsluitend de wetenschappelijke bemoeijingen beheerscht. Een lange reeks van wankelingen vertraagde haren tred langs den weg der waarheid, maar na menigvuldigen stilstand of teruggang volgde soms plotseling vooruitgang. Lang heeft hare beoefening zaâmgegaan met de grofste dwalingen; in naauw verband heeft zij gestaan met het bijgeloof, de zwaarste ziekte van het

menschdom, die, nooit geheel uitgeroeid, ook thans nog, telkens onder andere vormen, weder uitbreekt; maar daarentegen heeft zij ook groote overwinningen, schitterende uitkomsten aan te wijzen, en is haar veld uitgebreid, haar taak schoon, haar einddoel grootsch en waardig.

Ziedaar wat mij genoopt heeft mijn onderwerp te ontleenen aan de geschiedenis der sterrekunde.

Ik wenschte u een tijdvak uit haar leven te schetsen, al kan die schets maar uit eenige ruwe trekken bestaan. Ik heb daartoe een tijdvak gekozen, dat misschien te weinig gekend, te weinig gewaardeerd wordt; een tijdvak, waarin de sterrekunde plotseling uit eene eeuwenlange vergetelheid te voorschijn trad, waarin zij snel zich ontwikkelde en krachtigen invloed uitoefende op het streven en den vooruitgang der maatschappij, waarin de grondslagen werden voorbereid voor haren tegenwoordigen toestand. Vergun mij daarom tot u te spreken over *de herleving der sterrekunde aan het einde der middeleeuwen.* Het onderwerp omvat hare geschiedenis van het midden der vijftiende tot het midden der zestiende eeuw.

De sterrekundige wetenschap is door de Grieken geschapen; op Rhodus werden hare eerste grondslagen gelegd.

Mij dunkt, ik hoor reeds bezwaren inbrengen tegen die stelling. Ik hoor de namen noemen van zoovele oude volken, van de Indiërs en de Chinezen, van de Chaldeën en de Egyptenaren. Ik hoor beweren, dat de beide laatsten den Grieken hunne sterrekundige kennis hebben overgeleverd, en dat deze slechts hebben opgebouwd, wat gene hadden aangevangen. Ik zal trachten mijne meening meer bepaald te ontwikkelen.

In de velden van Azië werd eene aanschouwing van den hemel geboren, weinig jonger, misschien even oud als de mensch, en wier sporen men kan volgen tot in de eerste vestiging der maatschappij. Doch meer dan eene aanschouwing van de verschijnselen des hemels was het niet. De standen der zon regelden de werkzaamheden van den landbouw, en de feesten die ze vergezelden; zoo verkondigde Sihor of Sirius, de ster van den Nijl, den ouden Egyptenaren de aanstaande overstrooming; zoo dienden Canopus en Fomalhaut hun tot hetzelfde doel; zoo wijzen ons nog de namen van twee merkwaardige sterregroepen, de Hyaden en Pleiaden (de

regensterren en schippersterren) op dergelijke diensten bij de oudere Grieken. Eene onvolmaakte tijdrekening, een ruwe kalender waren gevestigd op den schijnbaren loop van zon en maan, omdat het meten van den tijd beweging vereischt, en eene gelijkmatige beweging door de natuurverschijnselen op aarde niet wordt aangeboden. Fabelachtige verhalen van hunnen ouderdom en dien hunner waarnemingen waren bij alle volken in omloop, doch geen van die allen heeft men kunnen toetsen, omdat de tijdrekening te onzeker, de opgave te ruw, de eenheid soms geheel onbekend was. Alles, wat eene zorgvuldige studie tot nog toe bij de oude Oostersche volken heeft doen vinden, bestond in oppervlakkige kennis der verschijnselen, meest berustende bij de priesters, die het bijgeloof bevorderden en er hun voordeel meê deden. Men trof er geen spoor eener verklaring aan, wel gissingen, zoo dwaas dat zij ons medelijden opwekken, ook een enkele maal een gelukkig denkbeeld, doch dat, niet door waarnemingen gesteund, spoedig weder verdrongen was.

Ziet de Chaldeën! Veel heeft men gesproken van de verduisteringen die zij hebben opgeteekend. Wilt gij weten wat hunne verklaring van die verschijnselen was? De zon en maan, zeiden zij, keeren ons voor korten tijd hare zijde toe, die niet van vuur is; of eene andere verklaring: de opening wordt geheel of gedeeltelijk gesloten, waardoor wij het vuur kunnen zien, dat in een wagen langs den hemel wordt rondgevoerd.

Ziet de Chinezen! Getrouw hebben zij in hunne geschiedboeken vermeld, wat zij aan den hemel zagen gebeuren, omdat zij er de voorspelling in zochten van de lotgevallen van hun rijk. Doch ook daar geen helderder denkbeelden! Een staatscollegie, dat in last had den kalender te regelen, was tevens verpligt aanhoudend zon en maan te bewaken; zoodra eene verduistering aanving, waarschuwden zij den keizer, en het geheele volk trachtte door oorverdoovend geraas den draak te verdrijven, die het geliefde hemellicht wilde verslinden. Talrijke kometen worden in hunne kronieken vermeld, doch altijd onder den naam van bezemsterren; hare dienst toch was den hemel schoon te houden. Eeuwen lang zagen de Mandarijnen hunne verdeeling van den hemel in maanhuizen wijzigen door den invloed der praecessie; het was eene bron van verwarring; doch geen kwam er toe, om de wetten van het verschijnsel na te sporen.

Ziet de Indiërs! Hunne sterrekunde berustte bij de Bramanen, en deze stelden de aarde op een gouden berg, omringd door negen planeten, waaronder zon en maan, en twee onzigtbare draken, de oorzaken der verduisteringen. Zelfs nog in lateren tijd hoorde een Bramaan rustig de bezwaren van een zendeling tegen zijne godsdienst aan, maar hevig werd hij verontwaardigd, toen hij voor het eerst hoorde beweren, dat de maan digter bij de aarde zou zijn dan de zon.

Ziet de Egyptenaren! Weinig weten wij van de sterrekundige kennis hunner geheimzinnige priesters, maar BAILLY, die haar roemde, wist voor zijne ingenomenheid geen beteren grond aan te voeren, dan dat de pyramiden tamelijk naauwkeurig hare zijden naar het noorden en zuiden, naar het oosten en westen keeren. Eerst THALES moest hun leeren hare hoogte te meten door de schaduw. Men heeft hen de leermeesters der Grieken genoemd, doch wat leerden zij aan PLATO en EUDOXUS? Niets dan de lengte van het jaar en de helling der ecliptica, beide tamelijk goed bepaald.

Het zal wel onnoodig zijn meer voorbeelden aan te voeren tot bewijs dat die oude volken niet meer kennis van den hemel bezaten, dan die zij door de aanschouwing alleen, zonder eenige inspanning, konden verkrijgen; dat zij wel een gedeelte der feiten kenden, doch niet hunne verklaring; dat zij sommige grootheden bepaald hadden, doch met mindere naauwkeurigheid dan de tijd, daaraan besteed, zou doen verwachten; in één woord: dat bij hen van eene *sterrekundige wetenschap* geene sprake kan zijn. „Men treft onder hen de overblijfselen eener wetenschap aan," zeide BAILLY, die partijdig voor de oudheid gezind was, en hij vond zijne Atlanten uit, een volk, ouder nog dan de Indiërs, dat die wetenschap zou hebben bezeten, en waarvan de jongere volken de erfgenamen waren geweest. Die droom van BAILLY, met hoeveel onmiskenbaar talent, met hoe voorbeeldeloozen ijver verdedigd, vond een regter in D'ALEMBERT, wiens juist maar scherp vonnis het later onderzoek volkomen bevestigd heeft.

Wanneer ik de woorden herhaal: de sterrekundige wetenschap is door de Grieken geschapen, vertrouw ik dat mijne meening nu duidelijk zal zijn geworden. Dan bedoel ik eene wetenschap, die zich niet bepaalt tot het waarnemen der verschijnselen, maar opklimt tot hunne verklaring; die uit de verklaring nieuwe verschijnselen weet af te leiden en te voorzeggen;

die met oordeel kiest en aanwijst de feiten, wier kennis haar zal moeten ontwikkelen; die, waar de vroegere onvoldoende zijn, nieuwe hulpmiddelen, nieuwe methoden schept, voor hare uitbreiding noodzakelijk [1]).

Zoodanig eene sterrekunde danken wij aan HIPPARCHUS. Wat zij honderd jaren vóór hem bij de Grieken was, zullen weinige regels uit een gedicht van ARATUS u even naauwkeurig doen weten, als eene lange omschrijving het zou vermogen. Na eene optelling der sterrebeelden, na de aanwijzing hunner volgorde, vermeldt de dichter de planeten, en zijn geheele kennis is vervat in de volgende woorden: „Behalve de sterren zijn er „nog andere met eigen beweging; men kan niet zeggen waarheen zij gaan, „want zij zijn dwaalsterren; lang zijn hare omloopstijden, en veel tijd is „er noodig, eer zij aan een zelfde punt van den hemel voor de tweede „maal zaâmkomen; hare wegen zou ik u niet kunnen uitleggen; liever „spreek ik tot u van de vier cirkels des hemels." Het gedicht is eene berijming van de schriften van den bekenden EUDOXUS, en die omstandigheid geeft ons regt om te zeggen, dat, indien zulk eene kennis aan de Chaldeën of Egyptenaren ontleend is, het waarlijk niet pleit voor de leermeesters. Voegen wij er bij, dat vóór HIPPARCHUS geene verbetering plaats greep.

Welk een verschil na hem! Een catalogus van meer dan duizend sterren is zaâmgesteld, en hare plaatsen, bepaald met werktuigen, die hij zelf had moeten uitvinden, zijn naauwkeuriger bekend dan ooit te voren. De twee coördinaten-stelsels, dat van Lengte en Breedte, dat van Regte klimming en Afwijking, staan niet meer op zich zelf, want de bolvormige driehoeksmeting en eene tafel van koorden, die bijna overeenkomt met onze sinustafelen, hebben den overgang mogelijk gemaakt van het eene stelsel tot het andere. De teruggang der nachtevenings-punten is ontdekt,

---

[1]) Hetzelfde denkbeeld vond ik na het uitspreken mijner redevoering vervat in de woorden: „Niet de waarnemingen, maar het verstand maakt de sterrekunde; de eerste, op zich „zelf, bevatten geen atoom van haar, maar zij zijn de bouwstoffen, waaruit het verstand „de sterrekunde opbouwen *kan*." Het zijn woorden van den grooten BESSEL, in eene redevoering, waarin ook hij het eerste tijdvak der astronomie laat aanvangen met de school van Alexandrië.

al kan het bedrag bij het gemis van vroegere waarnemingen niet juist worden bepaald. In één woord, de grondslag waarop het geheele gebouw der sterrekunde is opgetrokken en ook bij ons nog rust, is gelegd met al de volledigheid die de nieuw gevonden hulpmiddelen veroorloven.

De aardrijkskunde is ontstaan, en al de vraagstukken, die zij aanbiedt, kunnen worden opgelost. De ligging van punten op aarde wordt, even als de plaatsen der hemelligchamen, uitgedrukt door Lengte en Breedte. Beiden kunnen worden bepaald, en de aanwending eener nieuwe methode, de lengtebepaling door maansverduisteringen, is mogelijk gemaakt door eene naauwkeurige tijdsbepaling, gegrond op den doorgang van sterren door het zuiden. De regtlijnige driehoeksmeting, eene projectie van den bol op platte kaarten, bewijzen onberekenbare diensten.

Doch dit alles betreft nog slechts de hulpmiddelen; de wetenschap zelve heeft reeds belangrijke uitkomsten aan te wijzen. Al de voorgangers van HIPPARCHUS waren wijsgeeren geweest, die gissingen ten beste gaven, waarvoor zij vergaten den eenigen zekeren bewijsgrond aan te voeren, dezen, dat hunne stellingen in staat waren de verschijnselen te verklaren. Doch men heeft dien weg verlaten, en een anderen ingeslagen, die vroeg of laat tot verklaring leiden moest, men heeft voor het eerst eene theorie trachten te ontwerpen, die op de waarnemingen aansloot. Het stelsel der excentriquen en epicykels, van cirkels, buiten wier middenpunt de aarde stond en op wier omtrek de planeten in kleinere kringen zich bewogen, is door HIPPARCHUS aangegeven. De beweging der zon is naar dat stelsel bearbeid. De veranderingen in de ligging van de loopbaan der maan, de ongelijkheden in hare beweging, zijn erkend. Sommige dier grootheden heeft hij zelf reeds met groote naauwkeurigheid bepaald; voor de berekening van anderen zijn waarnemingen aanwezig.

Ziedaar eene lange reeks van ontdekkingen en uitvindingen, allen van HIPPARCHUS afkomstig. Zijne geschriften zijn voor ons verloren gegaan, uitgenomen een enkel, dat eene beoordeeling bevat van het gedicht van Aratus. Maar zijne werkzaamheden zijn ons gebleven, omdat zij vermeld worden door PTOLEMAEUS, den eenigen waardigen opvolger, dien hij onder zijne landgenooten had. Drie eeuwen verliepen eer de school van Alexandrië dezen wiskundige voortbragt, wiens uitgebreid werk, de Almagest,

ons de sterrekunde doet kennen in den hoogsten graad van volkomenheid, dien zij bij de Grieken bereikte. Daarin vinden wij de theorie der planeten naar het stelsel van HIPPARCHUS ontwikkeld, de grootheden voor die theorie met verwonderlijke juistheid bepaald, tafelen voor de beweging der hemelligchamen, die in vele punten overeenstemmen met de onze. Wij treffen er telkens den naam van HIPPARCHUS aan, en die eerlijkheid verzoent ons met het karakter van den schrijver, nadat wij gezien hebben hoe hij zich den catalogus van zijn voorganger had toegeëigend, en als wij twijfelen moeten aan de echtheid van de meesten zijner waarnemingen, ofschoon het zeker is dat hij er enkelen gedaan heeft.

Heeft PTOLEMAEUS de eerste plaats, die de middeleeuwen hem toekenden, toen zij hem *Vorst der sterrekunde* noemden, later moeten afstaan aan HIPPARCHUS, veel is er overgebleven, waarop zijn roem is gegrond. Tijd en plaats gedoogen niet, dat ik zijne werkzaamheden en die van zijn voorganger uitvoeriger vermeld. Ik zal uwe aandacht niet vragen voor de zwarigheden, die zij hadden te overwinnen bij de menigvuldige oplossing van vraagstukken uit de hoogere deelen der meetkunst, en dat enkel met de kennis harer eenvoudigste beginselen. Ik zal niet trachten de vernuftige grepen, de talentvolle verbindingen uit een te zetten, waardoor zulke leemten dikwijls onschadelijk werden gemaakt. LA PLACE stond versteld van de ontzaggelijke berekeningen, die de twee groote sterrekundigen der oudheid hebben volbragt. DE LAMBRE, de beste schrijver van de geschiedenis der sterrekunde, noemt HIPPARCHUS een der bewonderenswaardigste mannen der oudheid, en PTOLEMAEUS den eenigen na hem, waaraan de wetenschap verpligting heeft.

En hij had gelijk. Met PTOLEMAEUS had de ontwikkeling der sterrekunde opgehouden in Europa. Een tal van schrijvers zijn hem gevolgd, doch geen die iets wezenlijks bijdroeg tot hare uitbreiding, geen die *hem* voldoende begreep. THEON, de laatste schrijver uit de school van Alexandrië, heeft de verdienste van dit gebrek zijner voorgangers te hebben ingezien, doch ook hij stond niet hooger dan zij allen, en zijne werken geven ons regt hem hetzelfde verwijt te doen, dat hij hun heeft toegevoegd.

Gedurende de middeleeuwen schuilde de sterrekunde bij de Arabieren, Tartaren en Perzen. Alleen de eersten verdienen onze aandacht. Begeerig

hadden zij den Almagest van PTOLEMAEUS ontvangen, met bijgeloovigen eerbied bewaarden zij hem. Onveranderd namen zij al zijne stellingen omtrent de beweging der planeten over; slechts in de berekeningen bragten zij wijzigingen, waaronder eenige van zeer groot belang. Van daar dan ook, toen ALPHONSUS X, koning van Castilië, de bekendste sterrekundigen van allerlei afkomst en geloof, Joden, Arabieren en een enkelen Christen, leerling der Arabieren, bijeenriep, toen hij hun opdroeg sterrekundige tafelen te vervaardigen, dat het stelsel van PTOLEMAEUS aan die tafelen ten grondslag werd gelegd. Zoo had het elf eeuwen stand gehouden in Europa, en nog drie eeuwen zouden voorbijgaan, eer het viel voor dat van COPERNICUS.

Doch eerst moest in Europa de sterrekunde herleven; eerst moest men geleerd hebben wat de Grieken voor haar hadden gedaan; eerst moest men een toestand van ontwikkeling doorleefd hebben, zooals misschien geen ander tijdvak oplevert, voor dat men zelfstandig de wetenschap zou hervormen, en haar bevrijden van de dwalingen, die haar geheel stelsel hadden doordrongen.

De herleving der sterrekunde valt zamen met die der Grieksche letterkunde. Geen land was daarvoor geschikter dan Italië, dat gedurende zoo vele eeuwen met Griekenland verbonden was geweest. Reeds de Romeinen dankten een groot gedeelte hunner kennis aan de Grieken, met wie ook gedurende de middeleeuwen het verkeer nooit geheel had opgehouden. Hunne werken waren in talrijke afschriften in Italië verspreid; men behoefde ze slechts te verzamelen en de beoefening te hervatten.

Het geschiedde met verbazenden ijver in de veertiende, met nog grooteren in de vijftiende eeuw. De meeste pausen, vele vorsten, bijna alle aanzienlijke mannen stelden er eene eer in deze rigting te bevorderen. Zij wedijverden om de Grieken, die uit het Oosten kwamen, door voordeelige voorwaarden aan zich te verbinden, en beurtelings waren de meeste aanzienlijke steden van Italië de zetels waar de Grieksche letterkunde door velen beoefend werd. Zoo zien wij op het einde der veertiende eeuw achtereenvolgens Florence, Milaan, Pavia, Venetië en Rome het onderwijs van den Griek CHRYSOLORAS ontvangen.

Doch geen stad, wier roem algemeener verbreid en beter verdiend was

dan Florence. Daar verzamelden de MEDICI in hunne boekerijen de verstrooide schatten der oudheid; daar stelde NICOLO NICOLI zijnen medeburgers den toegang tot meer dan vierhonderd handschriften open, een schat dien COSMO DE MEDICI na den dood des verzamelaars slechts met groote opofferingen bijeenhield; daar was het vereenigingspunt van de meest voortreffelijke mannen, die Italië had voortgebragt, omdat allen er ondersteuning vonden, schilders en beeldhouwers, dichters en wijsgeeren; daar vinden wij kort na het midden der vijftiende eeuw den eersten sterrekundige die weder waarnemingen volbragt in Europa, PAULUS TOSCANELLI.

Dat ik TOSCANELLI het eerst noem, is geheel overeenkomstig met de plaats, die hij onder de sterrekundigen van zijnen tijd bekleedde. Met allen stond hij in betrekking. Gedurende zijn verblijf in Padua was hij de leermeester van den bekenden kardinaal NICOLAS VON CUSA, die hem zijne eerste geschriften ter beoordeeling voorlegde en met wien hij immer in innige vriendschap verbonden bleef. Toen REGIOMONTANUS eene weerlegging schreef van de quadratuur van den cirkel, die dezelfde VON CUSA, de vriend van zijn leermeester PEURBACH had aangegeven, droeg hij haar op aan TOSCANELLI. Zoo zien wij dezen Florentijner aan de spits van die reeks van groote mannen, die de geschriften der oude sterrekundigen verzamelden en beoefenden, hunne stellingen toetsten aan de waarnemingen, en de werkzaamheden voorbereidden van TYCHO DE BRAHE, de ontdekkingen van COPERNICUS en KEPPLER. Het kon wel niet anders of hij moest aller vriend zijn. Een helder geleerde, vrij van de vooroordeelen der sterrewigchelarij, wier dwalingen hij bespotte, leefde hij in het land, dat alle bekende sterrekundigen bezochten, omdat het alleen de bronnen voor hunne studie volledig bezat.

Eerst zien wij den jeugdigen PEURBACH met den grijzen BIANCHINI in Ferrara zaâm arbeiden aan eene uitbreiding der Alphonsische tafelen, waarschijnlijk de aanleiding voor TOSCANELLI om hare onnaauwkeurigheid te ontdekken, en waarnemingen te doen voor hare verbetering. Later vinden wij hem bij VON CUSA, die een anderen weg had ingeslagen dan zijn meester TOSCANELLI, en die zich verdiepte in minder gelukkige wijsgeerige bespiegelingen over de beweging der aarde.

Weinige jaren verloopen — PEURBACH is gestorven, nadat hij schitte-

rende verwachtingen van zich had doen opvatten; maar REGIOMONTANUS, zijn leerling, heeft zijn arbeid opgevat, en hij komt met BESSARION naar Italië, om daar het Grieksch te beoefenen en de vertaling van PTOLEMAEUS te zuiveren van tallooze fouten, die GEORGE VAN TRAPEZUNT had gemaakt. REGIOMONTANUS gaat terug naar Duitschland, en is de roem van Neurenberg, maar de Paus roept hem weder naar Rome om den kalender te regelen.

Na korten tijd betreedt de grootste sterrekundige van dat tijdvak, COPERNICUS, eveneens den bodem van Italië. BIOT heeft ongelijk, als hij beweert, dat de roem van REGIOMONTANUS hem daarheen trok, en dat zij in Rome in innige vrienschap leefden, want COPERNICUS kwam er eerst jaren na den dood van REGIOMONTANUS. Ook TOSCANELLI en BIANCHINI leefden niet meer, maar COPERNICUS werkte met hunne leerlingen en opvolgers, in het land waar de wetenschap herboren was.

Het is merkwaardig te zien, hoe snel zij van daar zich verbreidt naar alle zijden, hoe zij overal een gunstig onthaal vindt. Met geestdrift worden de mannen ontvangen, die haar beoefend hebben in Italië; vooral Duitschland beloont en begunstigt hen. Toen PEURBACH wederkwam uit Rome, bood men hem een hoogleeraarsplaats te Weenen aan. REGIOMONTANUS keerde terug naar Duitschland, en hij woonde te Buda, geëerd en beschermd door Matthias, tot de onlusten in Hongarije hem noopten eene rustige schuilplaats te zoeken. De boekdrukkunst trekt hem naar Neurenberg, dat, door zijne ligging begunstigd, het Florence van het Noorden was geworden, en met open armen wordt hij er ontvangen door die Patriciërs, die hunne vorstelijke rijkdommen veil hebben voor wetenschap en kunst. Eene sterrewacht, eene afzonderlijke drukkerij worden door WALTHER, zijn leerling en vriend, ten zijnen behoeve gesticht. Kostbare instrumenten worden door de beste kunstenaars vervaardigd; WALTHER zelf neemt deel aan de werkzaamheden, en de nieuwe sterrekundige tafels verschijnen, terwijl TOSCANELLI nog waarneemt in den bekenden koepel van BRUNELLESCHI. JOHANN SCHONER heeft zich in de school van REGIOMONTANUS gevormd, en MELANCHTHON hoort zijne lessen. APIANUS en GEMMA FRISIUS zijn de beschermelingen van KAREL V, die hunne werken in Spanje invoert, die zich door APIANUS den loop der planeten laat uitleggen (zelfs

onder het bereik van het vijandelijk geschut), en die, na zijn afstand van den troon, zich bezig houdt met de vervaardiging van uurwerken, de werktuigen door GEMMA FRISIUS voorgeslagen voor de bepaling der lengte op zee.

Overal hetzelfde verschijnsel! De sterrekunde wordt door allen gehuldigd, door allen begunstigd, door vorsten en geestelijkheid, door geleerden en kooplieden.

Wat zijn de oorzaken van die algemeene belangstelling? Bij velen was het liefde voor de wetenschap, doch aan de meesten dwongen de invloed, dien zij uitoefende, en de behoeften, waarin zij moest voorzien, zoo krachtige bescherming af. Beschouwen wij Portugal, waar de scheepvaart met iederen dag toenam, en een naauwen band zullen wij vinden tusschen de zeevaarders van dat land en de sterrekundigen van Duitschland en Italië. Volgen wij de ontwikkeling van de plannen van den grooten COLUMBUS, zoo als zijn zoon FERNANDO die aan zijne brieven ontleend heeft, en wij zullen den naam van TOSCANELLI eene plaats zien innemen naast dien van den Genueschen zeevaarder.

Het was een tijd van moedige ondernemingen. De Italianen waren voorgegaan in het volbrengen van ontdekkingsreizen, de Portugezen hadden dat voorbeeld gevolgd. Aanhoudend werden zeetogten langs de westkust van Afrika volbragt; telkens waagde men zich verder in het Zuiden, en telkens kwamen nieuwe berigten en nieuwe voorwerpen uit de ontdekte landen naar Portugal. De vrees voor de brandende hitte onder den Aequator verdween langzamerhand in Europa, en wij vinden COLUMBUS onder de bestrijders van dat oude vooroordeel, nadat ook hij aan die togten had deelgenomen. Zij wekten bij hem het denkbeeld op, dat men even goed west- als zuidwaarts kon varen, en dan gewis eenig land zou ontmoeten. „Zoo," zegt zijn zoon, „bragt het eene denkbeeld het andere voort, en „had de eene zaak de andere ten gevolge."

Zeelieden, die hij in Lissabon sprak, versterkten COLUMBUS in zijn denkbeeld. Eenigen hadden op zee voorwerpen gevonden, zooals slechts in Indië voorkwamen. Anderen gingen verder, en beweerden, dat zij reeds westelijker landen bezocht hadden, doch hij sloeg geen geloof aan dat verhaal. Om zich zekerheid te verschaffen, raadpleegde hij de sterrekunde,

en deze gaf hem de overtuiging dat hij in het westen Indië zou vinden. Hij nam de schrijvers over Cosmographie, die hij vroeger gelezen had, op nieuw ter hand, en in een werk van den kardinaal D'AILLY vond hij de denkbeelden der ouden, zooals zij zich in de middeleeuwen hadden voortgeplant en ontwikkeld. Hij vond er de stelling der Pythagoreërs omtrent de kogelgestalte der aarde, hare verdediging door ARISTOTELES, en de uiteenloopende meeningen van zeer vele schrijvers, van ARISTOTELES en STRABO, van SENECA en ROGER BACON, over de uitgestrektheid van den Oceaan, die Europa van Azië scheidde. Hij vond er vraagstukken uit de aardrijkskunde en sterrekunde vermengd, want gezamenlijk waren die wetenschappen geschapen door HIPPARCHUS, behandeld door PTOLEMAEUS; gelijktijdig herleefden zij in Europa, en de Cosmographie van dien tijd omvatte ze beiden.

Zoo had COLUMBUS zijn denkbeeld gedeeltelijk door eigen studie ontwikkeld, gedeeltelijk op het gezag van oudere schrijvers gesteund. Daar verneemt hij op eens dat TOSCANELLI, geraadpleegd door den koning van Portugal over de vaart naar Indië, er op aangedrongen had, dat men den weg door het Westen zou zoeken. Verheugd dat een man, wiens geleerdheid beroemd was, wiens invloed hij kende, zijne inzigten deelde, schijft COLUMBUS zonder verwijl aan TOSCANELLI, en zendt hem een kleinen aardkogel, waarop de weg, dien hij wilde gevolgd hebben, was afgeteekend.

De band was geknoopt tusschen den moedigen zeevaarder en den tachtigjarigen geleerde, die voor het eerst kon hopen een lievelingsdenkbeeld verwezenlijkt te zien, dat hem zoovele bemoeijingen, zoovele jaren van studie had gekost. Geen wonder dat een levendig verkeer tusschen hen plaats greep, en vooral TOSCANELLI aan COLUMBUS veel kon mededeelen, wat dezen bij minder gelegenheid tot studie was ontgaan. Hij zond hem een afschrift van zijn brief aan den koning van Portugal, en eene kaart waarop de weg was ontworpen; hij maakte hem bekend met de berigten van MARCO POLO over het Oosten, met hetgeen hij zelf van gezanten had vernomen; hij versterkte hem in de verwachting dat de reis kort zou zijn, omdat ook hij geloofde aan eene uitbreiding van Azië naar het oosten, die den afstand verminderde tot de helft van zijn wezenlijk bedrag; hij gaf eene uitvoerige beschrijving van Cipango of Japan en Cataio, eene provincie van

China, de landen, die COLUMBUS naar zijne meening zou aantreffen; hij voorspelde hem eindelijk, dat hij op zijnen weg eilanden zou vinden, waarvan de kaart enkelen bevatte, en die hem een toevlugtsoord konden zijn in gevaar.

„Ik verheug mij," schrijft hij, „dat gij zoo goed gezind zijt, en dat „de reis niet alleen mogelijk, maar zeker is; gij kunt het niet weten met „dezelfde zekerheid als ik, die de gelegenheid gehad heb beroemde man-„nen te ondervragen, die van daar naar Rome kwamen."

Wie weten wil wat krachtigen invloed die aansporingen van TOSCANELLI op COLUMBUS hadden, hij leze het leven van den Admiraal door zijn zoon, en hij zal er de verklaring in vinden, dat TOSCANELLI de voorname oorzaak was, dat zijn vader met goeden moed den togt ondernam.

Niettemin is die invloed velen geschiedschrijvers ontgaan, door anderen ten onregte toegekend aan MARTINUS BEHAIM, een zeevaarder, die eveneens deel nam aan de togten langs de westkust van Afrika. Uit Neurenberg afkomstig en een leerling van REGIOMONTANUS, was hij in groot aanzien in Portugal, en benoemd tot lid van een mathematisch collegie, dat in last had de hulpmiddelen der scheepvaart te verbeteren. In die betrekking deed hij veel om de onderneming van COLUMBUS voor te bereiden, al had hij daarbij niet op haar het oog gevestigd. Zijne medeleden, twee artsen des konings, stonden in bekwaamheid verre beneden hem, en toen de oplossing van het voorstel om de scheepvaart *door zonnehoogten te leiden* hun werd opgedragen, was hij het, die de kennis der sterrekunde aan die oplossing dienstbaar maakte. Hij verspreidde de ephemeriden van REGIOMONTANUS, en zij werden door DIAZ, COLUMBUS, DE GAMA en VESPUCCI op hunne reizen gebruikt. Hij voerde op de schepen een astrolabium in, waarschijnlijk eene navolging van een werktuig dat zijn meester had uitgevonden, en, om proeven te doen met dat astrolabium, vergezelde hij DIËGO CAM op zijn togt naar het zuidelijk halfrond. Hij vervaardigde tafels van de Afwijking der zon, die strekken moesten om de Breedte aan boord der schepen te doen vinden. Inderdaad, hij grondvestte de nautische wetenschap; hij verbond de sterrekunde der Duitschers met de scheepvaart der Spanjaarden en Portugezen. „Sedert zijne optreding," zegt APELT, „vertoont zich het streven om de scheepvaart op wetenschappelijke

„gronden te vestigen; om, zonder wegwijzer, zich aan de open zee toe te „vertrouwen; om, zonder het gezigt op de kust, zijn plaats op aarde te vinden, en de rigting, die men volgen moet."

Daardoor heeft hij zeker veel toegebragt tot de onderneming van COLUMBUS, den eersten, die zich regtstreeks van de Europesche kusten verwijderde; het vertrouwen vergroot, waarmede die onderneming werd aangevangen en voortgezet; COLUMBUS in staat gesteld zijne rigting te kiezen en steeds haar te volgen, om op zijne togtgenooten niet den indruk te maken, als ware hij onzeker van zijn weg; daardoor eindelijk de verklaring uitgelokt in het dagboek der vierde reis van COLUMBUS: „Er is slechts „ééne onfeilbare scheepsrekening, die der sterrekundigen. Wat zij ople„vert, gelijkt een profetischen blik. De onwetende stuurlieden zouden „zonder hare hulp de landen niet kunnen weder vinden, die door mij zijn „gevonden."

Dat alles was zijn invloed, doch de onmiddellijke aansporing tot den togt ging uit van TOSCANELLI.

De geschiedschrijver HERRERA dwaalt in zijne meening, dat COLUMBUS in zijne denkbeelden over de nabijheid van Azië gesteund werd door zijn vriend BEHAIM. Deze toch kwam naar Portugal zes jaren, nadat COLUMBUS zijne diensten den koning had aangeboden, en nadat zijne latere ambtgenooten, de beide artsen des konings, de plannen van den Italiaan als fabelachtige hersenschimmen hadden verworpen.

Het was niet de eenige teleurstelling die de groote man moest ondervinden; trouweloos werd hij in Portugal behandeld; zijn broeder, door ongelukken vervolgd, werd verhinderd zijne plannen aan het Engelsche hof voor te stellen; hij zelf in Spanje meermalen afgewezen. Alles scheen zaâm te loopen om hem te ontmoedigen, doch met geestkracht bood hij aan alles het hoofd, want hij was overtuigd van de uitvoerbaarheid zijner plannen, die hij tegenover de professoren van Salamanca op kaarten en globen duidelijk maakte, die hij tegen alle aanvallen standvastig verdedigde.

Achttien jaren vol teleurstelling werden eindelijk vergoed, en Spanje verschafte hem de gevraagde ondersteuning. TOSCANELLI had het geluk niet den togt naar het Westen te beleven, maar men waagt weinig met te beweren, dat de standvastigheid van COLUMBUS grootendeels het gevolg

was van den diepen indruk, dien zijne voorstellingen hadden gemaakt. Want tot het einde zijns levens zien wij COLUMBUS vasthouden aan al wat TOSCANELLI gezegd had. Op eene kleine wijziging na, waartoe zijn togtgenooten hem dwongen, volgde hij den weg, door de kaart van TOSCANELLI, die hij waarschijnlijk aan boord had, aangewezen. Als de inboorlingen hem spraken van Cuba, verwarde hij het in zijn dagboek met het Cipango in de brieven van TOSCANELLI. Steeds heeft hij beweerd Indië te hebben gevonden, en op zijn sterfbed ontkende hij het bestaan van uitgebreide landen tusschen Europa en Azië.

De verklaring, die COLUMBUS en zijne togtgenooten bij hunne terugkomst in Europa aflegden, dat zij Azië gevonden hadden op hunnen weg door het Westen, verbreidde zich met snelheid door het geheele werelddeel. Overal sprak men van COLUMBUS. In Portugal ontving hem de koning met de grootste onderscheiding, en „men kwam hem zien," zegt zijn zoon, „als ware hij een wonder." Zijn feestelijke intogt in Barcelona, de eerbewijzen, waarmede hij in Spanje overladen werd, zijn door ooggetuigen uitvoerig beschreven. Aan het Engelsche hof noemde men zijne onderneming meer goddelijk dan menschelijk.

Doch overal volgde spoedig eene andere gedachte die eerste opwelling van bewondering; overal wilde men deelen in de vruchten, die de spoedige vaart naar Indië kon opleveren. Men kon nu zelf, meende men, het goud, de specerijen, de edelgesteenten van daar gaan halen. Men was niet meer afhankelijk van de Italiaansche handelsteden, die vroeger de voortbrengselen van het Oosten door Europa verspreidden. Men kon schatten uitsparen, als die zij er mede hadden verdiend. Zoowel als Spanje rustten Portugal en Engeland kleine vloten uit, die den weg naar Indië zouden zoeken. Behalve dat in Spanje, ondanks het strengste verbod, vele schepen in stilte werden uitgerust, weet men met zekerheid, dat in de eerste zestien jaren na den togt van COLUMBUS vier en twintig ontdekkingstogten werden ondernomen. Allen trachtten zij Azië te bereiken, doch allen stuitten zij op Amerika, en langzamerhand vestigde zich de overtuiging, dat zoowel in het noorden als in het zuiden een groot vasteland aanwezig was. De inboorlingen verklaarden dat in het westen eene groote zee lag, en men begon te begrijpen dat ook deze nog moest wor-

den overgestoken, eer men Japan, het bekende oostelijkste gedeelte van Azië, kon bereiken. Van daar dat de latere ondernemingen grootendeels ten doel hadden eene doorvaart te zoeken tusschen het noordelijk en zuidelijk vasteland. Men vond haar niet. Toen hadden langs de zuidelijke kusten der Nieuwe Wereld gelijke onderzoekingstogten plaats, als reeds, sedert meer dan eene eeuw, langs de westkust van Afrika ondernomen waren.

AMERIGO VESPUCCI, de vertrouwde vriend van COLUMBUS, wien deze zelfs de behartiging van huisselijke aangelegenheden opdroeg, en dien men zoolang ten onregte verdacht en gelaakt heeft, omdat een anders onbekend schrijver *zijnen* naam aan het nieuwe werelddeel gaf, AMERIGO VESPUCCI volgde de kusten van Brazilië, gelijk, vóór hem, DIAZ de westkust van Afrika. Op een zuiderbreedte van 52° keerde hij terug; ware hij slechts weinige dagen in dezelfde rigting voortgegaan, hij zou de zuidelijke doorvaart om Patagonië gevonden hebben twaalf jaren vóór MAGELLAAN. Zeilde VASCO DE GAMA de zuidpunt van Afrika om, MAGELLAAN ontdekte die van Amerika, doch, waar DE GAMA weldra kusten vond, die COVILHAM vóór hem beschreven had, zag MAGELLAAN de groote Stille Zuidzee voor zich, die geen Europeaan vóór hem had bevaren. Moedig stak hij haar over, doch vond den dood op een der eilanden van den Indischen Archipel, dien hij na tallooze bezwaren bereikte.

Ook MAGELLAAN werd bij zijnen togt geleid door het vertrouwen op BEHAIM, op eene van wiens kaarten hij de zuidelijke doorvaart vond aangeteekend, al was zij er slechts bij gissing gesteld. Ook de methode van lengtebepaling, die hij aanwendde, was waarschijnlijk afkomstig van BEHAIM, want had hij haar geleerd van RODRIGO, die beweerde haar van een *demonio familiar* te hebben ontvangen, het is moeilijk in dien *demonio* iemand anders te vinden dan den voormaligen ambtgenoot van RODRIGO in het mathematisch collegie.

Zoo was dan in hetzelfde tijdvak, waarin de sterrekunde herleefde, de weg ter zee naar Indië, zoowel om de zuidspits van Amerika als om die van Afrika, gevonden, want ofschoon men nog in de laatste dagen beweerd heeft, dat VASCO DE GAMA reeds honderde jaren vroeger door anderen was voorgegaan, de kennis hunner ontdekking was verloren en deze

moest op nieuw worden volbragt. De eene helft der aarde, die vroeger geheel onbekend was, wier grootte door sommigen overdreven, door anderen, en daaronder TOSCANELLI en COLUMBUS, veel te klein geschat werd, was nu bezocht geworden. Een nieuw werelddeel, ruim driemalen grooter dan Europa, en waarvan in vroegere eeuwen slechts een klein deel den Noormannen was bekend geweest, was nu in zijne geheele uitgestrektheid ontdekt. Voor een groot gedeelte was men die uitkomsten aan dezelfde mannen verschuldigd, die in de sterrekunde de ontdekkingen van de ware beweging der hemelligchamen, van de wetten van KEPPLER, van den bouw van ons planetenstelsel hebben voorbereid.

Ik zal het niet wagen u den invloed te schetsen, dien de groote ontdekkingen ter zee op den staatkundigen toestand van Europa, op het verval en de opkomst van uitgestrekte landen hebben gehad. In de Nieuwe Wereld bepaalde de vestiging eener enkele kolonie den ontwikkelingstoestand van millioenen menschen voor honderde jaren. Welk een verschil tusschen het noorden en zuiden van Amerika, het eerste onder Engelschen, het laatste onder Spaanschen invloed. Tegenover de welvaart, die het goud, uit Amerika afkomstig, in sommige deelen van Europa verspreidde, staat de ellendige toestand der inboorlingen onder de heerschappij van Spaansche gelukzoekers. De afschuwelijke slavenhandel, door de Portugezen aan de westkust van Afrika gedreven, was reeds door COLUMBUS in Amerika ingevoerd, en het duurde niet lang, of hij vertoonde er zich met al de misbruiken en gruwelen, die hem gewoonlijk vergezellen. Doch ik mag niet nalaten er bij te voegen, dat COLUMBUS zelf die misbruiken in krachtige termen heeft veroordeeld; dat hij handelde overeenkomstig de dwaalbegrippen van zijnen tijd, toen hij meende den heidenen hunne vrijheid te mogen ontnemen, als hij hun daarvoor de Christelijke godsdienst in plaats gaf; dat die handelwijze juist een natuurlijk uitvloeisel was van het sterk opgewekt godsdienstig gevoel (dweeperij ware welligt een beter woord), dat zijn geheele leven kenmerkt; en dat in Spanje de geestelijken zelve onderling oneens waren of de slavenhandel al of niet geoorloofd was.

Doch genoeg hierover; de toestand der nieuwere maatschappij werd toen gevestigd, en de voorstelling dier gebeurtenis behoort tot de taak van den

geschiedvorscher. Er is een ander punt, dat ik wenschte aan te wijzen. Het is de sterke uitbreiding en ontwikkeling, die de gezamenlijke natuurwetenschappen aan de gebeurtenissen van dat tijdvak te danken hebben.

Groote scherpzinnigheid straalt reeds door in de waarnemingen van den Genueschen zeevaarder. Bij de terugkomst van zijne tweede reis waren alle stuurlieden onzeker van de plaats, waar men zich bevond, de levensmiddelen waren uitgeput, en het volk was moedeloos. COLUMBUS stelde hen gerust, en verzekerde, dat men de Azorische eilanden slechts een weinig oostwaarts had. Die verzekering was gegrond op de waarneming dat de kompasnaalden juist naar het noorden wezen, en de afwijkingen snel veranderden tusschen Amerika en Europa. De plaats in het dagboek van COLUMBUS, waarin dit feit wordt vermeld, bewijst met zekerheid dat hij de ontdekker is geweest van den invloed, dien de Lengte op den stand der magneetnaald uitoefent. Hij zocht de verklaring in een ander verschijnsel, dat evenzeer het eerst door hem werd opgemerkt, het verschil in temperatuur bij verschillende Lengten, met andere woorden, de buiging die de Isotherme lijnen ondergaan. Die verklaring was onjuist, maar de waarneming van beide feiten is ons gebleven. COLUMBUS heeft de eerste mededeelingen gedaan over de groote Sargasso-bank, die hij op weg naar Amerika aantrof. Bij hem vinden wij de eerste aanduiding van de rigting der hoofdstroomingen in den Oceaan, van den vorm der Caraïbische eilanden en de geologische oorzaken, die hunne vorming kunnen hebben te weeg gebragt. Zijn dagboek bevat de eerste naauwkeurig bepaalde vulkanische uitbarsting van de piek van Teneriffe. De ontdekking van Amerika leverde eene nieuwe flora, eene nieuwe fauna op; onbekende plantenvormen, onbekende diersoorten traden in eene verrassende menigte te voorschijn. Nieuwe menschenrassen, geheel verschillend van de Europesche, woonden aan gindsche zijde van den Oceaan onder gelijke Breedten. Hunne talen behoorden tot andere taalstammen, en waren geheel nieuw en vreemd. Ernstig en talrijk waren de vragen, die ieder oogenblik op het gebied der natuurwetenschappen oprezen, en de geleerden in Europa waren buiten staat de meesten bevredigend te beantwoorden. Doch juist daarin ligt de ontwikkeling van het tijdvak; met de taak nam de inspanning toe, en, zooals VON HUMBOLDT zegt, "COLUMBUS heeft aan het menschelijk geslacht

„belangrijke diensten bewezen, door op eenmaal tallooze nieuwe zaken ter „overdenking aan te bieden." De verwezenlijking der plannen, die hij met TOSCANELLI ontworpen had, heeft groote winsten aangebragt, onberekenbare gevolgen gehad. Men leerde de aarde in haar geheel kennen — zonder twijfel de eerste voorwaarde voor de volledigheid der natuurwetenschappen, voor de verklaring van een zeer groot aantal verschijnselen.

Ook aan de sterrekunde werden vragen voorgelegd, even zwaar, misschien veel zwaarder, dan die de andere wetenschappen hadden te beantwoorden. Aan haar werden eischen gedaan, van wier spoedige vervulling de welvaart en de vruchten, die de nieuwe ontdekkingen zouden opleveren, in groote mate afhingen. Had zij veel toegebragt tot de onderneming van gevaarvolle zeetogten, zij moest nu de middelen verschaffen, waardoor deze met meerdere zekerheid konden worden volbragt. Want in de plaatsbepaling op zee was men nog weinig gevorderd. Als COLUMBUS de sterrekunde de eenige zekere leidsvrouw van den zeevaarder noemt, dan doet hij het, omdat zij hem tot ruwe benaderingen in staat stelde, waartoe men vroeger geen enkel hulpmiddel bezat. Als VESPUCCI aan een der MEDICI met ophef mededeelt, dat de stuurlieden verklaard hadden niets te weten in vergelijking met hem, den cosmograaph en astronoom, die de schepen vergezelde, dan behoeven wij slechts uit het dagboek zijner voorgaande reis, eene zorgvuldige Lengtebepaling aan te halen, die minstens 20° onjuist was.

Voldoende zekerheid kon de sterrekunde den zeevaarder niet verschaffen, zoolang het haar niet gelukt was de ware beweging der hemelligchamen uit te vorschen, en met zekerheid hunne plaatsen te voorzeggen; zoolang zij zelve de hulpmiddelen voor naauwkeurige waarnemingen ontbeerde; zoolang zij den stuurman geene werktuigen kon verschaffen, die zijne metingen naauwkeuriger, geene ephemeriden, die zijne berekeningen juister maakten; zoolang zij der aardrijkskunde niet geleerd had met juistheid de ligging van plaatsen op aarde te bepalen. Aan al die behoeften moest worden voldaan, en daartoe waren tallooze uitvindingen en ontdekkingen, was eene onafzienbare reeks van werkzaamheden noodig. Zoo uitgebreide taak werd den beoefenaars der sterrekunde opgelegd, zulke verpligtingen moesten hen tot de grootste krachtsinspanning nopen.

Ziedaar wat velen dreef tot bescherming dier wetenschap. Het is een gedeelte van het antwoord op de vraag: wat waren de oorzaken van die zoo algemeene belangstelling?

Doch er waren nog andere oorzaken, die ik niet met stilzwijgen mag voorbijgaan, al zal ik, om geen misbruik te maken van uw geduld, slechts kort ze vermelden.

Ook de hooge geestelijkheid ondersteunde de beoefenaars der sterrekunde, en zij deed het, omdat zij hunne hulp behoefde voor de regeling der Christelijke feesten. Wij hebben gezien dat REGIOMONTANUS door SIXTUS IV naar Rome werd geroepen, het was de uiting van die behoefte.

Om haar goed te begrijpen, moeten wij terugzien op de kerkvergadering van Nicea. Daar was een regel aangenomen voor de viering van het Paaschfeest, waaraan die van andere feesten zich knoopte. Men had bepaald dat Paschen immer zou vallen op den eersten zondag na de eerste volle maan in de lente, en men had die berekening geregeld naar de periode van 19 jaren, na welke de gestalten der maan op denzelfden datum wederkeeren. Streng had men zich aan dien regel gehouden, doch meer en meer kwam men in strijd met de verschijnselen des hemels. Want aan de ééne zijde had die periode van 19 jaren niet de naauwkeurigheid, welke men haar toeschreef, en gaf zij in driehonderd jaren een fout van één dag in de berekening van de gestalten der maan; aan de andere zijde hield men steeds vast aan de Juliaansche tijdrekening, die ook weder iedere vierhonderd jaren den aanvang der lengte één dag verschoof.

Gedurende een tiental eeuwen hadden de onnaauwkeurigheden zich opgehoopt, en de bezwaren aan het besluit van Nicea verbonden, de verwarring, die het veroorzaakte, werden door de geestelijkheid maar al te zeer gevoeld.

Dikwijls was het onderwerp ter sprake gekomen. Op het concilie van Constanz had PIERRE D'AILLY, de kardinaal en cosmograaph, wiens werken wij in de handen van COLUMBUS vonden, voorgesteld de Juliaansche tijdrekening te hervormen. Ook de kardinaal VON CUSA schreef over dat onderwerp, dat reeds vroeger door ROGER BACON was opgevat. Toen REGIOMONTANUS te Venetië wachtte op zijn beschermer BESSARION, schreef hij

eene soort van kalender, en voegde er eene tafel der dagen aan toe, waarop het Paaschfeest de eerstvolgende dertig jaren zou worden gevierd.

Waarschijnlijk was dit, nevens zijne bekende geleerdheid, voor SIXTUS de drijfveer om hem naar Rome te roepen. Een bisdom zou zijne diensten beloonen, doch zijn spoedige dood verhinderde zijne werkzaamheden, en verijdelde de plannen van den Paus.

Eerst eene eeuw later gelukte het GREGORIUS XIII de zoo gewenschte hervorming in te voeren met behulp van den Calabriër LILIO. Eerst toen werd de geestelijkheid bevrijd van de aanhoudende spotternijen der Joden, die de wanorde in de viering van het Paaschfeest tot doelwit hadden, en die niet alleen haar, maar ook REGIOMONTANUS, diep hadden gegriefd.

Geen wonder dus, dat zij de herleving der sterrekunde bevorderde, later in de armen dier wetenschap zich wierp. Doch nadat de diensten geleverd waren, die zij begeerde; nadat de wetenschap het eigendom was geworden van Duitschland, en ook in haar de geest van hervorming doordrong, die allerwege in dat land godsdienst en staatkunde beroerde, veranderde de houding der geestelijkheid weldra. Toen kwam er aan die goede verstandhouding een einde, en werd de bijbel de toetssteen, waarmede de uitkomsten der sterrekunde moesten beproefd worden, en de strafwet, die hare ketterijen veroordeelde.

Reeds COPERNICUS, hoewel zelf een geestelijke, gevoelde dat bezwaar bij de verkondiging zijner onderzoekingen. Hij droeg zijn werk op aan den Paus, en die opdragt was krachtig en waardig. „Uw gezag," schrijft hij, „zal mij ten schild zijn tegen de boozen. Ik ben zeker dat de geleerden „mijne uitkomsten toejuichen. Indien ligtzinnigen of onwetenden misbruik „maken van woorden uit de Schrift, wier zin zij verdraaijen, veracht ik „hunne aanvallen. De wiskundige waarheden kunnen slechts beoordeeld „worden door wiskundigen." Hij stierf met den eersten afdruk van zijn werk in de hand; misschien liet men het daarom straffeloos voorbijgaan; doch nog geene eeuw was verloopen of de Heilige Congregatie verklaarde, dat COPERNICUS zich vermeten had, niet alleen te stellen, maar als waar te verkondigen, denkbeelden in strijd met den bijbel en de eenige ware verklaring, die een Christen mogt aannemen.

Twaalf jaren later had GALILEÏ den moed dezelfde stellingen te verdedigen, en door strenge bedreigingen dwong de geestelijkheid den zeventigjarigen geleerde zijne overtuiging af te zweren. Zijn werk werd verboden, zoo als vroeger dat van FOSCARINI, toen men de schriften van COPERNICUS verminkte.

Zoo veranderen de tijden; wij beklagen de slagtoffers, maar het is ons bijna moeijelijk een glimlach te onderdrukken bij handelingen, zoo kleingeestig en hatelijk, en toch zoo onvermogend. Doch het zij genoeg! Het was niet de eerste maal, en evenmin de laatste, dat de geestelijkheid *te vergeefs* poogde de verspreiding van heldere denkbeelden te stremmen, den vooruitgang der maatschappij te beletten.

Nog ééne oorzaak blijft mij te vermelden over, maar ook daarin zal ik kort zijn, want zij vertoont ons het tijdvak van eene ongunstige zijde. Het is de zucht voor sterrewigchelarij.

Had hetgeen de oudheid sterrekunde noemde voornamelijk in bijgeloof bestaan, bij de Grieken maakte de sterrewigchelarij slechts een deel uit van de wetenschap. PTOLEMAEUS wijdde aan haar eenige hoofdstukken in zijn werk de Almagest. Zij ging met dat werk over tot de Arabieren, en herleefde met de sterrekunde der Grieken in Europa. Enkele uitzonderingen mogen wij vinden; PETRARCA moge de verklaarde vijand geweest zijn van sterrewichelarij en alchemie beiden; TOSCANELLI moge aanspraak maken op onze achting, omdat hij de dwalingen van zijne tijdgenooten bespotte; algemeen zien wij die dwalingen huldigen, zelfs door de bekendste sterrekundigen van dat tijdvak.

REGIOMONTANUS was haar partijganger, en verklaarde zich te Bologna, dat sinds langen tijd zijne vast aangestelde astrologen gehad had, openlijk ten haren voordeele. In zijne Ephemeriden zocht hij de standen der maan, die het voordeeligst zijn voor heelkundige operatiën. Intusschen hij erkende, dat er veel willekeur en onzekerheid in heerschte, en het verwondert ons niet, dat hij, ofschoon te vergeefs, trachtte haar aan wetenschappelijke regels te binden.

JOHANN SCHONER, een der hoofden van de school van wiskundigen, die zich in Neurenberg naar REGIOMONTANUS gevormd hadden, deelde zijne inzigten. Hij ging zelfs zoo ver van een zondvloed te voorspellen in Fe-

bruarij 1524, omdat dan drie planeten bijeen zouden staan in het sterrebeeld de Visschen; doch, helaas, het weder was zoo droog als ooit te voren.

Melanchthon, die zijne lesssen gehoord had, was evenmin vrij van die dwaling. Men herinnere zich zijn angst voor de komeet van karel V, en de voorspelling dat deze vooral den Heer der Nederlanden bedreigde.

Doch ik zal u geene meerdere voorbeelden noemen, al valt het gemakkelijk er nog velen te vinden in een tijd, waarin de woorden astronoom en astroloog van gelijke beteekenis waren. Wallenstein, even geloovig aan zijne astrologen zeno en keppler, als vier eeuwen vroeger frederik II aan theodorus en michel scott; karel V, die niet hooren wilde naar de aanhaling: „vreest niet voor de teekenen des hemels;" bijna alle bekende mannen uit die eeuwen leveren ze overvloedig.

Het was eene algemeene ziekte, die slechts door één geneesmiddel kon verholpen worden, door de kennis van de krachten, die de verschijnselen des hemels te voorschijn roepen. Zoolang het bewijs niet geleverd was, dat die verschijnselen geene uitvloeisels zijn van willekeur, kon het niets helpen of men de sterrewigchelarij bestreed; dat bewijs moest den grond, waarop zij stond, ondermijnen, en van zelf zou zij in een storten.

Ik heb de taak vervuld, Mijne Heeren, die ik mij had opgelegd, u het tijdvak te schetsen, waarin de sterrekunde herleefde. Weinig heb ik u bezig gehouden met de werken, die de sterrekundigen aan het licht bragten; ik heb getracht u den invloed aan te wijzen, dien de wetenschap gehad heeft op de groote ontdekkingen ter zee, en de verpligtingen, die daaruit voor haar voortvloeiden; u de oorzaken te noemen van het aanzien dat hare beoefenaars genoten. Dat ik op die wijze het onderwerp heb zoeken te behandelen, was, omdat ik geen misbruik wilde maken van uwe aandacht, omdat het een dor onderwerp voor u zou geweest zijn, dat tijdvak uitvoerig te doorloopen, zoo als het zich kenmerkt door studie van de geschriften der oudheid, maar terwijl de wetenschap weinig vooruitgang opleverde, weinig nieuwe denkbeelden aanwon. De eenige, die haar eene belangrijke, eene uiterst belangrijke schrede voorwaarts bragt aan het einde van het tijdvak, was copernicus; doch het zal wel niet noodig zijn dat ik zijne werken voor u ontleed, want u allen is het be-

kend, hoe hij de aarde rangschikte onder de planeten, en der zon de plaats gaf, die haar toekwam in het stelsel.

Edel Groot Achtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool! Door uwe bemiddeling is eene gewigtige taak mij opgelegd, eene loopbaan mij geopend, waarin ik mijne krachten zal wijden aan de beoefening der wetenschap, die mij dierbaar is. Ik gevoel hoe groot vertrouwen gij in mij hebt gesteld, en die verklaring sluit ook deze in zich, dat ik gevoel immer te moeten trachten aan dat vertrouwen te beantwoorden, en de eervolle onderscheiding, die mij te beurt viel, waardig te zijn.

Het is de gewoonte, dat de spreker, bij eene plegtigheid als deze, u de belangen aanbeveelt van de wetenschap, die hij beoefent. Doch ik behoef zulks niet, ik heb eene andere pligt jegens u te vervullen, u dank te zeggen voor de belangstelling, die gij der sterrekunde reeds betoond hebt. In het laatste verslag omtrent den staat van deze Hoogeschool hebt gij een bewijs daarvan gegeven, zoo groot, zoo welsprekend, als met mogelijkheid verlangd kan worden. De woorden in dat verslag, waarbij gij eene vermeerdering der sterrekundige werktuigen, de aanschaffing van een belangrijk hulpmiddel noodzakelijk acht, zoodra de open plaats vervuld zou zijn, getuigen van uwe belangstelling. Met vreugde heb ik die woorden gelezen, ontvangt de verzekering der dankbaarheid, waarmede ik in de laatste dagen ze dikwijls herdacht.

Hoog Edel Gestrenge Heer, Voorzitter van het Collegie van Curatoren, Ridder VAN RAPPARD, vergun mij nog een enkel woord tot u te spreken. Toen ik voor eenige jaren, als afgevaardigde mijner Leydsche Akademiebroeders, de vergaderzaal betrad van de centrale commissie voor de oprigting eener nieuwe sterrewacht te Leyden, toen had ik de eer u daar te ontmoeten. Doch is het doel bereikt geworden dat die commissie zich voorstelde, verrijst de nieuwe sterrewacht reeds te Leyden, het is voornamelijk daardoor geschied, dat gij, als bestuurder van den staat, de noodige gelden voor hare stichting verschaft hebt.

Al verlaat ik Leyden voor deze Hoogeschool, toch kan ik niet nalaten u dank te zeggen voor wat gij gedaan hebt voor de beoefening aldaar, van de wetenschap, die ik hier zal behartigen; u dank te zeggen voor de nieuwe hulpmiddelen, die uwen vriend, mijnen leermeester, zullen toekomen, die in geene betere handen konden worden gesteld, en die de oudere zullen vervangen, wier onvolkomenheid mij door eigen ondervinding bekend is.

Onder gelukkige omstandigheden word ik verbonden aan deze Hoogeschool, maar eene der gelukkigste acht ik, dat gij, een vriend der sterrekunde, aan haar hoofd zijt geplaatst.

Hooggeleerde Heeren, zeer geachte Ambtgenooten! Groote verliezen hebt gij geleden, verscheidene plaatsen zijn opengevallen in den kring, die u vriendschappelijk verbond. Op de dagen van eergisteren en gisteren, toen twee van die plaatsen vervuld werden, bij eene gelegenheid als deze, moet de gedachte aan die verliezen wel zwaar drukken op uw hart; moet de herinnering wel bij u oprijzen aan mannen, die u ontvielen. Doch gelukkig acht ik mij, dat hij, wiens arbeid ik zal voortzetten, dat mijn voorganger, die uw vriend en de mijne was, niet uit uw midden is weggerukt door ontijdigen dood; dat hij slechts van hier is gegaan om in een anderen werkkring de wetenschap te beoefenen; dat eene krachtige gezondheid hem in staat stelt in onze schoone koloniën het moederland de diensten te bewijzen, die het zoo noode kan ontberen.

Tot u, die ik voor de eerste maal van hier openlijk begroet als mijne Ambtgenooten, kom ik met de bede op de lippen, dat gij mij wilt opnemen in uwen kring met dezelfde welwillendheid, die mijn voorganger met aangename herinneringen van hier deed gaan, die hem nog telkens met vreugde zijn verblijf aan deze Hoogeschool doet herdenken. U, mijne Ambtgenooten in engeren zin, leden van de faculteit der wis- en natuurkunde, heb ik van harte dank te zeggen voor de blijken van voorkomendheid, die gij mij reeds betoond hebt. Met vreugde aanvaard ik mijne betrekking, omdat mijne eerste ontmoeting met u de overtuiging bij mij gevestigd heeft, dat een gelukkige werkkring mij wachtte, dat uwe onder-

steuning mij verzekerd was bij het gezamenlijk streven naar één zelfde doel, de verbreiding dier schoone wetenschappen, die het sieraad zijn onzer maatschappij, de wetenschappen der natuur.

Geliefde Vader! Wat vooral dezen dag tot een vreugdedag voor mij maakt, is uwe aanwezendheid te dezer plaatse. Ik weet hoe naauwgezette pligtsbetrachting u bond aan mijne vaderstad; ik weet hoe vele bezwaren, groote beletselen uwe komst dreigden te verhinderen, en ik waardeer haar daarom te meer. Uwe tegenwoordigheid is mij een nieuw blijk uwer liefde, gevoegd bij tallooze vroegere, die ik van u ontving. Mijn geheel leven rijst op voor mijne herinnering, en het bevat geen dag, waarop ik niet uwe zorg ondervond; geen dag, waarop niet bewijzen uwer liefde mij troffen; geen dag, waarop niet uw voorbeeld en raad mij tot opwekking en steun konden zijn, waarop ik niet trotsch was uw zoon te wezen.

Heb dank voor die liefde, dank voor dat voorbeeld, dank voor uwe komst bij deze plegtigheid. De woorden ontbreken mij, ik kan er geene vinden, die uitdrukken, wat ik u heden zou wenschen te betuigen. Doch uw hart zal mij verstaan, het zal gevoelen, wat ik onvermogend ben te zeggen, het zal de wenschen begrijpen, die oprijzen in mijn boezem; wenschen, waarin uw geluk zich paart aan dat mijner moeder, aan dat van den huisselijken kring, aan het welzijn onzer natuurgenooten; wenschen, met wier vervulling mijn eigen heil zoo naauw is verbonden.

WelEdele Heeren, Studenten aan deze Hoogeschool! Het is mijne taak geworden u voor te gaan in de beoefening eener wetenschap, waaraan ik het grootste deel van mijn academieleven, waaraan ik de jaren na dien tijd heb gewijd. Het is mijn pligt geworden uwe studiën te leiden, de moeijelijkheden, die gij ontmoet, te verwijderen, u de meest effen en veilige paden te wijzen, langs welke gij het gebied der wetenschap kunt betreden en doorloopen.

Wanneer ik u de wetenschap wilde aanbevelen, wier behartiging mij is toevertrouwd, zou ik u kunnen wijzen op de belangrijkheid harer onder-

zoekingen, op den rijkdom en de grootheid harer uitkomsten, op de diensten, die zij haren zusters bewezen heeft, op de eischen, die het vaderland haren beoefenaars stelt. Doch niets van dat alles! Ik vertrouw dat gij van de overtuiging harer waarde doordrongen zijt. Ik kom tot u om u een vriendenhand te reiken, die u leiden wil op een dikwijls oneffen pad, die ten allen tijde gereed zal zijn voor u te doen, wat zij vermag. Ik bid u, vat die hand met evenveel vertrouwen, als waarmede zij u wordt aangeboden, en gezamenlijk zullen wij arbeiden, gezamenlijk het onze toebrengen tot den bloei en den roem dezer Hoogeschool.

IK HEB GEZEGD.

INWIJDINGSREDE

OVER HET

TEGENWOORDIG STANDPUNT DER PLANTENKUNDE,

EN

HAAR VERBAND MET ANDERE WETENSCHAPPEN,

UITGESPROKEN

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE WIS- EN NATUURKUNDIGE FACULTEIT DER HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

DEN 28sten SEPTEMBER 1859,

DOOR

F. A. W. MIQUEL.

30*

EDEL GROOT ACHTBARE HEEREN, CURATOREN DEZER HOOGESCHOOL!

EDEL ACHTBARE HEER SECRETARIS!

EDEL GROOT ACHTBARE EN EDEL ACHTBARE HEEREN, BESTUURDERS VAN DIT GEWEST EN DEZE STAD!

HOOGGELEERDE EN ZEER GELEERDE HEEREN, HOOGLEERAREN EN LECTOREN DER HOOGESCHOOL!

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAARS DER GODSDIENST!

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, MEESTERS EN DOCTOREN DER WETENSCHAPPEN!

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL!

GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT!

ZEER GEËERDE HOORDERS.

De geschiedenis der natuurwetenschap is als een spiegel, waarin wij de ontwikkeling der menschheid door de natuur aanschouwen. Zij vervult ons met bewondering, zij leert ons de stem kennen, waarmede de stoffelijke wereld tot den mensch spreekt, zijne vermogens opwekt en ontwikkelt. De geslachten der menschen worden medegevoerd in den stroom des tijds, maar het voortbrengsel van den geest vergaat niet, en wordt, als een telkens vernieuwde kiem tot hooger ontwikkeling, door het voorgeslacht aan het nageslacht overgegeven. — Zoo leeft door de geschiedenis der menschheid eene kracht tot innige vereeniging, en het menschelijk geslacht bouwt onophoudelijk voort aan de kennis der schepping. — Hoe stond de mensch in zijnen kinderlijken toestand, hoe staat hij thans tegenover de natuur? — Eerst het gevoel van afhankelijkheid, van eerbied, van schrik

zelfs, voor hare groote verschijnsels; spelingen der ongeregelde verbeelding, onbestemde magische indrukken; — dan het opmerken, het waarnemen van oorzaken en gevolgen; — dan de kennis van bijzondere natuurwetten; — daarna het erkennen van eenen algemeenen zamenhang, van eene hoogere orde; — eindelijk het opklimmen tot de voorstelling van één bron van allen oorsprong. — Daar naast het bewustzijn van eigen zwakheid en beperktheid van het kenvermogen, maar tevens de overtuiging, dat de ontwikkeling des geestes, evenredig aan de inspanning, den weg baant tot steeds dieper inzigt. De dorst naar kennis is opgewekt, maar wordt nimmer gestild. Hoe meer de grenzen der kennis zich uitbreiden, wordt het onbekende gebied, dat daar achter ligt, grooter. Tijd en ruimte verliezen hunne grenzen. De geschiedenis der menschheid, ja het bestaan der aarde wordt een oogwenk in de eeuwigheid, ons planetenstelsel een stipje in den sterrenhemel, en het oog des geestes aanschouwt slechts een nietig afschijnsel van het Heelal!

Is het wel vreemd, M. H., dat de natuurwetenschap ons met geestdrift en eerbied voor haar vervult? Mogen wij ons tijdvak niet bevoorregt noemen, waar die kennis met toenemende snelheid vooruitstreeft en steeds schooner vruchten voortbrengt? — Maar is de ontwikkeling der menschheid alléén van de natuurstudie afhankelijk, is dé stem der stoffelijke wereld alléén in staat al de vermogens des geestes harmonisch te vormen, en wordt daarmede aan al de behoeften van ons gemoed voldaan? — Wij weten het allen, M. H., dat dit niet alzoo is. Niets toch is duidelijker dan dat de verrigtingen van het geestelijk leven, hoezeer door de indrukken der natuur opgewekt en gevoed, niet binnen de grenzen van het natuurkundig onderzoek liggen; dat zij niet omvat worden in de theorie der stoffelijke beweging, gemeten naar tijd en ruimte. Het geestelijke en onvergankelijke heeft *zijne* wetten, *zijne* wetenschap. Er blijven bronnen van kennis en ontwikkeling buiten de natuurwetenschap, er blijven vragen, die alléén op het theologisch en philosophisch gebied hare oplossing vinden.

Heeft de natuurwetenschap alzoo hare grenzen tegenover andere en verschillende vormen van kennis, ook haar eigen gebied is verdeeld door inwendige verscheidenheid. De veelzijdigheid der natuur en de beperktheid

onzer vermogens vereischen menigvuldige splitsing. — Maar zullen al die afdeelingen van kennis aan hare bestemming tot ontwikkeling der menschheid voldoen, dan behooren zij allen trouw en eerlijk verbonden te zijn. Die band der wetenschappen, van ouds reeds geprezen uit de noodzakelijkheid des wederkeerigen bijstands, verkrijgt eene hoogere beteekenis door dit gemeenschappelijk doel. Hoe meer de menschheid zich daarvan bewust wordt, zoo veel schooner vruchten zal zij oogsten. Verliezen wij daarom die vruchtbare gemeenschap nimmer uit het oog, terwijl wij telkens tot den beperkten kring onzer eigen werkzaamheid worden afgetrokken! — In dubbele mate rust die pligt op hem, die geroepen wordt eene bepaalde afdeeling van wetenschap voor te staan en haar door onderwijs te verspreiden. — Luide roept mij dat ook het karakter der Instelling toe, waaraan ik heden verbonden word. — Het zal U daarom, geëerde Hoorders! niet bevreemden, dat ik ook in dien zin mijnen werkkring heb overwogen. De wetenschap, waarvoor ik geleefd heb en verder leven zal, is slechts een klein deel van de groote wetenschap der natuur, en met hare talrijke afdeelingen innig verbonden; maar ook buiten die grenzen heeft zij talrijke raakpunten met vele andere takken van kennis. Wilt mij daarom, M. H., vergunnen wat ik over mijnen werkkring met mij zelven heb overwogen, het beeld van mijne wetenschap, haar oorsprong en ontwikkeling, haar karakter, zoo als dat door mij wordt opgevat, in deze ure nader te ontwikkelen, terwijl ik spreken zal: *over het tegenwoordig standpunt der plantenkunde en haar verband met andere wetenschappen.*

De plantenwereld is een natuur-verschijnsel, hetwelk over de geheele aarde zich voordoet, eene eigenaardige vereeniging tot bepaalde vormen uit de bestanddeelen des dampkrings en der aardkorst zamengesteld. Zichzelf altoos vernieuwend, — het beeld eener eeuwige wisseling, die met eenen onbegrensden rijkdom van verscheidenheid, maar met de strengste zuinigheid tevens plaats heeft. Bij den dood toch wordt al het geleende aan dampkring en aardbodem teruggegeven. — Dat schouwspel moest den mensch treffen, den mensch, wiens stoffelijk bestaan, met dat des dierenrijks, daarvan geheel afhankelijk is. Geen wonder, dat de eerste sporen

zijner ontwikkeling de indrukken der plantenwereld verkondigen. In de fabelleer en dichtkunst is zij vertegenwoordigd. Later worden vormen onderscheiden en eigenschappen waargenomen; maar niet dan na verloop van eeuwen wordt uit de waarneming kennis en wetenschap afgeleid. — Eerst vierhonderd jaren voor onze tijdrekening schittert de veelzijdige en heldere wetenschap van ARISTOTELES, wiens theorie der planten, in de schriften van THEOPHRASTUS bewaard, ons nu nog met bewondering vervult. Maar wat zijn genie had voortgebragt, scheen bestemd om eerst veel later blijvende vruchten te dragen. Zoo als het zaad in den schoot der aarde slaapt, totdat de tijd, voor de ontwikkeling geschikt, aanbreekt, zoo is het ook niet zelden met de voortbrengselen van den menschelijken geest. — Vijftienhonderd jaren vloden voorbij, voordat ARISTOTELES herleeft. Kruisvaarders brengen de ongekende schatten naar hun vaderland mede. Als door eene vonk, die weldra tot helder licht ontvlamt, wordt de uitgedoofde menschheid tot denken opgewekt, en geen banvloek is in staat den gloed te blusschen. Reeds in 1280 verkondigt ALBERTUS MAGNUS, een monnik te Keulen, de wetenschap van ARISTOTELES, en zijne eigen schriften doen ons den man kennen van vrij en zelfstandig denken. — Aan het einde der 14de eeuw ging de vernieuwde beoefening der grieksche en latijnsche literatuur in Italië aan de herleving der natuurstudie vooraf. De kennis der planten werd echter alléén uit de schriften der Ouden geput, en was slechts een onbeduidend aanhangsel der geneeskunde. — Niet dan langzaam begint men uit de boeken zich naar de natuur te wenden. — Magtig is de invloed, dien de 15de eeuw met de uitvinding der druk- en graveerkunst aanbrengt. De gebrekkige kunst der beschrijving wordt door houtsneêfiguren aangevuld, die BRUNSFELS in de 16de eeuw op eene voortreffelijke wijze naar de natuur vervaardigt. — Nu verrijst eene zelfstandige botanische school, voortgesproten uit de overtuiging, dat de boeken der grieksche Oudheid geen gids kunnen zijn in de plantenwereld van andere gewesten. Men onderzoekt de planten in de natuur zelve; het is niet meer doode wetenschap, maar levende kennis, nu voor het eerst geput uit het plantenrijk van den vaderlandschen bodem. — In Duitschland en Nederland bloeit die school met buitengewonen luister, en nog leven onder ons de namen van REMBERT DODOENS, van LOBEL en zoo vele ande-

ren. — Maar boven allen schitterde de naam van CLUSIUS. In 1526 te Atrecht uit een edel geslacht geboren, verlaat de vierentwintigjarige jongeling de regtsgeleerde studie, schenkt zijne goederen aan den jongeren broeder, onderneemt met onbezweken volharding reizen door bijkans geheel Europa, en opent de schatten der plantenwereld voor tijdgenoot en nakomeling. Zoo groot was zijn naam, dat hij nog in vergevorderde jaren naar Leiden's Hoogeschool werd geroepen, om aan het hoofd van het botanisch onderwijs te staan.

Door de uitbreiding der geographische kennis, door de ontdekking der nieuwe wereld, door de reizen naar Indië, stond een nieuw en uitgestrekt veld voor de ontwikkeling der plantenkunde geopend. De tropische plantenwereld ontsluit haren onuitputtelijken rijkdom! Niet tevreden met berigten en beelden, wil men in Europa zelf die wonderen levend aanschouwen. In Italië en Nederland verrijzen botanische tuinen — die onmisbare oefenscholen voor onderzoek en vergelijking — en de naar Amsterdam en Leiden overgebragte gewassen van Zuid-Afrika, van West- en Oost-Indië, leveren de bouwstoffen voor eene rijke botanische literatuur. Het verlangen naar meerder kennis is opgewekt. Naar de verre landen trekken ondernemende mannen, en nog heden getuigen de werken van PISO, MARCGRAVIUS, RHEEDE en RUMPHIUS van den rijken oogst dier eerste nasporingen.

De 16de eeuw had de kennis der natuur in haar geheel op een veel hooger standpunt gebragt. Te midden van dien diep bewogen tijd, schitteren de namen van mannen, die ieder voor zijne wetenschap het begin van een nieuw tijdvak kenmerken, en DESCARTES' philosophische methode gaf hooger levensbeginsel aan de experimentele wetenschappen. Die vooruitgang moest van grooten invloed zijn op de plantenkunde. De behoefte naar dieper indringende kennis vindt steun in de ontdekking van het microscoop. Al is het besef van het gewigt van dit onschatbaar werktuig niet algemeen en wordt de botanische wereld te zeer afgetrokken door de van alle zijden aangevoerde nieuwe gewassen, nogtans verrijst in de laatste helft der 17de eeuw de anatomische school onder MALPIGHI, GREW en LEEUWENHOEK. Hun onderzoek naar de inwendige organisatie der planten wordt rijk beloond en de vormen van cellen en vaten, de bouw der weefsels, worden

tot wèl geordende wetenschap ontwikkeld. Van zelf leidt die kennis tot nadenken over de verrigtingen der deelen. MARIOTTE beproeft eene voedingsleer; CAMERARIUS stelt in 1694 de sexualiteit als algemeene wet voor het plantenrijk; in 1727 verschijnt HALES' beroemde werk over de sapbeweging, BONNET en DUHAMEL leveren schoone proeven van physiologisch waarnemen, en in 1759 verkondigt WOLFF de nieuwe theorie der voortplanting.

Zoo scheen in de eerste helft der 18de eeuw alles voorbereid tot verdere ontwikkeling der anatomisch-physiologische rigting, en toch vertraagt zij en wordt geen bezielend bestanddeel der geheele wetenschap. Daarvoor was eerst het begin van onze eeuw bestemd. — Nog altoos was niet voldaan aan de dringende behoefte eener behoorlijke rángschikking van de steeds aangroeijende hoeveelheid der plantensoorten. Talrijke pogingen worden daartoe ondernomen. Reeds in 1583 had CAESALPINUS te Pisa daarvan eene wèl doordachte proeve geleverd, door het nageslacht meer dan door zijne tijdgenooten gewaardeerd. Lang bleef men nog met den enkelen naam der plant tevreden, en boeken, die daartoe langs den meest gemakkelijken weg leidden, zoo als die van BAUHIN te Basel, voldeden aan de laag staande behoefte van dien tijd. Slechts hier en daar ontwaakt een beter streven. Reeds in 1620 betreedt MORISON op nieuw het voetspoor van CAESALPINUS, en hem volgen HERMANN te Leiden, RAY in Engeland, RIVINUS in Duitschland, MAGNOL en TOURNEFORT in Frankrijk. — Maar het genie, dat het groote vraagstuk zou oplossen, was nog niet verrezen! Die taak was weggelegd voor den grooten zoon des Noordens, voor LINNAEUS, in 1707 in het dorpje Roshult in Zweden geboren, het schoonste voorbeeld van een beheerschend talent, dat de moeijelijkheden in het eigen leven even goed overwint als op het gebied der wetenschap. — Oorspronkelijk, snel en scherp in opvatting, onwrikbaar in waarheidszin, vol van liefde tot kennis, in volharding door niemand overtroffen, overziet hij met het helderst verstand, gesteund door eene levendige verbeelding, de natuurwetenschap en peilt hare behoeften. De schoone harmonie zijner begaafdheden wordt schooner nog door zijn hoog zedelijk standpunt. Als mensch eenvoudig, edel en deugdzaam, klimt hij uit het geschapene tot den schepper op, en leeft met de spreuk: *„Innocue vivito, numen adest.”* — De poging hem en zijn werken te schetsen, zou zijn als het beeld van het

schoonste kunstgewrocht, weerkaatst door eenen doffen spiegel. — Die schoone regelmatige figuren, welke de trillende snaar in het ordelooze stof als door eenen tooverslag in het aanzijn roept, mogen eene zwakke voorstelling zijn van den arbeid, dien LINNAEUS in de rangschikking der natuur volbragt. — Hij grondvest eene vroeger ongekende juistheid der voorstellingen; hij schept de eenvoudigste en helderste taal der beschrijving; vestigt het begrip van soort in de organische vormen; hij verstaat de kunst om de kenmerken te vinden en het kortst uit te drukken, en voert eene uitnemende methode van benaming in. — Onovertroffen in het ordenen en beschrijven, staat hij tevens op het hoogere standpunt van philosophische beschouwing der natuur. — Als bij intuitie erkent hij de wetten in de verscheidenheid der organisatie, en het staat hem helder voor den geest, hoe dezelfde grondslag van vorming zich over bepaalde groepen van soorten uitstrekt; hij toont op grond daarvan aan, dat het begrip van geslacht in de natuur gegrond is. Ook de aldus bewezen hoogere éénheden der vormingswetten omschrijft hij met hare kenmerken en opent den weg voor de ware, uit de wetten der organisatie afgeleide, rangschikking. — De methode was nu gevonden en het was slechts noodig, haar te volgen, om het natuurlijk stelsel verder op te bouwen. — Maar LINNAEUS miskent zijnen tijd niet. Tot den verderen opbouw is een te klein deel der plantenwereld bekend, en die kennis zelf is nog in belangrijke rigtingen onvolledig. Daarom verlaat hij den weg der natuurlijke methode en vervaardigt eenen niet falenden wegwijzer naar de gevonden waarheden. — Deze is het zoogenoemde sexueele stelsel, door hem zelven een voorbijgaand hulpmiddel genoemd. Niets is onjuister en onregtvaardiger dan dat geraamte van klassen en orden als het toonbeeld van LINNAEUS verdiensten te beschouwen en uit dat oogpunt hem tegenover ANTOINE LAURENT DE JUSSIEU te plaatsen. Deze toch deed niets anders dan voortbouwen op den door LINNAEUS aangewezen weg. De beginsels door den grooten Zweed vastgesteld, werden door hem, onder het helderder licht der nieuwere wetenschap, op eene uitstekende wijze verder ontwikkeld, en grootere groepen, de natuurlijke familiën, waren de uitkomst van den door hem voortgezetten arbeid.

Nog altoos waren ook bij al dien vooruitgang de begrippen over het

wezen der organen niet naar eisch ontwikkeld. Men had het eigenlijk karakter van het planten-organisme, eenvoudigheid van grondslag naast de meest mogelijke verscheidenheid der ontwikkelingsvormen, geheel voorbij gezien; men had er niet aan gedacht, dat deelen van gelijken oorsprong, door het verschil van ontwikkeling, tot zeer uiteenloopende verrigtingen dienen. — Wel hadden ARISTOTELES en THEOPHRASTUS daarvan een voorgevoel gehad, en had LINNAEUS door zijne theoriën over de *metamorphosis* en *prolepsis* gewigtige vragen dienaangaande beantwoord; wel had WOLFF ook hier de waarheid gevonden; — maar het bleef aan GÖTHE voorbehouden, die voorstellingen in haren geheelen omvang als grondslag voor de *organogenesis* ingang te doen vinden. In 1790, het jaar na de uitgave van JUSSIEU's beroemde werk, ontwikkelt hij de leer der Metamorphose met zoo veel helderheid en in zoo bevalligen trant, dat zij spoedig algemeen erkend en omhelsd werd.

Was deze gewigtige aanwinst binnen den kring der botanische wetenschap zelve geoogst, ook door den vooruitgang van andere afdeelingen der natuurkennis werd over de plantenwereld helderder licht verspreid. De ontdekking van de zamenstelling des dampkrings is het begin van een geheel nieuw tijdvak in de Physiologie. PRIESTLEY, INGENHOUSS, DEIMAN, PAETS VAN TROOSTWIJK en VAN BARNEVELD stellen de verhouding der planten tegenover de bestanddeelen van den dampkring in het helderste licht, vestigen daarmede de grondslagen voor de voedingsleer en wijzen de plaats aan die het plantenrijk in de groote huishouding der natuur bekleedt. — LAVOISIER's chemische theorie stelt SENNEBIER en SAUSSURE in staat, aan die kennis nog meerder juistheid te geven. De Physiologie wordt eene zuiver experimentele wetenschap, die meer en meer licht verspreidt, ook buiten hare eigen grenzen. — Geen wonder dat op het nu in zoo vele rigtingen verruimde veld der wetenschap het vorschend oog al verder en verder ziet en zamenhang ontdekt tusschen verschijnsels, waar die vroeger niet was vermoed of erkend. De reizigers brengen uit de verre gewesten niet meer enkel voorwerpen mede, maar de uitkomsten ook van ruimere blikken op het tooneel der natuur. — Naarmate de al talrijker geworden feiten uit de verschillende afdeelingen der wetenschap geordend worden, maakt men combinatiën, erkent wetten, en uit de ver-

warrende veelheid keert de wetenschap terug met hooger en eenvoudiger waarheid. JOHAN REINHOLD FORSTER had op zijne reizen de plantenwereld der verschillende luchtstreken aandachtig vergeleken en de ontzettende verscheidenheid in verband gebragt met de algemeene physische toestanden der aarde. De voorstellingen in zijn brein ontstaan, over de wetten, die dit verschijnsel beheerschen, over de verhouding der vormen tegenover de geographische breedte en lengte, de verdeeling van licht en warmte, de eigenschappen van den bodem, openden nieuwe banen voor de wetenschap. HUMBOLDT komt de eer toe die vruchtbare kiemen verder te hebben ontwikkeld en de leer van de Geographie der planten in wetenschappelijken vorm te hebben gegrondvest.

Zoo als de verschillende vermogens van onzen geest na elkander worden ontwikkeld, en deze dan eerst de hoogste volmaking bereikt, wanneer al de rigtingen in harmonische vereeniging werkzaam zijn, zóó is het ook met de wetenschap. Hare verschillende deelen, als de uitdrukking van zoo veelzijdige beschouwing, afzonderlijk ontstaan en ontwikkeld, worden eerst later tot een organisch geheel vereenigd. Maar die volmaakte harmonische vereeniging blijft een ideaal, dat met ieder tijdvak verandert. Naarmate wij dat beeld der voltooide wetenschap meenen te naderen, wijkt het verder en verder terug. Het streven naar die eenheid wordt telkens afgebroken door het al verder vervolgen der bijzondere rigtingen. De arbeid verbreekt het ideaal, de gedachte alléén houdt het vast. — De Plantenkunde van onze dagen is met vernieuwden aandrang werkzaam in al meer uiteenloopende rigtingen, in het opstapelen van feiten, en het schijnt dat in de bijzondere rigtingen nog veel verder moet worden voortgegaan, alvorens naar eene hoogere algemeene wetenschap des plantenrijks te kunnen streven en hoogere begrippen te kunnen afleiden. In dezen tijd neemt de veelheid der feiten dermate toe, dat zij het vermogen van onze bevatting dreigt te boven te gaan. Vooral geldt dit van de systematische Plantenkunde, de kennis der plantenvormen. Sedert LINNAEUS zien wij het getal der soorten meer dan verveertigvoudigd en de schier dagelijksche uitbreiding dier kennis is van dien aard dat zij ons eerder met schrik dan met vreugde vervult. Op alle punten der aarde is onderzoek en nasporing. De verzamelde bouwstoffen vinden geene hoofden en handen genoeg om ze te

verwerken. Hier wijdt men de grootste inspanning aan de beschrijving der gewassen van bijzondere landen, ginds worden afzonderlijke groepen van het plantenrijk bewerkt, of men poogt de telkens verkregen som der bekende gewassen tot een goed geordend geheel bijéén te brengen; — maar reeds voor het einde van dergelijken arbeid, is hij onvolledig, en supplementen van supplementen verdringen elkander onophoudelijk. — En naarmate er meer vormen bekend worden, blijkt telkens de noodzakelijkheid van veranderingen in de groepering. — Dat zulk een opbouwende toestand behoefte heeft aan vaste leidende beginsels, is zonneklaar. Maar hier ontmoeten wij eene schaduwzijde der hedendaagsche wetenschap. Onder de talrijke beoefenaars leeft eene verscheidenheid van beginsels, die de harmonische éénheid van het gebouw ernstig bedreigt. — Is het reeds moeijelijk, de grenzen van soorten en vormen vast te stellen bij gewassen, die onder onze oogen groeijen, de blijvende en standvastige van de voorbijgaande kenmerken te onderscheiden, hoeveel moeijelijker moet dit zijn omtrent de uitheemsche planten, waarvan ons meestal slechts de verminkte lijken tot onderzoek worden aangeboden. — Twee rigtingen staan hier lijnregt tegen elkander over: de eene bouwt op het kleinste verschil het soortsbegrip, de andere verwerpt de waarde dier verschillen en vereenigt talrijke vormen tot ééne soort. Bij gemis van voldoende middelen tot kritiek, heerscht hier de willekeur, en menschelijke zwakheden ontsieren de wetenschap. — Daarbij komt nog, dat de exacte trant van beschrijving naar LINNAEUS' voorbeeld, niet zelden plaats maakt voor noodelooze omslagtigheid. Wanhopend, M. H., zou ik dien toestand noemen, indien het gevaar niet reeds erkend ware, en er geene hoop bestond op uitkomst. Die zoeken wij in de voortgezette waarneming der natuur, in de kritiek, die hier en daar reeds toegepast wordt, maar wier uitwerking in haar geheel eerst tot vreugde zal zijn voor het nageslacht.

Naast die uitbreiding van de kennis der plantenvormen, waarbij ik hoofdzakelijk de hoogere, de *phanerogamische* gewassen bedoelde, ziet onze tijd de *cryptogamische* plantenwereld, die voor een groot deel voor het ongewapende oog onzigtbaar is, aan het licht treden. Aan het gewapende oog ontsluit zich eene tweede wondervolle wereld der kleinste organismen, uit de afdeelingen der Algen en Zwammen. Tot het kleinste en eenvoudigste

daalt hier het planten-individu af. In sommige klassen vertegenwoordigt ééne enkele cel, onzigtbaar voor het natuurlijk gezigtsvermogen, een geheel wezen, even goed een individu, als de reusachtige woudboom, die uit duizenden billioenen cellen is zamengesteld. Niet minder verbaast ons hier de veelheid der individuën en de snelheid der vermenigvuldiging, waardoor dat onzigtbare rijk magtig wordt in de natuur. Verschijnsels, weleer geheel raadselachtig, worden duidelijk, nu wij eenen blik werpen in die nieuwe wereld. De verwoesting, die deze microscopische organismen in de hoogere plantenwereld, die hun dikwijls tot woonplaats dient, op den akker, op het graanveld, in den wijnberg, aanrigten, is een prikkel te meer tot diep indringend onderzoek. — Maar ook de meer zigtbare cryptogamische vormen, de groepen van Mossen, Lichenen en andere, zijn niet minder voorwerpen der hedendaagsche nasporingen. Het is inderdaad moeijelijk woorden te vinden om de dagelijksche uitbreiding van dit gebied der wetenschap te schetsen. In de systemen van het laatst der vorige eeuw waren eenige bladzijden voldoende, het te bevatten, thans is de omvang van dien aard dat ieder beoefenaar slechts dezen of genen groep meer van nabij kan leeren kennen. En toch is het geenszins gewaagd te stellen dat nog slechts het kleinste deel van de cryptogamische plantenwereld bekend is.

Evenwijdig met de ontwikkeling der systematische plantenkennis gaat de studie der organen, als eene vergelijkende wetenschap, vooruit. Het is niet enkel het volwassen orgaan, — maar zijne verschillende ontwikkelingstoestanden, van het allereerste verschijnen af, worden nagegaan, en niet tevreden met het uitwendig voorkomen, poogt men ook de inwendige, de anatomische metamorphose te leeren kennen. — De theoriën over verandering en overgang, over vergroeijing en scheiding der deelen, worden aan de onmiddellijke waarneming getoetst. De verschijnselen van den wasdom worden gemeten en berekend, en hoe de natuur van binnen anatomisch opbouwt, voor het oog zigtbaar gemaakt. Bij dat alles is de Phytotomie de onontbeerlijke steun, het microscoop het onmisbaar werktuig. Maar de anatomische kennis is niet enkel een hulpmiddel, binnen haar eigen gebied vindt zij ook talrijke beoefenaars. Behalve de meerdere kennis van de vormen der elementaire deelen, openen het al sterker vermogen

der vergrootglazen en de scheikundige kennis der plantenstoffen nieuwe wegen tot vooruitgang; het ontstaan der cellen, de physische en chemische eigenschappen van wand en inhoud, worden meer en meer toegelicht. Daardoor wijst de Anatomie aan de Physiologie den weg tot verklaring van de levensverschijnsels, van de sapbeweging, van de voeding, ja zelfs de geheimen der voortplanting worden anatomisch ontleed. — De gestadige ontwikkeling der physische en chemische wetenschap oefent op dit geheele gebied weldadigen invloed uit. De leer der stofwisseling in de plant, warmte-ontwikkeling, lichtvermogen, bewegingen van enkele deelen of geheele individuen, worden door proeven beter en beter gekend. — Ook op de systematische rigting doet de Anatomie in toenemende mate haren invloed gelden. Te lang bleef er eene verwijdering tusschen deze rigtingen bestaan; men zag en ziet somtijds nog planten-anatomen, die geene planten kennen, en plantenkundigen, die onbedreven zijn op phytotomisch gebied. Maar geene van beide rigtingen kan de wederkeerige voorlichting missen, en wij verblijden ons daarom, dat die eenzijdigheid bijkans heeft opgehouden.

Het helderste licht verspreidt echter het microscopisch onderzoek over de voortplanting door de zamenwerking der geslachten. Hier, aan de uiterste grens der waarneming, brengt iedere dag nog zijne ontdekking! Het ontstaan van een nieuw wezen, de voortzetting der soort, was in de oudheid slechts een onderwerp van bespiegeling, later van theoriën, die elkander beurtelings verdrongen. — Het microscoop had den weg gebaand tot lijnregt onderzoek, en onze tijd ziet de wetenschap verrijkt met de schoonste aanwinst, die zij immer deed. — De voortplanting verschijnt daardoor als een proces van eenvoudiger vorm, waarbij het nieuwe individu door de ontwikkeling eener cel van de moederlijke plant, die voedsel van eene andere cel heeft opgenomen, geboren wordt. De geheele verrigting heeft op die wijze het voorkomen eener eigenaardige knopvorming, en met het oog daarop mag ook de in de plantenwereld teruggevonden *parthenogenesis* welligt niet geheel onverklaarbaar blijven. — Verrassender nog zijn de ontdekkingen omtrent de voortplanting der Cryptogamen. Had gemis aan waarneming hier het geslachtsverschil voorheen geheel doen ontkennen, de nieuwe wetenschap heeft ook hier het *omne vivum ex ovo* bevestigd. —

De opwekkende invloed op de kiemcel tot verdere ontwikkeling geschiedt in dezen groep van lagere planten niet door het enkel opnemen van voedsel, maar door kleine in haar indringende, met haar versmeltende, ligchaampjes, welke door schijnbaar willekeurige bewegingen het voorkomen hebben van dierlijke natuur. — De philosophische natuurbeschouwing erkent nu, dat de voortplanting in het plantenrijk eene onmiddellijke voortzetting is van het individu, waarvan de kiem een deel is; de voortplanting is alzoo eene voortgezette deeling; de soort als eene reeks van gelijke onderdeelen, één hooger individu, bestemd voor eene bepaalde tijdsruimte in de geschiedenis der aarde. En wanneer wij dan in plaats van den voortgang dier deeling te volgen, onze gedachte omkeeren naar het verledene, zal dan onze voorstelling niet met één individu, met ééne stamplant eindigen? — Maar op dit gebied bestrijden zich nog twee theoriën; de eene ontkent, de andere stelt de eenheid van oorsprong der zelfde soort. — Ik kies de laatste. — En veroorlooft mij, geëerde Hoorders! nog eene schrede verder te gaan, en een vraagstuk aan te roeren uit de geologische geschiedenis der aarde, de opvolging van telkens verschillende scheppingen der organische wereld. *Waardoor* eindigden de voorafgaande, *hoe* ontstonden de telkens volgende scheppingen? — Men was gewoon de eerste vraag door vernietigende omwentelingen te verklaren; maar de nieuwere Geologie heeft de onhoudbaarheid dier verklaring aangetoond. — Is het niet juister, in de soort zelve de oorzaak van haar einde te zoeken? Heeft niet ieder individu zijne levenslengte, en zal het hoogere individu, de soort, niet aan de zelfde wet onderworpen zijn? — Maar op welke wijze de nieuwe organismen in het aanzijn traden, blijft eene vraag, wier oplossing door de natuurwetenschap tot dusverre niet volbragt is. — De hypothese van langzamen, trapsgewijzen overgang van de vroegere in de latere vormen werd door de nieuwere Palaeontologie omvergeworpen. Er zijn onder de hedendaagsche natuurkundigen, die meenen, dat het vraagstuk buiten het bereik der natuurwetenschap ligt. — Die meening moge voorbarig zijn, vooral wanneer men bedenkt, dat in nieuwer tijd de nasporingen over de voortplanting een tal van geheel onverwachte verschijnsels hebben doen kennen, zoo als onder anderen het overgaan van den soortsvorm tot onderscheidene reeksen, die zich zelfstandig voortplanten.

Zal de natuurwetenschap de opvolging der scheppingen trachten te verklaren, dan schijnt de leer der voortplanting daarvoor den grondslag te moeten leveren. — Zoo als hier, M. H., voert de Physiologie ons ook elders naar de uiterste grenzen onzer bevatting. Hoe ook de levensverschijnsels worden toegelicht, de invloeden, waarvan zij afhankelijk zijn, worden nagegaan, vóór den laatsten term der verklaring ontbreekt de grondslag en de niet voldane zucht naar kennis zoekt steun in de verbeelding, om tot voorstellingen, hoe dan ook, te geraken. Daarom verwondert het ons niet, dat in een tijdvak, waar men de levenskracht ontleedt en veel van haar op het levenlooze gebied van physische en chemische werking overbrengt, de natuurkundige naar de ziel der planten vraagt, en zijne verbeelding voedt met bespiegelingen over de mate van zelfbewustzijn in het stille plantenleven, en zoo doende uit de natuurwetenschap op het metaphysisch gebied overstapt. — Welken weg hij inslaat, hoe hij ook onderzoekt, het wezen der levensverschijnsels, dit standvastige van een regelmatig en periodisch zich onderhoudend stelsel van bewegende krachten, en het ontstaan van een vormingsproces, blijft onverklaard.

Naast zoo vele rigtingen, waarin zich de botanische wetenschap beweegt, begon reeds in de vorige eeuw het onderzoek naar de voorgeslachten der plantenwereld, wier overblijfsels in den schoot der aarde rusten. — Het plantenrijk heeft ook zijne geschiedenis, ook zijne verleden grootheid, ook zijne graven. Het onderzoek naar die aloude geschiedenis heeft eenen eigenaardigen prikkel, en behoort tot den ingespannen arbeid van onzen tijd. Het fossiele herbarium, dat tusschen de bladen der aloude aardkorst bewaard ligt, wordt geopend en met bewonderenswaardige scherpzinnigheid onderzocht, en men herstelt de beelden en landschappen van de uitgestorven tijdvakken. Dat geschiedboek omvat onmetelijke tijden, en ons tegenwoordig levend plantenrijk is slechts een zeer klein deel van dat geheele plantenrijk, dat van den beginne af door de aarde werd voortgebragt. — Zagen wij het gebied der plantenwereld door de kennis der microscopische vormen op eene ontzettende wijze verruimd, de blik, die ons nu wordt geopend op het veld van het verleden, staart als op eene onbegrensde ruimte. — En toch vormen de verledene planten-scheppingen één geheel met de tegenwoordige, allen zijn zoo vele phasen van één groot

verschijnsel. — Maar niet enkel het gebied der botanische studie wordt daardoor uitgebreid, ook de geologische geschiedenis der aarde ontvangt hier uitstekende ophelderingen. Ongetwijfeld wachten ons nog zeer belangrijke uitkomsten op dit gebied. Het onderzoek toch, dat tot dusver plaats had, hoe rijk ook reeds de vruchten zijn, is tegenover den omvang van het te doorvorschen terrein niet dan onbeduidend te noemen.

Zoo brengt schier iedere dag vermeerdering aan van kennis! en hoe onvolledig ook het beeld is, waarin ik den omvang der botanische wetenschap onzer dagen poogde te omschrijven, Gij zult het toestemmen, geëerde Hoorders! dat haar omvang groot, de werkzaamheid veelzijdig is. — De vraag, welken invloed de reeds verkregen kennis, buiten haar gebied, uitoefent, zal mij niet doen afdwalen tot een betoog over haar nut in het algemeen. — Alle wel geordende kennis heeft hare nuttigheid, nu of later. — Veel minder wil ik die vraag beantwoorden door eene uitwijding over het stoffelijk voordeel, dat de mensch uit het plantenrijk trekt, voedsel, kleeding, geneesmiddelen en andere voorwerpen. — Dat onderwerp, belangrijk op zichzelf, ligt buiten de grenzen mijner rede. — Ik bedoel veel meer den invloed, dien de botanische wetenschap op andere afdeelingen van kennis uitoefent, de plaats, die zij daardoor in den kring der wetenschappen inneemt. — Zal ik daarbij gewagen van haren invloed op de ontwikkeling onzer vermogens? Dat zou zijn de oefening door wetenschap met de wetenschap zelve verwarren, en mijn onderzoek zou mij bovendien voeren op het mij te zeer onbekende gebied der Psychologie.

Dat de Plantenkunde, in haar naauw verband met de overige natuurkundige wetenschappen, op deze haren invloed doet gelden, zal niemand verwonderen. De nieuwere natuurwetenschap wordt vooral door het streven gekenmerkt, zamenhang en eenheid te erkennen in al de verschijnsels, die de stoffelijke wereld aanbiedt. Daarbij reiken de verschillende afdeelingen der natuurkennis elkander beurtelings de hand. — De Plantenkunde heeft haar gebied uitgezet tot naar de oudste tijdvakken in de geschiedenis der aarde, en daardoor verschijnt zij als de schoonste gids in de nasporing over de verleden lotgevallen van onze planeet. — Zonder de kennis van de eigenschappen der uitgestorven plantenscheppingen, zou de Geologie niet als inductive wetenschap met zoo veel glans hebben kunnen worden ont-

wikkeld, als wij haar thans in de rei der wetenschappen aanschouwen. — Op soortgelijke wijze doet zich de invloed van de kennis des plantenrijks tot in de jongste, tot in onze tijdvakken gelden. Belangrijke gevolgtrekkingen over veranderingen op de oppervlakte der aarde, over het rijzen en dalen van het vaste land, worden van de tegenwoordige verspreiding der planten over de aarde afgeleid. In deze nieuwe rigting der wetenschap werden in onzen tijd de vruchtbaarste uitkomsten verkregen. En wanneer wij tot het jongste tijdvak ons wenden, waar met den mensch het redelijk en zedelijk beginsel op de aarde gevestigd is, dan is het alweder de kennis der geschiedenis van de verspreiding der kultuur-planten, die over de eerste duistere tijdvakken van de geschiedenis van ons geslacht meer en meer licht verspreidt, en ik acht het niet overdreven te stellen, dat de nasporingen die dienaangaande in onzen tijd plaats vinden, op dit gebied eene der rijkste bronnen openen. Dat ook de taalstudie op dienzelfden weg menig aanwijzing en opheldering kan ontvangen, is reeds genoegzaam gebleken.

Een ander standpunt der plantenkunde geldt geheel onzen tijd. Wanneer het waar is, dat het plantenrijk de grondslag is voor de menschelijke maatschappij, dan zal men de leer van de wetten, volgens welke het plantenrijk over de aarde verdeeld is, de Planten-geographie, als het onmisbare punt van uitgang voor de ontwikkeling der maatschappelijke toestanden moeten erkennen. — Zij beantwoordt de eerste vragen over de natuurlijke gesteldheid der gewesten, in verband tot de te vestigen of reeds gevestigde maatschappij. Zij leert niet alleen de voortbrengselen kennen, maar zij is als een zamengesteld meteorologisch werktuig, waardoor wij in eens meerdere eigenschappen, in haar onderling verband, ontdekken. Voor de kultuur-planten trekt zij op de kaart de grenzen der mogelijke verspreiding. Zij is — en het is geene overdrijving — de grondslag, waarop de naauwelijks nog begonnen kunstmatige verspreiding der gewassen naar de behoeften van den mensch, of, om mij juister uit te drukken, de vervorming van de verdeeling des plantenrijks over de aarde naar de behoeften der zich hooger ontwikkelende menschheid, ten uitvoer moet worden gelegd. — Maar die vervorming bevindt zich nog in hare allereerste beginselen, en van de kracht, die op die wijze door de plan-

tenwereld kan worden uitgeoefend, is de voorstelling nog geenszins algemeen. Zelfs de Europesche landbouw is in vele opzigten het kind van het toeval, en ook door de Physiologie voorgelicht is de botanische wetenschap nog niet in staat de empirie waaraan hij zich vasthoudt te vervangen; slechts hier en daar doet zij zich gelden, maar in de meeste gevallen bepaalt zij zich tot het streven om de empirische uitkomsten te verklaren. — Geldt het den plantengroei in de koloniën, waar de in ons werelddeel verkregen ervaring weinig voorlicht, dan steunen wij geheel op de plantengeographie. — Hier ligt een veld van zeer rijke ontwikkeling geopend. Door het licht der wetenschap geleid, bragt NICOLAAS WITSEN den koffijboom van Arabië naar Java over, en wie erkent niet dankbaar de zegenrijke uitkomst dier ééne gedachte, tot in onzen tijd! Was het niet op grond van een planten-geographisch betoog, dat onze Regering den kinaboom met vol vertrouwen van Peru naar Java's berglanden deed overplanten? — Zijn het niet de zelfde beginselen, waarop de Fransche Regering Algerië bevolkt met nuttige gewassen van andere gewesten? — Hoe zullen al verder de ontelbare eigenaardige bestanddeelen, die in de verschillende planten verborgen zijn, opgespoord worden dan met behulp van de systematische en physiologische Botanie? De Chemie leert ons de eigenschappen dier stoffen kennen, maar het is hare taak niet ze in den rijkdom der tropische wouden te doen vinden. Wat tot dusver ontdekt werd, is louter toeval; door kennis voorgelicht, werd er naauwelijks gezocht, en toch, wanneer wij naar het gevondene oordeelen, en naar de onvolmaakte wijze, waarop dat verkregen werd, dan zijn er nog schatten te vinden.

Staat aldus de kennis der planten in naauw verband met de wetenschappen, die de toestanden der menschelijke maatschappij ten doel hebben, haar invloed op de algemeene natuurwetenschap is in onzen tijd van het grootste gewigt geworden. — Werden vroeger de verschijnsels op de oppervlakte der aarde slechts afzonderlijk onderzocht, de nieuwe wetenschap had ten doel hun verband en wederkeerige verhouding op te sporen, allen tot één beeld, een groot natuurtafereel, te vereenigen. — In dien eeuwigen strijd der krachten, in dat gestadig verwoesten en opbouwen, in die opvolging van dood en leven bekleedt het plantenrijk eene hoogst gewigtige plaats. De botanische wetenschap heeft de ontzettende kracht, die

het, als in stille verborgenheid, uitoefent, aan het licht gebragt, en daardoor den invloed van die kennis op de algemeene natuurkunde der aarde, op eene afdoende wijze doen gelden. Voor de physische Geographie ontwerpt zij de physiognomische beelden der planten-bekleeding; voor de bodemleer verklaart zij de veranderingen, die de groei der planten in de uitwendige korst der aarde veroorzaakt; voor de Meteorologie heldert zij door het licht der Physiologie een tal van verschijnsels op. — Wat in de huishouding der natuur van zoo groot gewigt is, de beweging van het water uit den bodem naar den dampkring en het terugkeeren van dat levenbrengend element naar den aardbodem, dit groote verschijnsel, waarop de Meteorologie al hare aandacht vestigt, wordt door de kennis van de wateruitdamping der planten, als eene over de geheele aarde gestadig werkzame destillatie, op eene uitstekende wijze toegelicht. De Physiologie is hier voor den meteoroloog onmisbaar, en het licht, dat zij verspreidt, dringt reeds tot in de wetenschap van het Staatsbestuur door. Nadat de wijze erkend is, waarop bronnen, beken en rivieren gevoed worden door de waternederploffing uit den dampkring, zien wij den mensch met de magt bekleed, om hier, door roekelooze verwoesting der wouden, de bronnen te doen verdroogen, ginds door behoorlijke zorgen de waterstroomen te voeden, te onderhouden, ja ze te scheppen. — Op gelijke wijze wordt de groote vraag omtrent het behoud van het evenwigt in de scheikundige zamenstelling van den dampkring, door de uitkomsten van het physiologisch onderzoek van de verrigting der bladeren, in helder licht geplaatst en wordt de kennis van het plantenrijk een middenpunt voor de natuurbeschouwing van de oppervlakte der aarde, een gewigtig hoofdstuk in de algemeene natuurleer. — Dat streven naar eenheid van de geheele wetenschap vindt in haar en door haar telkens nieuwe wegen en zoo opent ook zij het verschiet tot het afleiden van hoogere begrippen. Op dien weg blijft zij getrouw aan de inductive methode en erkent dat de aprioristische opbouw, welken de natuurphilosophie beproefde, op haar gebied niets dan waarschuwing heeft achtergelaten. In tegenstelling tot het subjectief idealisme, klimt zij uit de veelheid der feiten tot het algemeene en hoogere op, en erkent dat dáár, waar door de onmiddellijke waarneming geene voorstellingen kunnen verkregen worden, door het middellijk waarnemen

nog voorstellingen kunnen worden ontwikkeld. Op die wijze aanschouwt zij het hoogere, ordenende, den strijd der elementen beheerschende; — uit de natuur wordt de mensch tot het Opperwezen opgeleid, welks grootheid en volmaaktheid hij aanbidt.

Het beeld der Plantenkunde, aan mij zelven voorgehouden, omschrijft den omvang van den werkkring, die thans voor mij geopend is. — Gij, Edel Groot Achtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool, hebt mij een uitnemend blijk van vertrouwen geschonken en mij daarmede eene openlijke getuigenis gegeven Uwer goedkeuring van mijnen arbeid aan de Doorluchtige School der Hoofdstad. Door Uwe keuze toch, door Zijne Majesteit den Koning bevestigd, wordt mij thans een ruimer werkkring opgedragen en word ik geroepen om de plaats aan te vullen, die door den dood van den Hoogleeraar BERGSMA in de Wis- en Natuurkundige Faculteit ledig is. — De botanische wetenschap is, meer nog dan andere afdeelingen der natuurstudie, veelzijdig, en hare beoefenaars zijn verdeeld in verschillende rigtingen. De Hoogleeraar BERGSMA volgde, zoo als zijn geachte voorganger, bij voorkeur die rigting, welke de nuttige toepassing der Plantenkunde op den landbouw beoogt. — Wie zal haar niet prijzen? Wie zal uit dien hoofde niet met erkentelijkheid op 's mans arbeid terugzien? Gaarne breng ik daaraan ter dezer plaatse regtmatige hulde! — Zoo als de wetenschap verscheidenheid van beoefening eischt tot haar eigen heil, zoo ook het onderwijs. Altoos dezelfde rigting aan dezelfde Instelling, zou niet genoegzaam leven wekken. — Maar terwijl ik het met vrijmoedigheid uitspreek, dat mijne rigting niet dezelfde is, als die van mijnen geachten voorganger, staat mij niets levendiger voor den geest dan de zwakheid mijner krachten tegenover den dagelijks zich uitbreidenden omvang der wetenschap. — Dat besef roept mij ernstig toe, al mijne krachten in te spannen, om Uw vertrouwen niet te zeer te beschamen. Mijne liefde voor mijne wetenschap geeft mij den moed, de belofte van dat voornemen voor U af te leggen. — Met ingenomenheid zie ik mijnen werkkring in het verschiet. De plantenkunde behoeft in hooge mate den

bijstand harer zusterwetenschappen, en daarom acht ik deze Hoogeschool bij voorkeur geschikt voor haren bloei. Aan U Edel Groot Achtbaren toch is het wel bekend, dat de natuurwetenschap aan Uwe Hoogeschool de roem is van onzen tijd, de eere des Vaderlands! Haar licht zal mij tot gids zijn, haar voorbeeld tot gestadigen spoorslag! — Maar niet minder is mij ook Uw bijstand, Uwe veel vermogende bescherming noodig. De beoefening der botanische wetenschap, het onderwijs vooral, zal het goede vruchten dragen, mag niet verstoken zijn van goed georganiseerde hulpmiddelen, en onder deze staat de Plantentuin bovenaan. Hij is de oefenschool, de plaats van vergelijking, van proefneming, voor de wetenschap; hij is voor de studerende jongelingschap als een levend boek, ter dagelijksche ingespannen lezing en leering; hij is het voor het openbaar ten toon gestelde symbool van het verband der Plantenkunde met de maatschappij, van haren invloed op de beschaving. — Zou aan zoodanige Instelling niet alle zorg moeten worden besteed? Is het niet mijne eerste roeping, haren werkkring te regelen, haren bloei te bevorderen, voor hare uitbreiding volhardend te arbeiden? Die taak, Edel Groot Achtbare Heeren! aanvaard ik met warme belangstelling en met te meerder vertrouwen, daar ik reeds de overtuiging heb verkregen, dat mij daarbij Uw krachtige bijstand zal schragen en Uwe aanmoediging mij ook daarbij nimmer ontbreken zal.

Hooggeleerde Heeren, geachte Ambtgenooten, Hoogleeraren der Hoogeschool! — In onzen tijd is het overbodig zijne wetenschap aan de beoefenaars van andere wetenschappen aan te bevelen. Mijne wetenschap leeft in innigen zamenhang met de uwe. De Instelling, waaraan ik nu verbonden ben, is de openbare uitdrukking van het innig verband van al de afdeelingen van het menschelijk weten, van het gemeenschappelijk streven naar waarheid en deugd. Verre ligt de tijd achter ons, in ons Vaderland althans, waar de natuurwetenschap in strijd scheen met andere spheren van ontwikkeling des geestes. Waar verschil zou kunnen schijnen te bestaan, daar wordt nu geen strijd en haat meer opgewekt, maar verder onderzoek, nasporing van de waarheid, die altoos maar ééne is. Gelukkig land, waar de vrijheid des geestes de grondslag is van zelfstandige ontwikkeling, ten voorbeelde aan alle Volkeren! — Daarom kan ik U allen

de broederhand aanbieden met vrijmoedigheid! — Terwijl ik dat doe, rijst de werkkring, die achter mij ligt, mij levendig voor den geest. Met erkentelijkheid herinner ik mij, hoe zeer de vriendschappelijke banden met mijne ambtgenooten mij daar tot duurzamen steun waren in mijnen ambtspligt. Moge dat voorregt ook in uwen kring mijn deel zijn, uwe vriendschap mij schragen op mijnen weg!

Welken invloed de band der vriendschap op 's menschen leven uitoefent, daarvan is niemand zich sterker bewust, dan ik op dit oogenblik, nu mijn oog U ter dezer plaatse ontmoet, trouwe vriend MULDER! Met innige vreugde begroet ik U in de rei mijner ambtgenooten. — Levendig staan mij de dagen voor den geest, toen wij tot gemeenschappelijken arbeid in de Maasstad vereenigd waren. — Daar was uwe volharding mij tot voorbeeld, uwe vriendschap eene bron van levensgeluk. Drie-en-twintig jaren zijn vervlogen en wij zijn ook nu voor elkander dezelfden. Geene omstandigheid heeft, een enkel oogenblik zelfs, het wederkeerig vertrouwen geschokt. Daarop wil ik heden roemen, op dezen dag der vreugde, die mij op nieuw naast U plaatst, op nieuw met U vereenigt tot gemeenschappelijke werkzaamheid.

WelEdele Heeren! Studenten der Utrechtsche Hoogeschool! Het is mij eene aangename taak, eene behoefte, al ben ik U nog onbekend, het woord tot U te rigten! — In mijne vroegere standplaats viel mij het voorregt ten deel, vertrouwen en welwillendheid van de studerende jongelingschap in ruime mate te ondervinden. Dat herdenk ik met dankbaarheid; want waar die gevoelens ontbreken, dáár is geen bodem, waarop gezaaid en geoogst kan worden; dáár blijft een scheidsmuur opgetrokken tusschen den Hoogleeraar en de Academie-burgers. — Vergunt mij daarom, M. H., dat ik dien scheidsmuur nu reeds wegdenke, en dat ik in uw midden mij plaatse op de zelfde wijze, als ik veertien jaren tusschen mijne Amsterdamsche vrienden gestaan heb. Dan mag ik hopen, aan de wetenschappen, welke ik zal vertegenwoordigen, onder U eenen ruimen kring te verzekeren; dan zal onze inspanning — *want die moet ik in de ruimste mate ook van U vergen* — beloond worden, dan zal ook onze arbeid vruchten dragen. Dat zij zoo!

REDEVOERING

OVER

HET NUT DER GESCHIEDKUNDIGE BEOEFENING VAN HET FRANSCHE REGT VOOR DE WETENSCHAPPELIJKE VERKLARING ONZER BURGERLIJKE WETGEVING,

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL,

DEN 12den OCTOBER 1859,

UITGESPROKEN

DOOR

MR. J. A. FRUIN.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN CURATOREN VAN DE UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL!

WELEDELGESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN!

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, WAARDE AMBTGENOOTEN, EN WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN LECTOREN!

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST EN VAN DEZE STAD, EN DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD!

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN!

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN DER GODSDIENST!

AANZIENLIJKE SCHAAR VAN JONGELINGEN, DIE U AAN DE BEOEFENING DER WETENSCHAPPEN TOEWIJDT!

EN VOORTS GIJ ALLEN, VAN WAT RANG OF STAAT, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEWENSCHTE HOORDERS!

Er is meermalen, zelfs door mannen van gezag, beweerd, dat de geschiedkundige beoefening der Regtswetenschap sedert de invoering onzer nieuwe wetgeving voor ons haar nut heeft verloren. Ik geloof dat het onjuiste van die bewering niet meer behoeft te worden aangetoond. Onze Wetboeken hebben het vermoeden van volmaaktheid niet voor zich, en het is daarom te regt „een bestendig voorwerp van onderzoek" genoemd, „in hoeverre de algemeene beginselen van regt, die, elders en eertijds „gevormd, onafhankelijk van de geschreven wet bestaan, daarin zijn we„dergegeven, veranderd of uit het oog verloren [1])." Maar zelfs indien wij

[1]) Holtius, het Nederlandsche Faillitenregt, Inleiding blz. VI.

mogten aannemen, dat onze wetgeving zoo in alle opzigten volmaakt was, dat daaraan ook voor de toekomst niets viel aan te vullen of te verbeteren, dan nog zou het duidelijk zijn, dat hij, die haar verklaren en toepassen wil in den geest, waarin zij ontworpen is, de voorlichting der geschiedenis niet kan ontberen. Immers er is door haar geen nieuw, te voren onbekend, regt ingevoerd, dat op den weg der bespiegeling gevonden is. Men heeft bij ons geen Wetboeken gemaakt in den geest der Radicalen van de vorige eeuw, die van het Wetboek, door CAMBACÉRÈS ontworpen, niet weten wilden, omdat daarin te veel behouden was van het regt, waaronder men tot dus ver geleefd had. Onze wetgever begreep zijne roeping anders. Zag hij in, dat hij er aan den eenen kant naar moest streven, om „in de algemeene beginselen niet te blijven beneden „het standpunt der eeuw en des volks, voor welke zijne wetgeving die„nen moest", aan den anderen kant rekende hij zich verpligt „die beginselen „zooveel mogelijk te vereenigen met den eerbied, dien iedere wetgever „verschuldigd is aan de onschadelijke zeden en gewoonten van het volk, „voor hetwelk hij zijne wetten ontwerpt [1])." Wel verre daarom van roekeloos met het verledene te breken, en aan de onveranderlijke wetten van een zoogenaamd Natuurregt zijne voorschriften te ontleenen, beijverde hij zich integendeel om van de bestaande wetgeving zooveel te behouden, als de zeden, belangen en behoeften der Natie maar eenigszins schenen te gedoogen.

Het behoeft geen betoog, dat Wetboeken, die op die wijze zijn tot stand gekomen, niet uit zich zelven, maar uit hunne geschiedenis verklaard moeten worden. Stellingen als die van MEIJER, dat geschiedkundig onderzoek voor hem, die de wet wil verstaan, niet alleen overbodig, maar zelfs gevaarlijk geacht moet worden [2]), verdienen daarom geene ernstige wederlegging meer. Een onzer uitstekendste regtsgeleerden heeft het zeer juist gezegd: „Eene verklaring van regtsinstituten uit de wet alleen, alsof „wetten niet waren producten van lang voorhanden begrippen, is een bloote „schijn. Men zal daaruit de voorschriften *weten* zonder ze te *kennen*,

---

[1]) Toelichtende Memorie van het Ontwerp van 1820. (VOORDUIN I blz. 194.)

[2]) De la Codification, *aangehaald bij* DEN TEX, Encyclop. Jurispr. p. 532.

„omdat hun organisch wezen historisch is, en de voorhanden wet alleen „het laatste phaenomenon [1])."

Maar wordt die waarheid, thans nagenoeg door allen erkend, daarom door allen betracht? Ik zou het niet durven beweren. Het komt mij voor, dat bij de uitlegging onzer Wetboeken nog te veel de zuiver exegetische, te weinig de historische methode gevolgd wordt. Men heeft bij herhaling de noodzakelijkheid betoogd van eene verklaring der Nederlandsche wetsbepalingen uit de bronnen, waaruit zij geput zijn, maar tot nog toe is ons slechts van zeer enkele dier bepalingen eene zoodanige verklaring gegeven. En daarbij is men dan nog dikwijls met groote eenzijdigheid te werk gegaan. Men heeft niet zelden uit het oog verloren, dat onze Wetboeken niet uit ééne enkele, maar uit verschillende bronnen zijn voortgevloeid. Om bij het Burgerlijk Wetboek te blijven, heeft het, als men vele der tot verklaring daarvan uitgegeven geschriften inziet, niet den schijn, alsof het Romeinsche regt de eenige bron is geweest, waaraan onze wetgever zijne voorschriften ontleend heeft? En toch is het overbekend, dat dit zelfs niet onder de hoofdbronnen mag gerekend worden, en dat het Fransche en het oud-vaderlandsche regt voor een veel grooter deel dan het Romeinsche tot de zamenstelling van ons Wetboek hebben bijgedragen. Moet het dan geene bevreemding wekken, dat evenwel onze uitleggers bij voorkeur in de Romeinsche regtsbronnen den oorsprong en de verklaring onzer wetsbepalingen zoeken, en als opzettelijk over het hoofd zien waarop hunne aandacht toch meer dan eens gevestigd is? Reeds voor acht jaren schetste mijn hooggeschatte leermeester DE WAL het nadeel, dat het verwaarloozen der geschiedkundige beoefening van onze vaderlandsche regten aan de wetenschap berokkend heeft [2]). Maar ik aarzel niet mijne overtuiging uit te spreken, dat uit het voortdurend verzuimen der geschiedkundige beoefening van het Fransche regt voor het minst even groote nadeelen voortgesproten zijn. Immers, al mag men het betreuren, „dat „men bij ons het geschikte oogenblik heeft laten voorbijgaan om aan de

---

[1]) HOLTIUS, t. a. p. blz. VII.

[2]) Oratio de detrimento, quod neglectum historicum iuris nostri studium patriae disciplinaeque attulit, *gedrukt in zijne* Orationes Academicae L. B. 1852.

„Natie eene echt Nederlandsche wetgeving te doen genieten", [1]) het is nu eenmaal een feit, dat de bepalingen van ons Wetboek voor het grootste gedeelte aan het Fransche regt ontleend zijn, en bij gevolg ook daaruit in de eerste plaats verklaard moeten worden. En ga ik te ver, wanneer ik beweer, dat het Fransche regt onder ons nog bijna geene beoefenaars vindt? Een beroemd staatsman en geleerde vroeg voor eenige jaren: „Wij „maken veel werk van de Historia Iuris Romani, dan waar zijn voor onze „Nederlandsche Regtsgeschiedenis de bouwstoffen verzameld?" [2]) Wij mogen ons verheugen, dat sedert met het verzamelen dier bouwstoffen althans een begin is gemaakt. Maar voor de geschiedkundige verklaring van ons burgerlijk regt uit het Fransche is nog bijna niets gedaan.

Geroepen om aan deze Hoogeschool de beginselen, ook van het Nederlandsch burgerlijk regt, voor toekomstige regtsgeleerden te verklaren, heb ik gemeend mijn gewigtig ambt niet beter te kunnen aanvaarden dan met het openlijk aanbevelen eener studie, die mij tot het regt verstand van die beginselen zoo onontbeerlijk schijnt. Verleent mij, bid ik U, een welwillend gehoor, nu ik tot u spreken ga over *het nut der geschiedkundige beoefening van het Fransche regt voor de wetenschappelijke verklaring onzer burgerlijke wetgeving.*

Ik wil reeds aanstonds trachten te antwoorden op eene bedenking, die het tot dus ver gesprokene welligt bij sommigen mijner Hoorders zal hebben doen opkomen. Gij zult mij misschien niet toestemmen, dat het Fransche regt onder ons te weinig beoefend wordt, maar integendeel meenen, dat daaraan reeds te veel tijd wordt te koste gelegd. Met maar al te veel grond (hoor ik mij tegenwerpen) wordt er gedurig geklaagd, dat men ons Wetboek als eene slechts hier en daar gewijzigde redactie van den Code Napoleon beschouwt, en bij zijne verklaring bijna uitsluitend Fransche schrijvers raadpleegt. En nu men in den laatsten tijd van die verkeerdheid begint terug te komen, nu de beoefening van het Romeinsche regt, op welks grondslagen iedere hedendaagsche burgerlijke wetgeving

---

[1]) ASSER, het Ned. B. Wb. verg. met het Wb. NAP., bl. 3.

[2]) THORBECKE, in de Ned. Jaarb. van DEN TEX en V. HALL, I blz. 35.

gebouwd is, die van het Fransche onder ons begint te verdringen — nu acht Gij u geroepen daartegen uwe stem te verheffen, en op nieuw eene methode aan te bevelen, die sedert lang veroordeeld is. Laat mij mijne meening nader verklaren, M. H.! Verre zij het van mij, dat ik de herlevende studie van het Romeinsche regt zou wraken. Integendeel, ik juich haar van ganscher harte toe: het verheugt mij, dat men begint in te zien, dat de Romeinsche regtswetenschap aan onze Hooge Scholen een afzonderlijken vertegenwoordiger behoeft, en zooveel ik vermag, zal ik hare beoefening ook bij de kweekelingen dezer Hoogeschool aanbevelen en bevorderen. Al moest het Romeinsche regt zelfs niet als eene verwijderde bron onzer wetgeving beschouwd worden, dan nog zouden de Romeinsche regtsgeleerden, naar mijne overtuiging, de beste voorbeelden zijn, die wij ons, bij onze logische wetsuitlegging, ter navolging kunnen voorstellen. De bewering van BRAVARD VEYRIÈRES, dat wij van hen niets kunnen leeren dan eene soort van verstandelijke gymnastiek, minder geschikt om den geest te oefenen en te versterken, dan om hem af te matten en te verslappen, [1]) is ook in mijne oogen eene belagchelijke magtspreuk. Maar dat neemt niet weg, dat wij, bij de geschiedkundige verklaring van ons Wetboek, tot het Romeinsche regt slechts zelden onze toevlugt mogen nemen. Immers, er komen in het Burgerlijk Wetboek wel een aantal bepalingen voor, wier Romeinsche afkomst buiten twijfel is, maar daarvan zijn slechts enkele onmiddellijk aan Pandecten of Codex, en verreweg de meeste aan het Fransche Wetboek ontleend. Toen KEMPER in 1820 zijn beroemd ontwerp toelichtte, verklaarde hij wel, dat de groote en algemeene beginselen van het burgerlijk regt in de Romeinsche regten in zoodanigen staat van volkomenheid tot ons waren overgebragt, dat de verdiensten van elk Wetboek ook voor de volgende tijden nog altijd aan dit eerste voorbeeld zouden moeten getoetst worden; maar hij liet er onmiddellijk op volgen, dat het bij de voortreffelijke bearbeiding dier bouwstoffen in het Fransche Wetboek niet anders kon, of elke nieuwe poging, na deze goed geslaagde eerste proeve, moest slechts eene wijziging daarvan worden in sommige minder bearbeide, of met de zeden en gewoon-

---

[1]) Revue de Législ. et de jurisprud. de WOLOWSKI, Année II Tom. 3 p. 15.

ten van dit of dat volk minder strookende deelen. Voor iets meerder of anders bood hij zijn Wetboek niet aan [1]. Inderdaad, het kon ook moeijelijk voor iets anders doorgaan. Reeds bij eene vlugtige beschouwing van het ontwerp van 1820 valt het in het oog, dat zelfs van dezen echt nationalen arbeid, waarin een groot aantal beginselen van het oud-vaderlandsche regt zijn opgenomen, toch de Code Napoleon de voornaamste bron is geweest. En op dezelfde wijze zijn ook onze latere Wetboeken bewerkt. Dat van 1830 is niet ten onregte een voor Nederland omgewerkt Wetboek Napoleon genoemd, en ook ons tegenwoordig Wetboek is geheel op de leest van het Fransche geschoeid. Een menigte artikelen, ja geheele Titels, zijn woordelijk daaruit vertaald, en slechts daar, waar de Fransche wetsbepalingen met onze zeden en gewoonten te zeer in strijd schenen, zijn daarvoor andere, en dan nog meestal oud-vaderlandsche, regtsbeginselen in de plaats gesteld. Beginselen van het Romeinsche regt zijn er bijna niet in opgenomen, dan voor zoo ver die reeds in ons vroeger regt, en vooral in den Code Napoleon, voorkwamen. En daargelaten nu, dat de ontwerpers van den Code in hunne kennis van het Romeinsche regt zeer zeker niet stonden op de tegenwoordige hoogte der wetenschap, men moet vooral niet uit het oog verliezen, dat het Romeinsche regt, waaraan zij sommige voorschriften van hun Wetboek ontleenden, reeds vroeger in de geschriften van POTHIER en anderen verwerkt en met nationale beginselen vermengd was. Zelfs die voorschriften mogen derhalve niet uit het zuiver Romeinsche regt verklaard worden. Reeds voor hunne opname in den Code waren zij een bestanddeel van het Fransche regt, en zij kunnen daarom zonder kennis van dat regt niet begrepen worden.

Gij zoudt mij echter verkeerd verstaan hebben, indien gij meendet, dat ik daarom ons Burgerlijk Wetboek uitsluitend, of althans voornamelijk, met behulp van Fransche schrijvers over den Code verklaard wilde hebben. Integendeel, ik stem gaarne in met hen, die daartegen waarschuwen. Sommigen van die schrijvers mogen wegens hunne naauwkeurigheid, hun practischen zin, hunne scherpzinnigheid en duidelijkheid ook bij de

[1] VOORDUIN, I blz. 204.

behandeling onzer wetgeving tot voorbeeld kunnen dienen, toch, geloof ik, zullen wij beter doen ons niet naar hun voorbeeld te rigten. Eene overbrenging van den geest van het Fransche Wetboek op het onze zou daarvan al ligt het gevolg zijn, en dat zou, ook naar mijne overtuiging, „aan onze wetgeving haar eigenaardig karakter, haar systematisch geheel, „hare nationaliteit benemen [1])."

En zegt niet, dat ik zoo sprekende met mij zelven in strijd geraak. Immers, ik beveel de beoefening van het Fransche regt niet aan, omdat zij „de grondslag" moet wezen „der *logische* uitlegging van ons Wetboek." Als zoodanig kan zij, ook naar mijn oordeel, niet dienen. Alleen om ons den oorsprong onzer burgerlijke wetsbepalingen te leeren kennen, acht ik haar nuttig en zelfs onmisbaar. Wij hebben het uit den mond van onzen wetgever zelven gehoord: een overgroot aantal voorschriften van ons Wetboek zijn uit den Code Napoleon overgenomen. Om den zin dier voorschriften te leeren kennen, moeten wij derhalve beginnen met een onderzoek naar den zin der Fransche wetsbepalingen, waaraan zij hun bestaan te danken hebben. En — hoe verwaten zulk een oordeel ook aan sommigen schijnen mag — juist bij dat onderzoek acht ik de meesten der hooggeroemde Fransche uitleggers van den Code zeer gevaarlijke gidsen. Niet ten onregte wordt aan de besten hunner een al te sterk streven naar gemakkelijke practische bruikbaarheid en het daardoor verwaarloozen eener wetenschappelijke behandeling van het regt ten laste gelegd. [2]) Reeds de methode, die zij volgen, is onwetenschappelijk. Bijna allen verklaren zij den Code uitsluitend uit zichzelven, dat is — om met ZACHARIAE te spreken — elke bepaling uit de woorden, waarin zij vervat is, en uit het verband, waarin zij tot andere bepalingen staat. En juist bij den Code is zulk eene wijze van verklaren bedriegelijker dan ergens elders. Niet alleen toch zijn de woorden, waarvan de Fransche wetgever zich bediend heeft, maar al te dikwerf voor meer dan ééne uitlegging vatbaar, en is zelfs zijne terminologie niet altijd dezelfde, maar ten gevolge der verschil-

[1]) DE BOSCH KEMPER, Gedachten over de beoefening en toepassing der aanst. Nederl. Wetg. blz. 13.

[2]) DE BOSCH KEMPER, t. a. p. bl. 26.

lende redactiën, die het Wetboek ondergaan heeft, zijn zijne voorschriften ook meermalen met elkander in strijd geraakt, of is althans het verband verbroken, dat oorspronkelijk tusschen hen bestaan had. [1]) Het is daarom dat wij de uitleggers zoo dikwijls hunne toevlugt zien nemen tot de beraadslagingen, die over het Wetboek hebben plaats gehad. Maar ook daardoor geraken zij niet zelden op een dwaalspoor. De beraadslagingen mogen ons in den geest des wetgevers inleiden, en, waar zijne taal duister is, zijne bedoeling doen vatten, wij mogen toch de verklaring der wet niet uitsluitend in den wil des wetgevers zoeken. Reeds KLIMRATH heeft daartegen gewaarschuwd. Wij hebben, zegt hij, zoovele Wetboeken door de hand der menschen zien maken en sloopen, dat wij ons langzamerhand zijn gaan verbeelden, dat de regtsgeleerde geene andere geschiedenis te beoefenen heeft dan die der bedoelingen van den wetgever. Alsof het doel van den mensch niet maar al te dikwijls veel minder ver reikt, dan het doel van zijn werk, alsof de wetgever zich altijd volkomen bewust is, welke wetten hem door de maatschappelijke behoeften worden ingegeven [2]). De ware beteekenis der wet kan niet uit hare Memorie van Toelichting of uit de beraadslagingen worden afgeleid — de kennis van den toestand der maatschappij en van het regt, op het tijdstip waarop de wet tot stand kwam, daarop komt het boven alles aan.

Ziedaar eindelijk het standpunt aangewezen, waarop de wetenschappelijke regtsgeleerde zich plaatsen moet bij de verklaring van elk Wetboek. Wat men in het algemeen van ieder werk erkent, dat het beoordeeld moet worden naar den tijd, waarop het tot stand is gekomen, geldt niet het minst van de wetgeving. Elke wet moet beoordeeld en verklaard worden in het licht van haar tijd, naar den geest van haar tijd, in verband met den toestand des volks, voor het welk zij ontworpen is.

En ziedaar tevens de reden genoemd, waarom eene kennis van het Fransche burgerlijke regt, uit Fransche handboeken geput, voor de wetenschappelijke verklaring van het onze, naar mijn oordeel, niet voldoende is.

---

[1]) Vgl. WINDSCHEID, zur Lehre des C. N. von der Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte. Vorrede S. V.

[2]) Revue de Législ. T. VIII, p. 54.

Gelijk ons Wetboek niet kan verstaan worden zonder geschiedkundige verklaring zijner beginselen uit het Fransche, zoo kan ook het Fransche Wetboek niet verstaan worden zonder geschiedkundige verklaring zijner beginselen uit de bronnen, waaruit het is voortgevloeid. En juist omdat die geschiedkundige verklaring nog te veel door de Fransche uitleggers verzuimd wordt, meen ik den Nederlandschen regtsgeleerde tot eene zelfstandige beoefening van het Fransche regt te moeten opwekken. Ook met betrekking tot het Fransche Wetboek verdient de schoone taal van FEUERBACH behartigd te worden: „Van wat vroeger als regt gegolden heeft is het tegenwoordige regt een uitvloeisel, en dit is alleen daarom wat het is, en gelijk het is, omdat het oude regt, terwijl het verouderde en wegstierf, het nieuwe heeft voortgebragt. In het verleden der eeuwen ligt de kiem der tegenwoordige wetgeving. De kiem moest zich ontbinden, opdat de vrucht zou kunnen ontspruiten. Maar wie kan de vrucht begrijpen, zonder van haar zijn tot haar wording en van haar wording tot het eerst ontkiemen van haar wording terug te gaan [1])?" Voorzeker, de ontwerpers van den Code waren even ver als onze wetgever van het ongerijmde denkbeeld verwijderd om een geheel nieuw regt te willen invoeren. Ook zij begrepen, dat hunne wetgeving, zoo zij doel wilde treffen, zoo weinig mogelijk van de voorgaande verschillen moest. Zij erkenden, dat het raadzaam was te behouden al wat niet onvermijdelijk vernietigd moest worden, en dat de wet de gewoonten van het volk ontzien moest, als die gewoonten maar geene fouten waren. De menschheid — zoo spraken zij — is één: het tegenwoordige is onafscheidelijk van het verledene en van de toekomst; een wetgever zou aan zijne instellingen alle levenskracht benemen, indien hij ze niet vestigde op de grondslagen van het verledene en opbouwde naar de behoeften der toekomst [2]). Daarom stelden zij zich geen ander doel dan het nationale regt van hun tijd met de nieuwe beginselen der omwenteling in overeenstemming te brengen. Maar wat moest, bij den toenmaligen toestand van Frankrijk, als het nationale regt

---

[1]) Ueber Philosophie und Empirie, S. 43.

[2]) Discours préliminaire sur le projet de Code Civil.

worden beschouwd [1])? Het Zuiden werd nog bijna uitsluitend door het geschreven of Romeinsche, het Noorden door gewoonte-regt geregeerd. Slechts enkele beginselen van het laatste hadden ook in het Zuiden ingang gevonden, en konden daarom als gemeen regt voor het geheele rijk worden aangemerkt. Wat deze betreft, had de wetgever natuurlijk niets anders te doen dan ze in den vorm van wetsvoorschriften te brengen en in zijn Wetboek op te nemen. Maar hoe moest hij handelen met het overige gewoonteregt, dat slechts aan een gedeelte van Frankrijk eigen was? Dit geheel ongebruikt te laten zou een moedwillig verwerpen zijn geweest van de edelste voortbrengselen van het regtsgevoel der natie. Doch aan den anderen kant mogt men aan geheel Frankrijk niet opdringen wat slechts in een beperkt gedeelte des lands ingang gevonden had. Het was niet te doen om een op zich zelf goed en krachtig regt vast te stellen: het moest tevens een regt zijn, dat voor geheel Frankrijk geschikt was. Maar hoe tot zulk een regt te komen; op wat wijze de tegenstrijdige belangen van het Noorden en Zuiden gelijkelijk te bevredigen? Het was duidelijk, dat elk van beiden iets van zijne eigenaardigheid moest ten offer brengen, dat hier alleen van vereeniging eenheid te wachten was. Er moest — om met PORTALIS te spreken — tusschen de gewoonten en het geschreven regt een vergelijk getroffen worden. Men moest hunne beginselen met elkander vereenigen of door elkander wijzigen, zonder de eenheid van het stelsel te verbreken of den algemeenen geest geweld aan te doen. Daarom nam men vooreerst al zulke beginselen van het gewoonteregt in het Wetboek op, die niet wel aan het Noorden ontnomen konden worden, en die toch ook aan het Zuiden niet te eenenmale vreemd waren. Daaronder behoorde in de eerste plaats de leer der wettelijke gemeenschap van goederen tusschen echtgenooten. Dat men die grootendeels aan de Parijzer Coutume ontleende, was niet enkel een gevolg van de gewigtige staatkundige rol, die de hoofdstad in den laatsten tijd gespeeld had. Men deed het vooral, omdat de Parijzer Coutume, die in vele der Noordelijke provinciën eene subsidiaire regtskracht had, of waarnaar partijen veelal be-

[1]) De hoofdzaak dezer geschiedkundige schets is ontleend aan SCHAEFFNER, Gesch. der Rechtsverfassung Frankreichs, Th. IV, Kap. 21.

dongen, dat hare regten en verpligtingen geregeld zouden worden, ook in het Zuiden meer dan eenige andere het burgerregt had verkregen. En zoo grooten eerbied betoonde men voor de eigenaardige gewoonten van het Zuiden, dat men daaruit, zelfs bij dit leerstuk, sommige beginselen overnam. — Op dezelfde wijze handelde men vervolgens ten aanzien van het erfregt, de wettelijke erfdienstbaarheden en enkele andere onderwerpen.

Maar wederkeerig moest ook aan het Romeinsche regt eene plaats in het nieuwe Wetboek worden ingeruimd, en daarbij was even groote behoedzaamheid noodig. Men mogt evenmin aan de Noordelijke provinciën geheel vreemde beginselen van Romeinsch regt opdringen, als men aan de Zuidelijke geheel vreemde beginselen van gewoonteregt opgedrongen had. Hier evenwel was het minder moeijelijk een vergelijk tot stand te brengen. Bij menig leerstuk had het Romeinsche regt in het Noorden ingang gevonden: alom gold het daar als subsidiair of althans als wetenschappelijk hulp-regt. Dat maakte de taak van den wetgever ligt. Zoo dikwijls bij eenig regtsinstituut de Romeinsche begrippen zich door het geheele rijk deden gelden, zoo als onder anderen in de leer der verbindtenissen en van den eigendom, eerbiedigde hij dien toestand, en bragt daarmede zijn Wetboek zorgvuldig in overeenstemming.

Zoo was het vergelijk tusschen de gewoonten en het geschreven regt getroffen. Met betrekking tot sommige onderwerpen was het reeds vroeger door koninklijke verordeningen tot stand gebragt, bepaaldelijk wat schenkingen, testamenten en erfstellingen over de hand betreft, door beroemde ordonnantiën van LODEWIJK XIV en LODEWIJK XV. Behoudens enkele wijzigingen, die de nieuwe orde van zaken vorderde, konden de voorschriften dier verordeningen letterlijk in den Code worden opgenomen. Ten slotte was daarin nog de hoofdinhoud op te nemen van die enkele burgerlijke wetten, die de omwenteling in het leven geroepen had. De leer van den Code omtrent de vaderlijke magt, de regten en verpligtingen der echtgenooten, de hypotheken en de privilegiën is hoofdzakelijk aan die wetten ontleend.

Reeds deze korte opsomming der verschillende bouwstoffen, waaruit de Code is zamengesteld, is, geloof ik, voldoende om de stelling te regtvaardigen, dat zijne beginselen geschiedkundig verklaard moeten worden. Want ofschoon de vroegere Fransche regtsbronnen, met de in-

voering van den Code, haar wettelijke kracht hebben verloren, er bestaat toch tusschen haar en het Wetboek, waardoor zij vervangen zijn, een natuurlijk verband. Het oude regt is afgeschaft, maar niet gestorven: het leeft voort onder een nieuwen vorm. Men zou den vorm boven het wezen stellen, indien men het Wetboek op zich zelf en buiten het verband der algemeene regstontwikkeling, waartoe het behoort, wilde verstaan [1]).

Terwijl wij zoo de onmisbaarheid der historische studie betoogden, hebben wij tevens de methode aangewezen, waarnaar zij moet worden ingerigt. Het Fransche Wetboek — wij zagen het — is geboren uit een vergelijk tusschen het Romeinsche regt en de eigenlijk Fransche gewoonten. Die beiden moeten wij daarom eerst afzonderlijk beoefenen, en vervolgens nagaan, hoe hunne beginselen in het Wetboek vereenigd en door elkander gewijzigd zijn. Maar hierbij is groote omzigtigheid noodig. Men moet vooral het gewigt van het Fransche gewoonteregt niet te laag schatten. Het is eene dwaling, indien men meent, dat de kennis daarvan alleen noodzakelijk is voor het regt verstand der beginselen, die, zoo als ik aanwees, onmiddelljk daaruit in het Wetboek zijn overgegaan, en dat tot verklaring der overige de kennis van het Romeinsche regt voldoende is. Reeds heb ik die dwaling ter loops bestreden: het zij mij geoorloofd er thans meer opzettelijk Uwe aandacht op te vestigen.

De behoefte aan een, voor geheel Frankrijk berekend, practisch regt heeft zich van de vroegste tijden af doen gevoelen. Hoe scherper de Noordelijke en Zuidelijke gewesten zich als afzonderlijk regtsgebied van elkander onderscheidden, hoe dringender die behoefte zich deed gevoelen. Van daar dat de Koningen, en de regtsgeleerden, die hunne geleerdheid aan dezen ten dienst stelden, niet ophielden er naar te streven om, door de zamensmelting van Romeinsche en Costumiere beginselen, zulk een algemeen bruikbaar regt in het leven te roepen. Met dat doel werden o. a. reeds in de 13de eeuw het bekende Conseil van PIERRE DE FONTANES en de Etablissements de ST. LOUIS opgesteld. Maar vooral in de 17de en 18de eeuw wedijverden regeringen en regtsgeleerden om de eenheid van den Staat op de eenvormigheid van regt en wet te grondvesten. De beroemde

[1]) Vgl. SCHAEFFNER, t. a. p.

kanselier D'AGUESSEAU ijverde daarvoor meer dan iemand anders. Eenheid van wetgeving voor geheel Frankrijk, ziedaar het ideaal, dat hij nimmer uit het oog verloor. Maar hij kende den regtstoestand van zijn land te goed, om de verwezenlijking van dat ideaal reeds in zijn tijd voor mogelijk te houden [1]). Daartoe zou niet minder dan eene omwenteling vereischt worden. Het onderscheid van zeden en gewoonten tusschen het Noorden en Zuiden des rijks was toen nog te groot om eenheid van wetgeving te gedoogen. D'AGUESSEAU vermogt niet meer dan die gewenschte eenheid voor te bereiden. Hij bepaalde zich tot het vaststellen van eenige weinige verordeningen, die, althans wat den uitwendigen vorm van sommige regtshandelingen betrof, het verschil tusschen Noord en Zuid moesten opheffen. Op die wijze ontstonden de beroemde Ordonnantiën over schenkingen, testamenten en erfstellingen over de hand, waarop ik zoo straks gewezen heb.

Maar het doel, dat de wetgever nog niet bereiken kon, werd toch reeds vóór de omwenteling door de wetenschap bereikt. De regtsgeleerden van de 17de en 18de eeuw verwezenlijkten in hunne geschriften het denkbeeld van D'AGUESSEAU. De strijd om den voorrang, zoolang tusschen Romeinsch regt en gewoonten gevoerd, schijnt sedert hun tijd geëindigd. Uit Romeinsche en Costumiere bestanddeelen een algemeen bruikbaar regt te vormen wordt het doel waarnaar voortaan de regtsgeleerdheid streeft. De beginselen van het gewoonte-regt moeten daarbij wel onderdoen voor de Romeinsche, zoo zelfs dat zij naauwelijks meer te erkennen zijn: instituten van blijkbaar Costumiere afkomst worden wel op onnatuurlijke wijze uit het Romeinsche regt verklaard, maar toch verliest de Coutume haar invloed niet geheel. Wij zien dit vooral duidelijk in de Traités van POTHIER, den beroemden vertegenwoordiger der rigting, die ik U schetste. Ook daarvan is de hoofdinhoud Romeinsch regt, maar het is toch geen zuiver Romeinsch regt: het is een zoogenaamde *usus modernus*, of Romeinsch regt gewijzigd door de Coutumes en de praktijk. Het edel metaal der Romeinsche regtsgeleerdheid is met het gewoonte-regt ineengesmolten, en eerst zóó voor geheel het land gangbare munt geworden.

Den invloed, dien POTHIER op de Fransche wetgeving gehad heeft, be-

[1]) Vgl. WARNKOENIG und STEIN Französische Staats- und Rechtsgesch. Th. II, S. 106.

hoef ik niet te schetsen. De Code Napoleon — Gij weet het — is voor drie vierde gedeelten uit zijne geschriften getrokken. Vooral bij de bewerking van het Romeinsche regt zijn deze de bron geweest, waaruit de ontwerpers geput hebben. Behoeft het dan nog betoogd te worden, dat wij gevaar loopen te dwalen, wanneer wij, op het voetspoor der nieuwere Fransche regtsgeleerden, zelfs die bepalingen van den Code, die van Romeinschen oorsprong zijn, uit zuiver Romeinsch regt zoeken te verklaren? Het is mij onbegrijpelijk, hoe ook een man als SAVIGNY voor dat gevaar blind heeft kunnen zijn. Hij prijst de Fransche uitleggers van den Code, omdat zij hun Wetboek op regt verstandige wijze uit het Romeische regt aanvullen en ophelderen. Zelfs wanneer zij daarbij dwalingen begaan, gelooft hij die veeleer aan onvolledige kennis dan aan onoordeelkundig gebruik van het Romeinsche regt te moeten toeschrijven [1]). Ik kan mij geenszins met die lofspraak vereenigen. Al kenden de Fransche uitleggers het Romeinsche regt even grondig als SAVIGNY, dan nog zouden zij telkens moeten mistasten, zoo dikwijls zij uit de Romeinsche regtsbeginselen verklaren willen, wat niet uit die beginselen alleen is voortgesproten. Veeleer stem ik in met de uitspraak van den scherpzinnigen regtsgeleerde, wiens te vroege dood door deze Hoogeschool, wier sieraad hij was, en door allen, wien de wetenschap lief is, opregt wordt betreurd: „Men moet „niet uit het oog verliezen, dat, zoo de regtswetenschap hoofdzakelijk van „Romeinschen oorsprong is, de begrippen en beginselen zelve niet zelden „alleen uit hunne Germaansche afkomst verklaard kunnen worden [2])."

Op deze wijze, M. H.! moet, naar mijn oordeel, de Code bestudeerd en verklaard worden niet slechts door de Fransche regtsgeleerden, maar ook door ons, willen wij ons eigen Wetboek, voor zoover het van Franschen oorsprong is, juist verstaan. Het is niet genoeg dat wij de voorschriften van den Code *weten*, wij moeten ze *kennen*, en wij kennen hen alleen dan, wanneer wij hen in de oorzaak van hun bestaan, in de bron-

[1]) System, I, Vorrede, S. XXVIII.

[2]) Mr. J. VAN HALL, Handl. tot de beoefening van het burgerl. regt in Nederland, Voorrede, blz. VII.

nen, waaruit zij zijn voortgevloeid, hebben nagespoord. Natuurlijk mogen wij niet ligtvaardig onderstellen, dat de Nederlandsche wetgever aan de bepalingen, die hij aan den Code ontleend heeft, juist denzelfden zin heeft willen hechten, dien zij daar, blijkens haar oorsprong en geschiedenis, bezaten. De bedoeling van den wetgever moet opzettelijk uit zijne Toelichting en uit de beraadslagingen worden opgespoord. Zoo hebben wij dan niet te vreezen, dat eene wetenschappelijke beoefening van het Fransche regt, in zijn oorsprong en ontwikkeling, tot eene anti-nationale opvatting onzer eigen wetgeving leiden zal. Ook hier mag onvolledige kennis ons op een dwaalspoor brengen, volledige en grondige kennis zal ons daarvoor behoeden. Hoe beter wij het Fransche regt, zoo als het in den Code geschreven staat, hebben leeren verstaan, des te juister zullen wij het onderscheid tusschen dat regt en het onze leeren opmerken. Indien wij, zoo als behoort, de beoefening der vreemde wetgeving met eene grondige studie van ons eigen regt verbinden, bekwamen wij ons niet alleen tot verklaring maar ook tot beoordeeling van ons Wetboek, en wij stellen ons in staat om aan eene zuivering onzer wetgeving van vreemde bestanddeelen en aanvulling uit nationale herkomsten mede te werken.

Maar ik gevoel dat ik eene Vergadering als deze niet met algemeene aanbevelingen en onbepaalde redeneringen mag ophouden. Meer dan alles wat ik tot lof der studie, wier nut ik betoog, kan aanvoeren zullen een paar welgekozen voorbeelden uitwerken. Indien het mij gelukken mag U te overtuigen, dat sommige gewigtige bepalingen van ons Burgerlijk Wetboek niet redelijk te verklaren zijn, zonder het licht, dat de geschiedkundige beoefening van het Fransche regt daarover verspreidt, dan hoop ik mijn geding voor Uwe regtbank gewonnen te hebben. Wel zal zulk een betoog geen sierlijke voordragt dulden, doch Gij zijt ook niet gekomen om een redenaar te hooren, maar alleen om van een leeraar der regtswetenschap de methode te vernemen, die hij bij zijn onderwijs denkt te volgen. Vergunt mij daarom, dat ik U de waarde der door mij aanbevolen methode in een paar voorbeelden aantoon.

Ik zou die voorbeelden blindelings aan elken Titel van ons Burgerlijk Wetboek kunnen ontleenen — ik bepaal mij tot een enkelen, den titel van *Schenkingen*. Gij herinnert U de bepaling, die onze wetgever van de

schenking geeft. Hij noemt haar eene overeenkomst, waarbij de schenker om niet en onherroepelijk eenig goed afstaat ten behoeve van den begiftigde, die het aanneemt [1]). Het heeft bevreemding gewekt, dat de schenking naar ons regt eene overeenkomst is. Men heeft gevraagd, of haar begrip daardoor niet enger is geworden dan het uit den aard der zaak zou behoeven te zijn, of b. v. wanneer ik iemands schuld betaal met het doel om hem door die betaling te verrijken, die handeling, die geene overeenkomst tusschen ons, geen aanbod van mijne zijde, noch aanneming van zijn kant onderstelt, toch, naar algemeene regtsbeginselen, niet als schenking beschouwd moet worden [2]). Wij kunnen die vraag, waarover op het gebied van het Romeinsche regt zooveel verschil van gevoelen bestaat, natuurlijk hier niet beslissen. Maar ook wanneer wij haar ontkennend beantwoorden, wanneer wij aannemen, dat er zonder overeenstemmenden wil van schenker en begiftigde aan geen schenking te denken valt, schijnt toch het stelsel onzer wet niet wel van onvolledigheid vrij te pleiten. De schenking wordt dan wel teregt eene overeenkomst genoemd, maar zij behoeft daarom nog niet altijd het uitsluitend karakter te hebben, dat onze wetgever haar toekent. Immers zij wordt door hem alleen als *obligatorische* overeenkomst beschouwd, en zij is even dikwijls, zoo niet meer, eene *zakelijke* overeenkomst. Ik heb dit niet in het breede te betoogen. De Romeinsche regtsgeleerden hebben het begrip der schenking te duidelijk ontwikkeld, dan dat iemand er aan zou kunnen twijfelen. Zij hebben ons geleerd, dat de schenking, uit den aard der zaak, niet aan een enkelen uitwendigen vorm kan gebonden zijn. Schenking is de afstand van een tot het vermogen behoorend goed of regt, met het doel om hem, aan wien die afstand geschiedt, daardoor te bevoordeelen. En daar nu een zoodanige afstand op de meest verschillende wijzen kan plaats hebben, spreekt het van zelf, dat ook de schenking zich nu eens onder dezen, dan weder onder genen vorm moet voordoen. Zij is niet ten onregte een ware Proteus genoemd [3]), die allerlei gedaanten aanneemt. Wan-

[1]) Art. 1703 B. W.

[2]) OPZOOMER, ad art.

[3]) Door HOLTIUS, Het Nederl. Faillitenregt, blz. 158.

neer de schenker de zaak, die hij geven wil, niet dadelijk aan den begiftigde overdraagt, maar zich alleen tot de overdragt daarvan verbindt, heeft de schenking natuurlijk het karakter, dat onze wetgever haar toekent. Zij is dan eene *obligatorische* overeenkomst: zij geeft den begiftigde eene regtsvordering, waardoor hij den schenker tot nakoming der verbindtenis dwingen kan. Wordt daarentegen de eigendom van het geschonkene terstond aan den begiftigde overgedragen, dan is de schenking eene *zakelijke* overeenkomst. Er kan dan uit haar geene verbindtenis ontstaan, want met de eigendomsoverdragt is de geheele handeling voltrokken, maar die overdragt is ook niet het gevolg eener voorafgaande verbindtenis: die overdragt is de schenking zelve.

En toch voor dezen meest gewonen vorm van schenking, door de Romeinsche regtsgeleerden de schenking bij uitnemendheid genoemd, is in ons regtssysteem geene plaats. Onze wet kent geene schenking, die in de levering van het geschonkene zelve bestaat. Die levering is voor haar nooit iets anders dan de vervulling der uit de schenking ontstane verpligting. Zoo komen wij dan tot het ongerijmde gevolg, dat, als ik een bedelaar een aalmoes geef, die handeling, om ook naar ons regt eene schenking te zijn, zal moeten gesplitst worden in eene obligatorische overeenkomst, die dan de eigenlijke schenking is, en in de nakoming der daaruit ontstane verbindtenis [1]. En waaraan nu deze onlogische regtsbeschouwing toeteschrijven? Hebben misschien onze oud-vaderlandsche regtsgeleerden, in dit opzigt, eene andere leer gehuldigd dan de Romeinsche? Zagen zij in de schenking altijd eene obligatorische overeenkomst? Geenszins. Moge al DE GROOT, die zich bij voorkeur houdt aan „de „Roomsche wetten, zulx als die ten tijde des Keijzers JUSTINIAEN verga„dert zijn geweest [2]," het begrip van schenking even eng beperkt hebben als onze wetgever, bij verreweg de meesten onzer oude regtsgeleerden vinden wij het Romeinsche beginsel in zijn volle zuiverheid terug. VOET leert uitdrukkelijk, dat de schenking door de enkele levering van het geschonkene, zonder eenige voorafgaande verbindtenis, tot stand kan

[1]) Vgl. SAVIGNY, System, Th. III, § 140.

[2]) Inleiding, Boek 1, deel 2, n°. 25.

komen [1]), en HUBER zegt zoo volledig mogelijk: "De manier waardoor "schenking onder levenden geschiedt, is tweeërlei, door enkele overeen- "komst en door zaakslevering. Door de laatste wordt de eigendom ter- "stond overgedragen, door de eerste het regt van aanspraak verkregen, "bij welke de schenker kan genoodzaakt worden de schenkbelofte te ver- "vullen [2])."

Wij moeten de oorzaak der dwaling van onzen wetgever daarom elders zoeken, en wij kunnen haar, naar mijn oordeel, alleen vinden in het Fransche regt. Zij ligt niet alleen in eene onjuiste opvatting van het begrip van schenking: zij strekt zich veel verder uit, en ligt in eene onjuiste opvatting van het begrip van *overeenkomst*.

Dat begrip — een uitstekend Duitsch geleerde heeft het aangetoond [3]) — hebben de Fransche regtsgeleerden te allen tijde miskend. Zij zagen niet in, dat de overeenkomst een algemeen karakter heeft, dat zij niets anders is dan de "duorum in idem placitum consensus," die natuurlijk op ieder gebied van het Privaatregt kan voorkomen. Zij kenden geen overeenkomst, dan die waaruit eene verbindtenis geboren wordt. Wij vinden die opvatting onder anderen bij FERRIÈRES [4]), maar vooral duidelijk bij DOMAT. Ook bij dezen staat het vast: geen overeenkomst, of er ontstaat eene verbindtenis uit. Tusschen zakelijke en obligatorische overeenkomsten kent hij geen onderscheid: hij behandelt ze in zijn systeem door elkander, vruchtgebruik en erfdienstbaarheden naast koop en maatschap. En bij alle volgt hij dezelfde methode van behandeling: eerst geeft hij eene bepaling van het begrip, en wijst daarna de verbindtenissen aan, die zij voor elk der partijen doen geboren worden.

De gevolgen van die verwarring vallen vooral in het oog bij de schenking. Het oud-Fransche regt kent geen andere schenking dan die door dadelijke levering tot stand komt. Ook voor DOMAT bestaat er geen andere. Streng genomen, mag zij dus voor hem geene overeenkomst zijn: de ge-

[1]) Ad Titul. Dig. de Donationibus (39 5) n°. 2.
[2]) Hedend. Regtsgeleerdheid, B. III, D. XIV, n. 13.
[3]) WINDSCHEID, t. a. p., Kap. IX.
[4]) Dictionn. de droit, in voce *convention*.

heele handeling is met de levering voltrokken, en aan de levering is niets voorafgegaan. Hoe zou dus hier aan eene verbindtenis gedacht kunnen worden? Maar daar bedenkt DOMAT, dat de schenking evenwel in een paar plaatsen van de Pandecten en van den Codex als overeenkomst beschouwd wordt. Hij ziet voorbij, dat in die plaatsen alleen — om met onzen HUBER te spreken — van "schenkbelofte" de rede is, en dat hij, die de schenkbelofte niet voor eene verbindende schenking houdt, daarom uit die plaatsen geene gevolgen mag trekken. Het Romeinsche regt noemt de schenking eene overeenkomst: dit is genoeg om ze ook voor hem tot overeenkomst te maken. Maar nu rijst natuurlijk de vraag: Welke verpligtingen worden er dan uit die overeenkomst voor den schenker geboren? Als DOMAT, in antwoord daarop, onder anderen de verpligting noemt om het geschonkene aan den begiftigde te leveren, is hij vergeten, dat die levering voor hem de schenking zelve is, en dat uit levering geene verpligting tot levering kan geboren worden [1]).

Dezelfde opvatting van het begrip der overeenkomst vinden wij in den Code terug. Ook daarin wordt zij, op gezag van DOMAT en POTHIER, beschreven als de wederzijdsche toestemming van een of meer personen, die zich jegens een of meer andere verbinden [2]). In dezen zin is nu ook de schenking eene overeenkomst. En dat mag zij thans werkelijk zijn. Want, ofschoon ook naar den Code, even als naar DOMAT, de schenking door dadelijke overdragt van den eigendom tot stand komt, de eigendom gaat, volgens het nieuwe stelsel, uit kracht der overeenkomst zelve, zonder levering, op den begiftigde over, en er ontstaat dus werkelijk eene verbindtenis, die namelijk om den nieuwen eigenaar in het bezit van zijn goed te stellen [3]). Bij de schromelijke verwarring, die in andere opzigten uit dit stelsel is voortgevloeid, hebben wij thans niet stil te staan; wij moeten alleen onderzoeken, welken invloed de Fransche regtsbeschouwing op onze wet gehad heeft. Dat onderzoek is spoedig volbragt. Ook onze wetgever heeft het wezen der overeenkomst miskend. In plaats van in

---

[1]) Les lois civiles, T. I, Liv. I, Tit. X, Sect. II, p. 2.

[2]) Art. 1101 Code Civ.

[3]) Zie WINDSCHEID, t. a. p., aan wien ik dit voorbeeld ontleend heb.

haar een algemeen begrip te zien, in plaats van haar met DE GROOT te beschouwen, als „de eendragt des willes van twee ofte meer luyden tot „eens ofte beyder nut [1])," nam hij onberaden de onjuiste bepaling van het Fransche Wetboek over. Ook voor hem was de overeenkomst eene handeling, waarbij een of meer personen zich jegens een of meer andere verbinden [2]). En daar het ook bij hem op Romeinsch-regtelijke gronden vaststond, dat de schenking eene overeenkomst is, spreekt het van zelf, dat zij er eene wezen moest als iedere andere, dat er eene verbindtenis uit haar geboren moest worden. Die verbindtenis bestaat nu, even als bij DOMAT, voor den schenker daarin, dat hij gehouden is het geschonkene aan den begiftigde te leveren. Maar terwijl DOMAT, voor wien die levering de schenking zelve is, daardoor, zoo als wij zagen, er van zelf toe kwam om de schenking door dadelijke levering met de schenkbelofte te verwarren, werd onze wetgever er alleen door genoopt om het begrip der schenking binnen te enge grenzen te beperken. De schenking bestaat thans, naar ons regt, nooit in de levering, maar altijd in een daaraan voorafgaande obligatorische overeenkomst, wier bestaan wij in de meeste gevallen stilzwijgend moeten aannemen. En dat werkelijk alleen eene slaafsche navolging van het Fransche Wetboek onzen wetgever tot deze onjuiste regtsbeschouwing gebragt heeft, daarvan leveren ons de woorden der wet het bewijs. Ware hij er door eigen onderzoek, of op het gezag van DE GROOT, toe gekomen om de schenking uitsluitend als obligatorische overeenkomst te beschouwen, hij zou haar begrip niet hebben bepaald op eene wijze, die door zijn eigen stelsel gewraakt wordt. DE GROOT blijft ten minste zich zelven gelijk, wanneer hij de schenking eene overeenkomst noemt, waardoor zich iemand uit weldadigheid *verbindt* om aan een ander iets van het zijne te geven [3]), maar dat doet onze wetgever niet, wanneer hij zegt, dat de schenker dadelijk bij de overeenkomst eenig goed aan den begiftigde *afstaat*. Het Fransche Wetboek, volgens hetwelk de eigendom van het geschonkene door de enkele overeenkomst op den begiftigde

[1]) Inleiding, Boek III, deel 6 princ.
[2]) Art. 1349 B. Wb.
[3]) T. a. p., Boek III, deel 2, n. 1.

overgaat, mogt met regt van dien dadelijken *afstand* spreken; maar toen onze wetgever van het stelsel der Fransche wet afweek, had hij ook de woorden daarvan niet mogen behouden. De schenking, zoo als onze wet die beschouwt, bedoelt wel den afstand van eenig goed, maar die afstand behoeft niet dadelijk te geschieden. Of zullen wij met sommigen beweren, dat, ook naar ons regt, de schenking een dadelijken afstand met zich brengt, namelijk den afstand van eene regtsvordering tegen den schenker, waardoor de begiftigde de levering van het geschonkene vorderen kan? Die de woorden der wet op deze wijze uitleggen, vergeten, dat zij den afstand vordert van *eenig goed*, en dat eene regtsvordering toch moeijelijk *een goed* kan genoemd worden. Wanneer wij het artikel in zijn geheel beschouwen [1]), wordt het ons duidelijk, dat de bepaling onzer wet, die in haar stelsel even onjuist is, als zij juist is in het Fransche, onberaden door onzen wetgever is overgenomen. Zonder kennis van het Fransche regt zou die bepaling voor ons onverklaarbaar zijn.

Laat mij U ten slotte nog door een ander voorbeeld, aan hetzelfde artikel ontleend, mogen aantoonen, hoezeer wij voor het juist verstand onzer wet de kennis van het Fransche regt behoeven.

De afstand, dien de schenker door de schenking doet, is, volgens onze wet, *onherroepelijk* [2]). Men heeft teregt opgemerkt, dat de onherroepelijkheid niet juist een eigenaardig kenmerk der schenking is, dat zij eene eigenschap is van alle overeenkomsten zonder onderscheid, en dat daarvan dus hier geen bijzondere melding had behoeven gemaakt te worden [3]). Dat dit toch geschied is, kan niet uit het Romeinsche regt verklaard worden. Immers wanneer ook JUSTINIANUS, in zijne Instituten, van de onherroepelijkheid der schenkingen onder de levenden gewag maakt, doet hij dit alleen om haar te onderscheiden van de schenkingen ter zake des doods,

---

[1]) Ook de woorden: *die* HETZELVE, d. i. dus HET GESCHONKEN GOED (niet DE SCHENKING) *aanneemt*, bewijzen dat de wetgever alleen aan de *traditio animo donandi* gedacht heeft.

[2]) Art. 1702 B. Wb.

[3]) DIEPHUIS, Het Ned. Burg. Regt, Dl. VIII, n. 14.

die ieder oogenblik naar willekeur door den schenker herroepen konden worden. Onze wetgever, die geen andere schenkingen erkent dan schenkingen onder de levenden, behoefde dit voorbeeld natuurlijk niet na te volgen. Ook op onze oud-vaderlandsche regtsgeleerden kan men zich niet beroepen: zij hebben, geen van allen, op de onherroepelijkheid der schenking, als op iets dat haar bijzonder kenmerkt, de aandacht gevestigd.

Wij moeten de reden der bijvoeging in onze wet daarom ook hier weder elders zoeken. Reeds heeft men begrepen, dat zij alleen in het Fransche regt te vinden is. Dat onze wet uitdrukkelijk van de onherroepelijkheid der schenking spreekt, (heeft men gezegd) is misschien een gevolg daarvan, dat ook het Fransche artikel er melding van maakt, en dit schijnt wederom toegeschreven te moeten worden aan het verband, waarin dat artikel voorkomt. De Code behandelt schenking en uitersten wil nevens elkander, en daar nu de uiterste wil uit zijn aard herroepelijk is, was men, om de tegenstelling, wel verpligt op de onherroepelijkheid der schenking te wijzen [1]).

Ik kan die verklaring reeds daarom niet voor de ware houden, omdat de onherroepelijkheid niet voor het eerst in den Code, maar reeds vroeger door bijna alle Fransche regtsgeleerden tot de bijzondere kenmerken der schenking gebragt is.

Naar het mij voorkomt, ligt de ware reden der bijvoeging veel dieper.

Ik heb reeds herinnerd, dat het oud-Fransche Costumiere regt, even als het latere Romeinsche vóór JUSTINIANUS, geen andere schenking kende, dan die waarbij de eigendom van het goed terstond op den begiftigde werd overgedragen. De enkele verbindtenis om iets te geven, de zoogenaamde schenkbelofte, was krachteloos. Ziedaar de eenvoudige beteekenis van den bekenden regtsregel: *Donner et retenir ne vaut.*

De overdragt van den eigendom nu geschiedde oorspronkelijk alleen door feitelijke levering. Maar reeds vroeg begon het Romeinsche regt uit de Zuidelijke provinciën naar het Noorden des rijks door te dringen, en op de ontwikkeling van het gewoonteregt invloed uit te oefenen. Naar Romeinsche beginselen, kon de eigendom ook door fictieve levering wor-

[1]) DIEPHUIS, t. a. p.

den overgedragen. Bepaaldelijk met betrekking tot de schenking was aangenomen, dat het beding, waarbij de schenker zich het vruchtgebruik van het geschonkene had voorbehouden, met feitelijke levering gelijk stond. Men ging hierbij van de beschouwing uit, dat de schenker, door het vruchtgebruik der zaak, die hem oorspronkelijk had toebehoord, van den begiftigde te bedingen, genoegzaam had te kennen gegeven, dat de eigendom daarvan op dezen was overgegaan [1]). Dit beginsel nu werd door de regtsgeleerden weldra ook op het Fransche regt toegepast, en onder anderen in de Parijzer Coutume, reeds bij hare eerste redactie in 1510, opgenomen. Er werd daarin nog wel bepaald, dat schenking zonder dadelijke levering onbestaanbaar was: *„donner et retenir ne vaut;"* maar een ander artikel voegde er onmiddellijk bij, dat voorbehoud van vruchtgebruik met dadelijke levering gelijk stond [2]).

Inmiddels had ook de regtstoestand van het Zuiden eene gewigtige verandering ondergaan: de wetgeving van JUSTINIANUS, derwaarts uit Italië overgebragt, had langzamerhand de vroegere Romeinsche regtsboeken verdrongen, en welhaast werd uitsluitend naar hare voorschriften regt gesproken. Geen wonder, dat ook zij niet zonder invloed bleef op de verdere ontwikkeling van het regt der Noordelijke provinciën. Vooral na den tijd van CUJACIUS openbaart zich die invloed in de geschriften der regtsgeleerden. Als om strijd beijveren zich dezen de bepalingen der Coutumes met de nieuwe Romeinsche beginselen in overeenstemming te brengen, en daaruit te verklaren. Het behoeft geen betoog, dat dit, bijna in ieder leerstuk, tot de schromelijkste verwarring aanleiding geeft; maar nergens is die verwarring grooter dan in de leer der schenking.

Naar het Justiniaansche regt behoeft de schenking niet meer met dadelijke overdragt van eigendom gepaard te gaan. Wanneer de schenker zich slechts in behoorlijken vorm tot die overdragt verbonden heeft, is de schenking voltrokken [3]). Hiermede is natuurlijk de letter der Coutume,

---

[1]) L. 9 Cod. Theod. de Donat. (8.12); l. 28, l. 35 § 5 Cod. Just. de Donat. (8.54).

[2]) Donnér la propriété d'aucun héritage, l'usufruict à vie ou à temps à soy retenu, n'est reputé donner et retenir, et vaut telle donation. Art. 161. (*Bourdot de Richebourg*, III, p. 12.)

[3]) L. 35 § 5 Cod. de Donat. (8.54.)

die nog altijd *dadelijke* overdragt vordert, niet te rijmen. Men zou verwachten, dat de regtsgeleerden daarom of aan de letter zouden getrouw zijn gebleven, of, zonder zich om deze te bekreunen, het nieuwe Romeinsche beginsel zouden hebben overgenomen, om daarmede dan, bij eene latere redactie, het voorschrift der Coutume in overeenstemming te brengen. Maar zij deden noch het een noch het ander: zij sloegen een geheel willekeurigen middenweg in. Met de wilsovereenstemming tusschen schenker en begiftigde (zoo redeneerden zij) is, wat dezen betreft, de schenking voltrokken. Van dat oogenblik af verliest de schenker de bevoegdheid om over de zaak, die het voorwerp der schenking is, te beschikken, en heeft de begiftigde eene regtsvordering, waardoor hij den schenker noodzaken kan de schenking na te komen. Hij kan die regtsvordering natuurlijk instellen, wanneer hij goed vindt: alleen wanneer hij dit niet gedurende het leven van den schenker gedaan heeft, en deze gestorven is zonder den eigendom op den begiftigde te hebben overgedragen, is de schenking van onwaarde: de begiftigde heeft geene regtsvordering tegen de erfgenamen en schuldeischers van den schenker.

Hoe vreemd het schijnen mag, uit de wetenschap ging die zonderlinge leer in de praktijk en in de wetgeving over. De Coutume van Châlons, in 1556 in schrift gebragt, bezegelde haar door een uitdrukkelijk voorschrift [1]), en de meeste regtsgeleerden namen aan, dat dit voorschift alom moest worden toegepast. Sedert dien tijd is derhalve de dadelijke levering geen vereischte meer; zij moet alleen gedurende het leven van den schenker plaats hebben om de schenking, ook tegenover derden, te doen gelden. Het is in dit stelsel volkomen juist, wanneer RICARD, in zijn beroemd *Traité des Donations* [2]), de vormen, die bij de schenking in acht

---

[1]) „Donner et retenir ne vaut: si le donateur décède possesseur des choses données, sans en avoir fait délivrance..... Mais peut bien le donataire agir par action personelle à l'encontre du donateur vivant, afin d'avoir délivrance de la chose par lui donnée. Et si le donateur mourait en la possession de la chose donnée avant l'action intentée, telle donation ne vaut aucunement: et ne peut le donataire agir en vertu d'icelle personnellement, ne autrement à l'encontre de l'héritier." Art. 64. (*Bourdot de Richebourg*, II, p. 479.)

[2]) Chapitre IV van de *Première partie* van zijn werk handelt: *des solemnités requises aux donations entre-vifs*, en is verdeelt in *twee* Sections. Section I behandelt de „*solemnités*,

moeten genomen worden, verdeelt in vormen, vereïscht om haar tusschen schenker en begiftigde, en in vormen, vereischt om haar tegen de erfgenamen en schuldeischers van den schenker van kracht te doen zijn. Tot de eerste brengt hij de aanneming door den begiftigde; tot de laatste de levering van het geschonken goed.

Het spreekt van zelf, dat thans ook de regel *donner et retenir ne vaut* zijn oorspronkelijke beteekenis niet meer behouden kan. Hoe zou men kunnen beweren, dat schenking zonder dadelijke levering onbestaanbaar is, nu de levering ook later kan plaats hebben? Wij zien dien regel dan ook voortaan geheel anders door de regtsgeleerden verklaren. Hij beteekent thans eenvoudig, dat de schenker, zoodra hij zich aan den begiftigde verbonden heeft, niet meer over de geschonken zaak beschikken kan, met andere woorden, dat de schenking *onherroepelijk* is. Zoo wordt hij onder anderen ook door RICARD verklaard. De Parijzer Coutume was, bij hare tweede redactie in 1580, met de nieuwe leer in overeenstemming gebragt. Men had daarin ook nu nog het oude voorschrift behouden: *donner et retenir ne vaut*, maar er bijgevoegd, dat *donner et retenir* alleen dan plaats heeft, wanneer de schenker tot op zijn dood in het bezit van het geschonkene gebleven is, of zich de magt heeft voorbehouden om daarover te beschikken [1]). Dit laatste beteekent, volgens RICARD, niets anders dan dat de schenking onherroepelijk is [2]).

En hoe algemeen de opvatting voortaan voor de ware wordt gehouden, leeren wij onder anderen uit POTHIER. De Coutume van Orléans was aan het oude regt getrouw gebleven. Zij schreef uitdrukkelijk voor, dat

---

qui sont nécessaires pour faire valoir la donation entre le donateur et le donataire, où il est traité de l'acceptation;" Section II de *"Solemnités requises pour faire valoir les donations entre-vifs contre les héritiers et les créanciers du donateur, qui consistent en la tradition et en l'insinuation."*

[1]) "Donner et retenir ne vaut. Art. 273. "C'est donner et retenir quand le donateur s'est reservé la jouissance de disposer librement de la chose par lui donnée, ou qu'il demeure en possession jusques au jour de son decés. Art. 274. (*Bourdot de Richebourg*, III p. 49.)

[2]) T. a. pl., prem. Partie, Ch. IV, Sect. II, Distinction II, n. 970.

de schenker *dadelijk bij de schenking* afstand van het goed moest doen [1]). Hiermede is natuurlijk de nieuwe leer niet te vereenigen. LALANDE, een der uitleggers van de Coutume, had dit eerlijk erkend, en POTHIER [2]), die zijne woorden aanhaalt, stemt met hem in. Maar toch (voegt POTHIER er bij) ontbreekt het niet aan regtsgeleerden, die ook hier de dadelijke levering geen vereischte achten, en van meening zijn, dat de woorden: *„de schenker moet dadelijk bij de schenking afstand doen,"* alleen doelen op de *onherroepelijkheid*, die een eigenaardig kenmerk van alle schenking is. POTHIER beschouwt die onherroepelijkheid dan ook zelf als zoodanig, en in zijn gevoelen wordt door alle andere regtsgeleerden gedeeld. Aan hunne geschriften ontleende de Code zijne bepaling, en deze (wij zagen het reeds) werd door onzen wetgever overgenomen.

Zoo kwam de onnoodige bijvoeging in onze wet. En zegt nu niet, dat wij er geen belang bij hebben dit te weten. Gij zoudt U bedriegen, indien Gij die bijvoeging alleen maar voor overbodig, en niet voor schadelijk hieldt. Zij heeft reeds tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding gegeven. Men heeft begrepen, dat onze wetgever, wien het toch niet ontgaan kon zijn, dat de onherroepelijkheid eene eigenschap is van alle overeenkomsten zonder onderscheid, bepaalde redenen moet gehad hebben, om daarvan bij de schenking bijzondere melding te maken. Zoo is men er toe gekomen om aan te nemen, dat de onherroepelijkheid hier zoo zeer tot het wezen der overeenkomst behoort, dat eene schenking met het beding, dat zij door den schenker zal kunnen herroepen worden, volstrekt nietig is [3]). Ik wil de regtsgeleerden, die dit gevoelen voorstaan, niet hard vallen. Misschien zijn wij zelfs door de woorden der wet genoodzaakt hunne verklaring aan te nemen. Maar zooveel is zeker, dat hunne meening met algemeene regtsbeginselen in strijd is: want de onherroepelijkheid behoort zoo weinig tot het wezen der schenking, dat het beding, waarbij

---

[1]) „La quelle donation est valable, pourveu que..... *dès le temps du don* les donateurs se dessaisissent de la propriété et seigneurie des choses données." Art. 276. (*Bourdot de Richebourg* III, p. 795.)

[2]) Traité des Donations entre-vifs, Section II, Art. II, § 1.

[3]) DE PINTO, Handleiding, II, § 986; DIEPHUIS, VIII, n°. 14.

de schenker zich het regt voorbehoudt om, wanneer hij wil, op de schenking terug te komen, door de Romeinsche regtsgeleerden voor volkomen geoorloofd is verklaard [1].

Doch ik verg te veel van uwe welwillende aandacht. Genoeg, zoo de aangehaalde voorbeelden U mogten overtuigd hebben van het nut, dat er uit de geschiedkundige beoefening van het Fransche regt voor de wetenschappelijke verklaring van het onze te trekken is. En nog gewaagde ik alleen van het Burgerlijk Wetboek. Schroomde ik niet U langer bezig te houden, ik zou U door even sprekende voorbeelden het bewijs kunnen leveren, dat ook voor het regt verstand onzer overige Wetboeken de kennis van het Fransche regt onontbeerlijk is. Ik zou U kunnen aantoonen, dat de beginselen van ons Handelsregt telkens hunne verklaring vinden in de bronnen van den Code de Commerce, en dat ook onze Burgerlijke Regtspleging op de grondslagen der Fransche gebouwd is.

Maar ik mag den tijd, mij tot spreken vergund, niet overschrijden. En het gesprokene, durf ik hopen, kan volstaan om mijne ingenomenheid met de historische studie van het Fransche regt te wettigen, eene studie, die ik niet boven de beoefening van het Romeinsche of oud-vaderlandsche regt verheffen wil, maar die ik naast deze en gelijkelijk wensch behartigd te zien. Uit drieërlei bronnen is de wetgeving voortgevloeid, waaronder wij leven: alle drie moeten zij in hare eigenaardigheid gekend worden, willen wij tot het regt verstand geraken van wat uit haar ontstaan is. Mogten onze Nederlandsche regtsgeleerden meer en meer van die waarheid overtuigd worden! Mogt het niet langer nationaal heeten te beweren, dat, nu wij van de vreemde wetgeving ontslagen zijn, ook hare beginselen zoo spoedig mogelijk vergeten moeten worden; maar de overtuiging veld winnen, dat de Nederlandsche wetgeving eerst dan in nationalen zin kan worden toegepast, wanneer zij gekend wordt uit de bronnen, waaruit zij is voortgevloeid!

---

[1]) L. 37 § 3 D. de leg. 3 (32 un.) Vgl. SAVIGNY, System, IV, § 175, S. 281.

Het is mij eene aangename taak geweest, Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool! mijne denkbeelden omtrent de beoefening der regtswetenschap, zoo als onze tijd die vereischt, ten uwen aanhoore voor te dragen. Aan uwe aanbeveling heb ik het te danken, dat onze geëerbiedigde Koning mij geroepen heeft tot een ambt, dat mij gebiedt, laat mij liever zeggen dat mij vergunt, voor die wetenschap te leven. Ik heb voor dat ambt een werkkring verlaten, die mij in menig opzigt aangenaam was, al was het alleen maar omdat ik daarin de toegenegenheid mogt winnen van een Staatsman, dien ik hoogacht en liefheb. Maar toch geen werkkring, dien ik vuriger gewenscht had dan dien, waartoe ik thans geroepen ben. Veroorlooft mij daarom U uit den grond van mijn hart te danken voor de goede verwachting, die Gij van mij hebt opgevat. Gelooft mij, ik gevoel het, hoe zware verpligting mij door uw vereerend vertrouwen is opgelegd. Ik gevoel, dat aan uwe verwachting te beantwoorden mijn gestadig streven moet zijn. Geen anderen dank verlangt Gij van mij dan dat ik aan de opleiding der Academische jongelingschap en aan de vermeerdering van den roem onzer Hoogeschool naar vermogen meewerk. Zoo ver mijne krachten reiken, zal ik aan dien billijken eisch voldoen. Maar meer dan ooit besef ik thans, nu ik mijne gewigtige taak aanvaard, dat mijne krachten gering zijn. Zal pligtgevoel en ijver kunnen vergoeden wat mij aan aanleg en wetenschap ontbreken mogt? Stelt uwe eischen, bid ik U, niet te hoog. Vordert niet, dat ik geheel de plaats vervulle, die mijn voorganger met zoo veel eere bekleed heeft. In hem heeft de Hoogeschool, wier Verzorgers Gij zijt, een verlies geleden, dat door een jongen man, als ik ben, niet te vergoeden is. Het betaamt mij niet als lofredenaar van VAN HALL op te treden, en aan zijne groote verdiensten ten opzigte der regtswetenschap te herinneren. Ouderen en meer bevoegden hebben hem reeds de hulde gebragt, waarop zijn veelzijdige kennis, zijn rustelooze werkzaämheid, zijn nooit verflaauwde belangstelling in het onderwijs hem regt gaven. Door geheel het vaderland betreurd, is hij ten grave gedaald, maar — wel mogt een zijner vrienden het zeggen [1]) — vergeten

[1]) Prof. DE WAL, Handelingen der jaarl. Alg. Verg. van de Maatschappij der Ned. Letterk. te Leiden, van 1859, blz. 183.

is hij niet en zal hij niet wezen, zoolang de Nederlandsche Regtswetenschap der 19de eeuw een bron van kennis en een voorwerp van studie blijft. Zulk een man te evenaren stel ik mij niet voor: hem na te volgen — zij het ook maar uit de verte — zal mij roems genoeg zijn. Ééne gedachte geeft mij moed: ik zal, bij het beoefenen der wetenschap, bij het leiden der Academische studiën, den weg volgen, dien hij bewandeld heeft. De geschiedkundige beoefening der bronnen van ons regt heb ik te dezer ure aanbevolen: ik durf mij vleijen, dat ik in den geest van VAN HALL gesproken heb. Reeds toen hij voor het eerst als leeraar der wetenschap optrad, prees hij de historische rigting aan [1]), en tot het eind zijns levens is hij haar getrouw gebleven. „Het Nederlandsch Burgerlijk „Regt, in verband met het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek, in zijne „Romeinsch-Classische, in zijne Franco-Germaansche, in zijne meer Nieuw-„Nederlandsche bestanddeelen, te ontleden:" ziedaar de taak, die hij „den „Nederlandschen regtsgeleerde overwaardig" oordeelde, waartoe hij ook door zijn onderwijs trachtte op te leiden [2]). Geen ander doel stel ik mij voor; langs denzelfden weg zal ik trachten het te bereiken. Het moet U welgevallig wezen, Edel Grootachtbare Heeren, dat Gij aan den man, dien Gij hoogachttet, en wiens onderwijs Gij goedkeurdet, een opvolger gegeven hebt, die zijne voetstappen wil drukken!

Hooggeleerde Heeren Professoren, die ik heden voor het eerst mijne veel geachte Ambtgenooten noemen mag. Ik besef, hoe hooge eer het is naast U plaats te nemen. Maar meent niet, dat ik mij daarom op die eer verheffen zal, of mij met U gelijk stellen. Neen! niet aan uw ambt hebt Gij de eer te danken, die ieder U bewijst, de achting, die allen U toedragen. Uw eigen verdienste is het, waardoor Gij U een naam hebt gemaakt: Uw roem is uw eigen werk. Die in uwen kring wordt opgenomen moet zich onderscheiden als Gij, om als Gij geëerd te worden. Mij geeft de plaats, die mij nevens U is aangewezen, slechts pligten te betrachten, geen eer te genieten. Het zal mijn ijverig pogen wezen die pligten getrouw te vervullen. Maar daartoe heb ik behoefte aan uwe me-

[1]) *Oratio de meritis Belgarum in excolendo historico iuris Romani studio.* Amst. 1824.

[2]) Handleiding, Voorrede, blz. V.

dewerking en ondersteuning. Staat mij bij met uw rijpere ervaring, met uw uitgebreider wetenschap. Als jongste medebroeder heb ik eenige aanspraak op uwe welwillendheid. Aan de meesten uwer was ik voor weinige dagen persoonlijk nog onbekend: het zou daarom verwaten zijn reeds nu naar uwe vriendschap te dingen. Ik mag niet begeeren, dat Gij reeds dadelijk voor mij zijn zult wat Gij voor mijn betreurden voorganger geweest zijt. Maar weest zeker, dat ik alles doen zal om mij de vriendschap waardig te maken, die Gij hem betoond hebt. Ik wil ze verdienen door U te achten, gelijk hij U achtte, door met U om te gaan, gelijk hij met U omging, door de pligten van mijn ambt even getrouw en ijverig te vervullen, als Gij ze hem tot het eind van zijn leven vervullen zaagt.

In het bijzonder beveel ik mij bij U aan, Hooggeleerde Heeren Leden der Regtsgeleerde Faculteit! Zal ons gemeenschappelijk onderwijs vruchten dragen, dan is het noodig, dat wij vriendschappelijk in éénen geest werkzaam zijn. Daarvan was ook VAN HALL doordrongen, en dankbaar plag hij te roemen op de medewerking, die Hij van U ondervond. Laat die gelukkige stemming, die steeds in uwe faculteit geheerscht heeft, voortduren, ook nu ik de plaats van den U ontvallen vriend zal innemen. Wat ik doen kan om haar te bevorderen wil ik gaarne doen. Neemt mij welwillend in uwen kring op, en schraagt mijne zwakke krachten. Zonder uwe ondersteuning zou de taak, die ik heden aanvaard, voor mijne schouders te zwaar zijn. Van die ondersteuning verzekerd, aanvaard ik haar met vertrouwen.

En wat zal ik nu tot U zeggen, mijn waarde OPZOOMER? Het doet mij goed onder zoo velen, wier vriendschap ik nog winnen moet, U te zien, wien ik trotsch ben reeds nu mijn vriend te mogen noemen. De achting, die ik U toedraag, dagteekent niet van heden of gisteren. Reeds als kind hoorde ik dagelijks van U spreken door mijn beide broeders, die U lief hadden om uw vriendschappelijk hart, U hoogachtten om uw eerlijk karakter, U bewonderden om de buitengewone gaven van uwen geest. Toen ik Leidens Hoogeschool bezocht, was het inzonderheid uw voorbeeld, waarop ik door mijne Leermeesters gewezen werd. En toen ik later het maatschappelijk leven intrad, en U persoonlijk leerde kennen, mogt ik zelf in U opmerken, wat ik vroeger uit den mond van anderen vernomen

had. Het is mij daarom niet de minst aangename zijde van mijn nieuwen werkkring, dat hij de betrekking, die reeds nu tusschen ons bestaat, nog inniger zal maken. Van uwen omgang verwacht ik veel voor mijn volgend leven. Van U, die ook onder onze vaderlandsche Regtsgeleerden eene eereplaats bekleedt, zal ik veel kunnen leeren: voortdurend — ik ben er zeker van — zult Gij mij met raad en daad ter zijde staan. Om uwe vriendschap behoef ik U niet meer te vragen; ik geniet die reeds en ken hare waarde: neem alleen de verzekering aan, dat ik zorgen zal ze niet te verbeuren.

Hooggeleerde Heeren DE WAL, VISSERING en GOUDSMIT! Uwe tegenwoordigheid te dezer plaatse verheugt mij, maar bevreemdt mij niet [1]). Zij is slechts een nieuw bewijs van de toegenegenheid, die ik weet dat Gij mij toedraagt. Ja, ik kan mij begrijpen, dat gij behoefte gevoeld hebt om van mijn geluk getuigen te zijn. Dat geluk is immers, voor een groot deel, uw werk. Aan U ben ik mijne wetenschappelijke vorming verschuldigd: Gij hebt mij opgeleid tot den eervollen werkkring, dien ik mij heden geopend zie. Gij hebt het goede zaad in den akker gestrooid: zoo het geen meerdere vruchten heeft opgeleverd, het is buiten uwe schuld: ik heb er mij zelven van te beschuldigen. Door herwaarts te komen, geeft Gij een eervol getuigenis van de goede verwachting, die Gij van mij koestert. Zoo ijver en naauwgezette pligtsbetrachting voldoende zijn, weest dan zeker, dat ik haar niet beschamen zal. Maar, Gij weet het, de taak, die mij wacht, is zwaar, te zwaar misschien voor mijne krachten. Daarom bij den dank, dien ik U breng, een dringende bede! Reeds voor vijf jaren verliet ik Leidens Hoogeschool, en toch mogt ik tot heden onder uwe leerlingen blijven behooren. Onder alle bezwaren van mijn maatschappelijk leven waart Gij het, die ik bij voorkeur om raad vroeg. Met de grootste bereidwilligheid hebt gij mij dien altijd verleend; onthoudt mij hem ook thans niet, nu ik daaraan meer dan ooit behoefte zal gevoelen. Met den naam van Ambtgenooten durf ik U niet toespreken; nog blijf ik

---

[1]) Deze toespraak is niet uitgesproken, omdat de Leidsche Professoren, tot wie zij gerigt is, door ambtsbezigheden verhinderd werden mij, gelijk zij gewenscht hadden, met hunne tegenwoordigheid te vereeren.

in U mijne Leermeesters zien. Opent mij ook voortaan de rijke bronnen uwer kennis, wijst mij den weg, dien ik volgen moet, om, als Gij, nuttig voor anderen te zijn. Zoo zullen wij, op verschillende plaatsen, toch in éénen geest werkzaam zijn, en door vereenigd streven den bloei bevorderen der wetenschap, die ons dierbaar is.

Diepe droefheid maakt zich van mij meester, nu ik ginds de plaats van VAN ASSEN ledig zie. Hoe zou zijne tegenwoordigheid mij het geluk van dezen dag hebben verhoogd! Nog voor korten tijd gaf hij mij de toezegging, dat hij herwaarts zou komen — en thans is hij ons reeds ontvallen. Wat onze wetenschap in hem verliest, het voegt mij niet daarvan te gewagen. En al mogt ik mij bevoegd rekenen, het zou er hier de plaats niet voor zijn. Maar wie zal het wraken, dat ik, in de volheid van mijn geluk, hulde breng aan de nagedachtenis van hem, wien ik zooveel verschuldigd ben? Van het eerste oogenblik af, dat mij het voorregt te beurt viel tot zijne leerlingen te behooren, overlaadde hij mij met weldaden. Hij wees mij den weg, dien ik in moest slaan, om het doel te bereiken, waarnaar ik streefde. Als ik moedeloos was, wist hij mij op te beuren en aan te moedigen: in lief en leed stond hij mij als een vriend ter zijde. Zoo gaarne had ik hem daarom in dit plegtig uur, nu ik het ambt aanvaard, dat ook zijne vriendschap mij had toegedacht, de kroon mijner dankbaarheid op het hoofd gedrukt. Diep bewogen leg ik die thans neder op zijn graf.

Ruste uwe assche in vrede, trouwe, hartelijke vriend! Uw naam zal niet vergeten worden: hij blijft bewaard in de gedenkrol der wetenschap en in de harten uwer leerlingen.

Ten slotte nog een woord tot U, Mijne Heeren, die U aan deze Hoogeschool voor het maatschappelijk leven voorbereidt. Met warme toegenegenheid begroet ik U voor het eerst als mijne leerlingen; met vertrouwen vraag ik wederkeerig om uwe vriendschap. Nog voor korten tijd was ik student als Gij; — ik ben nog niet vergeten wat men van studenten vorderen mag, en wat zij van hunne leeraars verlangen. Om uwe toegenegenheid te winnen zal ik alles doen wat ik mag: maar ook niets meer. Want niet minder dan op uwe vriendschap, stel ik prijs op uwe achting, en die, — ik weet het uit eigen ervaring, — zal ik het zekerst

winnen door naauwgezette betrachting mijner pligten. Ik zeg het een uwer tegenwoordige leeraars na: geen meester zult Gij in mij vinden — mijn karakter en mijn leeftijd stooten het denkbeeld van ieder meesterschap verre van zich — maar een vriend en een raadsman wil ik U zijn. Den weg, dien ik bevonden heb dat het zekerst leidt tot het doel, dat wij beoogen, zal ik U aanwijzen, en gezamenlijk zullen wij hem bewandelen. Ik zelf heb, terwijl ik U onderwijs, nog veel te leeren.

Gij hebt gehoord, welke methode ik bij mijne lessen denk te volgen: ik vlei mij, dat zij U niet mishagen zal. Gij zoudt niet voldaan wezen, indien ik slechts uw geheugen zocht op te vullen met de voorschriften der wet, opdat Gij later in de praktijk zoudt kunnen nazeggen wat de wet gebiedt. Neen, Gij wilt uw verstand, niet minder dan uw geheugen, gebruiken en scherpen. Gij zoekt niet slechts kennis te vergaderen, om er later voordeel van te trekken: Gij wilt die verwerven, omdat zij reeds op zich zelve een begeerlijke schat is. Juist dit maakt het leven aan eene Hoogeschool zoo nuttig en schoon, dat het arbeiden en streven er edeler en onbaatzuchtiger is dan in de groote Maatschappij. Het materiële voordeel en de weelde zijn er de drijfveren niet, die tot den arbeid aansporen. Het was de hoogste wijsheid der heiden-wereld, dat de deugd om haar zelve bemind moet worden. Zoo moet ook de wetenschap alleen om haar zelve worden gezocht. Maar wetenschap kan geen ander U geven: zelven moet Gij U die verwerven door krachtige inspanning, door voortdurende oefening. Is die taak U te zwaar? Ik vertrouw, neen. De jeugdige geest schrikt voor geen arbeid terug: hij gevoelt behoefte aan bezigheid en inspanning; zelfs zijne uitspattingen bewijzen, dat werkzaamheid hem onontbeerlijk is.

Met moed dan, met geestdrift aan het werk! Het Vaderland heeft op U, als op de edelsten zijner zonen, zijn hoop gevestigd. Beschaamt die regtmatige hope niet!

IK HEB GEZEGD.

SERIES LECTIONUM,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

INDE A FERIIS AESTIVIS ANNI CIↃIↃCCCLIX USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIↃIↃCCCLX,

A PROFESSORIBUS ET LECTORIBUS HABENDARUM,

RECTORE

BERNARDO TER HAAR.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

Theologiam dogmaticam docebit H. E. VINKE, diebus lunae et martis, hora X, die mercurii, hora XI.

Theologiam biblicam N. T. tradet H. E. VINKE, die iovis, hora XI.

Theologiam pastoralem s. *practicam* tradere perget H. E. VINKE, diebus lunae et martis, hora XI, die mercurii, hora XII.

Puerorum doctrinae Christianae initiis erudiendorum exercitationem instituet H. E. VINKE, die veneris, hora XI.

Historiam librorum Novi Testamenti, sive *Introitum in Novum Testamentum*, tradet B. TER HAAR, die lunae, hora IX.

Ethicam Christianam docebit B. TER HAAR, diebus martis, mercurii et iovis, hora IX.

Historiam Ecclesiae Christianae tradet B. TER HAAR, diebus mercurii et iovis, hora X, die veneris, hora IX.

Exercitationes oratorias moderabitur B. TER HAAR, die veneris, hora X.

Encyclopaediam Theologiae exponet J. I. DOEDES, diebus iovis et veneris, hora XII.

Criticam textus librorum N. T. tradet J. I. DOEDES, die mercurii, hora I.

Hermeneuticen sacram docebit J. I. DOEDES, die martis, hora I.

Epistolas ad Ephesios et *ad Colossenses* explicabit J. I. DOEDES, diebus martis et mercurii, hora II; Iesu *Parabolas*, die lunae, hora I; locos selectos N. T., die iovis, hora I.

Theologiam naturalem docebit J. I. DOEDES, hora postea indicanda.

Exegesin Veteris Foederis tradet H. C. MILLIES, interpretandis carminibus antiquissimis Hebraeorum, die lunae, hora XII, diebus veneris et saturni, hora X.

Isagogen in libros sacros Veteris Foederis exponet H. C. MILLIES, die martis, hora XII, die veneris, hora XI, die saturni, hora IX.

Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praesides aderunt H. E. VINKE, B. TER HAAR et J. I. DOEDES, diebus et horis tum sibi tum commilitonibus maxime commodis.

H. BOUMAN munere quidem academico defunctus est ac rude donatus, sed Theologiae tamen studiosis quantumpote prodesse conabitur.

IN FACULTATE IURIDICA.

Ius Pandectarum enarrabit B. I. L. DE GEER, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora XII.

Historiam Iuris Romani tradet B. I. L. DE GEER, diebus lunae, hora XII, iovis et saturni, hora X.

Institutiones Iustiniani interpretabitur B. I. L. DE GEER, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora VIII.

Encyclopaediam Iuris exponet B. I. L. DE GEER, diebus martis, mercurii et veneris, hora I.

Historiam gentium recentiorum politicam tradet I. ACKERSDYCK, diebus martis, iovis et saturni, hora XI.

Statisticam I. ACKERSDYCK, iisdem diebus, hora IX.

Oeconomiam politicam docebit I. ACKERSDYCK, diebus lunae, mercurii et veneris, hora XI.

Disciplinae Iuris naturalis fata et praecipua placita exponet G. G. VREEDE, diebus lunae, mercurii et veneris, hora IX.

Ius publicum Batavum tradet G. G. VREEDE, diebus lunae et martis, hora VIII.

Ius gentium Europaeum tradet G. G. VREEDE, diebus martis et saturni, hora X.

Selecta *de Necessitudine Batavorum cum populis exteris*, ab anno 1813 usque ad nostra tempora, tradet G. G. VREEDE, hora auditoribus commoda.

Ius criminale docebit G. G. VREEDE, diebus mercurii, iovis et veneris, hora VIII.

Codicem Quaestionum criminalium explicabit G. G. VREEDE, diebus iovis, hora X, veneris, hora I, saturni, hora VIII.

Lectiones de *Iure civili*, *mercatorio*, aliae, a Professore vocato habendae, postea indicabuntur.

A. C. HOLTIUS legitimam vacationem consecutus recitationes nullas edicit; quodsi alia ope iuris studiosis prodesse poterit, eam desiderantibus non aegre accommodabit.

Publicis disputandi exercitiis praeerunt Iuris Professores alternis hebdomadibus, die saturni, hora XII.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

Logica docebit C. G. OPZOOMER, diebus iovis, veneris et saturni, hora II.

Metaphysica C. G. OPZOOMER, diebus iovis, veneris et saturni, hora I.

Historiam philosophiae veteris explicabit S. KARSTEN, die lunae, hora II et III.

Literas Graecas docebit S. KARSTEN, diebus martis, iovis et veneris, hora XI, tractando Homeri *Iliados* K, Scenicorum poëtarum locos selectos, Lysiae orationes; idem die lunae, hora XI, enarrabit historiam literariam.

Literas Latinas docebit S. KARSTEN, diebus martis, iovis et veneris, hora XII, interpretando Ciceronis *Or. pro Roscio Amer.* et *Tusc. Quaest.* V et selecta Horatii *Carmina* et *Satiras*.

Antiquitates Graecas tradet S. KARSTEN, diebus lunae et mercurii, hora XII.

Antiquitates Romanas exponet I. A. C. ROVERS, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora IX.

Historiam gentium antiquarum enarrabit I. A. C. ROVERS, diebus mercurii et iovis, hora X.

Historiographiam Graecam tradet I. A. C. ROVERS, diebus martis et veneris, hora X.

Literas Hebraicas docebit H. C. MILLIES, tum Grammatica explicanda, tum parte libri *Geneseos* legenda, diebus martis, hora X, iovis, hora I, veneris, hora IX.

Literarum Chaldaicarum et Syriacarum initia tradet H. C. MILLIES, die lunae, hora XI, die mercurii, hora XII.

Antiquitates Israëlitarum explicabit H. C. MILLIES, diebus martis, mercurii et iovis, hora IX.

Samuelis librum primum cursoria lectione tractabit H. C. MILLIES, diebus mercurii et iovis, hora X.

Scriptorum Arabicorum locos selectos cum provectioribus leget H. C. MILLIES, die lunae, hora VI.

Literas patrias tradet G. G. BRILL, diebus lunae, martis et saturni, hora II.

Linguam patriam G. G. BRILL, diebus lunae et martis, hora XI, saturni, hora I.

Historiam patriae G. G. BRILL, diebus lunae, martis et saturni, hora X.

Historiam medii aevi et recentiorum temporum tradet I. ACKERSDYCK, diebus mercurii et veneris, hora I.

Institutiones paedagogicas habebit S. KARSTEN, die mercurii, hora XI, et die saturni, hora IX et X, partim dialectos linguae Graecae explicando, partim interpretando *Thucydidem* et Plauti *Mostellariam.*

Disputandi exercitationes, alternis hebdomadibus, die lunae, hora I, instituendas, moderabuntur S. KARSTEN et I. A. C. ROVERS.

IN FACULTATE MEDICA.

Anatomen docebit I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, quater per dierum hebdomadem, hora V.

Dissectionibus cadaverum anatomicis, opportuno anni tempore instituendis, praeerit quotidie I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.

Physiologiam docebit I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, diebus lunae, martis et iovis, hora VIII matutina, die mercurii, hora IX.

Experimentis et *indagationibus physiologicis* et *microscopicis* in Laboratorio physiologico quotidie praeerit. F. C. DONDERS.

Biologiam generalem exponet F. C. DONDERS, diebus mercurii et iovis, hora X.

Pathologiam, sectionibus cadaveris illustratam, tradet F. C. DONDERS, diebus lunae, martis et iovis, hora IX, et die veneris, hora X.

Materiem medicam et praecipua *therapiae generalis* capita exponet G. I. LONCQ, diebus lunae, mercurii et veneris, hora II; post ferias autem hiemales, diebus veneris, hora IX.

Pathologiam et therapiam specialem G. I. LONCQ, diebus lunae, hora VIII, martis et iovis, hora IX.

Exercitationes clinicas in arte medica quotidie moderabitur G. I. LONCQ, hora XI, in Nosocomio Academico.

Theoriam artis chirurgicae tradet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus martis, mercurii et veneris, hora VIII.

Exercitationes polyclinicas in arte chirurgica et *ophthalmiatrica*, diebus lunae, mercurii, veneris et saturni, hora IX; *clinicas*, tum *chirurgicas*, tum *ophthalmiatricas*, diebus martis, iovis et saturni, hora X, moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, in Nosocomio Academico.

Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis, qualibet oblata occasione praeerit L. C. VAN GOUDOEVER.

Deligandi exercitationes moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, die saturni, hora VIII.

Artis obstetriciae theoriam exponet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus martis et mercurii, hora I post meridiem; morbos puerperarum et neonatorum die iovis, horis VIII, et I post meridiem.

Exercitationibus obstetriciis practicis praeerit L. C. VAN GOUDOEVER, diebus lunae, hora XII—II, et veneris hora I post meridiem, et ad parturientium lectulos qualibet oblata occasione.

Medicinam forensem exponet F. C. DONDERS, inde a feriis aestivis usque ad d. XV m. Mart., diebus mercurii, iovis et veneris, hora II.

Ophthalmologiam docebit et *exercitationes clinicas in ophthalmiatria* mo-

derabitur F. C. DONDERS, diebus lunae, martis et saturni, hora II, insuper quotidie hora III.

B. F. SUERMAN, quamvis munere suo per aetatem sit defunctus, civibus tamen Academiae qualibet opportunitate prodesse paratus erit.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

Physicam experimentalem exponet R. VAN REES, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora I.

Mechanicam analyticam R. VAN REES, diebus lunae, mercurii et veneris, hora XI.

Physicae mathematicae capita selecta R. VAN REES, diebus martis, iovis et saturni, hora XI.

Chemiam anorganicam docebit G. I. MULDER, diebus lunae, martis, mercurii, hora XII.

Chemiam practicam exponet G. I. MULDER, quotidie in Laboratorio chemico.

Chemiam physiologicam G. I. MULDER, die iovis, hora IX.

Chemiam pharmaceuticam G. I. MULDER, diebus iovis et veneris, hora X.

Zoologiam tradet P. HARTING, diebus lunae, martis et mercurii, hora X, iovis, hora XI.

Zootomiam, *Physiologiam et Histologiam*, *comparatam* P. HARTING, provectioribus discipulis, diebus martis et iovis, hora II.

Palaeontologiam P. HARTING, hora postea indicanda.

Exercitationibus zootomicis et *microscopicis* quotidie praeerit P. HARTING.

Elementa matheseos docebit C. H. D. BUYS BALLOT, ante ferias hiemales quotidie, hora VIII; post illas, diebus lunae, martis et mercurii, hora VIII.

Stereometriam, *trigonometriam sphaericam* et *algebram* C. H. D. BUYS BALLOT, inde a Kal. Novembribus, diebus mercurii, iovis et saturni, hora X.

Geometriam analyticam et *algebram superiorem* explicabit C. H. D. BUYS BALLOT, diebus lunae, martis, mercurii et veneris, hora XI.

Methodum docendae matheseos exponet C. H. D. BUYS BALLOT, die saturni, horis IX et X.

Astronomiam popularem exponet M. HOEK, diebus et horis postea indicandis.

Astronomiae practicae praeerit M. HOEK, diebus et horis postea indicandis.

Astronomiam theoreticam tradet M. HOEK, horis auditoribus commodis.

Vacante *Botanices* cathedra, hae lectiones postea indicabuntur.

TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, quamquam ob aetatem rude donatus, civibus tamen academicis, quantum licebit, prodesse conabitur.

Chemiae experimentalis et *theoreticae* partem, quae a Chemiae Professore non traditur, docebit I. W. GUNNING, Chemiae Lector, data opportunitate.

Hygienae publicae capita selecta privatim tractabit I. W. GUNNING, diebus lunae et martis, hora X.

A. C. OUDEMANS docebit *Chemiam organicam*, diebus lunae, martis et mercurii, hora XII.

A. C. OUDEMANS *Chemiam theoreticam*, die saturni, hora X.

A. C. OUDEMANS docebit *Chemiam analyticam*, diebus iovis, veneris et saturni, hora IX.

A. C. OUDEMANS *Chemiam forensem*, die saturni, hora IX.

J. H. HISGEN, literarum Germanicarum Lector, diebus et horis auditoribus commodis, *Literas Germanicas et literarum Germanicarum historiam, inde a sec. XVIII*, exponet.

J. VENNING, literarum Anglicarum Lector, *Literas Anglicas*, docebit, hora auditoribus commoda.

Bibliotheca Academica diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab hora XII ad IV, feriarum autem tempore singulis diebus iovis, ab hora I ad III, unicuique patebit. Museum zoologicum et mineralogicum quotidie patebit.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

DIE XXXI M. DECEMBRIS ANNI CIƆIƆCCCLIX.

In	Facultate	Theologica	206.
"	"	Iuridica	176.
"	"	Phil. Theor. et Litt. Hum. . .	10.
"	"	Medica	65.
"	"	Math. et Phil. Nat.	11.
			468.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum, in Athenaeis studiis operam navantium, relata sunt, eo tantum consilio, ut hic publice progressus probent et Doctores creentur, quorum

In	Facultate	Theologica	10.
"	"	Iuridica	22.
"	"	Phil. Theor. et Litt. Hum. . .	4.
"	"	Medica	3.
"	"	Math. et Phil. Nat.	3.
			42.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

A DIE XXIX M. MARTII Ai CIƆIƆCCCLIX AD DIEM XXVI M. MARTII Ai CIƆIƆCCCLX.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

d. 15 m. Iunii. ALBERTUS VAN DER FLIER, ex urbe Nykerk, publice defenso Specimine Historico-Theologico *de Iohanne Cocceio Anti-Scolastico*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 21 " " GUILIELMUS ASTRO, ex urbe Nykerk, publice defenso Specimine Exegetico-Historico *de altera Pauli captivitate*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 21 " " IOHANNES ABRAHAMUS GERTH VAN WYK, IR., Duro-Stadiensis, publice defenso Specimine *exhibente Historiam Ecclesiae Ultraiectinae Romano-Catholicae, male Ianseniaticae dictae*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 21 " " ARENTIUS DROST, DIONYSII FILIUS, Amstelodamensis, publice defenso Specimine Ethico-Theologico *de Moyse Amyraldo, ethices Christianae doctore*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 30 " " GERHARDUS PARIS, Amstelodamensis, publice defensa Disquisitione *de Ludgero Frisionum Saxonumque apostolo*, cui accedit *Commemoratio Ludgeri de S. Bonifacio atque Gregorio*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE IURIDICA.

d. 2 m. Maii. PAULUS ADRIANUS LUDOVICUS VAN ITTERSUM, Dori-Stadiensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 4 〃 〃 IACOBUS ADRIANUS VAN HASSELT, Zutphaniensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 18 〃 〃 MARCUS GUILIELMUS DU TOUR VAN BELLINCHAVEN, Leovardia-Frisius, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Academisch Proefschrift bevattende eene geschiedenis der regtsmagt van Gedeputeerde Staten hier te lande, sedert* 1581 *tot op onzen tijd,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 8 〃 Iunii. GERARDUS ANTHONIUS VISSCHER, Rheno-Traiectinus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 11 〃 〃 PAULUS ANTONIUS VAN DER VELDEN, Haganus, privatim defenso Specimine Historico-Iuridico, cui titulus: *over het geheim der brieven, aan de geschiedenis en aan de beginselen van Staats- en Strafregt getoetst,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 15 〃 〃 ALEXANDER CORNELIUS GODEFRIDUS INNOCENTIUS VAN HUGENPOTH TOT AERDT, Arnhemiensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 18 〃 〃 IACOBUS DOMELA NIEUWENHUIS, Monachodamensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *over de straf der cellulaire gevangenis,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 18 〃 〃 ARNOLDUS PHILIPPUS THEODORUS EYSSELL, Haganus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 21 〃 〃 PETRUS RUTGERUS FEITH, Amstelodamensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *over de leer der culpa in de verbindtenissen,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 21 〃 〃 HENRICUS IACOBI, Amstelodamensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *over het misdrijf van verduistering van staat,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

d. 22 m. Iunii. ARNOLDUS IOHANNES IACOBUS VAN DEN HEUVEL, Rheno-Traiectinus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 23 〃 〃 GEORGIUS LUDOVICUS SCHORER, Medioburgensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 26 〃 〃 ZACHARIAS HENRICUS POST, Tiela-Gelrus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 29 〃 〃 GUILIELMUS ARCHIBALDUS VAN DE WALL BAKE, ex pago Gendringen, privatim defenso Specimine, cui titulus: *over de ontzetting der ambtenaren van het Openbaar Ministerie, volgens art.* 12 *der wet op de Regterlijke Organisatie,* I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 30 〃 〃 IANUS HENDRICUS LUCIUS VAN BUREN, Roterodamensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 1 〃 Iulii. IANUS CROMHOFF, ex urbe Enschede, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 2 〃 〃 EMANUEL ALEXANDER INTVELD FRANCIS, ex urbe Padang Indus, publice defenso Specimine, cui titulus: *over de magt van den Gouverneur-Generaal van Neerland's Indië,* I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 2 〃 〃 IACOBUS DE HAAS, Roterodamensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 3 〃 Oct. SALOMON IOSEPHUS COHEN, Rheno-Traiectinus, privatim defenso Specimine, cui titulus: *over de wraking van Regters in strafzaken*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 8 〃 〃 HERMANNUS ADRIANUS DE GROOT, Rheno-Traiectinus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 11 〃 〃 CHRISTOPHORUS DE WILDE, A. FIL., ex pago Baarn, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 13 〃 〃 IOHANNES HENRICUS IACOBUS VOET, Delphensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

d. 30 m. Nov. IANUS GUILIELMUS ALEXANDER DORFF, Amstelodamensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

" 12 " Dec. SYBRANDUS IANUS HINGST, Amstelodamensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *Proeve eener geschiedenis der historische school op het gebied van het privaatregt in Duitschland*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 12 " " HENRICUS PETRUS GOTHOFREDUS QUACK, ex pago Setten Gelrus, publice defenso Specimine, cui titulus: *Het staatswezen in de XIV^de^ eeuw*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 21 " " IOHANNES RUDOLPHUS ARNOLDUS ENGELENBERG, Campensis, privatim defenso Specimine, cui titulus: *De leer der Negotiorum Gestio in het Romeinsche recht*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 24 " Febr. ALBERTUS IOHANNES ROEST, Haganus, privatim defenso Specimine, cui titulus: *De artikelen* 40 *tot* 49 *en* 198 *van de grondwet*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 27 " " DANIEL KOORDERS, ex pago Maarsen, Theologiae Doctor, privatim defenso Specimine, cui titulus: *De antirevolutionaire staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer uit de bronnen ontwikkeld*, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 1 " Martii. FREDERICUS DIDERICUS FRANCISCUS LUYKEN GLASHORST, ex pago Oldenbroek Gelrus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

" 15 " " CLAUDIUS CROMMELIN, Amstelodamensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 19 " " FERDINANDUS HOOFT GRAAFLAND, ex urbe Gorinchem, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 22 " " IACOBUS GERARDUS PATYN, ex pago Wadenoyen Gelrus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 22 " " NICOLAUS HERMANNUS DE GYSELAAR, Haganus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

d. 16 m. Aprilis. LEONARDUS GUILIELMUS GISBERTUS DE KOO, ex pago Moerdyk, publice defenso Specimine *exhibente disquisitionem de Cartesii methodo*, Philosophiae Theoreticae Magister, Literarum Humaniorum Doctor, *magna cum laude*.

〃 31 〃 Maii. HENRICUS PETRUS SCHRÖDER, ex pago Vinkeveen, privatim defensa Disputatione Philologica *continente quaestiones Isocrateas duas*, Philosophiae Theoreticae Magister, Literarum Humaniorum Doctor, *magna cum laude*.

〃 30 〃 Iunii. ISAÄCUS GERARDUS VAN EYKEN, Amisfurtensis, privatim defensa Disputatione Philologica *de Luciano Philosopho*, Philosophiae Theoreticae Magister, Literarum Humaniorum Doctor, *magna cum laude*.

〃 17 〃 Martii. IOANNES GEORGIUS SCHLIMMER, Roterodamensis, privatim defenso Specimine *continente Historiam rerum gestarum, quas in deperditis Historiarum libris explicuit Sallustius, partem priorem*, Philosophiae Theoreticae Magister, Literarum Humaniorum Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE MEDICA.

〃 7 〃 Aprilis. FREDERICUS GUILIELMUS MARINUS HOOGENSTRAATEN, Lugduno-Batavus, Med. et Chir. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *magna cum laude*.

〃 16 〃 〃 IOHANNES GOTHOFREDUS FRANTZ, Amstelodamensis, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude*.

〃 16 〃 〃 IANUS HERMANNUS MENNE, Amstelodamensis, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor.

d. 11 m. Maii. THOMAS KROON, I. H. FIL., Zutphaniensis, publice defenso Specimine Academico, cui titulus: *Mededeelingen aangaande Epilepsie en hare behandeling met Valerianas Atropini en Lactas Zinci*, Medicinae Doctor, *cum laude*.

〃 11 〃 〃 HENRICUS IANUS LAMBERT, Bredanus, publice defenso Specimine, cui titulus: *over de zoogenaamde wandelende milt*, Medicinae Doctor, *cum laude*.

〃 1 Iunii. GISBERTUS HENRICUS VAN EVERDINGEN, Rheno-Traiectinus, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor.

〃 〃 Iulii. IACOBUS VAN HOEK, Dordracenus, Med. et Artis Obstetr. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Chirurgici, Chirurgiae Doctor, *cum laude*.

〃 2 〃 〃 ANTONIUS HENRICUS SCHOEMAKER, ex pago Borne, privatim defenso Specimine, cui titulus: *over de werking der Musculi Intercostales*, Medicinae Doctor, *magna cum laude*.

〃 2 〃 〃 EVERARDUS HONKOOP, ex pago Wormerveer, privatim defenso Specimine Medico *continente nonnulla de cura febrium intermittentium*, Medicinae Doctor, *magna cum laude*.

〃 9 〃 〃 ARNOLDUS HERMANNUS KUYPER, ex pago Soest, privatim defensa Dissertatione Ophthalmiologica de Mydriaticis, Medicinae Doctor, *cum laude*.

〃 5 〃 Oct. IOANNES DANIEL CORNELIUS TITSINGH, Rheno-Traiectinus, Med. et Artis Obstetr. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Chirurgici, Chirurgiae Doctor, *cum laude*.

〃 22 〃 Nov. HENRICUS IANUS LAMBERT, Bredanus, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude*.

〃 22 〃 Dec. HENRICUS BERNARDUS STEPHANUS HEMMERS, Rheno-Traiectinus, privatim defenso Specimine Chirurgico-Medico, cui titulus: *Verslag der Chirurgische Kliniek en Polykliniek aan de Utrechtsche Hoogeschool, van* 1 *Sept.* 1858 *tot* 31 *Augustus* 1859, Medicinae Doctor.

d. 17 m. Ian. EVERARDUS HONKOOP, ex pago Wormerveer, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *magna cum laude.*

" 27 " " IOANNES GERARDUS IEREMIAS IACOBUS MOL, Naardensis, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Chirurgici, Chirurgiae Doctor, *cum laude.*

" 23 " Martii. IOANNES GERARDUS IEREMIAS IACOBUS MOL, Naardensis, Med. et Chir. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

d. 26 m. Maii. PETRUS ANKERSMIT, Amstelodamensis, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Akademisch Proefschrift bevattende een scheikundig overzigt der Suikers*, Matheseos Magister, Philosophiae Naturalis Doctor, *cum laude.*

" 11 " Ian. HENRICUS GUILIELMUS SCHROEDER VAN DER KOLK, Rheno-Traiectinus, privatim defenso Specimine Physico, cui titulus: *Over het meten van den Galvanischen geleidingsweerstand, inzonderheid der metalen*, Matheseos Magister, Philosophiae Naturalis Doctor, *magna cum laude.*

ACADEMIA

GRONINGANA.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

INDE A D. XIV OCTOBRIS CIƆIƆCCCLIX AD D. XI OCTOBRIS CIƆIƆCCCLX

IN ACADEMIA GRONINGANA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

BERNARDUS IANUS GRATAMA.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

OTTO VAN REES.

IN FACULTATE IURIDICA.

H. NIENHUIS, Prof. emeritus.
I. H. PHILIPSE.
B. I. GRATAMA.
O. VAN REES.
G. DIEPHUIS.

IN FACULTATE MEDICA.

I. BAART DE LA FAILLE.
F. Z. ERMERINS.
I. HISSINK IANSEN.
I. VAN DEEN.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

H. C. VAN HALL.
I. G. ERMERINS.
N. MULDER.
G. A. ENSCHEDÉ.
P. I. VAN KERCKHOFF.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

P. HOFSTEDE DE GROOT.
L. G. PAREAU.
G. MUURLING.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

F. C. DE GREUVE.
I. I. P. VALETON.
G. I. A. IONCKBLOET.
G. HECKER.
C. M. FRANCKEN.

ORATIO

DE

IURIS NATURALIS HAC NOSTRA AETATE STUDIO,

QUAM HABUIT

BERNARDUS IANUS GRATAMA,

DIE XI OCTOBRIS CIƆIƆCCCLX,

QUUM ACADEMIAE GRONINGANAE REGUNDAE MUNUS DEPONERET.

AUDITORES, QUOTQUOT ADESTIS, CIVES, HOSPITES, QUOS SUA QUEMQUE DIGNITAS, INGENIUM, VIRTUS, DOCTRINA, ARTIUM DISCIPLINARUMQUE STUDIA ORNANT ET COMMENDANT!

Nec loci de quo dicetur commendatione, nec temeritatis in provincia suscipienda excusatione, mihi magnopere opus esse videtur. Dicam enim de iuris naturalis hac nostra aetate studio. Quod argumentum ita tractabo, ut historia duce ex iis, quae ultimis hisce decenniis in Iptia fuerunt agitata nostra, persequar quaedam, e quibus meas colligam, subinde efficiam de iuris naturalis notione, auctoritate, fontibus opiniones.

Illa de iure naturali disciplina, quae rationalis vulgo dicitur, quaeque exeunte priore, ineunte hocce saeculo obtinebat fere ubique, non iam nostrae sed praeteritae est aetatis. Eam igitur nunc non moror. Eo magis eam hic omittere posse mihi videor, quod et in patria fuit pervulgata nostra, et in hac ipsa academia solemnibus diebus tractata saepius. Pauca tantum, ut eo melius, ab iis etiam, qui nostra Iurisconsultorum non sequuntur castra, intelligantur quae disputo, meminisse sufficiat. Rationalis recte appellata fuit schola, quia ceteris omnibus, quas in homine coniunctas copulatasque cernimus dotes, detractis, in sola ratione i. e. cogitandi facultate, omnem hominis non tantum praestantiam sed etiam essentiam ponebat, viam continenter tenens, quam celeberrimo effato: "cogito ergo sum," recentiori philosophiae monstraverat CARTESIUS. Ex ratione, cogitandi legibus et normis, unum efficiebat principium, ex quo continuo ratiocinationis filo deducere omnia contendebat. Vitae necessitudines ad illud exigebat principium, ita ut, quod non hominum sed Dei est, sibi res non se rebus subiiceret. Ratio autem, ex qua sola credebat se derivare omnia, aeterna, immutabilis, absoluta. Igitur et inde deducta iuris

40*

placita aeterna, immutabilia, absoluta. Quae cum his pugnent, aut non conveniant iura, hominum tribuenda aut ignorantiae, aut malitiae. Haec igitur ne iurium quidem nomine digna habuerunt multi, contra ius ius non dari, "il n'y a pas de droit contre le droit," perhibentes. Plurimi autem iuris positivi quamvis recalcitrantes et renitentes ferebant iugum. Cum enim ad explicandum et supplendum ius positivum adhiberent ius naturale ab eo non distinctum et separatum, sed disiunctum et divulsum, a diverso prorsus fonte repetitum, revera contorquebant et inflectebant, quod reiicere non audebant. Et eo maiore impetu nova postulabant iura, novas clamabant leges, quibus tandem ius illud absolutum et aeternum in vitae et fori usum transferretur. Viri non impetuosi et vehementis, sed moderati et modesti, KEMPERI nostri haec sunt verba: "Legislator non dabit "leges, sed quasnam dederit natura diiudicabit. Est enim legislator quasi "iudex, qui secundum leges naturae dirimit causas antequam occurrant."

Quam manca fuerit haec iuris naturalis disciplina, iam nunc nemo est qui non videat. Eius impugnatione tota continetur recentior iuris naturalis historia. Sed maxime in ea laudandum videtur, quod, licet non perspexerit recte, at sensit tamen tenuitque semper, non casu, non fortuito, non opinione iura constitui et definiri, et quod multis iuris regulis et institutis, quae praesenti aetati, vitae civilis excultae gradui in quem iam erat ascensum, non convenirent, alia substituit hisce minus repugnantia.

Rationali huic iuris naturalis scholae primus se opposuit celeberrimus HUGO. Iuris positivi auctoritatem, quam illa aut evertebat aut labefactabat, viris equisque defendens hoc inprimis urgebat, ex posito principio nullas iuris regulas, nulla iuris instituta deduci posse. Principium enim illud repugnantia excludere, minime autem congruentia ponere aut affirmare, neque adeo posse. Si quae igitur tractant isti iuris naturalis doctores instituta, si quas tradunt iuris regulas, ea omnia, relicto iam et invito illo principio, clam et furtim aliunde, ex iure inprimis Romano, pro cuiusque desumi arbitrio. Itaque ipse in opere, quod de iure naturali conscripsit, se acturum profitetur de iis, quae ex rationis praeceptis *iusta esse possunt*. Varia variarum gentium iura et instituta persequens, nullam in se repugnantiam continere ostendit multa, quae adversariis odio fere erant, eaque igitur, ubi iure positivo essent recepta, esse tuenda et servanda. Sic eo

defertur, ut e. g. servitutem, polygamiam, bonorum omnium communionem defendat. Et sic tamen ex singularis viri operibus, adversariorum sexcenti cum iam oblivioni traditi sunt commentarii, nostra aetate plurimum addisci posse negabit nemo. Cum enim isti vitae ubertatem et varietatem contemnerent fere, ex uno suo principio omnia iura derivari posse putantes, HUGO contra illam omnem ubertatem et varietatem pro mirifica, qua pollebat, doctrinae copia in libris exponebat suis.

HUGO igitur ius naturale in eo posuit, quod iustum esse posset. Qua quidem iuris naturalis notione nihil esse inanius et vanius mox eius perspexerunt discipuli. Ei igitur aliam substituerunt, quam in iuris quadam imagine et forma perfecta posuerunt, quae olim aliquando obtinebit, et ad quam iam nunc omnia exigenda, ad quam accedendum et appropinquandum, quamquam appropinquantes fugiat semper, et appropinquantibus demum appareat, quam longe ab ea absint. Sic fere WARNKÖNIG, MAREZOLL, AHRENS, RÖDER.

Sed sponte patet ne sic quidem magni momenti evadere doctrinam. Quid nos homunculi, qui ne de crastino quidem die statuere aliquid possumus, de futuris agemus vel potius somniabimus? Ultimum absolutumque, quo tendunt omnia, nobis patefecit IESUS CHRISTUS. Sed illis, quae nobis declaravit, frustra aliquid adiicere conatur ingenium humanum. Tum vero, quam immenso spatio ab illo separamur statu absoluto perfectoque. Quo modo qua via ad illum accederetur nosse nostra intererat. Nemo mortalium prae aequalibus popularibusque multum sapit. Disciplina quae tam magnificis efferebatur et commendabatur laudibus, in iuris positivi placitorum censuram et nonnullis locis in reprobationem fere desinebat.

Cum sic de iuris naturalis informanda notione variaretur, mirum non est, exstitisse qui omne ius naturale prorsus negarent, ipsumque adeo nomen delendum esse censerent. Non hic moror, qui omnes honesti et inhonesti iusti et iniusti fines tollunt. Eos tantum volo, qui ius nullum nisi positivum agnoscunt. Nisi iam re consentiamus, de verbo disputemus, hoc eo redit, ut cives non homines iure iungantur, ut opinione non natura ius sit constitutum. Si nullum praeter positivum datur ius, necesse est ubi hoc non obtineat iuris vinculis solutos esse homines. Ius positivum autem non enascitur nisi certo iam vitae civilis excultae gradu.

Antequam igitur ad illum ascenderunt homines, ius nullum. Ius positivum non enascitur nisi consensione quadam eorum, inter quos obtineat. Igitur inter eos, inter quos nulla consensio, nullum ius. Deinde consensio illa est hominum factum, opinionibus innixum hominum. Si igitur nullum ius nisi positivum, necesse est facto illo oriri, constitui ius, opinionibus igitur non natura ius esse proditum. Quo nullum graviorem humanoque generi perniciosiorem dari errorem et sponte patet et omnium temporum docuit historia.

Defendendum igitur nobis est et firmiter retinendum ius naturale. Sed quanam ratione evitabimus difficultates, quibus omnes premi vidimus iuris naturalis, quas laudavimus, definitiones? Via demum munita fuit, cum Hegeliana Philosophia et historica schola iungi et conciliari coeperunt. Scilicet sicuti ARISTOTELES hominem iam appellavit *ζῶον πολιτικὸν*, id est animans, quod nonnisi in convictu et consociatione cum sui similibus suam explicet naturam, ita maiore etiam iure hominem *ζῶον ἱστορικὸν* dixeris, id est animans, quod non in una generatione, sed demum in sibi subsequentium generationum continua serie, suam evolvat indolem. Et hac in re genus humanum a ceteris differt socialibus animantibus. Subsequens apium, formicarum, fibrorum generatio non alia neque alia ratione agit quam antecedens. Sed hominum generationes inter se cohaerent, et continuo non interrupto inter sese iunguntur vinculo. Maiorum incedimus tumulis, sed et eorum insistimus humeris. Quae perfecerunt, collegerunt, investigaverunt maiores, nobis transmittunt, iisque adhibitis nos lucramur nova, et sic quae a patribus accepimus aucta tradimus posteris. Est quasi communis humani generis doctrinarum, artium, opum, divitiarum sors, qua quaeque foeneratur aetas, quamque foenore aliisque incrementis auctam tradit sequenti. Est singulis, est universo generi humano, est variis aetatibus suum propositum, sua qua incedant via strata et munita, et in iis demum omnibus coniunctis natura explicatur humana.

Haec omnia inprimis valent de vitae necessitudinibus, quibus iunguntur inter se homines, quaeque eas regunt iuribus. In illis ad praesentem populi conditionem ordinandis et mutandis subsequentes elaborant aetates. Quae iam prior aetas perfecit, sequenti transmittuntur aetati, et ab ea ad suum iam usum accommodata, aucta et emendata traduntur posteris.

In hac successione ut in universa illa aetatum sibi subsequentium continua serie, certae deprehendi possunt regulae, sicuti in omni naturali incremento non interruptus cernitur ordo. Certe si per singula spectes, si per annos, non per saecula aut gentium aetates metiaris, non protinus ordinem illum agnosces. Est hoc quarundam picturarum ad instar. Si proprius accedis, non nisi lineas confusas videbis. Sin longius ab iis recedas, et ex longinquo contempleris, figuras aspicis tanta arte depictas, ut quasi vivant moveri videantur.

Sic variae gentium distinguendae aetates. Et ius, quod quasi naturali gentium incremento conveniat, quod congruat vitae civilis excultae gradui, in quem iam adscenderunt gentes, hoc mihi ius naturale dicendum videtur. Nunc quidem indicasse hanc meam iuris naturalis sufficiat notionem; apertius declarabitur cum de iuris fontibus, causis, fundamento exponam.

De iuris fontibus accuratius primum disquisivit schola, quae dicitur historica. Ansam praebuit quaestio de legibus scriptis inque unum corpus redactis.

Expulsis e Germania secundo huius saeculi decennio Franco-Gallis tempus tandem et occasio adesse visa sunt explendi illud scriptarum legum codicum desiderium, quod in plerisque excitaverat iuris naturalis schola rationalis. Magna sui nominis auctoritate hoc desiderium commendavit THIBAUT. Desiderio illi sese opposuit SAVINIUS in libello „vom Beruf unserer Zeit für Rechtswissenschaft und Gezetzgebung." Qui libellus, quamvis inter opera tumultuaria fere referendus, quippe quaestionem tractans tunc temporis apud vulgus agitari solitam, per decennia fere scholae historicae quasi fuit signum et tessera.

Huius autem concertationis, legum codices conficiendine essent nec ne, variam non enarrabo fortunam. Nunc iam fere composita est. Omnes fere agnoscunt esse vitae civilis et socialis gradus, qui leges scriptas poscunt et expostulant, quibus sponte quasi ius omne, quod per saecula continuo magis corporatur et obiectivum ut dicunt magis redditur, hancce induat formam, qua nulla alia firmius, stabilius, constantius esse possit. SAVINIUS ipse postea professus est multis opportunitatibus in populorum historia et vita leges scriptas prorsus esse necessarias, cum e. g. magnis civitatum conversionibus civium inter se necessitudines quoque prorsus sunt

conquassatae. Ipsius adeo in elaborandis illis rogationibus, quae deinde in codicem poenalem Borussicum et legem cambialem Germanicam abierunt, partes magnae fuerunt.

Sed contra leges iam iusto suo haberi pretio inprimis SAVINII eiusque sectatoribus debetur. Nemo iam, ut Minervam e Iovis cerebro natam fingebant antiqui, sic iura e Legislatoris oriri mente putabit. Iura vigentia describi, hic illic mutari et emendari, non creari posse omnibus est persuasum. Et Legislator suae aetatis suique populi est progenies. Nec quae a privatis proposita fatua stolidaque habenda, a Legislatore proposita, miraculo quodam, cauta et solertia evadunt. Igitur quae suae aetatis ICtos fugiunt, institutorum quibus utuntur intima natura et latentia principia, fugiunt etiam Legislatores. Saepius autem fugisse et subsequentibus demum aetatibus innotuisse, de Romanis adeo ICtis egregie nostris diebus probavit IHERING. Neque igitur a Legislatore, magis quam moribus et consuetudinibus iura constituuntur semper deliberato, considerato et distincto iudicio. Ne latentia illa principia opprimat, ne latentia illa semina extinguat, sedulo caveat Legislator. Verecundia igitur et reverentia quaedam debetur praesenti iuris statui. Peculiaria suae gentis instituta, nisi plane demortua, nisi popularium opinionibus iam plane alia dictitantibus, prudens suisque viribus non nimium confidens non facile mutabit Legislator. Sed est quoque periculum ne nimium suis diffidat viribus, ne omnia et demortua illa capita conservet. Sic sane illa incommoda omnia, quibus ius premitur positivum, ita aggravantur, ut legum istarum, Persarum Medorumque modo per saecula immutatarum, iugum iam intolerabile vi ab irato excutiatur populo. Legum igitur conditis codicibus iuris cursus et progressus nec sisti potest nec sistitur. Nec conditis illis legum codicibus, iam omne continetur et comprehenditur ius, sed manant perennes ceteri quoque iuris fontes. Consuetudinis, doctrinae et Iurisprudentiae non minor, doctrinae et Iptiae maior adeo est usus. Frustra igitur speratur, legum conditis codicibus iuris addiscendi, dicendi, exsequendi simplicius faciliusque reddi munus.

Itaque egregrie schola historica de nostrae doctrinae loco qui est de legibus, meruisse dicenda est. Nec minora in universo de iuris fontibus loco elaborato merita. De quo hoc iam monuisse sufficiat SAVINII, PUCHTAE,

STAHLII industria et opera, post BESELERI etiam oppositionem, constitutum huncce locum videri. Iuris fontes sunt: consuetudo, lex, usus forensis. In hisce tribus sese explicat et manifestatur populi, Legislatoris, ICtorum persuasio. Singulorum horum fontium dotes, natura; structura, fata, vicissitudines egregie exponuntur.

Sed quanam re haecce persuasio determinatur definiturque, cur persuasio illa observanda?

Ad hasce quaestiones respondere dedignata est fere schola historica. Et cum inde ab anno huius saeculi quadragesimo hae quaestiones a SAVINIO eiusque discipulis agitari coeptae erant, hac re ipsa schola deleta et antiquata videtur. Iam enim istam quaestionem auctores tractabant a diversis prorsus profecti initiis, nec tamen diversa ratione solvebant.

Nec haec res SAVINIO vitio vertenda. Etiamsi principia, quae antea secutus erat, reiecisset, non hanc solam ob causam magnopere esset vituperandus. Sed ipse singulari constantia usus, via, qua semel incesserat, semper progressus esse dicendus est. Primum propioribus indagandis causis contentus, deinde demum ad remotiores accessit. Si rem rite perpenderis, inter se conspirant omnia eius opera, quae per sexaginta annorum spatium edidit ipse. O mira felicitas per sexaginta annos inter duces et principes in disciplina, cui vitam impendis, viros conspici, semper praeiisse et praetulisse signa, et tamen semper eundem tenuisse cursum.

Sed hoc utut est, per decennia ad quaestiones, qua re efficiantur popularium, Legislatorum, ICtorum communes istae persuasiones, quamnam nos obligandi vim habeant, fere non respondit schola historica. Cum autem hasce non attingeret quaestiones et solum teneret omne ius hominum niti persuasione, multis opinio subnasci debuit, ex eius sententia id, quod homines rudes, indocti, imperiti, errantes, peccantes iustum habuerint et constituerint, hanc solam ob causam pro iusto a nobis esse observandum.

Hoc si teneamus, intelligimus quas qualesque iras et inimicitias sibi excitaverit schola historica; cur empiricae scholae nomen quam historicae aptius veriusque a multis sit existimatum. Sic quoque intelligimus, cur HEGELII disciplinam schola historica tanto acceperit tepore quanto calore alii.

HEGELIUS Berolinum cum vocaretur, eiusque philosophia BORUSSICI imperii, cuius moderatores se SAVINII doctrinae favere saepe iam ostenderant, publica quasi evaderet, exspectabant multi fore, ut ab ipso philosophiam quasi mutuarentur suam historici ICti. HEGELIUS enim, cui tanta tamque multa debet nostra quoque ars, historiae fere suam restituit auctoritatem, antecedentium omnium et subsequentium indicavit cohaerentiam, existentiumque omnium verecundiae et reverentiae fundamenta exposuit. Omnia enim sunt variationes et manifestationes, continuo progressu sibi succedentes eiusdem illius unitatis, eiusdem illius absoluti, quod omnibus subest rebus et factis. Omnia, quae sunt, necessaria sunt, et necessitate quadam exstiterunt. Omnia, quae existunt, solido superstructa sunt fundamento, necessitate nempe rerumque natura.

Sic iam causa, qua persuasio illa, quam historici in ore habebant, definitur, in universum indicatur, ipsique auctoritas vindicatur quaedam.

Sed non curabat historica schola remotiorem illam causam, subordinata ista et proxima contenta. Spem igitur fefellit exitus. Non modo non conspiraverunt HEGELIUS et SAVINIUS, sed inter ipsorum discipulos, GANSIUM inprimis et PUCHTAM, viris equisque debellatum fuit.

Accessisse videtur quod recte perspicerent ICti historici Hegeliana illa principia, nisi naturae bonitate consectaria reiicerentur, omne humanae libertatis tollere arbitrium. Offendebat deinde viros eruditos, acuta subtili accurata industria et solertia res indagare et investigare solitos, temeritas, petulantia, temulentiam fere dixerim, qua HEGELII discipuli, et magister quandoque ipse, principia sua generalia in singulis causis applicabant et explicabant.

Tunc temporis autem historicos ICtos non curasse causam illam remotiorem, mihi ex ipsa illa voce quam in ore habere solent *persuasionis*, *communis persuasionis* effici posse videtur. Voci ipsi nihil inest, quod quo definiatur indicio sit. Num persuasio necessitatis, veritatis, utilitatis spectetur, minime significatur. Et cur tandem observetur, ne innuitur quidem. Hanc ob causam equidem istis vocibus substituere vellem verba *conscientiae* et *publicae conscientiae*. Haec vox publica conscientia non nuper est fabricata, sed iam hoc sensu usitata occurrit apud antiquum illum rerum criminalium auctorem DAMHOUDERUM. Hac voce res mihi non adumbrari sed

exprimi prorsus videtur. Indicatur cur observetur. Assiduus ille in pectore humano rerum divinarum testis et vindex iusta aeque ac honesta distinguit et definit. Eam observandi homini Christiano nullum aliud principium et fundamentum quam Dei voluntas, cui parendi necessitate se sentit obstrictum.

Minime tamen oraculi instar haud fallacis conscientia sua profert effata prompta semper et parata. Iisdem atque omnia humana regitur naturalis incrementi legibus. Quisque suam acuit et excolit conscientiam. Acuit autem et excolit, cum rerum suique naturam melius perspexerit, cum quae in ea est agnoverit divinae voluntatis necessitatem, et cum eam quam agnoverit, observaverit. Sed cum quisque suam acuit excolitque conscientiam, non divulsus nec disiunctus est a reliquo genere humano. Aequalium, popularium, praecedentium aetatum ipse expertus vim, eam sua vice rursus exserit in illos populares, in subsequentes etiam aetates.

Aequalium populariumque, quatenus inter se consentiunt, conscientia publica recte dicitur.

Hac conscientiae voce significatur deinde veritatis et necessitatis, non utilitatis opinione persuasionem illam contineri. Est, minime nego, et in iure sua persuasioni de utilitate vis. Sed non nisi intra fines, quamvis latissimos, quos veritatis et necessitatis ponunt opiniones. In plurimis iuris locis quae publica iubet conscientia accuratiorem postulant definitionem. In ea accuratiore definitione sola spectatur utilitas. Sed accuratius definita quo nituntur non mutant fundamentum.

Savinius igitur eiusque discipuli per decennia, proxima illa omnium iurium et institutorum causa, persuasione illa communi, sive qua voce nos uti malumus, conscientia publica contenti fuerunt. Inde autem ab anno huius saeculi fere quadragesimo etiam remotiorem causam indagare et investigare coeperunt, causam, qua illa definitur determinaturque publica persuasio sive conscientia.

Conscientia omnis, in rerum suique natura divinae voluntatis necessitatem agnoscens, ex ea rerum suique natura materiam sumit mutuaturque suam. Res autem quarum natura conscientia publica, quatenus iuris inter homines fons, definitur et determinatur, sunt vitae necessitudines quae inter homines intercedunt. Omne enim ius hominum causa constitutum,

hominumque inter se regundis necessitudinibus, continetur totum. In hisce igitur vitae necessitudinibus, variisque earum pro variis aetatibus et gentibus formis et speciebus iurium omnium causa posita remotior. Quod hisce postulatur, tandem quovis modo in ius abit positivum. Si non perspicitur clare, sentitur tamen obscure. Si principia latent et fugiunt, consentanea tamen in populorum conscientia emergunt, et in vitam civilem prorumpunt, prostratis quae obstabant omnibus. Ex vitae igitur necessitudinibus ius explicatur et explicandum est positivum, ex iis perscrutatis latentia illa eruenda sunt principia.

Sed non minore ardore huncce de vitae necessitudinibus excoluerunt locum iuris naturalis qui tunc erant patroni. Ex vitae necessitudinum natura hi quoque iam iuris regulas deducendas et derivandas esse statuebant, non has ad qualecunque principium, quod praeconcepta sibi informaverant opinione, exigendas. Et hi ex vitae nesessitudinibus ipsis, quid earum ferret et postularet natura, efficiendum putabant, pro humana imbecillitate se rebus iam subiicientes, cum sibi res subiicere antiquiorum iuris naturalis doctorum fere sibi sumebat temeritas. Praeterea ad rerum necessitudinumque naturam omnia referentes, ipsos earum pro variis aetatibus et gentibus varietas fugere non potuit, quae historia et experientia obtinet teste.

Sic utrimque iam provocabatur ad historiam et rerum naturam: hinc iam iuris positivi auctoritas, illinc iam rerum naturae, philosophiae magnum agnoscebatur momentum. Utrimque in eodem illo de vitae necessitudinibus loco elaborando desudabatur, a quo omnium iam fere quaestionum sperabatur solutio. Merito igitur mihi dictum fuisse videtur, ab hoc inde tempore scholarum cessasse discrimen, superfuisse tantum aut propositi aut opinionum diversitatem.

Sic certatim vitae humanae necessitudines sunt exploratae, vis et indoles earum indagatae, variae species indicatae et formae, causae quoque investigatae, effectus denique non neglecti in prosperitatem publicam et privatam. Effectus hos in prosperitatem publicam et privatam fere neglexerunt, inprimis exeunte priore et ineunte hocce saeculo, iuris naturalis doctores. Non ita antiquiores, GROTIUS, THOMASIUS, PUFENDORFIUS. Sed quo magis iuris naturalis doctoris officio deerant, quo magis intra unicum suum se continebant iuris principium, ad quod exigenda sive potius contorquenda

essent omnia, eo magis effloruit novaeque nomine commendata fuit disciplina, quae effectuum illorum studio neglecto et contemto continebatur tota. Oeconomiam politicam tanquam sui iuris disciplinam iuris naturalis doctorum negligentiae ortum debere, nemo facile, me iudice, aequior harum rerum arbiter inficias ibit. Eiusque a iure naturali, non dico distinctionem aut separationem, sed divulsionem adeo neutri profuisse testis est historia. Sterilis inanisque evasit iuris naturalis disciplina, cum non curaretur res illa gravissima maximique momenti, effectus in prosperitatem publicam et privatam. Si ad illos effectus mentem attendas solos, ne ex utilitate sola omnia diiudices et metiaris verendum est. Apparuit hoc nostra aetate, cum undique impugnatum dominii proprietatisque ius ex suis solis principiis tueri frustra susceperit oeconomia politica. Et quam plurimum prosit amica coniunctio et conspiratio, SAVINII evincit exemplum, quo nemo, saltem me iudice, pecuniae naturam et perspexit et explicavit melius. Ostendit quoque res cambialis hac nostra aetate melius et intellecta et ordinata, opera inprimis et meritis duorum virorum coniunctis, quorum alter, EINERT, cambiorum in vitam civilem effectum, alter, LIEBE, iuridicam naturam et notionem egregie illustravit.

In illa autem vitae necessitudinum ab omni parte investigatione et expositione, cum primum susciperetur, multa etiamnum desiderari non est mirum. Ea autem maxima ex parte subsequentes suppleverunt anni.

Mihi quidem sic iam hic locus constituendus videtur.

Distinguendae quae vitae necessitudine cuique propriae sint genti. Explicandae autem ex propria cuiusque gentis indole, fatis, vicissitudinibus, moribus.

Discernendae quae vitae necessitudines omnibus gentibus sint communes. Distinguenda quae earum vera natura, quae de iis falsae valuerint opiniones.

Separatis ita iis, quae cuique genti sunt propria, tenendum rerum et vitae necessitudinum naturam (generalia quaedam si exceperis, quae tam arcte cum humani generis natura cohaerent, ut ab ea prorsus abesse non possint nec abfuerint unquam) continuo et non interrupto progressu mutari et variari. Alia est humani generis in prima infantia, in primis vitae civilis initiis natura, alia iam iuvenili aetate, alia virilibus annis, alia ingravescente aetate, alia decrepita iam senectute. Si omnibus his aetatibus

varia est consociationis et convictionis humanae natura, variare omnes etiam vitae necessitudines necesse est. Quae quidem omnes cohaerent inter sese communi quodam vinculo. Si in una aliqua vel minimum mutatur, aliquid additur vel detrahitur, hoc in omnes ceteras redundat necessitudines, harumque etiam necessitate quadam mutat variatque naturam. Cuivis aetati, cuivis vitae civilis excultae gradui, sua est natura et conditio, sua omnium vitae necessitudinum ordinatio, compositio et structura.

Et si continuo et non interrupto ordine diversae illae aetates, diversi vitae civilis excultae gradus sibi succedunt, certo quoque ordine necessitudines illas vitae humanae variasque illarum formas sibi substitui necesse est. Ille ordo, quae lex est naturalis humani generis sanum ab omni perturbatione liberum regens incrementum, nobis est investigandus et indicandus, ita ut de omnibus illis necessitudinibus variisque formis constituamus, cuinam propriae sint aetati, in quonam vitae civilis excultae gradu occurrant. Variae illae aetates, varii illi vitae civilis excultae gradus, praesens igitur populi conditio conscientiam regit publicam, et perinde iura et instituta definit determinatque omnia.

Quodsi vitae necessitudines, quae ita praesente populi conditione sponte quasi definiuntur, comparamus cum necessitudinibus iis, quae cuique genti sunt propriae, vel quae falsis depravatae sunt opinionibus, longe maximi momenti in iure definiendo praesentem esse populi conditionem facile apparet.

Quae si teneamus, historicae scholae principia cum Hegelianae philosophiae placitis optime coniungi et conciliari posse sponte patet, et utriusque decretorum veritatem melius etiam perspicimus.

Praesens populi conditio, non casus et fortuna, determinat publicam conscientiam. Errores, falsae praeconceptae opiniones mox cadunt, nisi cum ista praesente populi conditione cohaerent, sicuti iura et instituta nisi conscientia nituntur publica, introduci forte, sed sane sustineri diu non possunt. Praesens autem illa populi conditio non unius hominis, non unius aetatis opera est et negotium, sed omnium omnino aetatum quae sese in aliquo populo exceperunt. In continua hac et non interrupta serie HEGELII discipuli agnoscunt absolutum illud et unum, quod in omnibus istis appareat et manifestetur speciebus: nos autem Christiani homines

divinae miramur providentiae curam. In divina voluntate igitur non tantum principium, quo iuris observandi obligatione adstringimur, ponendum ultimum, sed etiam ex ea iuris materia repetenda, quae tamen hominum intercedente opera definiatur, determinetur.

Doctrina igitur de vitae necessitudinibus ante haec duo fere decennia proposita, nostra disciplina, discrimine inter scholam historicam et philosophicam fere sublato, viam prorsus flexisse dicenda est.

Nec tamen res plane fuit nova, nec finibus quos indicavi circumscripta.

Non enim aliud quid sibi voluisse videntur, qui in quaestione quatenus ius Romanum apud Germanicae stirpis gentes, Anglos et Scandinavos si exceperis, omnes, receptum fuerit, ad rerum provocabant naturam, eaque iuris Romanis usum et auctoritatem finiebant.

Scilicet, si parvas paucasque fortasse exceperis regiones, nunquam lege certa et definita receptum fuit ius Romanum, sed invaluit ICtorum tantum auctoritate, qui eius ad ius patrium explicandum, evolvendum et excolendum usu non contenti, plurimis locis, quod frustra negari videtur, patrios everterunt mores, iisque Romana substituerunt iura. Quod plurimis tribuendum causis, sed huic inprimis. Ius Romanum cum recentioribus innotesceret gentibus, hae, quamvis adscendentes continuo, multo inferiore etiamnum consistebant vitae civilis excultae gradu, quam quem adtigerant iam Romani, cum in iure civili monumentum sibi exstruerent ipso imperio perennius.

Iura praesente populorum conditione definiuntur et determinantur, sed non nisi intercedente hominum opera et labore. Perspiciendae sunt vitae necessitudines, et perspectis iura accommodanda et adaptanda. Exercetur et hac in re subsequentium aetatum non intermissa et indefessa industria et solertia. Germanarum igitur gentium operae parcitum fuit et labori, cum iura, quae ceteroquin ipsis lento et molesto opere essent conquirenda et exstruenda, promta et parata e iure desumere possent Romano. Et cum iam progressa populi conditio nova vel mutata postularet iura, eadem facilitate ex cultioris gentis iam dudum demortuae reliquiis in usum suum omnia transferebant quibus indigebant.

Iure Romano igitur iuris apud nostrates incrementum non repressum fuit aut impeditum, sed acceleratum potius. Quod Angliae cernitur exem-

plo, ubi iuris instituta, quae apud ceteras Germanicae stirpis gentes iam saeculo decimo sexto exstabant, nostra demum aut patrum memoria introducta sunt, vel etiamnum desiderantur.

Sed fortasse, cum ita tempori laborique parceretur, nimis acceleratus est apud nos iuris cursus et progressus, ita ut praecox et praematura fortasse tunc temporis dicenda fuerit iuris conditio.

Praecox illa et praematura iuris conditio etiam inter causas referenda, quibus factum est, ut ICti aliorum quoque ad se traherent sibique arrogarent partes. ICtorum est exstantia et praesentia pernoscere et excolere iura, ubi emendanda sunt et mutanda, viam monstrare, non suo Marte nova condere. Sed populi tantopere excultioris sapientiam civilem edocti, prae popularibus aequalibusque tantum cum saperent, muneris officiique sui finibus coerceri continerique non potuerunt, et Romani iuris, quod ipsis fere solum iuris nomine dignum videbatur, capita multa introducta sunt. Sed quaenam et quatenus? haec quaestio gravissima mox ubique insurgere debuit, et acriter agitari. Aliter responderunt alii. Quae ceteri proposuerunt, nihil ad rem nostram. Sed iam saeculi superioris media parte vix elapsa fuerunt, qui ad hanc solvendam quaestionem provocarent ad vitae necessitudinum naturam. Ubi praesentes exstantesque vitae necessitudines ius respuerent Romanum, patrios esse sequendos mores docebant.

Cum schola historica ipsos iuris fontes indefesso labore exploraret, mox apparuit genuinum purumque ius Romanum multis in locis procul ab eo distare, quod vulgo ab interpretibus tradebatur, eorumque auctoritate in foro et usu civili observabatur. Hinc clamores contra ICtos historicos adaucti et exasperati. Eos demum funditus patrios evertere mores, et peregrino et dudum demortuo iuri plus etiam favere, quam qui primum ius Romanum in patria introduxerunt fora. Nimirum minime ius Romanum purum et genuinum in Germania esse receptum, sed tale quale tradi solebat ab auctoribus, qui post Glossatores in Italia floruerunt, quique scribentium fere veniunt nomine. Hi autem, iuris Romani antiquitates et historiam parum callentes, sed suae aetatis et gentis progenies, saepe Pandectarum loca ita explicabant, ut nobis risum moveant, et tanquam iuris Romani placita proponebant, quae ab eo plane abhorrent, cum tamen

eorum opinionibus haec subsit praestantia, quod Germanico iuri accommodatae sint et adaptatae. Nunc autem illorum eruditorum auctoritate Romanum ius et in locis, in quibus iam olim a patriis moribus alienius esse, si non intelligebatur, at sentiebatur tamen, iuri Germanico substitui. Nec huius Romanistas inter et Germanistas, uti dicti fuerunt, concertationis historiam persequi huius loci. Hoc solum addere liceat. Non hoc SAVINIO vitio vertendum, sed et hic scholae sectatores ulterius quam conditores progressi sunt. SAVINIUS ipse in operibus inde ab anno 1840 editis, pluribus iuris Romani capitibus omnem in hodierno usu forensi auctoritatem denegavit, quae fervidi etiam Germanistae reiicere nondum ausi essent. Sic quoque PUCHTA suis editis Pandectis.

Sed quod plus facit ad rem praesentem: magis magisque perspici coeptum est nostram aetatem, praesentem nostrorum populorum conditionem alia omnia poscere et postulare, quam quae fuit exeunte medio aevo. Si tunc dicendum esset ius Romanum excultioris aetatis speciem referre, nunc plane contrarium obtinet. Nos ad iam multo altiorem vitae civilis excultae gradum adscendimus, quam quo unquam pervenerunt Romani. Necessitudines vitae apud nos iam omnes multo excultiorem, multo perfectiorem speciem referunt, quam olim Romae. Hoc locum habet non tantum in familiarum et personarum, sed non minus in dominii et obligationum iure. Si commerciorum apud nos ubertatem, varietatem, celeritatem iuris Romani iugo submittere velis, non aliud profecto agis, quam si virum iam adultum pueriles vel iuveniles vestes induere cogeres. Novae planeque mutatae sunt vitae necessitudines. Iis ius accommodandum et adaptandum, non aliunde, non Roma, non ex Germanica antiquitate sumtum, sed ex ipsis illis novis necessitudinibus deductum et derivatum. Novum vinum novis infundendum utribus, ne dirumpantur utres, et sic et utres pereant et vinum.

Haecce autem quaestio nobis aliisque gentibus, qui scriptis utimur legibus, minoris momenti, nisi aut de iuris historia, aut de iure constituendo agatur. Sed si iam ad Iurisprudentiae artem animum advertimus, si ICtorum cogitamus munus et officium, eadem redit quaestio, neque nobis minoris momenti, quam gentibus, apud quas istam legum scriptarum formam nondum induerunt iura. Quod Germaniae ostenditur exemplo, ubi

in Austria, Borussia, Bavaria non minore animorum contentione agitatur quaestio, quam in ceteris regionibus, quae etiamnum legum scriptarum carent beneficio.

Scilicet ICti munus et officium schola historica ex ipsa iuris, eiusque originis et fontium natura efficere voluit. Et hoc quidem egregie. Nec quae docuit, deinde reiecta sunt aut neglecta. Sed ultimis hisce annis demum, cum iam intelligi et perspici coeptum erat, nostra aetate multo excultiorem esse vitam civilem, quam unquam fuerit Romae, senserunt egregias illas scholae historicae perquisitiones nondum omnes, qui inde sperari poterant, peperisse fructus.

Norma nimirum et ordo agendi, quo omne continetur ius, quomodo constituatur, iam vidimus. Ordinem illum non constituere, sed iam constitutum in artem et disciplinam redigere, ICtorum munus est et officium. Non aliter quam in rebus physicis, primum leges et regulae, quae in iure obtinent, considerando et comparando, efficiendae et inveniendae sunt. Hoc tantum res civiles inter et physicas intercedit discriminis, quod in his leges istae semper et necessario observentur, et tantum an recte ex rerum natura a nobis sint deductae, quaeri possit. In vitae civilis negotiis contra non semper nec necessario leges istae tenentur, sed a libero arbitrio praeditis hominibus perficiendae, pravis ipsorum cupiditatibus, ignorantia quoque saepe negliguntur et perfringuntur. Artis et doctrinae in nostris igitur quam in physicis rebus difficilius munus et officium. Seiungenda et separanda quae iniuria, retinenda, observanda, comparanda tantum quae iure fiunt. Si de his bene constiterit, ex iis demum iuris efficiendae regulae. Et hac in re nostrae et physicarum disciplinarum eadem ratio et methodus. Hoc est quod iam PAULUS monuit ICtus: "regulam esse, quae "rem quae est breviter enarrat. Non ut ex regula ius sumatur, sed ex "iure quod est, regula fiat."

De vitae autem civilis actis et factis, *φαινόμενα* dicunt, recte constat, ita ut ex iis iuris deduci possint regulae, si consuetudinibus, usu forensi, legibus continentur. Legibus quid certis in causis futuris obtineat, in antecessum, usu vero forensi cum iam causae illae evenerunt, declaratur. Ex his omnibus, ne rerum physicarum vel vitae civilis immensa ubertate et varietate confundamur et perturbemur, regulae considerando et

comparando sunt derivandae et efficiendae, principia quibus nituntur, effectusque ad quos tendunt, definiendi et constituendi.

Si ex pluribus iuris regulis, quae ad eandem rem spectant, quod in iis commune est, coniungamus, iuris oriuntur notiones. Si autem coniunctae illae notiones naturaliter cohaerentium vitae necessitudinum quasi referant imaginem et formam iuridicam, haec iuris appellamus instituta.

Neminem fugiet, opinor, hac demum ratione vitae civilis rudem et indigestam molem componi et digeri posse, perspici et mente teneri. Est haec ars nostra. In ea subsequentes desudaverunt aetates, et coniuncta demum omnium opera et solertia tandem efformari potuit, quam nunc habemus, Jurisprudentiae ars.

Multa hac in re Romanis debemus ICtis, plura tamen debuerunt maiores nostri. Ratione et methodo, qua hac in re versati sunt, Romanos nobis recentioribus, etiam recentissimis longe praestare, firmiter teneo laetusque affirmo. Sed Romani iuris non magis materia quam forma, quam ars, quam iuris regulae, notiones, instituta maioribus nostris, inferiore quippe, pari deinde, vitae civilis gradu constitutis, magno quidem fuerunt praesidio et beneficio: sed nobis, quippe qui altiorem iam conscendimus gradum, ista iam quasi sunt praeteritae aetatis, neque amplius sufficiunt. Nobis iam novis, nostrisque rebus aptioribus opus est iuris arte, forma, regulis, notionibus, institutis.

Scholae historicae si non auctoribus et conditoribus, at saltem sectatoribus non immerito vitio duxerunt, ex ipsorum sententia Romanae Jurisprudentiae *arte*, si non iuris *materia*, rem esse confectam et absolutam omnem. Si forte futuris aetatibus sua non denegarent iura, omni aevo illa iura ad Romanorum iuris notiones et instituta esse exigenda statuebant. Haec esse aeterna et absoluta, quippe ex immutabili ducta rerum natura. Hoc sensu etiam nostris diebus LENZ ius Romanum iuris absoluti nomine ornandum censuit, et Americanos iam in eo esse ut illud reciperent affirmavit. Sed huic opinioni iam fere solus addictus est. Nam ultimis hisce annis omnibus fere placere coepit distinctio, quam mox indicavi. Miranda profecto et etiamnum imitanda est ratio Romanorum et methodus. Sed non ideo in via, quam egregie ita ingressi sunt Romani, subsistendum, sed ultro etiam progrediendum. Mutata iuris materia et conditio novis

42*

aut mutatis regitur legibus et regulis, a nobis Romanorum modo et ratione inde eliciendis, in ordinem redigendis, in iuris notiones et instituta colligendis. Iam undique concurritur hac quasi tessera: „durch das Römerthum über das Römerthum hinaus," per Romanorum artem, Romanorum prosternendam esse Iurisprudentiam. Multa iam iuris loca hac ratione egregie elaborata et constituta habemus. Mira eruditione ab incunabulis ipsis rem repetunt, ius Romanum genuinum exponunt, ius antiquum Germanicum opponunt, glossatorum subiiciunt doctrinas, nec scribentium qui vocantur Italorum, aut superioris saeculi auctorum (a quibus solis viri summi proximo anno in patria nostra repetere voluerunt rem omnem) negligunt opiniones, et sic tandem ad nostram perveniunt aetatem. Indicant semper pro varia populorum variis aetatibus conditione variare identidem et ius ipsum et ICtorum doctrinas. Latius deinde exponunt, quae iam nunc ex iure quo utimur, pro nostra praesente populi conditione, deducendae sunt regulae iuris, notiones, instituta. IHERING, KUNTZE, LEIST, WINDSCHEID, DELBRÜCK, et, quamvis parum alia ratione, BRUNS, MUTHER et BECKER hac sunt celebrandi in re.

Neque eam ob causam hac abstinendum est ratione et methodo, quod antiquiorum, Romanorum inprimis, notiones et doctrinae iure receptae sunt positivo, legibus, rebus iudicatis, consuetudinibus. Non hic enim de condendis aut mutandis, sed de cognoscendis et intelligendis sermo est iuribus. Iuris autem, legum adeo, est constituere quid agas, non quid credas, ne de eorum quidem natura quae agenda praescribuntur. Quae agenda, edicuntur verbis, quae opinionibus conveniant et notionibus iam nunc vulgatis et usitatis, quae tamen non minus artis et doctrinae debentur lucubrationibus. Hae inhiberi et sisti historia teste non possunt, neque iam omnium, et Legislatorum ipsorum, consensu debent.

Ne in iis quidem locis haec relinquenda ratio et methodus, quae, cum ne ipse quidem Legislator, quomodo cum ceteris iuris capitibus cohaererent, perspiceret, nec perspici posse putaret, fictionum nomine fuerunt insignita. Nam apud populos, qui non iuris fontibus utuntur impari auctoritate praeditis, nullo alio sensu de fictionibus sermo esse potest. Vita autem civilis totum quoddam efficit unum et individuum, cuius omnes cohaerent partes, sibique conveniunt. Rationem et modum, quamvis prae-

teritas latuerit aetates, sequens fortasse explicabit et illustrabit aetas, et ipsi ignorantia non amplius erit confitenda sua. Cohaerentia autem et connexione ista bene explicata et perspecta, quaestiones et controversiae de fictionum ambitu et finibus sponte tolluntur. Sic nostris diebus, omnibus iam explicatis, ceciderunt fictiones de hereditatis divisione, de hereditate iacente, de persona morali, de mandato ad perpetuandam non ad augendam obligationem inter correos contracto, multaeque aliae.

Hanc quam commendavi indagationem et expositionem, quam IHERING altiorem et excelsiorem vocavit Iurisprudentiam, ad iuris naturalis referendam esse doctrinam sponte patet. Ex rerum enim et vitae necessitudinum natura derivantur et deducuntur omnia. Et necessitudines illae novae et mutatae non fere uni genti propriae sunt, sed progredienti debentur vitae civili, altioribus in quos iam adscenditur gradibus. Nec deinde regulae, secundum quas iuris notiones et instituta ordinantur et struuntur, aliunde quam ex iuris desumuntur natura. Porro finitimarum gentium, quae in eodem vitae excultae gradu consistunt, Anglorum et Americanorum inprimis, qui quo minus iuri Romano eo plus rerum naturae tribuerunt et tribuunt, iurium comparatio et collatio a iure positivo aliena est et esse debet.

Et ne sic metuatur iuris positivi et naturalis repugnantia. Nam ex nostra sententia ius naturale iuri positivo inest, et hoc ipsum est iuris naturalis, ut certa gentium aetate ius oriatur positivum. Sunt igitur ius naturale et positivum unius disciplinae partes individuae, quae distingui non divelli possunt, quae amice conspirare non sibi opponi debent.

Primis quasi lineis designata Iurisprudentiae nostrae ultimis hisce annis historia facile apparet, meam iuris naturalis definitionem ex omnibus virorum doctorum subsequentibus sententiis, quibus verum quid et ad rem faciens inesse videbatur, depromtam esse et collectam. Neque sic definiti iuris naturalis utilitas et necessitas pluribus aut exponenda aut commendanda videtur.

Sic autem sententiam contraho meam. Ius naturale est quod conveniat vitae civilis excultae gradui, in quo iam quisque constitutus est populus. Non igitur est aeternum et immutabile, saeculis omnibus ante natum, cum ipso genere humano a rerum natura proditum, et quae alia sesquipedalia afferuntur verba. Variat contra pro varia populorum aetate, quas

quidem aetates non annorum ordine sed populorum metimur conditione. Quod naturale, sanum, nullis vitiis aut morbis oppressum secum ferat vitae civilis incrementum, hoc ius appelletur naturale. Historicum igitur, quod maximum et plurimum in iure efformando valet momentum, etiam in iure agnoscatur naturali.

E medicorum re imagine desumta meam magis etiam et ab omni parte illustrare liceat sententiam. Medici non ex uno homine, uno individuo, certo vitae suae momento constituto, artem suam et disciplinam depromunt et colligunt. Sic nos vitam civilem non ex unius civitatis iam exstantibus institutis cognosci posse putamus. Et minime quidem medici intra infantiae vel adeo vitae uterinae stadium sese continent. Sic nobis non ex vita antesociali, ex statu adeo illo quem fingebant naturali, vita civilis definienda est. Distinguunt medici in vita humana varias aetates, et quid cuique proprium sit definiunt. Suo tempore dentes prorumpunt, cadunt, mutantur, apparet barba, oritur et exstinguitur sobolem procreandi facultas. Sic nobis quid quaeque in vita civili ferat gentium aetas, investigandum: constituendum quae qualesve iuris regulae, notiones, instituta cuique propriae sint aetati.

Ab iis, quae pro varia aetate differunt hominum, separantur quae singulis propria sunt hominibus et individuis. Alii nigris, alii flavis, alii rutilis sunt capillis, quamvis diversitatibus hisce subsunt quaedam omnibus communia. Sic et nos distinguere debemus, quae singulis sint propria gentibus. Sed in hisce quoque reperimus communes quasdam omnis structurae regulas. Et profecto in medicorum arte ea, quae singulis sunt propria hominibus, non pugnant cum generali de humanae vitae ortu et progressu, quam sibi informarunt, doctrina. Contra hanc edocti, illa demum recte diiudicant et intelligunt. Sic et in nostra arte, cum generali illa de vitae civilis ortu et incremento doctrina, quam ius naturale nos appellamus, non tantum non pugnant singulorum populorum iura, sed sine ea haec recte intelligi non posse videntur.

Sunt sane in vita populorum, quae iuri repugnant naturali, ut sunt in animantium vita monstra, portenta, vitia alia. Sed et haec legibus et regulis quibusdam obtemperant communibus, ex quibus sunt diiudicanda et tractanda. Feruntur etiam monstra, nec ense resecantur gibbae, quam-

vis prudens quisque, quae possit, faciat ut naturae istae aberrationes praevertantur aut corrigantur. Sic etiam in vita sociali et civili monstrorum, servitutis e. g., melius perspicitur natura, iure naturali bene exculto. Subest et servitus communibus quibusdam legibus, et in structura et natura aliorum iurium refert similitudinem. Aberrationem hanc a naturali vitae civilis conditione et statu prudens quisque praevenire et corrigere caute conabitur.

Medicorum artis auctoritas debetur accuratae observationi et indagationi omnium rerum, omnium membrorum, omnium virium et effectuum. Ex his regulas derivant, non haec ad praeconceptas opiniones exigunt. Eadem nobis procedendum via. Non e generalibus principiis undecunque sumtis proficiscendum, sed rerum natura perlustranda, singulae vitae necessitudines investigandae, ex iisque nostrae depromendae artis regulae.

Edicto quo Academiae reguntur nostrae art. 251 iubetur, ut Academiae nostrae per praeteritum iam annum historiae conspectum vobis exhibeam. Quomodo longus esse possim non video. Non professorum sed academiae, historia non fata, sunt exponenda, idque breviter non fuse lateque. Conspectum tantum vos ut habeatis efficiendum.

Suum res tenuerunt cursum.

Ut solent strenue et diligenter Academiae commodis prospiciunt Curatores. Nos omnes professores et alumnos sollicitudine complectuntur sua. Academiae instrumentum non tantum ut salvum et integrum servari sed etiam amplificari possit curant.

Qua certe etiam in re, non solum in administranda provincia Groningana, merita tua, Amplissime VAN ROYEN! Rex agnovit augustissimus, cum te Ordinis Nederlandici leonis insignibus ornaret. Igitur et nos tibi de accepto congratulati sumus honore, cum civibus fere omnibus mirantes, cur nunc demum tibi haec tribuerentur insignia, cur tamdiu fere solus inter collegas manseris non decoratus.

Ex Professorum ordine nemo non munus suum obire et exsequi potuit. Multi quidem experti sumus quod ait poëta:

Arida languentes febris depascitur artus.

Alii aliis laboraverunt morbis. Sed nemo nostrum discipulis prorsus defuit suis.

Auctus adeo est collegarum numerus. Nam Academiae Curatoribus visum est, triumviris, quibus per tot annos theologica mandata fuit provincia, quartum etiam, uti iam in medicorum et Ictorum factum fuerat ordine, adiungendum esse collegam. Igitur tu, Vir Cl. DIEST LORGION, hesterno die solemni oratione munus auspicatus es tuum. Munere gravissimo in patriae, in ecclesiae, in academiae, in tuam salutem fungaris diu.

Si neminem ex ordine nostro desideramus, si auctus adeo est collegarum numerus, tuus, Vir Cl. VAN REES! imminet discessus. Nemini nostrum mirum accidit te Ultraiectum evocari, minus etiam te oblatum accepisse honorem. Multis nominibus Ultraiectum tuum quam Groninga nostra tibi et gratius et carius esse debet. Vanam et inanem omnem quominus acciperes fore sensimus deprecationem. Utinam tibi tuisque in nova fortunarum sede fausta feliciaque cedant omnia. Tibi autem, ne commilitonibus studiorum interrumpatur cursus, mox ut designetur successor speramus.

Nec de Academiae instrumento multa habeo quae moneam. Viro Cl. VAN DEEN in laboratorio physiologico constitutus est adiutor, virique Cl. VAN KERCKHOFF in laboratorio chemico adiutori, qui officium deposuerat suum, successor datus est.

Quae collegerat coleopterorum specimina multa et eximia Vir Nobilissimus VAN ITTERSUM, nuper in Gelriae pago Brummen defunctus, eius vidua, ipsa e gente COLLOT D'ESCURY, nostro historiae naturalis museo dono dedit, adiuncta magna librorum copia, qui mariti entomologiae coleopterologiae praesertim inservierant studiis. Quam liberalitatem, mariti et viduae gentibus quasi insitam et hereditariam, multi quoque utinam imitentur alii.

E civium academicorum numero praematura morte parentibus amicis nobis erepti fuerunt duo: CLAAS SLOT et JAN RIENKS VAN DER LEY. Ille Iptiae destinatus violento et acuto correptus fuit morbo paucis tantum mensibus, postquam ad academica accesserat studia. Hic lenta tabe confectus est, cum per plures iam annos medicinae et disciplinis mathematicis et physicis operam dedisset. Praeceptoribus autem studiorum alacritate et industria, ingenii acumine, morum simplicitate magnopere se probaverat et commendaverat.

Ceterum civium nostrorum hoc anno non est imminutus numerus, imo auctus aliquantum. Me rectore, qui albo nomen inscripserunt, numero fuerunt 55. Pauciores semper per ultimos hosce septem annos nomen dederant.

Cives autem nostros, si non omnes, sane longe plurimos, res suas bene, imo optime nonnullos, egisse, et ceteri praeceptores et ego ad Academiae relimus Curatores. Et referre potuisse magno nobis, Commilitones! gaudio fuit, primum vestra, deinde aliorum, nostra etiam causa. Si enim vobis hic est serendum, quod sequentibus prosit vitae annis, si ut sementem nunc feceritis ita metetis, et vos vobis non metetis solis, sed in messe quam legetis et aliorum et parentum et cognatorum et praeceptorum, popularium etiam et aequalium omnium, posterorum adeo continetur salus. O si qua deesse possit causa, quae ad omnes ingenii animique vires exercendas vos impelleret, quanta est vis in illius vinculi cogitatione, quo cum aliis iungimini, quo omnia quae facitis in alios etiam redundent, in carissima quoque capita.

Referendum iam est de certamine litterario, quod per Regis Augustissimi munificentiam indicere nobis licuit. Ordinum iudicia te, Vir Cl., qui senatui nostro ab actis es, ut recites rogo.

(*Recitantur ordinum iudicia.*)

In hunc suggestum adscendas, ornatissime LOHMAN! En testimonium quod tibi decrevit ICtorum ordo honorificum. Non fastu inani elatus, cum praemium tibi denegaretur aureum, membraneum illud monumentum contemsisti. Et hac ipsa modestia probasti morum simplicitatem quae omnibus te commendat, et studiorum tuorum bonitatem. Qui quam immensa vastaque sit doctrinarum et desciplinarum materies sentit, qui intelligit quam arduum sit et difficile quemcunque locum rite exponere et recte, secundis erubescere non potest honoribus. Hoc sentire, hoc intelligere, te tua iam docuere studia. Et sane magnum hoc. Et quam multi eo nondum pervenerint, haec ipsa huius diei ostendit solemnitas.

Et profecto egregias tibi non denegat ordo laudes. Quae vero in scriptione tua visa sunt reprehendenda vitia, curari poterunt et sanari. Tu igitur iterum opus pertractes tuum. Et si non in nonum, in secundum

saltem prematur annum. Quod si feceris nullus dubito, quin prodeat scriptio, quae omnium celebretur laudibus, quae fori vitaeque usui inserviat magnopere.

Quid tibi deinde dicam, mi LOHMAN? Scis quam magni te facimus, quam te amamus omnes tui hac in Academia praeceptores. Pergas qua incedas via. Et ea quae in patriae, in Iptiae emolumentum a te exspectamus perficias omnia. Hoc tibi, cognatis, affinibus quos speras, ex animi exopto sententia.

Accedas, ornatissime KUYPER! Hoc aureo nummo, Regis Augustissimi disciplinarum et artium fautoris liberalissimi nomine, te dono. Competitores non nactus es, sed ex Ordinis iudicio minime tibi erant metuendi; victoriae tantum gloriam auxissent. Non facile enim te ab ullo fuisse superatum suspicatur Ordo.

Et nobile et insigne quod arripuisti argumentum. Ecclesiae nostrae reformatae patrum merita et scripta te non contemnere ostendisti. Via quam muniverunt et inierunt non esse decedendum, sed procedendum declarasti. Nec in iis subsistis, qui posteros auctoritate tenere solent. Sed et viri, cuius nomen in saeculo virorum summorum feracissimo aliquantum fuit obumbratum, opiniones et placita explorasti et exposuisti. IOHANNIS A LASCO ipso trecentesimo ab ipsius morte anno non magis apud exteros quam in patria nostra celebrantur merita, auspice quidem theologorum Ordine nostro, sed tua industria, tuis lucubrationibus.

Egregiam de te nobis fecisti spem. Bona omnia et laeta de te in theologiae, ecclesiae et patriae commodum exspectamus. Ne hanc nostram frustreris spem, det tibi Deus precor.

Superest, ut Academiae magistratum, quem per annum gessi, transferam in lectum ab Augustissimo Rege successorem.

Igitur te, Vir Cl. ISAACE VAN DEEN! in annum proximum nostrae Academiae Groninganae Rectorem Magnificum renuntio et proclamo.

Salve, Rector Magnifice! iterumque salve. Crescat et floreat te duce et auspice Academia Groningana.

DE REGTE BEOEFENING

DER

HISTORISCHE THEOLOGIE,

UITNEMEND GESCHIKT TER OPBOUWING VAN DE KERK DER TOEKOMST.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET AMBT VAN BUITENGEWOON HOOGLEERAAR IN DE GODGELEERDHEID AAN DE HOOGESCHOOL VAN GRONINGEN,

DEN 10den OCTOBER 1860

UITGESPROKEN

DOOR

Dr. E. J. DIEST LORGION.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN CURATOREN VAN DEZE HOOGESCHOOL.

WELEDELE GESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN.

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS.

HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN IN DE VERSCHILLENDE VAKKEN VAN HET HOOGER ONDERWIJS.

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST OF DEZE STAD, OF DE HANDHAVING VAN HET REGT IS OPGEDRAGEN.

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN DER HOOGERE WETENSCHAPPEN.

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN EN BEDIENAARS VAN DE GODSDIENST!

WELEDELE HEEREN STUDENTEN, KWEEKELINGEN DEZER HOOGESCHOOL.

EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEACHTE TOEHOORDERS.

De Kerk der toekomst, daarvan hoort men in onzen tijd niet zelden gewag maken, daarop is het uitzigt van velen hopend gevestigd, daaromtrent worden door menigeen de schoonste verwachtingen gekoesterd.

Allen, die met verlangen de Kerk der toekomst te gemoet zien, stemmen natuurlijk zamen in de overtuiging, dat de godsdienstige toestand van het menschdom nog ver is verwijderd van den hoogsten trap van ontwikkeling, die kan bereikt worden; en al verschillen zij niet weinig in de beantwoording der vraag: hoedanig men zich den godsdienstigen toestand des menschdoms in zijne hoogste ontwikkeling hebbe voor te stellen? zij zullen toch allen ook daaromtrent in menig opzigt overeenstemmen, en het ideaal van de Kerk der toekomst, dat hun voor den geest zweeft, zal wel in de hoofdtrekken hetzelfde zijn.

Heldere, verlichte, ware denkbeelden over God en godsdienst; de diepste eerbied voor het oneindig, onbegrijpelijk Opperwezen, gepaard met dankbare liefde en kinderlijk vertrouwen; eene waardige, geestvolle, hartverheffende vereering van de Godheid; eene getrouwe beoefening van die pligten, welke, volgens de volkomenste zedewet, door den mensch behooren betracht te worden in de verschillende omstandigheden en betrekkingen des levens, in huisgezin en maatschappij, in Staat en Kerk, met verbanning van die ondeugden, welke den mensch onteeren, verlagen, verdierlijken; nergens meer twist en tweedragt, verdeeldheid en vijandschap; nergens de heerschappij der zelfzucht, maar overal eensgezindheid, hulpvaardigheid, zamenwerking om de reinste en edelste bedoelingen te bereiken, overal de weldadige invloed eener heilige liefde; — zietdaar althans eenige der voornaamste eigenschappen, door welke de Kerk der toekomst naar veler voorstelling zal gekenmerkt zijn, en die door allen voldoende geacht zullen worden, om het te regtvaardigen, dat hare vestiging vurig gewenscht wordt.

Of is die wensch misschien eene hersenschim? Het ontbreekt zeker nog niet aan dezulken, die den goeden ouden tijd steeds verheffen en over gedurige verbastering klagen; naar wier meening de gouden eeuw van godsvrucht en deugd, ja ook de zilveren en koperen, achter ons ligt in de grijze oudheid, terwijl wij leven in de ijzeren eeuw. En ook zijn er, die beweren, dat er, ja wel geen teruggang, doch evenmin vooruitgang plaats heeft, maar dat het godsdienstig-zedelijke leven altijd op dezelfde hoogte blijft.

Tegen hen, die zulke gevoelens voorstaan, kunnen wij ons echter beroepen op het gezag van mannen, wier helderheid van inzigt door niemand, die hen kent, zal worden geloochend; op eenen JESAJA, die verwachtte, dat de tijd eens aanbreken zou, waarin men nergens meer leed zou doen noch verderven, dewijl de aarde vol zou zijn van kennis des Heeren, gelijk de wateren de zee bedekken [1]); op hem, dien men den lateren JESAJA, maar ook den grooten Onbekende noemt, die insgelijks de verwachting heeft uitgesproken, dat eenmaal de ware godsdienst onder alle

---

[1]) Jes. XI: 9.

volken, tot aan de uiterste einden der aarde, zou worden verbreid [1]); op eenen PAULUS, wiens overtuiging het was, dat eens alle vijandschap tegen God overwonnen zou wezen, en dat God alles zou zijn en in allen [2]); op CHRISTUS bovenal, die het Koningrijk der hemelen — dat rijk van ware godsvrucht en deugd — vergeleek bij eenen zuurdeesem, welken eene vrouw nam en verborg in drie maten meel, totdat het geheel gezuurd was [3]).

Wij kunnen ons daarenboven beroepen op de geschiedenis, om te bewijzen, dat de godsdienstige toestand van het menschdom inderdaad vooruitgaat. Verplaatsen wij ons met onze gedachten eenige eeuwen terug; wij vinden dan overal de grofste en onwaardigste voorstellingen aangaande de Godheid; en zelfs bij dat volk, 't welk eene wet bezat, die de beeldendienst en afgoderij met de meeste gestrengheid te keer ging, zien wij de groote menigte telkens op nieuw zich daaraan schuldig maken; wij treffen in die vroegere eeuwen alom eene vereering der Godheid aan, die hoofdzakelijk of alleen in uiterlijke plegtigheden bestaat, niet zelden dwaze en belagchelijke, of ook wel schandelijke en verfoeijelijke gebruiken; alom vinden wij ook de treurigste voorstellingen aangaande de pligten, die door den mensch beoefend moeten worden, alom velerlei gruwelen. Ik noem alleen de in de oudheid algemeen bestaande slavernij. — Het is zoo, nog is de slavernij niet overal afgeschaft; maar bij duizenden en duizenden onder de beschaafde volken van den tegenwoordigen tijd is de overtuiging diep geworteld, dat die slavernij eene schandvlek der menschheid is, die hoe eerder hoe beter moet worden uitgewischt. En al zijn er ook nog heden ten dage vele millioenen, die in de jammerlijkste onkunde verkeeren omtrent God en godsdienst; daar staan nu toch ook vele millioenen tegenover, die den eenigen waren God aanbidden.

Ook kunnen wij ons nog beroepen op den aanleg van den mensch en zijne daarmede overeenkomstige bestemming, of, zooals het door sommigen genoemd wordt, zijne geestelijke idee. Die geestelijke idee is de drijfkracht tot 's menschen geestelijke ontwikkeling, welke onophoudelijk werk-

---

1) Jes. XLII: 1—12.
2) 1 Cor. XV: 24—28.
3) Matth. XIII: 33.

zaam blijft, om den mensch te doen worden, wat hij naar zijnen aanleg worden kan en moet: gelijk de zaadkorrel de idee der plant in zich bevat, die daaruit te voorschijn zal komen, en welke plant, met al hare voortbrengsels, onder de daartoe vereischte omstandigheden, ook zeker uit de zaadkorrel te voorschijn komt. Nu is er in den mensch — want wij zijn immers Gods geslacht! — als het ware een goddelijk zaad, dat de idee in zich heeft eener goddelijke volkomenheid; waarom ook Hij, die geheel wist, wat in den mensch was, hem als zijne bestemming heeft aangewezen: volmaakt te zijn, gelijk de Vader, die in den hemel is, volmaakt is! [1]). — En hoe meer de aanleg van den mensch ontwikkeld wordt, des te meer vordert hij in waarheid, heiligheid en liefde; des te inniger wordt hij vereenigd met God, maar ook met zijne medemenschen; des te hooger en te schooner verheft zich de tempel der zuivere godsdienst, waarin de Oneindige Geest wordt aangebeden in geest en in waarheid.

De ontwikkeling der idee van den mensch heeft echter niet op dezelfde wijze plaats, als die van de plant. Deze ontwikkelt zich onbewust en, wanneer geene belemmerende omstandigheden tusschen beiden komen, met volstrekte noodzakelijkheid. Zij zelve kan zich tegen hare ontwikkeling niet verzetten, en even weinig die bevorderen. Zoo is het ook met het dier; en in zoover het leven van den mensch overeenkomst heeft met dat van plant of dier, is er ook bij hem zulk eene onbewuste ontwikkeling. Het hoogere geestesleven ontwikkelt zich bij hem echter niet, dan met eigene, zelfbewuste werkzaamheid. Helder ons bewust te zijn van het doel, waar wij naar streven moeten, en ijverig de regte middelen aan te wenden, om het te bereiken; dat zijn onmisbare vereischten, om ons nader te brengen tot onze bestemming, en om het voortreffelijkste en heilrijkste voor de menschheid te doen ontstaan.

Het is daarom voor niemand van eenige geestbeschaving eene onverschillige vraag, welke de meest geschikte middelen zijn, om de gewenschte Kerk der toekomst op te bouwen; maar bovenal is deze vraag belangrijk voor den Godgeleerde, die meer nog dan anderen de roeping heeft, om daartoe mede te werken. Ieder Godgeleerde zal ook onderscheidene mid-

---

[1]) Matth. V: 48.

delen, daartoe dienstbaar, weten aan te wijzen. Evenwel zal niet ieder aan dezelfde middelen dezelfde waarde en kracht toekennen. Veel hangt hier af van elks bijzonderen aanleg en van de rigting zijner studie.

Wat mij betreft, ik geef de voorkeur aan de geschiedkundige Godgeleerdheid, ook uit het genoemde oogpunt; en ik meen van deze plegtige gelegenheid, nu ik mijne betrekking als buitengewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid ga aanvaarden, gebruik te mogen maken, om haar als zoodanig aan te prijzen. Ik wil namelijk spreken *over de regte beoefening der historische Theologie als uitnemend geschikt ter opbouwing van de Kerk der toekomst*.

Hoort mij met welwillendheid!

Wanneer het duidelijk zal blijken, dat de regte beoefening der historische Theologie uitnemend geschikt is ter opbouwing van de Kerk der toekomst, dient vooraf en voornamelijk te worden in het licht gesteld, wat wij door de regte beoefening der historische Theologie te verstaan hebben. Hierbij zal ik dan uwe aandacht trachten te bepalen in het eerste deel van mijne rede.

Tot de regte beoefening der historische Theologie zal wel vooreerst dit gerekend moeten worden te behooren, dat zij in haren geheelen omvang worde beoefend.

Door SCHLEIERMACHER is gezegd, dat de historische Theologie volkomen begrepen is in deze drie deelen: Kennis van het oorspronkelijk Christendom, kennis van geheel den loop des Christendoms, en kennis van zijnen toestand in het tegenwoordig oogenblik [1]). Die bepaling bevat veel; maar zij bevat toch op verre na niet alles, wat ik meen tot de historische Theologie te moeten rekenen. Beginnen wij echter met eene korte schets van hetgeen volgens deze bepaling tot haar behoort.

Wij moeten dan weten, hoe het Christendom is ontstaan; wie en hoedanig zijn stichter is geweest: op welk eene wijze het voortgeplant is geworden; welk een tegenstand zijne verbreiding heeft ondervonden; wat de stichter van het Christendom eigenlijk bedoeld heeft; in hoever men vroe-

[1]) *Sämmtliche Werke*. Abth. I. B. I. S. 40.

ger en later aan zijne bedoelingen heeft beantwoord, of daarvan is afgeweken. Wij moeten weten, hoe het in den loop der eeuwen in de Christelijke Kerk gesteld is geweest met de leer, het bestuur, het kerkelijk regt, de betrekking tot den Staat en tot de belijders van eene andere godsdienst, met de eeredienst, de prediking, de herderlijke zorg, het leven der Christenen. De Christelijke Kerk toch heeft geenszins van den beginne af tot op onze dagen in denzelfden toestand verkeerd, noch naar het uitwendige, noch naar het inwendige; en zelfs heeft zij in dezelfde tijdperken zich in eene zeer verschillende gedaante vertoond bij verschillende volken of bij verschillende partijen. Hier zien wij haar eene kleine minderheid uitmaken te midden van de belijders eener andere godsdienst; daar telt zij de geheele bevolking onder hare leden. Hier wordt zij veracht, verdrukt en vervolgd; daar is zij de hoog vereerde en doet zij anderen verdrukking en vervolging aan. Hier treedt zij nederig en eenvoudig te voorschijn; daar met trotsche praal en verblindenden luister. Hier is zij van den Staat geheel afgescheiden; daar door de innigste banden met dezen vereenigd. Hier bevindt zij zich in eene onderworpene betrekking tegenover de wereldlijke magt; daar voert zij over deze heerschappij. Hier treedt zij op als slavin; daar als vorstin. Hier zijn hare leden onderling door liefde vereenigd; daar dragen ze elkander bitteren haat toe, en blaakt het twistvuur met schaars gekende woede. Hier bestaat vrijheid des geestes; daar heerscht gewetensdwang. Hier hecht men zich vast aan oude vormen in leer en leven; daar wil men gedurig veranderen en vernieuwen. Hier strijdt men voor begrippen en gebruiken als heilig en onmisbaar, welke daar als verderfelijk en goddeloos worden verafschuwd.

Al die verscheidenheid, — en hoeveel zou er nog bijgevoegd kunnen worden! — heeft de Christelijke Kerk vroeger en later gekenmerkt; en het behoort zeker in de eerste plaats tot de historische Theologie, van dit alles kennis te nemen. Doch er is meer, dat daartoe behoort.

Heeft men tot nog toe onder de Christenen den Bijbel beschouwd als de voornaamste bron der Godgeleerdheid; men heeft eeuwen lang al te zeer verzuimd om onderzoek te doen naar de wijze, waarop de Bijbel ontstaan is. Dat was ook minder noodig, zoolang men hem als eene verzameling van goddelijke schriften in dien zin beschouwde, dat ze onmid-

delijk door God waren ingegeven. Bij die beschouwing deed het er weinig of niets toe, welke menschen als de werktuigen waren gebruikt, om Gods openbaringen te boek te stellen; wanneer de Bijbelboeken waren opgesteld; wanneer zij in afgeslotene bundels waren bijeen gevoegd. De Godgeleerden hebben echter reeds sedert een aantal jaren vrij algemeen erkend, dat eene zoodanige goddelijke ingeving des Bijbels door geene wettige bewijzen kan worden gestaafd; en dien ten gevolge zijn er geschiedkundige nasporingen in het werk gesteld, zoowel omtrent de schrijvers van ieder Bijbelboek in het bijzonder, als omtrent den tijd wanneer en de wijze waarop de boeken van het Oude Testament en die van het Nieuwe tot een gesloten geheel zijn gemaakt. Die veranderde beschouwing van den Bijbel heeft daarenboven teweeg gebragt, dat men niet alleen nog meer dan te voren opmerkzaam is geworden op het onderscheid tusschen den inhoud van het Oude en dien van het Nieuwe Testament; maar dat men ook heeft opgemerkt, dat niet in alle schriften des Ouden Testaments geheel en al dezelfde beschouwingen en gevoelens zijn uitgedrukt; dat er onderscheid bestaat tusschen de oudere en latere schrijvers; dat insgelijks de schrijvers van de boeken des Nieuwen Testaments allen hun bijzonder karakter hebben, hunne eigenaardige taal en stijl, hunne eigenaardige voorstelling ook van de Christelijke waarheid; zoodat men zich eigenlijk te onbepaald uitdrukt, wanneer men spreekt van de leer des Nieuwen Testaments, daar men spreken moet van de leer van PAULUS, van PETRUS, van JACOBUS, van JOHANNES, en zoo ook onderscheid moet maken tusschen de leer van JEZUS en die van de Apostelen. Het is derhalve de taak van de historische Theologie, zich bezig te houden én met de geschiedenis van den Bijbel én met die van de leer des Bijbels.

En nog staan wij niet aan de grenzen van het gebied der historische Theologie. Zij omvat de godsdienstige stelsels en gebruiken van alle volken, alsmede de uitkomsten van het wijsgeerig onderzoek omtrent God en godsdienst in vroegeren en lateren tijd. Dan eerst zal de geschiedkundige Godgeleerdheid aan haren naam beantwoorden, als zij onderzoek doet naar het godsdienstige leven van alle volken, gedurende alle tijden, in al de verschillende vormen, waarin het zich geopenbaard heeft.

In de tweede plaats meen ik tot de regte beoefening der historische Theologie dit te moeten brengen, dat er gebruik worde gemaakt, bij elk onderzoek, van de bronnen zelve.

Toen ik voor ruim twintig jaar mij bezig hield met het bewerken der geschiedenis van de invoering des Christendoms in ons vaderland, stond ik, na gelezen te hebben wat door vele latere schrijvers wordt medegedeeld omtrent de eerste predikers van het Christendom hier te lande, niet weinig verbaasd, als vervolgens de voornaamste bronnen dier geschiedenis, de schriften van die mannen zelve, of van hunne tijdgenooten, door mij geraadpleegd werden. Bij de latere schrijvers had ik veelal de verzekering gevonden, dat het eenen ELIGIUS, WILLEBRORD, BONIFACIUS alleen te doen was geweest om eenige uiterlijke plegtigheden in te voeren, en dat allen, die zich daaraan wilden onderwerpen, door hen als goede Christenen werden beschouwd; maar de bronnen zelve leerden mij geheel iets anders. In eene levensbeschrijving van ELIGIUS, bij voorbeeld, door zijnen leerling AUDOËNUS vervaardigd, vinden wij eene toespraak van hem tot dezulken, die tot het Christendom waren toegetreden, waarin hij aldus spreekt: „Het is niet genoeg, dat gij den naam van Christenen hebt aangenomen, wanneer gij geene Christelijke werken doet; want hem alleen is het nuttig een Christen te worden genoemd, die steeds de voorschriften van CHRISTUS in zijn hart bewaart en in zijne werken beoefent, geen diefstal pleegt, geene valsche getuigenissen spreekt, niet liegt, niet echtbreekt, niemand haat, maar allen bemint gelijk zich zelven, zijne vijanden geen kwaad doet, maar liever voor hen bidt, geen twist verwekt, maar de twistenden eensgezind maakt." Dergelijke voorbeelden kunnen er in groote menigte worden aangehaald. En zoo ook van te hooge waardering der groote mannen uit vroegere eeuwen. Bij de verschillende Christelijke Kerkgenootschappen, bij de Protestanten zoowel, als bij de Roomsch-Katholieken, heeft men doorgaans aan de Kerkvaders, die in de vierde en het begin der vijfde eeuw geleefd hebben, hoog gezag toegekend, soms wel een onfeilbaar gezag, als uitleggers van den Bijbel en leeraars van de zuivere Christelijke leer. De bronnen echter, waaruit hunne bevoegdheid, om de Heilige Schrift te verklaren en de Christelijke leer vast te stellen, moet blijken, hunne eigene schriften, zijn meer geprezen, dan gelezen; en menigeen zou

ongetwijfeld zich sterk geschokt gevoelen in zijn vertrouwen op die Kerkvaders, wanneer hij hen uit hunne schriften zelve meer van nabij leerde kennen. Een enkel bewijs moge deze bewering staven. In de vierde eeuw werd er hevig getwist over den persoon van CHRISTUS, en voornamelijk ook hierover, of hij van eeuwigheid God was, dan of hij door God was *geschapen*. Die het laatste beweerden, beriepen zich inzonderheid op *Spreuken* VIII: 22, waar de wijsheid als eene persoon wordt voorgesteld, die zegt: „De Heer heeft mij *geschapen* als de eersteling zijner wegen [1]." Tegenwoordig zal er zeker niemand onder de Godgeleerden zijn, die niet erkent, dat deze woorden geheel te onregte werden aangehaald, om er door te bewijzen, dat CHRISTUS door God *geschapen* is; want behalve, dat de vertaling der Septuaginta, welke men bij het aanhalen van die woorden volgde, verkeerd is, dewijl in den grondtekst gezegd wordt: „De Heer *bezat* mij als de eersteling zijner wegen," — is ieder er van overtuigd, dat het ongerijmd is, bij die woorden aan CHRISTUS te denken, in plaats van aan eene persoonsverbeelding dier wijsheid, welke door den schrijver met regt zoo hoog wordt geroemd, maar als iets dat aan menschen eigen kan zijn. En toch, de Kerkvaders, die de leer hebben vastgesteld, dat CHRISTUS van eeuwigheid God is, hebben dat bewijs tegen hunne leer niet kunnen ontzenuwen; want ook zij hielden zich aan de gebrekkige vertaling der Septuaginta en lazen er dus, dat de wijsheid *geschapen* was, en ook zij verstonden door de wijsheid CHRISTUS zelven. Daar zij nogtans ontkenden, dat CHRISTUS geschapen was, moesten zij naar eene verklaring van die woorden zoeken, volgens welke deze met hunne leer overeengebragt konden worden; waarin zij echter, zoo als van zelve spreekt, niet gelukkig geslaagd zijn. FAUSTINUS brengt de woorden van vs. 25: „Vóór de heuvelen was ik geboren," ter opheldering bij, uit welke namelijk zou blijken, dat de wijsheid *geboren* was voordat zij *geschapen* werd, en alzoo

---

[1]) Door ATHANASIUS wordt op verschillende plaatsen dit argument genoemd als een der voornaamste van zijne tegenpartij, de Arianen. Men zie b. v. *De decretis Nicaen. Syn.* Tom. I. Part. I. p. 219. *Oratio I contra Arian.* l. l. p. 457. *Oratio II contra Arian.* l. l. p. 468, 486, 512, 517; en EPIPHANIUS, *Adversus haereses.* Lib. II. Tom. II. p. 736 sq. zegt, dat ARIUS uit deze woorden zijne dwaling heeft ingevoerd.

vóór hare schepping reeds bestond [1]); met welke verklaring die van GREGORIUS van Nazianze veel overeenkomst heeft [2]). HILARIUS geeft te kennen, dat de wijsheid hier zegt *geschapen* te zijn, om alle soort van ligchamelijk lijden in hare geboorte uit te sluiten [3]); terwijl hij elders gedacht wil hebben aan het door CHRISTUS aangenomen ligchaam, ook *vóór* zijne menschwording [4]). Van de *menschelijke* geboorte van CHRISTUS verklaarden echter BASILIUS [5]), AUGUSTINUS [6]), ATHANASIUS [7]) en anderen de voor hunne leer zoo gevaarlijke woorden; ofschoon ATHANASIUS, in strijd met de meestal bij hem voorkomende verklaring, ook ergens zegt, dat de wijsheid daar ter plaatse spreekt, als ware zij de aan de menschen medegedeelde wijsheid [8]). — Meent niet M. H.! dat ik beproeven wil de Kerkvaders in minachting te brengen. Er zijn velen onder hen, die onder de waarlijk groote mannen gesteld moeten worden en aanspraak hebben op onze bewondering; maar dat zij geene veilige gidsen voor ons zijn in de verklaring des Bijbels, daarvan zal men onderscheidene bewijzen, niet minder duidelijk dan het genoemde, in hunne schriften aantreffen.

Er moet gebruik worden gemaakt van de bronnen zelve: dit worde vooral ook in het oog gehouden bij het onderzoek naar het zuivere Christendom en naar de waarde en het gezag der Bijbelboeken.

Hoe uiteenloopend, hoe tegenstrijdig is de voorstelling van het Christendom bij den een en bij den ander, — en hoe ver wijkt dikwijls die voorstelling af van hetgeen CHRISTUS zelf door woorden en daden als zijne bedoeling heeft bekend gemaakt! Wat heeft men menigmaal als Christelijke leer voorgedragen, hetgeen volstrekt indruischt tegen de leer van CHRISTUS zelven! Van waar dit verschijnsel? Van daar vooral, dat men, in stede van te putten uit de eigenlijke bronnen van de kennis des Christendoms,

---

[1]) *De fide contra Arianos.* Cap. VI. p. 871; in *Bibl. Patr. Eccl.* Tom. IV. Paris. 1589.
[2]) *Oratio* XXX. p. 541. Paris. 1778.
[3]) *De synodis, seu de fide orientalium.* Tom. II. p. 470 sq.
[4]) *De Trinitate.* Tom. II. p. 435 sqq. Veronae 1730.
[5]) *Adversus Eunomium.* Tom. I. p. 293. Paris. 1721.
[6]) *De Trinitate.* Lib. I. Cap. XII. § 24.
[7]) *Oratio II contra Arianos.* l. l. p. 486 en op verschillende andere plaatsen.
[8]) *Oratio II contra Arianos.* l. l. p. 545 sq.

een kerkelijk leerstelsel volgde, dat op andere grondslagen gebouwd was, dan op het onderwijs van CHRISTUS.

Zoo heeft men ook maar al te veel verzuimd, om ter beantwoording der vraag: welke waarde en welk gezag aan de Bijbelboeken toekomt? die boeken zelve te bestuderen, maar zich laten leiden door eene vooraf opgevatte meening, wat velen er toe gebragt heeft om den Bijbel op eene bijgeloovige wijze te gebruiken, velen ook om hem op eene schandelijke wijze te bespotten.

Een derde vereischte tot de regte beoefening der historische Theologie is: het oordeelkundig onderzoek der bronnen, de kritiek. Zijn het echte bronnen, die zich als zoodanig voordoen? Zijn ze onvervalscht? Zijn ze geloofwaardig? Die vragen mogen niet voorbijgegaan worden.

Ieder, die geen vreemdeling is in de kerkelijke geschiedenis, kent den naam *Pseudo*-ISIDORUS, en weet, dat er in de negende eeuw een groot aantal oorkonden werden openbaar gemaakt, als afkomstig van Pausen uit de drie eerste eeuwen, van welke verzameling de beroemde ISIDORUS, die in de eerste helft der zevende eeuw bloeide, als de uitgever werd beschouwd, omdat de voorrede dit scheen te bewijzen. Van de negende eeuw af tot in de vijftiende werden die oorkonden algemeen als echt aangenomen. De Kardinaal NICOLAAS van Cusa was de eerste, die de echtheid daarvan betwijfelde; en ofschoon deze toen en later nog door sommigen verdedigd is geworden, heeft men reeds sedert de zeventiende eeuw hare onechtheid algemeen erkend.

Zulke onechte stukken bestaan er in menigte. Doch er zijn daarenboven ook vele schriften uit vroegeren tijd, van welke de echtheid moet worden aangenomen, maar die op de eene of andere wijze vervalscht zijn geworden, hetzij door sommige uitdrukkingen te veranderen, hetzij door enkele gedeelten weg te laten, hetzij door er het een en ander bij te voegen. Van het laatste vooral treft men vele voorbeelden aan. Ik wil alleen de brieven van IGNATIUS van Antiochië noemen, dien beroemden Martelaar uit het begin der tweede eeuw. Men vindt niet alleen aan de brieven, die inderdaad van hem afkomstig geacht mogen worden, eenige geheel onechte toegevoegd; maar er is van zijne echte brieven ook eene

uitgave voorhanden, waarin veel gevonden wordt, dat om grondige redenen als het werk van eenen lateren schrijver moet worden aangemerkt.

Al hebben wij nu echter een geschrift, waarvan de echtheid boven alle verdenking verheven is, terwijl wij ook genoegzame zekerheid bezitten aangaande de oorspronkelijke lezing, zoo hebben wij daarom toch nog niet altijd het regt, om alles, wat er in medegedeeld wordt, voor geloofwaardig te houden. Er zijn schrijvers, die in 't minst geen geloof verdienen, wat niemand zal tegenspreken; en er zijn ook, wier geloofwaardigheid over het algemeen wel aan geene twijfelingen onderhevig is, maar die nogtans in enkele opzigten gedwaald kunnen hebben. Sommigen verhalen gebeurtenissen, die zij niet zelven hebben bijgewoond, maar van welke zij berigt ontvangen hebben van anderen, die er getuigen van waren; maar wie weet niet, hoe dikwijls er aan de juistheid van zulke berigten veel ontbreekt? Anderen deelen mede, wat niet in hun eigen leeftijd, maar jaren te voren, ja, soms eeuwen geleden, zal zijn voorgevallen, en waarvan de herinnering alleen door mondelinge overlevering is bewaard gebleven; maar wien is het onbekend, hoe spoedig de mondelinge overlevering doorgaans de gebeurtenissen opsiert of verminkt? Doch al zijn de schrijvers oog- en oorgetuigen geweest van alles, wat door hen verhaald wordt, ook dan nog kan het hun aan de vereischte naauwkeurigheid in het opmerken ontbroken hebben. De ingenomenheid voor of tegen iemand veroorzaakt ligt, dat men onwillekeurig wat hij spreekt of doet in eenen te gunstigen of te ongunstigen zin opvat, en dat men er, bij het verhaal daarvan, eene zekere kleur aan geeft, waardoor het zich anders vertoont, dan het geval zoude zijn, wanneer het met volkomene onbevangenheid was waargenomen en wedergegeven.

Het gezegde zal voldoende zijn, om te bewijzen, dat de beoefenaar der historische Theologie het regt heeft, ja dat hij verpligt is, om al zijne bronnen naauwkeurig te toetsen, om ze aan de gestrengste kritiek te onderwerpen.

Wat kan het echter baten, of men de zuiverste bronnen raadpleegt, indien men er een onnaauwkeurig gebruik van maakt? En zulk eene onnaauwkeurigheid komt toch zoo dikwijls voor, dat men niet nalaten mag

om, bij de uiteenzetting van de regte beoefening der historische Theologie, ook opzettelijk melding te maken van de noodzakelijkheid, om de bronnen naauwkeurig te gebruiken.

't Is geene zeldzaamheid, dat men in de bronnen, naar welke men door latere schrijvers verwezen wordt, in het geheel niet vindt wat zij zeggen, dat daarin vermeld of beweerd wordt; en zelfs gebeurt het wel, dat in de bronnen, op welke men zich beroept, duidelijk het tegendeel te lezen staat. Door den Duitschen geleerde VOIGT wordt beweerd, dat de Kerkvader ATHANASIUS het trinitarisch leven van God duidelijk heeft trachten te maken door te wijzen op de eenheid van het denken van God en van Zijne liefde. Hij beschrijft het gevoelen van ATHANASIUS daaromtrent met deze woorden: „Voor het goddelijk denken als het verstand des Vaders treedt in het proces des zelfbewustzijns het ideële beeld van God den Vader. Het is gesteld, maar eerst ideëel. Dit afbeeldsel is terstond voorwerp van den wil, van de goddelijke liefde, en daardoor wordt het een wezenlijk beeld, werkelijke hypostase, wordt reale Logos en Zoon [1])." Door deze woorden wil VOIGT bewijzen, dat, volgens ATHANASIUS, het werkelijk, persoonlijk bestaan van den Logos aan *den wil* des Vaders is toe te schrijven. Dit is echter volstrekt in strijd met het gevoelen van den vader der orthodoxie. Het is zoo, er wordt in eene van de door VOIGT aangehaalde plaatsen uit de schriften van ATHANASIUS wel gezegd, dat de Vader den Zoon *wil*; maar alleen om te betoogen, dat de Zoon niet *tegen* den wil des Vaders bestaat; geenszins om te beweren, dat de Zoon bestaat *door* den wil des Vaders. In het voorafgaande wordt juist uitvoerig door ATHANASIUS betoogd, dat God *van natuur*, niet door zijnen wil, Vader is, en dat zoo ook de Logos niet door den wil des Vaders, maar van natuur het aanzijn heeft. Maar na dit betoogd te hebben, beantwoordt hij deze vooronderstelde tegenwerping: „Is dan de Zoon, nademaal Hij van natuur en niet uit den wil de Zoon is, nu dus zonder den wil en terwijl de Vader niet wil?" Hierop geeft hij dit antwoord: „In geenen deele, maar de Zoon is gewild door den Vader, en gelijk Hij zelf zegt: de Vader bemint den Zoon en toont Hem alle dingen." En

[1]) *Jahrbücher für deutsche Theologie.* B. III. Hefft. II. S. 215.

dan volgen bij ATHANASIUS deze woorden: Want gelijk het goed-zijn niet uit den wil is begonnen, is Hij toch niet zonder wil en onwillens goed; want wat Hij is, dat is ook door Hem gewild. Alzoo is ook het Zoon-zijn, ofschoon het niet uit den wil is begonnen, daarom niet onwillens of tegen zijn gevoelen; want gelijk Hij zijne eigene hypostase wil, zoo is ook Hij, die de eigen Zoon is van Zijn wezen, niet ongewild bij Hem [1])." Het is klaarblijkelijk, dat ATHANASIUS het bestaan van den Logos op geenerlei wijze aan den wil des Vaders toeschreef als de oorzaak van zijn bestaan. Even als het natuurlijk aan God eigen is, dat Hij goed is, en dit niet eerst door Zijnen wil veroorzaakt wordt, even natuurlijk is het, volgens ATHANASIUS, dat de Logos bestaat.

Ik voeg hier nog één voorbeeld bij, dat ik als bijzonder opmerkelijk beschouw, dewijl het ten bewijze strekt, hoe ook de grootste mannen zich wel eens aan onnaauwkeurigheid in het gebruiken der bronnen kunnen schuldig maken. Reeds geruimen tijd woedde de „verschrikkelijke tweespalt," zooals MELANCHTON zich uitdrukte in eenen brief aan OECOLAMPADIUS [2]), die tusschen LUTHER en ZWINGLI over het Avondmaal ontstaan was, voordat MELANCHTON zich openlijk in den strijd mengde. In het voorjaar van 1530 gaf hij echter een geschrift in het licht ter verdediging van LUTHERS gevoelen, onder den titel: *„Gevoelens van eenige oude schrijvers over het Avondmaal des Heeren* [3])." MELANCHTON tracht in dat geschrift te bewijzen, dat de Kerkvaders, met name CYRILLUS, CHRYSOSTOMUS, THEOPHYLACTUS, HILARIUS, CYPRIANUS, IRENAEUS en AMBROSIUS, hetzelfde geleerd hadden als LUTHER, en beroept zich daartoe op hunne werken, uit welke onderscheidene plaatsen door hem worden aangehaald. Weldra volgde er echter een antwoord van OECOLAMPADIUS, en toen MELANCHTON dit gelezen had, moest hij zelf erkennen, dat de leer van LUTHER niet overeenkwam met die van de Kerkvaders, waarin hij te meer bevestigd werd, nadat hij hunne schriften nog eens weder opzettelijk onderzocht had: wat hem tevens deed opmerken, dat de leer der Kerkva-

---

[1]) *Oratio III contra Arianos.* l. l. p. 615.

[2]) *Corpus Reformatorum.* Tom. l. p. 1048.

[3]) *Corp. Ref.* Tom. XXIII. p. 733. sqq.

ders niet eene en dezelfde is, maar dat zij in hunne beschouwingen van het Avondmaal aanmerkelijk van elkander verschillen [1]).

Maar zoo is MELANCHTON dan niet alleen een waarschuwend voorbeeld tegen onnaauwkeurigheid; hij is ook een navolgenswaardig voorbeeld van onpartijdige waarheidsliefde. Ook dit toch is een onmisbaar vereischte tot eene regte beoefening der historische Theologie, dat men zich verheffe boven partijzucht en gedreven worde door liefde tot de waarheid. En hier noem ik iets, waarop niet te sterk kan worden aangedrongen. Zeer veel van het nut, dat de beoefening der geschiedkundige Godgeleerdheid kan te weeg brengen, gaat verloren, wanneer zij met partijdige bedoelingen wordt beoefend. Wie de geschiedenis gebruikt als een tuighuis, om er wapenen te zoeken, waarmede hij zijne eigene gevoelens kan verdedigen, of waarmede hij zijne tegenpartij kan kwetsen en verslaan; wie daarom alleen aangrijpt, wat tot bereiking van dat oogmerk dienstbaar kan zijn, en al het overige voorbijgaat; wie niet alles, wat de geschiedenis in hare schatkamers bevat, aan het licht wil brengen, maar poogt te bedekken en te verduisteren, wat met de inzigten of de belangen der partij, welke hij dient, strijdig wordt geacht, — hij verzaakt een der gewigtigste pligten, welke op den geschiedvorscher rusten, en geeft aanleiding, dat dwalingen, misbruiken, verdeeldheden, welke ondermijnd zouden worden door eene volledige kennis van vroegeren tijd, blijven voortduren en bevestigd worden. De eerste algemeene geschiedenis der Christelijke Kerk, de *Maagdenburger Centuriën*, door MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS, een der grootste ijveraars voor het steilste Lutheranisme, in vereeniging met onderscheidene geestverwanten uitgegeven, — hoe verdienstelijk een werk het ook zij in vele opzigten, — heeft gewis niet weinig medegewerkt tot bestendiging eener onbillijke en onware beschouwing der Christelijke Kerk in de middeleeuwen; en de daartegen gerigte *Annalen* van CAESAR BARONIUS hebben van de andere zijde ongetwijfeld er toe bijgedragen, om veel gebrekkigs en verkeerds, dat de middeleeuwsche Kerk verontreinigde, in stand te houden. Beide werken zijn strijdschriften, die beide uitgaan van het

[1]) *Corp. Ref.* Tom. I. p. 842.

denkbeeld, dat de geschiedenis der Kerk een tafereel is van den strijd tusschen CHRISTUS en den duivel; maar terwijl, gelijk HASE zegt, CHRISTUS, volgens BARONIUS, zijn scheepje, ofschoon somtijds sluimerend, door alle stormen ongedeerd heeft heengevoerd, heeft, volgens FLACIUS, de anti-christ midden in de Kerk zijn troon opgerigt. En de geschiedenis *moet* zoowel het een, als het ander bewijzen!

Wanneer men zoo bij de behandeling der historische Theologie te werk gaat, — en FLACIUS en BARONIUS zijn niet de laatsten geweest, die de geschiedenis als gedwongen hebben, om hunne inzigten en hun Kerkgenootschap te verdedigen! — dan misbruikt men de geschiedenis. Dat onnaauwkeurig aanhalen der bronnen, waarvan gesproken is, 't welk zóó ver gaat, dat de aangehaalde plaatsen eigenlijk wel eens het tegendeel bewijzen van hetgeen bewezen zou worden, is zeker niet altijd het gevolg van onopmerkzaamheid en achteloosheid, maar schijnt soms opzettelijk te geschieden, om een getuige van gezag te hebben voor de zaak, die men bepleit. De zoodanigen onder de Protestanten, die in iederen Paus den anti-christ, en de zoodanigen onder de Roomschgezinden, die in LUTHER, met het Wormser edict, „geen mensch" willen zien, „maar een duivel in de gedaante van een mensch, bedekt met het kleed van eenen geestelijke, om het menschelijk geslacht des te beter en gemakkelijker tot eeuwigen dood en verdoemenis te brengen," — ze worden door hunne vooroordeelen verblind; zij zoeken in de geschiedenis niet naar de waarheid; zij verminken en verwringen woorden en feiten, om die als getuigen tegen hunne wederpartij te doen optreden, — en maken er alzoo valsche getuigen van.

Is het noodig, om het ongeoorloofde van zulk eene handelwijze nader in het licht te stellen?

Men versta mij echter wèl. Wanneer ik van den beoefenaar der historische Theologie *onpartijdige* waarheidsliefde vorder, bedoel ik niet, dat hij door onverschilligheid omtrent alle partijen en rigtingen zich onderscheiden moet; dat hij zich niet aangetrokken mag gevoelen door deze, niet teruggestooten door gene. Zulk eene onverschilligheid is zelfs niet bestaanbaar met liefde tot de waarheid; want deze doet natuurlijk de voorkeur geven aan hetgeen men als waar en schoon en goed erkent, en vervult met tegenzin tegen alles, wat als slecht, als leugen of bedrog moet worden aangemerkt.

Maar men mag geene rigtingen, geene partijen, geene personen prijzen of laken, zonder redenen, die voor de vierschaar der waarheid en der billijkheid geldig worden bevonden; en geene ingenomenheid of afkeerigheid mag er toe leiden, om zaken of personen anders voor te stellen, dan zoo als zij, volgens het onpartijdigst onderzoek, zich werkelijk hebben voorgedaan.

Daarbij moet echter gelet worden op tijden en omstandigheden. Laat iemand den toestand der Kerk in de veertiende en vijftiende eeuwen beschrijven met eene naauwkeurigheid en waarheid, die niets te wenschen overlaten; alles ontleend aan de zuiverste bronnen; aan geschriften van tijdgenooten, beide van vijanden en van vrienden der Kerk; aan oorkonden van wereldlijke en van geestelijke magten; aan brieven en besluiten van Bisschoppen, Pausen, bijzondere of algemeene Kerkvergaderingen, — toch kan de ware onpartijdigheid bij de voorstelling en beoordeeling nog ontbreken, en ontbreekt ze inderdaad bij menigeen, omdat hij den toenmaligen toestand der Kerk niet beschouwt in het licht van die eeuwen, niet in verband met den trap der algemeene ontwikkeling en beschaving van dien tijd. Behoef ik te zeggen, dat hetzelfde geldt ten aanzien van de beoordeeling van bijzondere personen; van KALVIJN, bij voorbeeld, als hij SERVETUS den brandstapel doet beklimmen?

En zoo blijkt het dan ook reeds M. H.! dat het tot eene regte beoefening der historische Theologie niet voldoende is personen en zaken geïsoleerd te beschouwen. Er moet acht worden geslagen op het verband, waarin de verschijnselen in de Kerk staan tot den algemeenen tijdgeest en tot elkanderen; er moet onderzoek worden gedaan naar oorzaken en gevolgen; op alles, wat vereischt wordt om de getuigenissen en de menschen wèl te verstaan en te beoordeelen, moet het oog worden gevestigd; kortom, de behandeling moet eene wijsgeerige zijn. Het is ons immers niet genoeg te *weten*, welke gebeurtenissen voorgevallen, welke gevoelens gekoesterd, welke leerstellingen voorgedragen, welke gebruiken gevolgd zijn, welke zeden hebben geheerscht; maar wij wenschen alles ook zooveel mogelijk te *verklaren* en te *begrijpen*. — Men ga hierbij echter te werk met de uiterste omzigtigheid, late de wijsgeerige bespiegeling voorafgaan

door het grondigste onderzoek, en verwarre philosophische beschouwingen vooral niet met spelingen der fantasie!

Zietdaar, Geëerde H. H.! wat ik meen, dat tot de regte beoefening der historische Theologie vereischt wordt. Zij moet in haren geheelen omvang worden beoefend; bij elk onderzoek moet gebruik worden gemaakt van de bronnen zelve; die bronnen moeten onderworpen worden aan de strengste kritiek; men moet ze gebruiken met de uiterste naauwkeurigheid; in alles moet men zich door onpartijdige waarheidsliefde laten besturen; alles beschouwen en behandelen op echt wijsgeerige wijze.

Veel, zeer veel wordt er dus toe vereischt; meer dan men van iederen beoefenaar in 't bijzonder verwachten kan. Er is tot dat alles zamenwerking van velen noodig. Maar ieder trachte het zijne bij te dragen; en de moeite zal beloond worden door de vruchten van den arbeid, van welke deze niet de geringste is, dat men alzoo medewerkt ter opbouwing van de Kerk der toekomst.

Wanneer ik de regte beoefening der historische Theologie uitnemend geschikt noem ter opbouwing van de Kerk der toekomst, wil ik in geenen deele beweren, dat men van haar alléén het ontstaan van die Kerk te verwachten heeft. Alles, wat tot ontwikkeling en volmaking van het menschdom dienstbaar is, kan en zal daartoe medewerken. De geschiedenis van vroegere tijden leert ons, dat vele gebeurtenissen van geheel anderen aard dan Godgeleerde studiën, eenen uitgebreiden invloed hebben gehad op den toestand der Kerk. Wie erkent niet de heilrijke gevolgen van de kruistogten, zoowel in andere opzigten, als voornamelijk ook ter voorbereiding van eene meer verlichte en reine Kerk, dan die der middeleeuwen? Wie stemt niet toe, dat de ontdekking van Amerika daartoe insgelijks niet weinig heeft bijgedragen? Zoo zullen ook ongetwijfeld de ontdekkingen en uitvindingen, in welke deze eeuw zoo rijk is, en de zoo gewigtige voorvallen op staatkundig gebied, die wij beleven, niet onvruchtbaar zijn voor eene betere toekomst. Mogen al de hevige onweders hier en daar treurige verwoesting aanrigten, de lucht wordt er door gezuiverd!

Er zijn daarenboven ook andere wetenschappen, behalve de historische Theologie, die als voortreffelijke middelen beschouwd moeten worden, om het rijk der waarheid, het rijk van godsvrucht en deugd, meer te doen komen. Heeft niet de vooruitgang in de natuurkundige wetenschappen gedurende onzen leeftijd velerlei dwaling en bijgeloof den bodem ingeslagen, en inzigten verbreid aangaande den omvang van het heelal en de bewonderenswaardige zorg voor alle schepselen, ook voor de geringste in onze oogen, waardoor bekrompene voorstellingen omtrent de Godheid worden verbannen, en eerbied jegens den grooten Schepper en vertrouwen op Hem worden ingeboezemd? Is niet de ernstige beoefening van iedere wetenschap een voortreffelijk middel om den menschelijken geest te verlichten en te verheffen, en daardoor hem meer vatbaar te maken voor zuivere denkbeelden omtrent God en godsdienst en voor heilige gezindheden?

En wie zal niet in de eerste plaats denken aan andere gedeelten van de Godgeleerdheid, waar over den opbouw van de Kerk der toekomst gesproken wordt? De regte beoefening van dogmatiek en moraal, van homiletiek en pastoraal moet wel uit den aard der zaak bevorderlijk zijn tot verbreiding van de kennis der goddelijke waarheid en ter aankweeking van een godgewijd leven. Maar even weinig, als dit ontkend mag worden, mag het worden voorbijgezien, dat de zoo even genoemde vakken van de Godgeleerdheid niet op de regte wijze kunnen beoefend worden zonder de historische Theologie. Deze toch moet ons bekend maken met hetgeen door vroegere geslachten reeds in die verschillende vakken is voorgewerkt; met de goede bouwstoffen, die zij er voor verzameld hebben; met de dwalingen, die vermeden behooren te worden. Laat iemand, wien het geheel ontbreekt aan de kennis van de geschiedenis der dogmen en der dogmatiek eens beproeven een systeem van leerstellige Godgeleerdheid te vervaardigen; er is niets anders van hem te verwachten, dan eene mislukte proeve, niet waardig, dat er eenige kennis van worde genomen. Wie daarentegen zulk een arbeid onderneemt, nadat hij door de geschiedenis is voorgelicht; nadat hij zich bekend heeft gemaakt met de verschillende stelsels en bijzondere leerstukken van vroegeren en lateren tijd; nadat het hem is gebleken, welke goede eigenschappen en welke gebreken aan de verschillende stelsels eigen zijn; welke leerstukken de vuur-

proef des tijds hebben kunnen doorstaan, en welke als voorbijgaande meeningen van den dag voor den toets van een grondig onderzoek zijn bezweken, — hem zal het mogelijk wezen, indien hij overigens de daartoe vereischte bekwaamheden bezit, een werk te leveren van degelijke gehalte en waardoor de leerstellige Godgeleerdheid weder eene schrede vooruit gaat. Hetzelfde geldt natuurlijk omtrent ieder gedeelte der theologische Wetenschap. En is nu deze, op de regte wijze beoefend, een der voornaamste middelen ter opbouwing van de Kerk der toekomst, dan blijkt ook duidelijk de uitnemende waarde daartoe van de historische Theologie, wier regte beoefening het licht ontsteekt, zonder hetwelk men bij de behandeling der andere vakken in duisternis zou rondtasten, en van den weg, die bewandeld moet worden om der waarheid meer nabij te komen, zeker zou afdwalen.

De regte beoefening der historische Theologie is verder regt geschikt om de ware eenheid der Kerk te bevorderen.

Dit is voorzeker naar aller wensch en verwachting eene der eigenschappen van de Kerk der toekomst, dat er eenheid heersche onder hare leden. Tot nog toe heeft er onder de belijders van verschillende godsdienst niet alleen, maar ook onder die van dezelfde eene jammerlijke verdeeldheid bestaan. Opent de geschiedboeken der Christelijke Kerk, wier stichter zoo uitdrukkelijk te kennen heeft gegeven als zijne begeerte, dat de zijnen allen een zouden wezen, — en gij vindt reeds op de eerste bladzijden tooneelen van twist, vijandschap, haat, die weldra zoo hoog stijgen, dat de Christenen onderling elkander vervolgen, mishandelen, pijnigen, moorden. Dat treurig verschijnsel is, althans voor een groot gedeelte, daaraan toe te schrijven, dat men eene uiterlijke eenheid wilde, eenheid van bestuur, eenheid van gebruiken en plegtigheden, eenheid van de leer bovenal. De geschiedenis wijst ons echter aan, dat men vruchteloos zoodanige eenheid heeft nagejaagd, en dat juist de meeste verdeeldheid daaruit ontsproten is, dat de een als verkeerd en verderfelijk in die opzigten beschouwde, wat de ander heilzaam en noodzakelijk achtte te zijn. Voorgelicht door de geschiedenis, zullen wij de onmogelijkheid beseffen van eenerlei wijze van bestuur, van eenerlei vorm van eeredienst, van eenerlei leer voor allen en

voor altijd; wij zullen leeren vermijden, wat noodzakelijk verwijdering te weeg brengt, en naar een anderen band van vereeniging zoeken; naar een band, die niet breekt, wanneer we hem willen toehalen.

Erkent men, dat het niet mogelijk is, om menschen van ver uiteenloopend volkskarakter en van zeer verschillenden trap van ontwikkeling te dwingen tot het aannemen van dezelfde leerstellingen, tot het eerbiedigen van dezelfde plegtigheden, tot onderwerping aan hetzelfde bestuur, en dat derhalve de eenheid der Kerk, door dat alles toch te willen, meer tegengewerkt dan bevorderd wordt; men zal dan ook inzien, dat er volstrekt verdraagzaamheid wordt vereischt, zal er eenheid kunnen zijn. Welnu, de historische Theologie is ook uitnemend geschikt om de zoo onmisbare verdraagzaamheid in de Kerk der toekomst op te wekken en aan te kweeken.

Een der eerste Godgeleerden, die zich in ons vaderland verdienstelijk gemaakt hebben door de beoefening der historische Theologie, is de beroemde Franeker Hoogleeraar VENEMA geweest, gedurende nagenoeg vierenzestig jaren het sieraad der Friesche Hoogeschool. Door een van zijne tijdgenooten is aangaande hem de getuigenis gegeven, dat onder den rijken schat van zijne kundigheden ook behoorde de uitgebreidste kennis van de algemeene en kerkelijke geschiedenis, die geput was uit de bronnen zelve: wat zijne geschriften ook bewijzen. En diezelfde VENEMA is ook een der eerste Nederlandsche Godgeleerden geweest, die er zich bijzonder op toegelegd heeft, om verdraagzaamheid te bevorderen. Naar waarheid is van hem gezegd geworden, toen hij in negentigjarigen ouderdom overleden was, dat hij met een vrijen geest, boven vooroordeelen verheven, alleen de waarheid had gezocht, en deze omhelsd had, zoodra ze door hem gevonden was, zonder te vragen naar oud of nieuw, geijkt of verketterd; dat hij zijnen blik vrij had durven opheffen, en zich door geen menschelijk gezag had laten binden; dat hij de vrijheid, voor zich zelven gevorderd, ook gaarne aan alle anderen had gegund; dat hij niemand wegens verschil van gevoelen had lastig gevallen, en altijd afkeerig was geweest van twisten en van den Godgeleerden haat; dat hij zijne leerlingen steeds tot vrede en verdraagzaamheid had aangespoord, verklarende, dat hij hen voor zijne leerlingen erkende, die in dat opzigt met hem overeenstemden, al weken

zij ook anders in gevoelens van hem af; en dat hij daarentegen hen niet voor zijne leerlingen wilde erkennen, die in al het andere met hem overeenstemden, maar in dat éene niet [1]).

Zegt misschien iemand, dat één zoodanig voorbeeld nog geen bewijs is, dat de beoefening der historische Theologie tot verdraagzaamheid stemt; ik zou er nog vele andere voorbeelden kunnen bijvoegen. Ik zou kunnen wijzen op onzen HUGO DE GROOT, een man doorkneed in de geschiedenis, ook der Kerk, gelijk weinigen het geweest zijn, en die in verdraagzaamheid door weinigen geëvenaard is; op CASSANDER, die onder de Roomsch-Katholieken der zestiende eeuw een der beste geschiedkundigen, en die welligt de meest verdraagzame onder hen is geweest; op MELANCHTON, die onder de Hervormers niet minder uitmuntte door verdraagzaamheid, dan door bekendheid met de geschiedenis der Kerk.

Het ligt trouwens ook in den aard der zaak, dat de beoefening der historische Theologie tot verdraagzaamheid opleidt; want zij leert ons opmerken, hoe mannen van de meest verschillende rigtingen ter goeder trouw geijverd hebben voor hunne zienswijze; hoe de grootste mannen hunne dwalingen hebben gehad; hoe tot nog toe overal veel gebrekkigs, bij alle godsdienstige partijen, met het goede, dat ook nergens geheel ontbreekt, vermengd is geweest; en daardoor leeren wij steeds bij de beoordeeling van anderen te denken aan de feilbaarheid der menschen, aan onze eigene feilbaarheid ook; daardoor leeren wij ons wachten voor eene te harde en zoo ligt onbillijke beoordeeling van hen, die in gevoelen van ons verschillen; daardoor leeren wij aan anderen die vrijheid vergunnen, welke wij voor ons zelven eischen; daardoor wordt de weg gebaand tot onderlinge verdraagzaamheid en tot die ware eenheid, welke bestaan kan ook bij verschil van uiterlijke vormen en zelfs bij verschil van inzigten, meeningen of begrippen, en welke daar alleen, maar daar ook werkelijk bestaat, waar allen verbonden zijn door heilige liefde.

Men zal mij echter welligt tegenwerpen, dat de beoefening der historische Theologie in den laatsten tijd, wel verre van verdraagzaamheid en

[1]) VERSCHUIR, *Elogium Hermanni Venemae.* p. 9—12.

eensgezindheid te bevorderen, onrust, verwarring, wantrouwen, verdeeldheid gesticht heeft, voornamelijk onder de Godgeleerden zelve. Stellen we ons maar eens in korte trekken voor den geest, hoedanig de gang der Godgeleerdheid sedert de laatste helft der vorige eeuw tot nu toe geweest is, voornamelijk ook ten gevolge van de beoefening der historische Theologie. Ziet, de beweging, die gedurende den genoemden tijd bijna op elk gebied van het menschelijke leven verbazende veranderingen heeft te voorschijn geroepen, is voor de Wetenschappen in het algemeen wel eene snel en rusteloos voortgaande geweest, maar toch niet voor alle Wetenschappen eene rust verstoorende, zoodat hare beoefenaars werden geschokt en heen en weder geslingerd en tegen elkander in het harnas gejaagd. Die onophoudelijke beweging, die bewonderenswaardige vooruitgang in de verschillende gedeelten der Natuurkunde bij voorbeeld, heeft ongetwijfeld allen, die zich aan hare beoefening toewijden, de aangenaamste gewaarwordingen doen ondervinden, en hunnen ijver aangevuurd, om op het ingeslagen spoor voorwaarts te streven en in de goudmijnen van hunne Wetenschap steeds dieper in te dringen, overtuigd, dat de grond, waarin zij delven, een onuitputtelijken voorraad van het edelste metaal in zich bevat, en dat zij, naar mate zij dieper doordringen, steeds meer zullen vinden. Met de Godgeleerdheid is het echter anders gesteld. Zij is onderhevig geweest aan de geweldigste schokken. In plaats van steeds meer te vi[illegible] schijnt zij onophoudelijk veel van hare bezittingen te hebben verloren. Wat na jaren arbeids op onwrikbare grondslagen door haar scheen opgebouwd te zijn, werd omvergeworpen, als rustte het op een zandgrond. De Kerkelijke leer, in sommige hoofdtrekken bij alle genootschappen dezelfde, sedert eeuwen als eene onverwinbare vesting beschouwd, werd aangevallen, moest het eene bolwerk na het andere prijs geven, is geheel ondermijnd geworden, — en er zijn nog maar weinigen, die niet wanhopen aan haar behoud. Wat geacht werd op den Bijbel gegrond te zijn, dat bleek, door het geschiedkundig onderzoek naar den oorsprong der leerstellingen, door de geschiedenis der Bijbelverklaring en door de geschiedkundige verklaring des Bijbels, niet met den Bijbel overeen te stemmen, soms lijnregt daartegen te strijden.

Maar men behield dan toch, meende men, den Bijbel als de goudmijn

der waarheid, in welke men overal waarheid en niets dan waarheid kon vinden, zoodat men alleen maar eene zuivere Bijbelsche Godgeleerdheid moest trachten zamen te stellen, om voor het verlorene klatergoud rijke vergoeding te vinden. Weldra echter bleek het, bij naauwlettende toetsing, dat, welk eene onschatbare mijn van het zuiverste goud de Bijbel dan ook moge wezen, het toch niet enkel goud is, wat hij bevat, maar dat er ook andere ertsen in zijn van geringere waarde. Met andere woorden, men zag in, dat niet de *geheele* Bijbel Gods woord is, gelijk men te voren had vastgesteld, maar dat Gods woord in den Bijbel is, zoodat nog onderzocht dient te worden, wat al of niet voor Gods woord moet worden gehouden.

Men zou hiermede kunnen instemmen, — en wie zal beweren, dat, bij voorbeeld, de woorden van JOBS vrienden, die zoo verkeerd oordeelden over de oorzaak van zijn ongeluk, of wat een KAJAFAS en PILATUS gesproken hebben, Gods woord kan heeten? — men zou dan hiermede kunnen instemmen, maar toch meenen, dat de schrijvers der Bijbelboeken in alles wat zij verhalen of leeren onfeilbaar geacht moeten worden, en dat men hun onderwijs en hunne mededeelingen in alles als goddelijke waarheid moet aannemen en volgen. Die meening is inderdaad door velen gekoesterd; maar velen hebben zich ook weder gedrongen gevoeld haar te laten varen, omdat het onderzoek van den Bijbel hen overtuigde, dat er niet alleen onderscheid behoort te worden gemaakt tusschen de schriften des Ouden en des Nieuwén Testaments, en dat de Christelijke Godgeleerde zich alleen naar de laatstgenoemde moet rigten; maar ook, dat men aan de leer der Apostelen niet eene gelijke waarde mag toekennen, als aan die van JEZUS zelven, dewijl de Apostelen, bij al hunne voortreffelijke hoedanigheden, toch met alle andere menschen dit gemeen hebben gehad, dat zij feilbare menschen zijn geweest.

Het gezag van JEZUS bleef dan toch geëerbiedigd. In Hem had men de waarheid. Hij zelf is de waarheid, Hij zelf, gelijk Hij ons daar in de verhalen der Evangelisten als voor de oogen wordt geplaatst: welke verhalen, al kan men de onfeilbaarheid der schrijvers door geene deugdelijke bewijzen staven, toch geloof verdienen in alles, wat zij bevatten aangaande zijnen persoon, van zijne geboorte af tot aan zijne hemelvaart, daar de schrijvers,

waarheidlievende mannen, deels oog- en oorgetuigen zijn geweest van 't geen zij te boek gesteld hebben, deels hunne berigten uit de zuiverste bronnen hebben geput. Zoo had men weder een vasten bodem, in de plaats van den grond, dien men onder zijne voeten had voelen wegzinken.

Dat is althans de overtuiging van velen. Maar ook deze overtuiging blijft niet onaangevochten. Op nieuw verheft zich de twijfeling, de tegenspraak, de ontkenning. „Het zijn geene schriften van oog- en oorgetuigen, van geene tijdgenooten van JEZUS zelfs, die evangeliën, maar van lateren tijd;" zoo luidt, zegt men, de uitspraak der onpartijdige historische kritiek. En wat men de hoogere kritiek noemt, voegt er niet zelden bij: „Onmogelijk, wat daar verhaald wordt!"

Toch zijn er, onder hen, welke zoo spreken, die nogtans erkennen, dat JEZUS, als de Koning in het rijk der godsdienstige waarheid, verheven is boven allen, en dat in Hem zelven de ware godsdienst op de volkomenste wijze is geopenbaard; weshalve ook het Christendom door hen erkend wordt als het voornaamste middel om overal op aarde de ware godsdienst te vestigen. Ook tegen deze beschouwingswijze laten zich echter in onzen tijd vele stemmen hooren. Er wordt beweerd, dat het Christendom een voorbijgaand verschijnsel is, 't welk thans niet meer voldoende is, noch voor het godsdienstig gevoel, noch voor het verstand [1]); dat de menschheid grooter is dan JEZUS CHRISTUS, dewijl in haar en door haar onophoudelijke progressen tot stand komen, waarvan de laatste grens zal zijn, eene leer te scheppen breeder dan die van CHRISTUS [2]); dat het Christendom plaats heeft moeten maken voor de Wijsbegeerte, opdat de leer der volmaakbaarheid in het licht kon treden [3]).

Wat al strijd van meeningen! En de historische Theologie, welke zoo veel brandstof heeft aangebragt, om dat twistvuur te doen ontvlammen, zou geschikt zijn om die Kerk der toekomst op te bouwen, waarin de liefelijkste vrede moet heerschen? — Ik aarzel nog geen oogenblik, om die

[1]) LAURENT, Le Christianisme. p. 393.
[2]) LAURENT, l. l. p. 66.
[3]) LAURENT, l. l. p. 512.

vraag toestemmend te beantwoorden. Dat er maar voortgegaan worde met de geschiedenis te vragen naar de waarde van Kerkleer, naar het ontstaan van de Bijbelboeken, naar den aard en het gezag der schriften van Profeten en Apostelen, naar de plaats, welke aan CHRISTUS toekomt in de geschiedenis der wereld, naar den invloed des Christendoms; allengs zal men de waarheid in helderder licht zien treden. De twistvragen, die in onzen leeftijd aan de orde zijn, mogen en kunnen niet door magtspreuken van de eene of andere partij worden afgedaan; onderzoek, voortdurend onderzoek wordt geëischt om ze te beslechten. Maar dat onderzoek geschiede dan ook zoo als het behoort. Stem ik toe, dat de historische Theologie veel brandstof heeft aangebragt, om het twistvuur, dat in onze dagen blaakt, te doen ontvlammen; ik ontken, dat de historische Theologie altijd op de regte wijze beoefend is. In plaats van de slotsommen van naauwkeurig onderzoek der geschiedenis, zijn niet zelden wijsgeerige — of ook onwijsgeerige — bespiegelingen gesteld; en deze hebben, wat wij niet mogen vergeten, de meeste schuld van de groote verwarring en verdeeldheid onder de Godgeleerden. Men is niet altijd begonnen met onbevooroordeeld na te gaan, wat volgens de meest geloofwaardige berigten heeft plaats gehad, maar met vooraf vast te stellen, wat al en wat niet kan gebeurd zijn. Daar zijn soms willekeurige onderstellingen als uitgangspunten aangenomen, naar welke dan alles geplooid en geperst wordt. Indien echter de historische Theologie op de regte wijze beoefend wordt, dan zal het steeds duidelijker blijken, wat dwaling zij, wat waarheid; en de waarheid zal zegevieren en de verdeelden hereenigen.

De Kerk der toekomst moet eene heilige zijn. — Wat heeft men dikwijls hoog opgegeven van het nut der beoefening van de geschiedenis der Romeinen en Grieken, om edele gezindheden te verwekken en tot velerlei deugden aan te sporen. Ik ben met de lofredenaars van de groote mannen der oudheid overtuigd, dat hun voorbeeld nog steeds een heilzamen invloed kan oefenen, en dat het daarom wenschelijk is, dat zij door allen worden gekend. Maar veel meer acht ik het wenschelijk, dat de kennis van de geschiedenis der Christelijke Kerk zooveel mogelijk verbreid worde; want deze geeft voorbeelden van hoogere deugd te aanschouwen; voorbeelden van

eene onbaatzuchtige, heilige, allen omvattende liefde, gelijk men in de vóór-christelijke tijden zelfs niet kende. En de regte beoefening der historische Theologie doet ons inzonderheid op één voorbeeld het oog slaan, welks navolging door allen den hemel zou doen nederdalen op aarde. Ja, hoe beter CHRISTUS gekend wordt in zijne denkwijze, gezindheid, bedoelingen, in zijne reine godsvrucht en volmaakte menschenliefde, in geheel zijnen heiligen geest, des te meer zullen allen Hem bewonderen, eeren, aanhangen, navolgen, — zullen alle knieën zich voor Hem buigen, en alle tongen belijden, dat Hij de Heer is, tot heerlijkheid van God, den Vader! En dan zal er zijn ééne, algemeene, heilige, Christelijke Kerk!

Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren! Ik heb voldaan aan de wet, volgens welke ik de betrekking, die ik thans de eer heb aan deze Hoogeschool te bekleeden, met eene redevoering moest aanvaarden. Maar ik heb daarmede nog niet voldaan aan het gevoel van mijn hart. Al bragt de gewoonte het niet mede, om bij eene plegtige gelegenheid, als deze, tot U in het bijzonder het woord te rigten, — toch zou ik mij daartoe gedrongen gevoelen, ten einde U openlijk mijnen dank te betuigen voor het door U in mij gestelde vertrouwen, voor de mij door U betoonde welwillendheid. Neemt de verzekering aan van mijne hartelijke erkentelijkheid voor hetgeen door U gedaan is, om mij eene onderscheiding te verschaffen, waarop ik den hoogsten prijs moet stellen, en een ambt, om vele redenen wenschelijk door mij geacht. Het bewijs van mijne erkentelijkheid hoop ik U vooral te geven, doordat ik mij, hetgeen ongetwijfeld in de eerste plaats uw verlangen is, met ijver kwijte van de pligten, welke deze mijne betrekking mij oplegt, en derhalve, zooveel in mij is, medewerke om de kweekelingen onzer Hoogeschool bekwaam te maken voor den belangrijken werkkring, tot welken zij hier gevormd worden; medewerke om den bloei dezer Akademie en der Wetenschappen te bevorderen. Geve God, dat Gij nog lang daarvan getuigen moogt zijn, opdat Gij ook nog lang werkzaam moogt kunnen wezen in uwe gewigtige betrekkingen tot heil van onze stad, van ons gewest, van ons vaderland, en met name ook voor de hier zetelende ons zoo dierbare ALMA MATER!

Ook U, Wel Edele Gestrenge Heer Secretaris van het Collegie van Curatoren, wil ik gaarne bij deze gelegenheid dank zeggen voor de mij op onderscheidene wijzen betoonde hulpvaardigheid en toegenegenheid, in welke ik mij voortdurend met den meesten aandrang aanbeveel.

Hooggeleerde Heeren Professoren! Dat ik U mijne ambtgenooten mag noemen, is mij hoogst aangenaam, niet alleen omdat ik mij daardoor vereerd gevoel, maar vooral ook omdat ik thans in naauwere verbindtenis met U ben gekomen, en alzoo in de gelegenheid gesteld, om meer nog dan voorheen winst voor mij zelven te doen met den rijkdom van uwe wetenschap. Gaarne wensch ik ook met U allen op vriendschappelijke wijze te verkeeren, en ben daarom gevoelig voor menig vriendschapsbetoon, dat ik reeds ontvangen mogt. Dat nadere kennismaking ons nog nader tot elkander brenge!

Alleraangenaamst is het mij, dat ik mij overtuigd mag houden van uwe vriendschappelijke gevoelens, Hoogleeraren der Theologische faculteit. Hoe verheugt het mij, dat ik bij het aanvaarden van mijne tegenwoordige betrekking niet in de plaats van een uwer behoef op te treden, maar met en nevens U allen werkzaam zal kunnen zijn aan de schoone, belangrijke, heilige taak, welke ons is opgedragen, en voor welke uwe uitnemende bekwaamheid reeds zoo vele jaren lang gebleken is. Zal ik ook eenigzins naar eisch mij daarvan kunnen kwijten, dan heb ik van U voorlichting, raad en hulp noodig; en het zekere vertrouwen, dat Gij mij daarmede gaarne zult willen bijstaan, heeft mij niet weinig bemoedigd bij de vrees, die mij in den laatsten tijd meermalen bekropen heeft, of niet de post, die ik heb aangenomen, mijne krachten zal te boven gaan. En bezit ik eenige bekwaamheid voor het ambt, mij opgedragen, dat heb ik voor een groot gedeelte aan U te danken; aan U inzonderheid, hoog vereerde en hartelijk beminde HOFSTEDE DE GROOT en PAREAU, wier leerling ik het geluk heb gehad te mogen wezen. Ik blijf er U dankbaar voor, en ik blijf U, ofschoon ik U reeds lang vrienden, nu ook ambtgenooten mag noemen, eerbiedigen als mijne ver boven mij staande leermeesters.

Daar is iets, dat mij bij het aanvaarden van mijne tegenwoordige be-

trekking een gevoel van smart veroorzaakt. Wel-Eerwaarde Heeren, die tot dusver mijne ambtgenooten waart bij de Hervormde Gemeente in deze stad; dat ik niet meer tot uwen kring behoor, tot dien broederkring, waarin ik gedurende zeventien jaren mij zoo wel heb bevonden, waarin ik zoo vele aangename en nuttige uren heb doorgebragt, — dat beschouw ik als een smartelijk verlies. Dank zeg ik U voor alles, wat ik U verschuldigd ben tot veraangenaming van mijn leven, gelijk tot mijne verdere vorming en ontwikkeling; dank voor veel hulp, die Gij mij bewezen hebt; dank voor al de blijken uwer vriendschap. O, laat ons vrienden en broeders blijven!

Wel-Edele Heeren Studenten! Eene vergoeding voor het verlies, waarvan ik zoo even sprak, hoop ik te vinden in de nadere betrekking, welke er van nu af tusschen U en mij bestaat. De Studentenwereld ligt mij na aan het hart. Had ik ooit het Studentenleven kunnen vergeten, het feest, dat wij onlangs mogten vieren, waarvan Gij zelven de getuigen geweest zijt, zou het mij weder levendig voor den geest hebben geroepen. Maar al zijn er vijfentwintig jaren nagenoeg verloopen sedert ik zelf Student was, — ik had zulk een herinneringsfeest niet noodig, om mij te verplaatsen in dien gulden tijd, welken Gij thans beleeft; en ik wil het U wel zeggen, dat de gedachte daaraan mij soms wel met den dichter deed wenschen: „O, dat JUPITER mij de vervlogene jaren terugbragt!" Het was echter niet alleen het onbezorgde, vrije, vreugdvolle van het Studentenleven, wat mij die jaren deed terugwenschen; maar het was ook, het was voornamelijk de gedachte aan de uitnemende gelegenheid, welke die jaren aanbieden, om zich onverdeeld aan de studie te wijden; het was ook wel een gevoel van spijt, dat ik die kostbare jaren niet nog beter had besteed; dat ik niet ijveriger gebruik had gemaakt van die nooit terugkeerende gelegenheden, om een rijken schat van kennis te verzamelen. — Heb ik ze dan verwaarloosd? God dank, neen! Maar toch, met volkomene zelfvoldoening kan ik er niet op terugzien. Moogt Gij dat eenmaal wel kunnen doen! Of is die wensch misschien te stout; ik mag en moet U toch zulk een gebruik van uwen Studententijd toewenschen, dat gij U later niet zult te beklagen hebben over verloren tijd, en dat gij U zelven niet zult behoeven aan te klagen.

Houdt U verzekerd, Mijne Heeren, van mijne opregte belangstelling in uw welzijn; en kan ik daartoe iets medewerken, het zal mij een innig genoegen wezen.

En Gij in 't bijzonder, Studenten in de Godgeleerdheid! hebt er alle aanspraak op, om te verwachten, dat ik voor U zal willen doen, wat ik vermag, ten einde mede te arbeiden, om U bekwaam te maken voor de heerlijke bediening, waartoe Gij U voorbereidt. Ik wensch vurig, dat ik U van veel nut zal kunnen zijn. Beschouwt mij als uwen vriend en schenkt mij uw vertrouwen, uwe toegenegenheid. Mogen onze vereenigde pogingen daartoe strekken, dat Gij voortreffelijke opbouwers wordt van de Kerk der toekomst, die op het eenige fundament, dat naar onze overtuiging daarvoor te leggen is, geen hout, hooi of stoppelen aanbrengt, maar zilver, goud en edele gesteenten.

Dat geve God, die al ons werk zegene!

ORDO LECTIONUM,

IN ACADEMIA GRONINGANA

HABENDARUM,

INDE A DIE V M. SEPT. A. CIↃIↃCCCLIX AD FERIAS AESTIVAS A. CIↃIↃCCCLX.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

FREDERICUS CHRISTIANUS DE GREUVE diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI, *Logicam* docebit; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX, *Historiam Philosophiae antiquae* exponet; iisdem diebus, hora X, *Metaphysicam* tradet; hora auditoribus commoda *Ethicam* explicabit. Cum provectioribus HEGELII *Scientiam Logices* interpretabitur.

IOSUA IOANNES PHILIPPUS VALETON *Antiquitatem Hebraïcam* explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX; *Elementa Grammatices Hebraïcae*, additis exercitiis analyticis, tradet diebus iisdem, hora VIII; *Grammaticam linguarum Semiticarum comparatam*, additis exercitiis analyticis Arabicis et Aramaeis, exponet diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII; *Librum* GENESEOS interpretabitur diebus iisdem, hora IX; IESAIAE *vaticinia* interpretabitur die Saturni, hora X. Cum provectioribus KOSEGARTENII *Chrestomathiam* privatim leget die Iovis, hora VI, et *Chrestomathiam Kirschianam a* BERNSTEINIO *editam* eodem die, hora VII.

GUILIELMUS IOSEPHUS ANDREAS IONCKBLOET *Historiam Patriae politicam* exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I; *Linguam Literasque Belgicas* explicabit et *Eloquentiae* praecepta tradet iisdem diebus, hora XII; *Exercitia practica* moderabitur die Iovis, hora XII; fabulam mediobelgicam CAREL *ende* ELEGAST interpretabitur diebus Iovis et Saturni, hora I; SHAKSPERII tragoediam MACBETH interpretabitur diebus et horis auditoribus commodis; *Exercitia oratoria* moderabitur diebus Lunae et Iovis, hora VI p. m.

GUILIELMUS HECKER diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX, *Antiquitates Romanas* exponet; *Historiam universalem* iisdem diebus, hora X; *Antiquitates Graecas* iisdem diebus, hora VIII.

CORNELIUS MARINUS FRANCKEN diebus Iovis et Veneris, hora X, Saturni, hora XII, interpretabitur TACITI *Historiarum librum IV*, TERENTII *Heautontimorumenon*; diebus Iovis et Veneris, hora XII, Saturni, hora X, THUCYDIDIS *librum II*, HOMERI *Iliadis locos selectos*, simul de prisca forma et historia carminum Homericorum expositurus. Diebus Iovis et Veneris, hora XI, cum provectioribus aut HORATII *Odas* aut PLATONICAE *Civitatis partes selectas* pertractabit. Diebus Lunae et Mercurii, hora I, *Paedagogicen* tradet, adiunctis Latine scribendi et disserendi exercitiis.

IN FACULTATE IURIDICA.

HENRICUS NIENHUIS, muneris vacationem consecutus, lectiones nullas edicit; quodsi alia ope iuris studiosis prodesse poterit, eam, quantum per vires licebit, petentibus lubens accommodabit.

IACOBUS HERMANNUS PHILIPSE diebus Martis, hora XI, Mercurii, hora X, Iovis et Veneris, hora XI, *Institutiones* IUSTINIANI explicabit; die Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora IX, mense vero Maio, Iunio et Septembri, iisdem diebus, hora VIII, selectos *Pandectarum* locos tractabit; die Lunae, hora X et XI, die Martis, hora X, *Historiam Iuris Romani* enarrabit; die Mercurii, hora IX, Iovis et Veneris, hora X, *Encyclopaediam et Methodologiam Iuris* tradet.

BERNARDUS IANUS GRATAMA tradet *Ius naturale* diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, hora XI; *Ius criminale* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Ordinem Iudiciorum publicorum* diebus Lunae et Martis, hora XI, die Mercurii, hora IX.

OTTO VAN REES *Oeconomiam politicam* docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I; *Statisticam patriae* iisdem diebus, hora XII; *Ius publicum* diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora X; *Ius gentium Europaeum* iisdem diebus, hora XI.

Vacante cathedra iuris civilis patrii lectiones de iure hodierno postea indicabuntur.

Disputationibus publicis et privatis lubenter praeërunt Iuris Professores.

IN FACULTATE MEDICA.

IACOBUS BAART DE LA FAILLE diebus Mercurii et Iovis hora VIII, et Saturni hora IX, sed post ferias Paschales, diebus Mercurii et Iovis, hora VIII, Veneris et Saturni, hora VII, *Artem Obstetriciam Theoreticam et Practicam* exponet, et in Nosocomio ad parturientium lectos practice instituet; diebus Lunae et Martis, hora VIII, *Artis Obstetriciae partem Technicam* docebit; *Therapiam Specialem* morborum tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX, et post ferias Paschales diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora VII, et Lunae et Mercurii, hora IX; diebus Mercurii, hora X, et Saturni, hora VIII, *Medicinam Forensem* docebit; diebus Lunae, Iovis et Saturni, hora X—XII, ceteris diebus, hora XI—XII, in Nosocomio Academico *Clinicis exercitationibus* vacabit.

FRANCISCUS ZACHARIAS ERMERINS *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Saturni, hora IX; *Histologiam*, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora XI; *Anatomiam pathologicam*, diebus Martis, hora XI, et Veneris, hora VIII et X. *Exercitationibus clinicis* in Nosocomio quotidie vacabit, hora I.

IANUS HISSINK IANSEN *Chirurgiam* docebit die Martis, hora X, diebus Iovis et Veneris, hora IX, et post ferias Paschales etiam die Saturni, hora IX; *Doctrinam de morbis oculorum* tradet diebus Mercurii et Saturni, hora XII; *Clinicis exercitationibus* in Nosocomio Academico vacabit diebus Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora XII; *Anatomen corporis humani* exponet diebus Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora IV; *Dissectionibus cadaverum anatomicis* tempore opportuno instituendis quotidie praeërit.

ISAÄCUS VAN DEEN *Physiologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora VIII; *Physiologiam specialem et experimentalem* diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII, et die Veneris, hora X—XII; *Remediorum effectum et therapeuticum usum*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Pharmacognosin et Pharmacologiam experimentalem*, die Iovis, hora X, die Veneris, hora IX, die Saturni, hora X; *Diaeteticam et Politiam medicam* die Lunae, hora IV—VI; *Morbos systematis nervosi* die Veneris, hora IV—VI; *Indagationibus physiologicis* in Laboratorio Physiologico quotidie praeërit.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

HERMANNUS CHRISTIANUS VAN HALL die Veneris, hora VIII et IX, autumnali et aestivo tempore etiam diebus Martis, Iovis et Saturni, hora VIII, *elementa Botanices* illustrabit; die Martis, hora I, *Botanices sublimioris* selecta quaedam capita tradet; die Mercurii, hora IX et X, aget de plantis *medicinalibus* aliisque vario respectu *utilibus*, sive de *Botanica applicata*, ordine Familiarum naturalium; die Saturni autem, hora X et XI, *Oeconomiam ruralem* docebit. Post ferias Paschales et mense Septembri, alternis dierum hebdomadibus, die Mercurii, hora matutina VII, *excursionibus botanicis* praeërit.

IANUS GUILIELMUS ERMERINS diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XI, *Arithmetices*, *Algebrae*, *Geometriae* et *Trigonometriae planae* elementa explicabit; *Physicam experimentalem* docebit die Mercurii, hora I; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII, *Physicam theoreticam* universe, aut selecta eius capita, provectioribus discipulis exponet. De *Matheseos elementis* disquisitio habebitur diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora pomeridiana III.

NICOLAUS MULDER die Lunae, hora X, *Zoölogiae elementa*, die Martis, hora X et XII, *Historiam animalium molluscorum et articulatorum naturalem* docebit; diebus Veneris et Saturni, hora XI, *Anatomen animalium comparatam* tradet. *Exercitiis zoölogicis* et *zoötomicis practicis* quotidie praeërit.

GUILIELMUS ADRIANUS ENSCHEDÉ diebus Iovis et Saturni, hora IX, *Stereometriam* et *Trigonometriam sphaericam* docebit; selecta *Algebrae* capita exponet diebus Lunae et Martis, hora XI; *Astronomiae elementa* tradet die Mercurii, hora I, et die Iovis, hora pomeridiana VI; *Geometriam analyticam*, *Calculum differentialem* et *integralem*, *Mechanicam analyticam* exponet horis commilitonibus commodis; *Exercitia mathematica* futurorum Praeceptorum moderabitur horis postea indicandis.

PETRUS IOHANNES VAN KERCKHOFF diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, horis XI et XII, *Chemiam anorganicam* docebit; diebus Iovis, hora XI, et Saturni, hora X, *Chemiam corporum organicorum* exponet; diebus Lunae, hora XII, et Iovis, hora X, *Chemiam pharmaceu-*

ticam tradet; *Chemiae technologicae capita* in usum publicum explicabit diebus Lunae et Martis, hora pomeridiana VI; *Chemiam practicam* docebit et *Exercitia analytica* in Laboratorio moderabitur quotidie.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

PETRUS HOFSTEDE DE GROOT diebus Lunae et Mercurii, hora VIII, Martis, hora X, *Historiam Ecclesiae Christianae*, secundum *Lineamenta*, a se typis divulgata, enarrabit; diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora X, *Dogmaticam et Apologeticam Christianam*, secundum *Compendium* a se et L. G. PAREAU editum, exponet; diebus Lunae et Mercurii, hora IX, et Martis, hora XI, *Theologiam Naturalem*, secundum *Compendium* a se editum, tradet; diebus Mercurii et Veneris, hora I, *Theologiam Biblicam*, secundum *Lineamenta* a se edita, explicabit.

LUDOVICUS GERLACHUS PAREAU diebus Iovis et Veneris, hora XI, *Encyclopaediam Theologi Christiani*, secundum *Compendium*, a se et P. HOFSTEDE DE GROOT editum, exponet; diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XII, secundum *Compendium* suum, typis expressum, in *Theologiam Christianam moralem* inquiret; diebus Lunae atque Veneris, hora XII, et die Martis, hora I, loca nonnulla *Hermeneutices sacrae*, secundum *Compendium* suum, typis editum, tractabit et quaedam *Carmina Hebraïca* cum Commilitonibus interpretabitur; in *Historiam criticam librorum V. F.* inquiret diebus Lunae, hora I, et Mercurii, hora XI.

GUILIELMUS MUURLING die Lunae, hora XI, et die Iovis, hora I, aget *de Historia et de Critica librorum Novi Foederis;* die Martis, hora IX, *Euangelium* IOHANNIS, Cap. I—XII, cum Commilitonibus cursim leget, et diebus Iovis et Veneris, hora IX, *Epistolam* PAULI *ad Romanos* interpretabitur; diebus Martis et Veneris, hora VIII, et die Iovis, hora X, *Theologiam Practicam* tradet, secundum *Compendium* suum, typis editum; die Veneris, hora IV dimidiata, *exercitia Homiletica*, et die Saturni, hora XI, *exercitia* provectiorum *Catechetica*, cum pueris instituenda, moderabitur.

Disputationibus cum publicis tum privatis de *Locis Theologicis*, die Mercurii, hora III, suis vicibus, praeërunt Theologiae Professores.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA GRONINGANA

DIE XXXI DECEMBRIS CIƆIƆCCCLIX.

In	Facultate	Iuridica	57.
"	"	Medica	28.
"	"	Disc. Math. et Phys.	21.
"	"	Theologica	32.
"	"	Phil. Theor. et Lit. Hum.	52.
			190.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA GRONINGANA,

INDE A DIE XIII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLIX AD XI OCTOBRIS CIƆIƆCCCLX.

IN FACULTATE IURIDICA.

1859.

d. 26 Nov. IANUS CAROLUS CONRADUS ALBARDA, Leovardia-Frisius, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

d. 30 Nov. CHRISTIANUS IANUS VAN MARLE, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

1860.

d. 20 Ian. MARY VAN TROYEN VAN HULST, Noviomagensis, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 28 Ian. GUILIELMUS AUGUSTINUS VAN SLOTERDIJCK, Leovardia-Frisius, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

d. 28 Ian. IOHANNES LEONARDUS VAN SLOTERDIJCK, Leovardia-Frisius, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 20 Iun. AGE LOOXMA YPEY, Leovardiensis, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

d. 23 Iun. IZAACUS IANUS BLAUPOT TEN CATE, Groninganus, publice defensa dissertatione Neerlandice conscripta: *Over het domicilie van onderstand*, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 26 Iun. ADRIANUS GUSTAVUS ARTHUR SLOET TOT OLTHUIS, Hengelo-Transisalanus, privatim defensis thesibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

d. 27 Iun. GUILIELMUS CORNELIUS STAR BUSMANN, publice defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 15 Sept. IANUS IACOBUS SCHNEITHER, A. filius, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

IN FACULTATE MEDICA.

1859.

d. 12 Nov. HENDRICUS DIDERICUS NANNINGA, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 26 Nov. RUDOLPHUS ISAACUS CHRISTIANUS STOFFELS, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 3 Dec. IACOBUS VAN DER SCHEER, A. f., Med. et Art. Obst. Doct., privatim defensis thesibus argumenti chirurgici, Chir. Doct.

d. 17 Dec. ARENT HILBINGH PRINS, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 22 Dec. DUCO ANTON VON EICHSTORFF TALMA, ex pago Engwierum, privatim defenso specimine lingua Belgica conscripto sub titulo: *over Ulcus Noma*, Med. Doct.

1860.

d. 25 Febr. WOLTERUS TEN BRUGGENCATE, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 26 Mart. ARENDUS ANTONIUS HYNER, Med. et Art. Obst. Doct., privatim defensis thesibus argumenti chirurgici, Chir. Doct.

d. 13 Iun. CAROLUS DIDERICUS SCHÖNFELD WICHERS, privatim defenso specimine lingua Belgica conscripto, cui titulus: *Iets over thrombusvorming in het algemeen en bij typhus meer in het bijzonder*, Med. Doct., *magna cum laude.*

d. 23 Iun. IANUS SONIUS MULDER, Groninganus, privatim defensa dissertatione, cui titulus: *Eenige belangrijke uitkomsten van de laatste jaren*

ter beantwoording van de vraag in hoe ver de Aziatische cholera voor eene besmettelijke ziekte moet worden gehouden, Med. Doct.

d. 25 Iun. IOHANNES THEODORUS SORMANI, Groninganus, privatim defensa dissertatione Neerlandice scripta: *Over de Epilepsie*, Med. Doct., *magna cum laude.*

d. 25 Iun. IOHANNES SCHÖNFELD, ex pago Nietap Drenthinus, privatim defensa dissertatione Neerlandice scripta: *Over den Kinkhoest*, Med. Doct., *magna cum laude.*

d. 27 Jun. THEUNIS HAAKMA TRESLING, ex pago Scharmer, privatim defensa dissertatione Neerlandice scripta: *Over de Rachitis*, Med. Doct.

d. 29 Iun. HARM REILINGH, D. filius., Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 30 Iun. IACOBUS IANUS BEUKEMA, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti chirurgici, Chir. Doct., *magna cum laude.*

IN FACULTATE THEOLOGICA.

1860.

d. 18 Ian. GERBRANDUS VISSERING, Verbi Divini Minister apud Teleiobaptistas in pago Hollandiae Septemtrionalis Wormer en Iisp, *honoris causa*, Theol. Doct.

d. 2 Iun. ANTONIUS BOON, publice defensa dissertatione: *De Iacobi epistolae cum Siracidae libro* Sapientia *dicto convenientia*, Theol. Doct., *magna cum laude.*

d. 2 Iun. ALBERTUS GOSWINUS BOON, publice defensa dissertatione: *De Dogmatices Christianae fontibus eorumque usu*, Theol. Doct., *magna cum laude.*

d. 19 Sept. MEINARDUS NIEMEYER, publice defensa dissertatione: *De Gratia Divina neque resistibili neque irresistibili dicenda*, Theol. Doct., *magna cum laude.*

ATHENAEUM ILLUSTRE

AMSTELODAMENSE.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

INDE A KAL. IAN. AD D. XXXI M. DEC. CIƆIƆCCCLIX

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

IN FACULTATE THEOLOGIAE.

G. MOLL, Clar. Ord. Praeses a. 1859—1860.

F. I. DOMELA NIEUWENHUIS, } Proff. in Semin. Luther.
A. D. LOMAN, }

S. MULLER, emeritus, }
S. HOEKSTRA, BEN. FIL. } Proff. in Semin. Teleiobapt.
I. G. DE HOOP SCHEFFER, }

I. TIDEMAN, Prof. in Semin. Remonstr.

IN FACULTATE IURISPRUDENTIAE.

M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

H. DE BOSCH KEMPER.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

H. BEYERMAN.

P. I. VETH.

I. C. G. BOOT.

IN FACULTATE MEDICINAE.

G. VROLIK.

C. B. TILANUS, Prof. honorarius.

P. H. SURINGAR, Prof. honorarius.

I. VAN GEUNS.

G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Prof. extraordinarius.

A. HEYNSIUS.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

C. I. MATTHES.

E. H. VON BAUMHAUER.

ACTA ET GESTA

IN CONVENTIBUS CLARISSIMI ORDINIS PROFESSORUM

ATHENAEI ILLUSTRIS AMSTELODAMENSIS,

ANNO CIƆIƆCCCLIX.

Die 29 m. Aprilis ordo decrevit, ut libellus supplex mitteretur Ordinibus regni Generalibus, ad impugnandam rogationem de re medica, quoniam in ea studium disciplinarum physicarum non requiritur ab iis, qui medicinae operam daturi sunt.

Die 25 m. Iunii ordo luget obitum Viri Cl. I. VAN GILSE, Theol. Professoris in Seminario Teleio-baptistarum, qui d. 24 m. Maii fato functus erat.

Die 24 m. Aug. recitantur literae, quibus Vir Cl. F. A. G. MIQUEL, Medicinae et Botanices Professor, valedicit collegis, quum ad Botanicem docendam in Academia Rheno-Traiectina vocatus munere suo se abdicare et illuc se conferre statuisset.

Die 12 m. Octobris recitantur literae Curatorum, quibus rogant ordinem, ut sibi indicare velit, quid sentiat de novo consilio Athenaei emendandi, novaque ratione constituendi. Postquam singuli Professores sententias suas protulerunt, decernitur, ut causa ampliaretur, donec in conventibus singularum facultatum de ea re actum esset.

Die 31 m. Octobris ordo decernit gratias Curatoribus, quod suo consilio efficere student, ut Athenaei res laetiores et ampliores fiant; simul indicantur nonnulla capita, quae non omittenda vel paulo aliter constituenda videntur.

Die 21 m. Novembris Vir Clar. C. A. I. A. OUDEMANS, qui decreto d. 28 m. Sept. huc vocatus erat in locum Viri Clar. F. A. G. MIQUEL, Botanices Professor, munus auspicatus est habita oratione Belgica *de Botanices progressu ab origine ad hanc aetatem* (*over de plantkunde, beschouwd in hare trapswijze ontwikkeling van de vroegste tijden tot op heden*).

Paucis diebus ante (die 10 m. Nov.) diem obiit Vir Clar. GERARDUS VROLIK, Professor emeritus, qui ab anno CIƆIƆCCXCVII munere Professoris in Illustri Athenaeo functus plures partes artis Medicae per longam annorum seriem docuit scriptisque illustravit.

SERIES LECTIONUM,

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI ET IN SEMINARIIS

HABENDARUM INDE A DIE I M. OCT. A. CIƆIƆCCCLIX AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLX.

GUILIELMUS MOLL

privatim tradet *Historiam Ecclesiae Christ. in patria nostra*, diebus Iovis et Veneris, hora XII;

Historiam universalem Religionis et Ecclesiae Chr., diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XI;

Theologiam dogmaticam, iisdem diebus, hora IX;

Studia ad *Introductionem in Theologiam* et ad *Historiam Ecclesiae Neërlandicae* pertinentia, et *Exercitationes homileticas* moderabitur, diebus et horis deinceps indicandis.

MARTINUS DES AMORIE VAN DER HOEVEN

privatim *Ius civile Hollandicum* docebit, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX matutina;

Ius Mercatorium docebit, iisdem diebus, hora X;

Institutiones Imp. Iustiniani interpretabitur, iisdem diebus, hora XII;

Historiam Iuris Romani enarrabit, iisdem diebus, hora I;

Digestorum selecta capita tractabit, iisdem diebus, hora II.

HIERONYMUS DE BOSCH KEMPER

privatim tradet *Encyclopaediam Iuris*, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX;
Philosophiam Iuris, iisdem diebus, hora X;
Ius Criminale, iisdem diebus, hora XI;
Initia Oeconomiae politicae, die Veneris, hora IX—XI;
Historiam Politicam Europae, die Veneris, hora XII—II.

HUGO BEYERMAN

privatim *Rhetoricam* sive praecepta stili Belgici; additis belgice scribendi exercitationibus, tradet die Lunae, hora X—XII et die Saturni, hora IX—XI;
Historiam Patriae enarrabit, die Lunae, hora XII—II et die Saturni, hora XI—I;
Pronuntiationis sive *eloquentiae exterioris* exercitia moderabitur.

PETRUS IOANNES VETH

privatim interpretabitur *Vaticinia Ieremiae*, diebus Martis et Mercurii, hora VIII matutina;
docebit *Grammaticae Arabicae elementa*, diebus Iovis et Veneris, hora VIII;
Antiquitates Hebraeas, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Grammaticam Hebraeam, adiuncta librorum Samuelis lectione, iisdem diebus, hora X;
Cum provectioribus tractare pergit *capita Danielis Chaldaïca et locos selectos e chrestomathia Arabica Arnoldi et Syriaca Bernsteinii*, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora III;
Logicam tradet, diebus Lunae et Saturni, hora VIII; *Metaphysicam*, die Lunae, hora IX.

IOANNES CORNELIUS GERARDUS BOOT

Antiquitates Romanas explicabit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XII;

Literas Latinas docebit enarrans *Ciceronis orat. pro M. Caelio, de Legibus II et III, Virgilii Aeneidos VI librum*, iisdem diebus, hora I;

in *scholis Graecis* interpretabitur *Sophoclis Oedipum tyrannum, Thucydidis L. I partem, Herodotea*, iisdem diebus, hora II.

GUILIELMUS VROLIK

docebit *Zoologiam* et *Anatomen comparatam*, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora matutina X;

Anatomiam C. H., iisdem diebus, hora matutina IX, praeterea tempore autumnali et hiemali quotidie hora p. m. I;

Methodum secandi, tempore hiemali quotidie.

CHRISTIANUS BERNARDUS TILANUS

privatim docebit *Pathologiam* et *Therapiam chirurgicam*, ter quavis hebdomade, hora XII;

Examini aegrotantium et *artis exercitio* in Nosocomio Scholae Clinicae praeerit diebus singulis, hora IX;

Enchireses medicas in cadavere exercendi occasionem praebebit diebus et horis indicandis.

PETRUS HENRICUS SURINGAR

privatim *Pathologiam* et *Therapiam generalem* docebit, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora p. m. III;

Doctrinam morborum singularium interpretabitur, iisdem diebus, hora p. m. II;

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, hora matutina VIII.

IOANNES VAN GEUNS

privatim *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora X;
Morborum signa indagandi methodum exponet, una cum exercitationibus clinicis, quotidie, hora XI;
Anatomiam Pathologicam, diebus Lunae et Veneris, hora III;
Medicinam forensem et *politiam medicam* tradet bis quavis hebdomade.

GUSTAVUS EDUARDUS VOORHELM SCHNEEVOOGT

privatim *Neuropathologiam* docebit et ad lectulos aegrotantium exponet, die Saturni, hora XI—I;
Elementa psychiatriae exponet hora dein indicanda.

ADRIANUS HEYNSIUS

Physiologiam docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI;
Histologiam, iisdem diebus, hora IX;
Excercitationibus histologicis, experimentis et indagationibus physiologicis in Laboratorio physiologico quotidie praeerit.

CAROLUS IOANNES MATTHES

privatim docebit *Planimetriam* et *Trigonometriam rectilineam*, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX matutina;
Physicam experimentis illustratam, iisdem diebus, hora XI;
Stereometriam, inclusa *Trigonometria sphaerica*, in commodum Medicinae et Literarum studiosorum, diebus Iovis et Veneris, hora meridiana;
Astronomiam popularem quae dicitur, horis cum auditoribus constituendis.

EDUARDUS HENRICUS VON BAUMHAUER

privatim *Chemiam anorganicam* docebit, die Lunae, hora XII—II et diebus Martis et Mercurii, hora XII;

Chemiam organicam, diebus Martis et Mercurii, hora IX;
Chemiam pharmaceuticam, diebus Martis et Mercurii, hora I;
Chemiam analyticam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora II—IV.
in usum publicum *Chemiae technologicae capita* exponet horis vespertinis dein indicandis;
Exercitia analytica in Laboratorio moderabitur quotidie, horis IX—IV et horis vespertinis VI—X.

Lectiones de *Botanica* et *materia medica* habebuntur horis brevi indicandis.

FERDINANDUS IACOBUS DOMELA NIEUWENHUIS,
Professor in Semin. Evangel.-Luther.,

Theologiam moralem tradet, diebus Iovis, hora X, et Veneris, hora IX—XI;
Theologiam Dogmaticam, diebus Martis et Mercurii, hora X;
Exegesin practicam interpretanda *Epistola Pauli ad Romanos*, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX;
Exercitiis oratoriis vacabit die Martis, hora III, *Catecheticis*, die Martis, hora XII, *homileticis*, die Iovis, hora VI—VIII p. m.;
Discipulis provectoribus Orationes sacras habentibus praeses aderit die Veneris, hora II.

ABRAHAMUS DIDERICUS LOMAN,
Professor in Semin. Evang.-Luth.,

Encyclopaediam theologicam tradet, diebus Martis et Mercurii, hora I;
Historiam dogmatum, diebus Iovis et Veneris, hora XII;
Historiam librorum N. T. enarrabit, diebus Martis et Mercurii, hora XII, et die Iovis, hora I;
privatim partem Evangelii sec. Marc. explicabit, horis vespertinis deinceps indicandis.

SAMUEL MULLER,
Professor in Semin. Teleiobapt.,

Exercitationes homileticas moderabitur, die Lunae, hora dim. II—III;
Theologiae practicae studia quovis alio modo promovere perget, horis auditoribus commodis.

SYTSE HOEKSTRA BEN. FILIUS,
Professor in Semin. Teleiobapt.,

Theologiam christianam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora I;
Disciplinam morum christianam tradet diebus Iovis et Veneris, hora II;
Religionis philosophiae initia exponet diebus Martis et Mercurii, hora II;
Discipulis orationes sacras habentibus praeses aderit die Iovis, hora III.

IACOBUS GISBERTUS DE HOOP SCHEFFER,
Professor in Semin. Teleiobapt.,

Ad lectiones habendas, quas deinceps indicare sibi proponit, aggredietur post ferias hiemales.

IOANNES TIDEMAN,
Professor in Semin. Remonstr.-Reform.,

Theologiam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Theologiam practicam, diebus Martis et Mercurii, hora X;
Exegesin N. T., Epistolam Petri, quae dicitur *prima*, interpretans, diebus Iovis et Veneris, hora X;
Discipulis orationes sacras habentibus praeses aderit die Martis, hora II;
Exercitia oratoria moderabitur, die Martis, hora III.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

DIE XXXI M. DECEMBRIS CIↃIↃCCCLIX.

In	Facultate	Theologiae	66.
"	"	Iurisprudentiae	45.
"	"	Literarum	2.
"	"	Medicinae	18.
"	"	Philosophiae	2.
			133.

INWIJDINGSREDE

OVER DE

PLANTKUNDE,

BESCHOUWD IN HARE TRAPSWIJZE ONTWIKKELING VAN
DE VROEGSTE TIJDEN TOT OP HEDEN,

UITGESPROKEN

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE GENEES- EN
KRUIDKUNDE AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM,

DEN 21sten NOVEMBER 1859,

DOOR

C. A. J. A. OUDEMANS.

50

EDEL-ACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN LEDEN VAN DEN RAAD DEZER STAD!

AANZIENLIJKE VERZORGERS DER DOORLUCHTIGE SCHOOL!

ACHTBARE MANNEN, BIJ WIE HET TOEZIGT OVER DE CLINISCHE SCHOOL ALHIER BERUST!

HOOGLEERAREN VAN HET ATHENAEUM EN VAN DE ONDERSCHEIDENE GODGELEERDE KWEEKSCHOLEN, HOOGGEACHTE AMBTGENOOTEN!

ZEER GELEERDE HEEREN, BEOEFENAARS DER GENEESKUNDE, LEERAREN VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VERDEDIGERS VAN HET REGT!

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST!

AANZIENLIJKE SCHAAR VAN JONGELINGEN, BURGERS VAN HET ATHENAEUM, KWEEKELINGEN DER CLINISCHE SCHOOL, DIE U AAN DE BEOEFENING DER WETENSCHAPPEN TOEWIJDT!

GIJ ALLEN, DIE DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID BLIJK GEEFT VAN BELANGSTELLING IN DEZE PLEGTIGHEID!

ZEER GEËERDE TOEHOORDERS!

Als men de geschiedenis der wetenschappen in 't algemeen, en die der natuurkundige in 't bijzonder, raadpleegt, dan kan men niet nalaten de opmerking te maken, dat de hoogte, waartoe zij tot op den tegenwoordigen tijd zich wisten te verheffen, evenmin geleidelijk als plotseling, maar veeleer met tusschenpozen of sprongen bereikt werd, en dat niet zelden tijdperken van beroering met die van betrekkelijke rust afwisselden. En vraagt men, waaraan zulk een rijzen en dalen, zulk eene eb en vloed op wetenschappelijk gebied wel mag worden toegeschreven, het antwoord laat niet naar zich wachten; want wie, die een weinig nadenkt, merkt het niet op, dat het kalm en rustig streven der menigte nu eens wordt afge-

broken door dezen of genen bevoorregten, die, in gaven des geestes boven zijne tijdgenooten verheven, hun de oogen opent voor vroeger ongekende waarheden, nieuwe denkbeelden verkondigt of tot krachtiger inspanning aanspoort; dan eens door de eene of andere uitvinding, aangegrepen om 't schijnbaar onmogelijke mogelijk te maken en den sluijer op te heffen over tal van vraagstukken, wier beantwoording nog steeds op zich liet wachten; dan weder door deze of gene ontdekking, toegepast op wat men wist, of als de uitkomst van onderzoek en denken alreê had vastgesteld.

Zulk een rijzen en dalen, als waarvan ik hier boven gewaagde, M. H.! ondervond ook de wetenschap, waaraan ik thans geroepen ben op ruimer schaal te arbeiden, en die ik met jeugdige krachten aan deze Inrigting hoop voor te staan. Ook de Plantkunde beleefde tijdperken van vooruitgang en stilstand; en mogt men elders groote mannen kunnen aanwijzen, wier invloed voor de wetenschap, die zij beoefenden, van onberekenbaar nut was, en met den vinger kunnen aantoonen, welke belangrijke uitkomsten deze of gene uitvinding of ontdekking voor diezelfde wetenschap opleverde — ook zij kan op zulke mannen bogen, en er roem op dragen, dat geen stap van vooruitgang op eenig ander, aan het hare verwante, gebied gedaan werd, zonder dat zij zelve daarvan de vruchten wist te plukken, en zich datgene wist toe te eigenen, wat haar in achting kon doen rijzen en haar gebied kon uitbreiden.

Het is mij voorgekomen, dat ik, ter aanvaarding mijner tegenwoordige betrekking, geene betere stof tot het onderwerp mijner rede konde kiezen, dan de ontvouwing van de lichtende en minder glansrijke tijdperken, welke de Plantkunde te doorworstelen had, vóór zij haar tegenwoordig standpunt bereikte; met andere woorden, U in breede trekken hare geschiedenis te melden; den invloed te schetsen, die verschillende zaken buiten haar gebied op hare ontwikkeling gehad hebben; en de uitgebreidheid van dat gebied te bepalen, zoo als het zich thans aan ons voordoet. — Daartoe roep ik Uwe welwillende aandacht in, waarop ik des te meer durf rekenen, daar het hier geldt de geschiedenis eener wetenschap, waarop van overoude tijden de bijnaam van „beminnelijk" werd toegepast.

Als wij onze nasporingen tot in het grijs verleden doen afdalen, dan ontwaren wij, dat de wetenschap, die thans den naam draagt van Kruid- of Plantkunde, in den beginne zich bepaalde bij de kennis van eenige weinige gewassen, die óf door hunne nuttige of schadelijke eigenschappen de opmerkzaamheid van den mensch tot zich trokken; óf, door in 't oog loopend schoone vormen, als voorbeelden ter versiering van kunstwerken zich aanbevalen; óf aan wie in een godsdienstig opzigt eenige beteekenis gehecht of op 't veld der mythen eene zekere rol werd toegekend. Zelfs in Griekenland, waar eenmaal kunsten en wetenschappen den hoogsten trap van ontwikkeling en bloei bereikten, werd aan eene dieper indringende studie van het Plantenrijk niet gedacht, en streefde men naar geen hooger doel, dan het opsporen en ontdekken van artsenijgewassen of dezulken, die met deze of gene tooverkracht zouden zijn toegerust. Geen wonder, dat op de kruidkundigen of liever op de kruidenkenners van die vroegste tijden geen andere naam dan die van wortelsnijders of gravers, „Rhizotomen, „ werd toegepast; en moge het ook al waar zijn, dat zeer enkelen, wier kennis een weinig hooger stond, voor zich den naam van artsenijhandelaars of Pharmacopolen, of ook wel dien van natuurkundigen of Physici verlangden, het lijdt geen twijfel, dat zij, evenmin als de rhizotomen, een denkbeeld hadden van de wetenschappelijke opvatting der taak, waartoe zij zich geroepen gevoelden.

Op dat standpunt bleef de Plantkunde staan tot ARISTOTELES, die in de 11de eeuw vóór onze jaartelling leefde, en wiens geschriften over Phytologie, al zijn het niet meer dan brokstukken uit grootere werken, hem het regt geven als de grondlegger der wetenschappelijke Kruidkunde beschouwd te worden. Te betreuren is het, dat de meeste geschriften van dezen diep denkenden geleerde verloren gingen, omdat wij daardoor moeijelijk de hoogte kunnen aangeven, tot welke hij de jeugdige wetenschap wist op te voeren; want moge het ook al waar zijn, dat THEOPHRASTUS, eén zijner geliefdste leerlingen en tevens erfgenaam zijner geheele letterkundige nalatenschap, in zijne twee werken over „de Geschiedenis" en „de Oorzaken der Planten," ons in zekeren zin een afgerond geheel gaf van 't geen in het laatst der 4de en 't begin der 3de eeuw vóór onze jaartelling van het Plantenrijk bekend was, zeker is het toch, dat in die ge-

schriften, hoe vele juiste waarnemingen en gelukkig geslaagde verklaringen zij ook mogen bevatten, zoo vele dwalingen en fabelachtige verhalen voorkomen, dat men die moeijelijk houden kan voor een spiegel, waarin ARISTOTELES kennis van de Plantenwereld werd teruggekaatst.

Indien men onder den naam van „geschiedenis" een *aaneengeschakeld* geheel verstaat van gebeurtenissen, dan meenen wij niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat onze wetenschap, van den dood van THEOPHRASTUS, den laatsten Griekschen schrijver over zuivere Plantkunde, tot ongeveer 't jaar 1530 onzer jaartelling, dat is dus gedurende een tijdsverloop van bijna 16 eeuwen, geene geschiedenis meer had. Wel werden de namen voor ons bewaard van enkele schrijvers, die ook na THEOPHRASTUS de Plantenwereld gadesloegen, maar, wat zij nalieten; waren — met zeer enkele uitzonderingen — niet dan onbeduidende geschriften, of dezulken, die meer aan de toegepaste Kruidkunde gewijd waren, d. i. uitsluitend over de artsenijgewassen handelden. — Tot deze laatsten behoort ook DIOSCORIDES, geboortig van Anazarbus in Klein-Azië, die in de eerste eeuw onzer jaartelling leefde, als arts en krijgsman zeer vele landen bezocht, en in zijne 5 boeken over de leer der geneesmiddelen 600 planten beschreef, waaraan de eene of andere genezende kracht moest worden toegekend. — Hoewel bijkans ongelooflijk, is het nogthans waar, dat het genoemde werk van DIOSCORIDES 15 eeuwen lang de eenige bron bleef van alle plantenkennis en de leiddraad bij alle kruidkundig onderwijs, waarbij nog kwam, dat men in allen ernst meende, dat daarin alle planten van alle landen opgesomd waren, en de vaste overtuiging koesterde, dat het vinden van nieuwe gewassen eene onmogelijkheid was. — Ofschoon DIOSCORIDES de planten, welke hij aanvoerde, niet beschreef, deed hij hare (triviale) namen toch van zoo vele opmerkingen vergezeld gaan, dat men langzamerhand tot de kennis gekomen is van de soorten, welke hij bedoelde, en naar aanleiding hiervan kan men gerustelijk vaststellen, dat zijne geschriften als de hoofdbron kunnen gelden voor de kennis van de bijzondere Kruidkunde der Ouden, juist zoo als uit die van THEOPHRASTUS hunne kennis der algemeene kan worden opgemaakt.

Vóór het aanbreken der 16[de] eeuw, waarmede een tweede tijdperk voor de geschiedenis der Kruidkunde aanvangt, zien wij de grondstellingen van

ARISTOTELES nog eenmaal herleven in de geschriften van ALBERTUS MAGNUS, een Dominikaner monnik, die zich gedurende een groot gedeelte zijns levens ophield in een klooster te Keulen, waar hij in 1280 overleed. Deze geleerde verdient daarom vermelding, omdat hij, even als ARISTOTELES, als zelfstandig waarnemer optrad, en niet, zoo als vele anderen, zich alleen bezig hield met de verklaring van de geschriften der Ouden. Met regt wordt hij de man genoemd, die de wetenschappelijke Kruidkunde, nadat zij gedurende 1600 jaar gesluimerd had en bijna in 't niet gezonken was, als een phenix uit zijne asch deed verrijzen; en moge het waar zijn, dat in zijne werken allerlei zonderlinge, tegenwoordig bijna kinderachtig te noemen, theoriën worden aangetroffen, men bedenke, dat de belangrijkste hulpmiddelen ter opsporing van de natuur der planten, de Scheikunde, het Mikroskoop en de kunst van proeven te nemen, hem nog geheel vreemd waren.

Tusschen 1280 en 1530, dat is dus gedurende een tijdvak van 250 jaar, bleef onze wetenschap weder staan op de hoogte, waarop ALBERTUS MAGNUS haar had achtergelaten. Overzien wij den thans afgelegden weg nog eenmaal, dan wordt het rijzen en dalen, dat wij deden, ons nog duidelijker dan vroeger. Vier eeuwen vóór onze jaartelling schitteren ARISTOTELES en THEOPHRASTUS; hen volgen drie eeuwen van rust; in 't midden der 1ste eeuw na CHRISTUS treedt DIOSCORIDES op met zijne „leer der Geneesmiddelen," de alles omvattende rigting zijner voorgangers vaarwel zeggende en de Kruidkunde binnen naauwer grenzen terugdringende. — Gedurende 12 volgende eeuwen heeft men alleen oogen en ooren voor wat DIOSCORIDES opteekende of leerde, en men denkt er niet aan, de studie der planten van eene andere dan eene stoffelijke zijde op te vatten. Welk nut, welke schade kunnen ons de gewassen aanbrengen? — ziedaar de eenige vragen, welke men tracht te beantwoorden. — Eindelijk klaart de horizon aan den wetenschappelijken hemel weder op. ALBERTUS MAGNUS verlaat den slender, dien men zich niet vermeette los te laten; handhaaft de leerstellingen van ARISTOTELES; wekt op tot zelfstandig onderzoek, en laat geschriften na, waarin eene kennis doorstraalt van de natuur, die ons met diepe bewondering vervult. — De groote meester wordt echter niet terstond door jongeren gevolgd, en weder moeten 2½ eeuw verloopen, eer

onze aandacht van hem wordt afgetrokken. — Bijna twee duizend jaar zijn thans sedert het leven van ARISTOTELES voorbijgegaan, en wij treden de 16de eeuw onzer jaartelling in, na slechts van vier groote mannen op 't gebied onzer wetenschap te hebben kunnen gewagen.

De 16de eeuw zag echter het licht niet, dan nadat de boekdruk- en graveerkunst, die twee magtige hefboomen voor 't verspreiden van kennis, waren uitgevonden, en geen wonder dus dat BRUNFELS, BOCK, FUCHS en anderen, die tusschen de jaren 15 en 1600 bloeiden, hunne geschriften in druk uitgaven en met houtsneêfiguren opluisterden. — Het doel, 't welk deze geleerden, die wij als Duitschers nog GESNER en TABERNAEMONTANUS, en als Nederlanders DODOENS, LOBEL en CLUSIUS ter zijde kunnen stellen, trachtten te bereiken, was vooral het leeren kennen der gewassen van den vaderlandschen bodem, en het vestigen der overtuiging, dat de geschriften der Ouden daarbij niet tot gids konden verstrekken. — BRUNFELS legde er zich bovendien op toe om de verwarring, die langzamerhand in de namen der gewassen ontstaan was, te doen ophouden, door de geschriften zijner voorgangers naauwkeurig met elkander te vergelijken; en voegen wij hier nu bij, dat BOCK en FUCHS, die beiden in de 1ste helft der 16de eeuw bloeiden, als ware het met elkander wedijverden in het naauwkeurig beschrijven der planten, die zij aanhaalden, en, ten gevolge hunner reizen door Europa, ook met den plantengroei van andere landen niet onbekend waren, en de kennis daarvan trachtten te verspreiden; verder, dat GESNER reeds een voorgevoel had van 't bestaan van plantengeslachten en aan de voortplantingswerktuigen der gewassen eenige aandacht schonk; en eindelijk, dat de Nederlanders DODOENS, LOBEL en CLUSIUS, doch vooral de Italiaan CESALPINI, eene eerste poging waagden om al wat zij beschreven te rangschikken, en daarbij dikwerf lagere vormen van hoogere wisten te onderscheiden, dan kan het niet anders of wij moeten dankbaar erkennen, dat de ontwikkeling der Kruidkunde gedurende de 16de eeuw een grooten sprong voorwaarts deed. —

Indien wij in korte woorden moesten aangeven waardoor het 100-jarige tijdvak, 't welk wij thans beschouwden, zich onderscheidde, wij zouden antwoorden: door de zucht, om alle, niet alleen de nuttige of schadelijke, plantenvormen te beschrijven en af te beelden, en zóó voor de nakomeling-

schap bewaard te doen blijven. — De beschrijvingen van dien tijd golden echter hoofdzakelijk de gewassen van Europeschen bodem, en waren buitendien nog zeer gebrekkig, terwijl de pogingen om 't beschrevene te rangschikken niets meer waren dan eene eerste, voor zeer veel verbetering vatbare, proeve. Het aantal bekende planten bedroeg aan 't einde der 16de eeuw ongeveer 6000, terwijl het bij 't begin van dit tijdsverloop 1200 niet te boven ging. Nogthans zoekt men, even als vroeger, te vergeefs naar eene wetenschappelijke nomenclatuur. Wel wordt ieder gewas met een Latijnschen naam aangeduid, veelal afgeleid van dien, bij het volk in zwang, of wel, ontleend aan eene overeenkomst in vorm, kleur, grootte, enz., van een zijner deelen met bekende voorwerpen, of aan den naam van dezen of genen bekenden geleerde, maar eenig verband tusschen die namen en de meerdere of mindere verwantschap van de planten, waarop zij betrekking hebben, wordt niet opgemerkt, en dit was dan ook eene onmogelijkheid, omdat men ter naauwernood eenig denkbeeld had van de begrippen geslacht en soort. — Het bleef dus voor de nakomelingschap weggelegd, de geschriften van dit tijdvak te verklaren, even zoo als men vroeger onverdroten geweest was in het kommentariëren van de werken van DIOSCORIDES. Met voldoening merken wij op, dat de herleving der Kruidkunde tusschen de jaren 15 en 1600 wel in de eerste plaats van Duitschland, maar toch ook in geene geringe mate van Nederland uitging, en met eerbied herdenken wij nog den grooten CLUSIUS, die als eene ster der eerste grootte boven al zijne tijdgenooten uitblonk.

Even als in de 16de eeuw de boekdruk- en graveerkunst, zoo deden, in de 17de, de vermeerdering onzer aardrijkskundige kennis en de uitvinding van het mikroskoop hun licht schijnen over onze wetenschap. — Het nog steeds in naauwkeurigheid toenemend onderzoek van den plantengroei van verschillende landen en onderdeelen van landen in Europa geeft aanleiding tot het ontstaan van die menigte Floraas, waarmede vooral Duitschland overstroomd wordt; de ontdekking der Nieuwe Wereld, en de reizen naar Oost- en West-Indië, China, Japan, de eilanden der Stille Zuidzee, Nieuw-Holland, enz., brengen nieuwe plantenvormen aan het licht, die al weder tot vergelijking opwekken, en tot het beproeven eener betere rangschikking aansporen; de aanvoer van levende gewassen uit de keerkringsstreken

noopt tot het aanleggen van kruidtuinen, en het bespieden van de inwendige struktuur der planten legt den grond voor de ontwikkeling van twee nieuwe onderdeelen onzer wetenschap, ik bedoel de Anatomie en Physiologie of de leer van de organische zamenstelling der gewassen en van de levensverrigtingen hunner verschillende organen.

Van dit tijdperk, M. H.! dagteekenen de geschriften van JOHANNES en KASPAR BAUHINUS, van welke vooral de laatste door zijn „Pinax Theatri botanici," een werk, dat ook heden ten dage een onontbeerlijke en zekere leiddraad is in den doolhof der geschriften, die gedurende 2000 jaren vóór hem werden zaâmgesteld, zich eene plaats onder de beroemde mannen zijner eeuw wist te verzekeren; de eerste naamlijsten van planten, die in ons vaderland het licht zagen, en voor 't eiland Walcheren (in 1610) door PELLETIER; voor het Gooiland (in 1621) door KNIF; voor de omstreken van Leyden (in 1633 en 1650) door VORSTIUS en KRALIX; voor die van Zwolle (in 1660) door BRUMAN; eindelijk, voor gansch Nederland (in 1683) door JOHANNES COMMELYN werden vervaardigd; de werken van HENDRIK VAN RHEEDE TOT DRAKENSTEIN, wiens Hortus Malabaricus; van RUMPHIUS, wiens Herbarium amboinense, van KÄMPFER, wiens Amoenitates exoticae van de ijzeren vlijt en de veelomvattende kennis getuigen van mannen, die, niettegenstaande zij tot den koopmansstand behoorden, en dus slechts een gedeelte van hun tijd aan het waarnemen der hen omringende natuur konden wijden, nogthans schatten wisten bijeen te brengen, waarvan de menigte en het gehalte ieder zuiver wetenschappelijk verzamelaar reeds groote eere zou hebben aangedaan; eindelijk ook de geschriften van JUNG en RIVINUS in Duitschland, MORISON en RAY in Engeland, TOURNEFORT in Frankrijk, waarin, op 't voetspoor van CESALPINI (1583), eene betere rangschikking der gewassen beproefd werd, en van welke zonder twijfel die van RIVINUS en TOURNEFORT den meesten bijval ondervonden.

De ontdekkingen op anatomisch gebied, voor zoo verre die dagteekenen van de 17de eeuw, zijn wij vooral verschuldigd aan HOOKE, GREW, MALPIGHI en LEEUWENHOEK, die, omstreeks het jaar 1680, de uitkomsten hunner onderzoekingen bijna te gelijker tijd bekend maakten, en dus als zelfstandige waarnemers optraden. Van deze vier mannen onderzochten HOOKE en LEEUWENHOEK afwisselend voorwerpen uit het Planten- en Die-

renrijk, zoodat zij ons niet dan verspreide waarnemingen over planten-ontleedkunde hebben nagelaten, terwijl GREW en MALPIGHI, althans vóór een tijd lang, uitsluitend de Plantenwereld op 't oog hadden, en een zamenhangend geheel leverden, waarin alle organen achtereenvolgens werden nagegaan; en hieraan overeenkomstig zien wij dan ook dat LEEUWENHOEK's waarnemingen in den vorm van brieven vervat zijn, bij tusschenpozen vooral aan de Royal Society te Londen gerigt, terwijl de geschriften van GREW en MALPIGHI in eens in 't licht verschenen.

Het kan niet in onze bedoeling liggen, hier de ontdekkingen van ieder der genoemde natuuronderzoekers naauwkeurig op te sommen en met die zijner tijdgenooten te vergelijken, om daaruit verder af te leiden, aan wien de palm der overwinning zou moeten worden uitgereikt. Liever vermelden wij, dat zij ons allen de cel in hare verschillende vormen, ook als vezel en vat, leerden kennen; sommige weefsels, zoo als het kurk- en mergweefsel, en ook de opperhuid, beschreven; in de verschillende zamengestelde organen de rangschikking dier weefsels trachtten na te gaan; eindelijk, dat GREW vooral door de bevalligheid, MALPIGHI door de uitvoerigheid, LEEUWENHOEK door de getrouwheid zijner beschrijvingen uitmuntte.

Dat de kennis van den fijneren bouw der plantenorganen aanleiding gaf tot het opsporen hunner verrigtingen, ligt in den aard der zaak, en werkelijk worden dan ook de eerste denkbeelden over de physiologie der gewassen in de werken van het reeds meermalen genoemde driemanschap aangetroffen. Ook anderen wijdden hunne aandacht aan bepaalde physiologische vraagstukken, zoo als de proeven van PERRAULT en MAGNOL over de opstijging der vochten, die van MARIOTTE en WOODWARD over de voeding en den groei der gewassen, die van CAMERARIUS over de sexualiteit in het Plantenrijk, bewijzen, en zoo blijkt het ons genoegzaam, welke belangrijke gevolgen die ééne omstandigheid, de uitvinding namelijk om glas te slijpen en bolle voorwerpen uit die grondstof te vervaardigen, voor de ontwikkeling der Kruidkunde opleverde.

Wij hebben hierboven de opmerking gemaakt, M. H.! dat het overbrengen van levende gewassen uit de warme en verzengde luchtstreken naar Europa het aanleggen van kruidtuinen noodzakelijk maakte, en hier-

door worden wij van zelf geleid tot de mededeeling, dat in ons vaderland de eerste dier onmisbare oefenscholen voor onderzoek en vergelijking, zoo als zij onlangs te regt werden genoemd [1]), te Leiden in 1577, de tweede in 1682 te dezer stede werd in het aanzijn geroepen. Wat op dezelfde plaats, die wij allen ook thans nog als *Hortus botanicus* kennen, van 1682 tot aan 't laatst der vorige eeuw ten nutte der wetenschap gedaan werd, en hoe Amsterdam, ook door zijn plantentuin, eenmaal den naijver van vreemde mogendheden wist op te wekken en den roem van Nederland op 't gebied der wetenschappen wist te helpen schragen, vinden wij opgeteekend in eene redevoering, in 1797 van deze zelfde plaats uitgesproken [2]), en waarlijk, het zoude ons geene moeite kosten te bewijzen, dat dezelfde Inrigting sedert al weder vruchten te over heeft afgeworpen, en daardoor haar ouden roem tot op den huidigen dag heeft gehandhaafd. — Nevens de zoogenaamde kruidtuinen, die een meer algemeen karakter hadden, zag men er in de 17de eeuw ook nog anderen verrijzen, welke door bijzondere personen werden bekostigd, en hiertoe behoort o. a. de tuin van SIMON BEAUFORT te 's Hage, waarvan in der tijd een gedrukte catalogus in 't licht verscheen.

Vatten wij nu alles zamen, dan kunnen wij in gemoede getuigen, dat het tijdvak, besloten tusschen de jaren 1600 en 1700, een gulden tijdvak was voor onze wetenschap, zoo als zij er nog bijkans geen had beleefd. — Wel wordt de aandacht onafgebroken bezig gehouden door de van alle oorden der wereld aangevoerde gewassen, en kan de menigte zich niet verzadigen aan 't bezigtigen, beschrijven en afbeelden van al die vreemde vormen, die schitterende kleuren, die ongekende schakeringen, welke zoowel van den onuitputtelijken rijkdom als van de weelderigheid van den plantengroei der keerkringsgewesten getuigen, maar toch verrijst er eene anatomische school en wordt de eerste stap gezet op 't gebied der experimentele physiologie. De werken der Ouden vinden nog slechts enkele kommentatoren en men verwisselt hoe langs zoo meer de doode letter voor de levende natuur. In kruidtuinen verzamelt en kweekt men al wat zeldzaam is en

---

[1]) MIQUEL. *Inwijdingsrede over het tegenwoordige standpunt der Plantenkunde* bl. 11.

[2]) G. VROLIK. *Oratio de eo quod Amstelaedamenses ad rem botanicam exornandam contulerunt.*

vreemd, en leert daar nieuwe verwantschappen kennen en nieuwe schakels vlechten in den keten, die al 't geschapene vereenigd houdt! — Is het niet te betreuren, M. H.! dat nevens al deze lichtende punten toch nog ééne schaduwzijde werd opgemerkt, die namelijk van 't gebrek aan een leidend beginsel bij de rangschikking, waardoor al wat men had zaâmgebragt onder den zwaren last eener toomelooze wanorde dreigde verloren te gaan? — Men versta ons echter wel; wij ontkennen niet, dat er pogingen in 't werk gesteld werden om het kwaad te keeren; integendeel — zelf hebben wij hierboven de namen opgesomd van hen, die daartoe onophoudelijk en krachtig medewerkten; maar die pogingen stonden ieder op zich zelve, gingen voor een groot deel uit van de onbruikbare verdeeling der gewassen in boomen, heesters en kruiden, en misten allen die overtuigende kracht harer voortreffelijkheid boven anderen, zoo noodig om zich van de blijvende en onverdeelde aandacht der kruidkundigen te verzekeren.

Zoo brak derhalve de 18de eeuw ook voor onze wetenschap aan, en erfde zij haar van de 17de wel op een vrij verheven standpunt, maar toch onder den druk eener lastige kwaal, die, dieper doorgedrongen, een middel tot haar ondergang had kunnen worden. — Gelukkig echter, dat juist dezelfde tijdruimte, waarin het gebrek aan orde in de systematische Kruidkunde het levendigst gevoeld werd, er toe bestemd was om den man te zien geboren worden, die met krachtige hand tusschen beiden treden en eene reformatie tot stand zou brengen, die, algemeen gehuldigd, zelfs nog in de verst verwijderde toekomst de heerlijkste vruchten dragen zou.

Die man, M. H.! was LINNAEUS, de onovertroffen natuurkenner, wiens naam eenmaal bij alle beschaafde volken weêrklinken zou. In 1707 in het dorpje Roshult in Zweden geboren, legt hij zich eerst, op verlangen zijns vaders, op de godgeleerde, later echter op de natuurkundige wetenschappen toe, en komt, na eene reis door Lapland gedaan te hebben, naar Nederland, waar hij in 1735 zich te Harderwijk den doktoralen titel verwerft. In hetzelfde jaar naar Leiden en Amsterdam gereisd, ten einde met BOERHAAVE en BURMAN eene persoonlijke kennismaking aan te knoopen, wordt hij, op voorspraak dezer twee uitstekende mannen, door GEORGE CLIFFORD met het opzigt over zijne buitenplaats „de Hartecamp" bij Haarlem belast. Hier vertoeft hij twee jaar, schrijft gedurende dien

korten tijd 9 werken, en keert, na Engeland, Parijs en Göttingen te hebben aangedaan, naar Zweden terug. Hier zien wij hem aanvankelijk met vrij wat tegenspoed te kampen hebben, en genoodzaakt, ten einde in zijn dagelijksch onderhoud te voorzien, zich als geneesheer aan de Zweedsche vloot te verbinden. Het aanvaarden van HALLER's aanbod, om hem als Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Göttingen te vervangen, wordt hem daardoor onmogelijk gemaakt. Weldra echter weet hij de aandacht van invloedrijke personen in Zweden op zijne verdiensten te vestigen, verkrijgt zijn ontslag uit de dienst, wordt eerst tot Voorzitter der Akademie van Wetenschappen te Stokholm, later tot Hoogleeraar in de Genees- en Ontleedkunde, en eindelijk tot Hoogleeraar in de Kruidkunde aan de Hoogeschool te Upsala benoemd. — Dáár zien wij hem gedurende 36 jaar schitteren met een nimmer verdoofden luister, en wetten uitvaardigen voor de beoefenaars zijner wetenschap, die met ingenomenheid ontvangen en met getrouwheid worden nageleefd; dáár zien wij hem standvastig arbeiden aan de reformatie, waarvan hij elders de eerste grondslagen gelegd had en waarvan de heilrijke gevolgen niet naar zich lieten wachten; dáár zien wij hem geëerd en gevierd, en als den grooten meester gehuldigd, wiens scheppend genie zoo veel bewondering afperste, maar dáár zien wij hem ook de tol betalen aan de natuur en in 71-jarigen ouderdom het hoofd ter ruste leggen.

Indien men de wetenschappelijke verdiensten van eenig natuuronderzoeker altijd mogt afmeten naar het aantal der door hem in 't licht gegevene geschriften, dan voorzeker zoude LINNAEUS reeds om die reden zeer hoog in onze schatting behooren te worden aangeschreven, want niet minder dan 40 werken, waarvan sommigen in verscheidene deelen, verkondigen ons zijn nimmer verflaauwden ijver en zijne zucht om de uitkomsten van zijn arbeiden en denken ook aan anderen mede te deelen. Zonder echter op het aantal dier geschriften te letten, komt het ons, naar aanleiding van hun inhoud, niet ongepast voor, hier in korte trekken de hooge verdiensten van den Zweedschen natuuronderzoeker te ontvouwen.

Drie gebreken kleefden de Kruidkunde aan toen LINNAEUS zich aan hare dienst begon te wijden, te weten: onvolledigheid in de beschrijving, stelselloosheid in de benoeming, weifeling in de rangschikking der gewas-

sen. LINNAEUS peilt die gebreken, ontdekt hun onderlingen zamenhang, en peinst op een middel tot herstel. Met een helder oordeel en eene juiste opvatting begaafd, ziet hij terstond in, dat de grondslag der kwaal in de miskenning zetelt van het beginsel, in de gansche organische schepping uitgedrukt, dat bepaalde vormen tot éénheden, en groepen van deze laatsten tot andere éénheden, maar van eene hoogere orde, kunnen worden saamgevat. Hierop grondt hij de begrippen *soort* en *geslacht*. Met groote scherpzinnigheid toont hij aan, dat de kenmerken der eerste vooral aan de werktuigen der voeding, die der laatste aan de werktuigen der voortplanting moeten ontleend worden; handhaaft de vóór hem reeds meermalen geuite meening, dat de meeldraden en stampers in alle opzigten het standvastigst zijn in hun voorkomen, en daarom bij iedere rangschikking het eerst dienen in aanmerking te komen; stelt vast dat iedere plant voortaan twee namen zal dragen, waarvan de eerste het geslacht, de tweede de soort zal aanduiden; en vaardigt modellen uit van beschrijving, welke door zakelijkheid en bondigheid uitmunten en den bijval van landgenoot en vreemdeling inoogsten.

Ziedaar U in weinige woorden den werkkring geschetst, M. H.! dien de groote Zweed voor zich afbakende en gelukkig ten einde bragt. En voegen wij hier nu bij, dat hij alle te zijner tijde bekende planten, volgens de door hem zelven vastgestelde regels, beschreef, en telken reize, wanneer nieuwe aanwinsten zulks noodzakelijk maakten, ook nieuwe uitgaven zijner werken in 't licht gaf; eindelijk, dat hij, onder den naam van *Philosophia botanica*, een wetboek zamenstelde, geheel daarop ingerigt om éénheid te brengen in de theoretische beschouwingen der kruidkundigen, en den weg te banen tot eene werkelijk meer philosophische opvatting der hun toevertrouwde taak, dan gelooven wij genoeg gezegd te hebben om de overtuiging wortel te doen schieten, dat LINNAEUS werkelijk als de reformator der Plantkunde optrad, en haar onthief van de zware lasten, welke hare verdere ontwikkeling belemmerden.

Het geraamte van Klassen en Orden, waarin LINNAEUS de gewassen, welke hij onderzocht had, rangschikte, draagt, juist omdat de voortplantingswerktuigen daarin zulk eene groote rol spelen, den naam van „sexueel stelsel;" maar, behalve dit, kennen wij er nog een ander van denzelfden

schrijver, waarin hij alle planten tot ongeveer 60 groepen vereenigde, en dat wel naar hare in de natuur zelve gegrondveste verwantschap, met andere woorden, volgens eene methode, waarbij de overeenkomst in eigenschappen van alle, en niet die van een enkel of eenige weinige organen werd nagegaan. Eene dusdanige rangschikking werd, in tegenoverstelling van het sexuele stelsel, dat niet van kunstmatigheid was vrij te pleiten, natuurlijk geheeten, en zoo blijkt het ons dus, dat LINNAEUS wel degelijk reeds een voorgevoel had van 't bestaan van afdeelingen van nog hoogere orde in het Planteurijk dan zijne geslachten, en dat zoowel ADANSON als ANTOINE LAURENT DE JUSSIEU, die nog vóór het einde der 18[de] eeuw, ja zelfs vóór den dood van LINNAEUS, met hunne zoogenaamde natuurlijke stelsels optraden, niets anders deden dan voort te bouwen op de grondslagen, door dezen laatsten gelegd, al mogen wij hun den lof niet ontzeggen van krachtig tot het vestigen der nieuwe rigting te hebben medegewerkt.

Het verdient opmerking, dat de planten-ontleedkunde gedurende de 18[de] eeuw betrekkelijk nog altijd schaars beoefend werd, en althans geen enkelen geleerde opleverde, die met GREW, MALPIGHI en LEEUWENHOEK op ééne lijn konde gesteld worden. De onderzoekingen van dat tijdperk strekten zich veelal slechts over enkele, nimmer over alle, organen uit, en hieraan is het dan ook toe te schrijven, dat wij geen werk uit de 18[de] eeuw zouden kunnen aanwijzen, 't welk, als handboek der planten-ontleedkunde, met de geschriften van het zoo even genoemde driemanschap zou kunnen vergeleken worden. Groote verwondering nogthans kan dit feit ons niet baren, indien wij in overweging nemen, dat er vooreerst door enkelen, zoo als door SBARAGLIA te Bologne en FONTENELLE te Parijs, tegen 't gebruik van het mikroskoop geijverd werd; ten tweede, dat de werken van GREW, MALPIGHI en LEEUWENHOEK vooral in Duitschland eerst zeer laat bekend werden, en ten derde, dat de rigting van LINNAEUS geheel systematisch was en een onmiskenbaren invloed uitoefende op ieder, die tot de Kruidkunde in eenige betrekking stond.

Vruchtbaarder dan voor de ontleedkunde, was de 18[de] eeuw voor de physiologie der gewassen, en hiertoe droegen de belangrijke ontdekkingen op 't gebied der Scheikunde, en daaronder die van de zamenstelling der dampkringslucht, niet weinig bij. De vernuftige proeven van BONNET

over het nut der bladen; van PRIESTLEY, INGENHOUSZ, DEIMAN, PAETS VAN TROOSTWIJK en VAN BARNEVELD over de zoogenaamde ademhaling der planten; van HALES over haar opslurpend en uitwasemend vermogen; van CORTI over de beweging van het celvocht; van VAN MARUM, BRUGMANS en COULON over de prikkelbaarheid van sommige plantendeelen; van LINNAEUS en HILL over den plantenslaap, enz., dagteekenen dan ook van dit tijdvak, en zien wij in het jaar 1800 het beroemde werk van SENEBIER in 't licht verschijnen, 't welk, louter aan de physiologie der planten toegewijd, ons in vijf deelen de hoogte verkondigt, waartoe dit onderdeel der Kruidkunde toen ter tijde geklommen was, dan is er geen twijfel, of de grondslagen van dit kolossale monument van menschelijke wetenschap werden in de 18de eeuw gelegd en opgetrokken.

Wij mogen niet nalaten te vermelden, dat, ten tijde van LINNAEUS, twee physiologische vragen van zeer veel gewigt de kruidkundigen bezig hielden en verdeelden, te weten: 1^{0}. de vraag of de meeldraden en stampers met mannelijke en vrouwelijke voortplantingswerktuigen mogten vergeleken worden, en 2^{0}. die, of dusdanige organen ook bij de lagere gewassen of Cryptogamen zouden voorkomen. Wij kunnen niet zeggen, dat beide vragen bij het aanbreken der 19de eeuw voldoende waren opgelost; integendeel, grooter verschil in meeningen dan er, vooral aangaande de laatste vraag, op dat tijdstip werd opgemerkt, is wel niet denkbaar, en dit kan ons niet verwonderen, indien wij bedenken, dat men hier een ruim veld had voor allerhande gissingen en dat de dikwerf mikroskopische kleinte der te onderzoeken organen het nemen van proeven ten eenenmale onmogelijk maakte. Geheel vruchteloos was echter die strijd niet, omdat zij aanleiding gaf tot het grondiger onderzoeken van veel, wat vroeger slechts oppervlakkig werd nagegaan, en wij kunnen het dan ook niet verzwijgen, dat de werken van DILLEN, MICHELI en anderen, die nog heden ten dage tot de klassieken gerekend worden, in dien tijd van beroering geschreven werden.

Vóórdat wij van het tijdvak afstappen, 't welk aan LINNAEUS zoo veel luister ontleende, moeten wij nog van den grooten dichter GÖTHE gewagen, als den schrijver van de „Proeve eener verklaring van de gedaanteverwisseling in het Plantenrijk." In deze „Proeve," die op de latere

beoefening der Kruidkunde van wezenlijken invloed was, toont de groote man op duidelijke en bondige wijze de geheime verwantschap aan tusschen de verschillende bladachtige organen der plant, en wijst hij op het feit, dat zij na, en, als ware het, uit elkander zich ontwikkelen, en dus in den eigenlijken zin des woords niet anders zijn dan wijzigingen van één en 't zelfde grondorgaan, waaraan verschillende verrigtingen zijn toevertrouwd. Schijnbaar van luttel waarde, en aanvankelijk geheel veronachtzaamd, bevattenden GÖTHE's denkbeelden toch werkelijk de kiem voor eene veel eenvoudigere, minder bespiegelende, maar meer op onmiddelijke waarneming gegronde behandeling der morphologie, en wij mogen ons dan ook gelukkig rekenen, dat zij later algemeenen ingang vonden en allerwege werden toegepast.

En zoo treden wij dan de 19de eeuw in, wel overtuigd, dat onze wetenschap in de 18de een aanzienlijken sprong voorwaarts deed, maar toch met het bewustzijn, dat er nog veel twijfelachtigs op te helderen, veel raadselachtigs te verklaren overbleef. Wij hebben de wanorde in de rangschikking, de beschrijving, de benoeming der gewassen zien ophouden door de krachtige tusschenkomst van LINNAEUS; de physiologie haar gebied zien uitbreiden door de ontdekkingen der scheikundigen; de morphologie een eenvoudiger gewaad zien aannemen door de leer der metamorphose van GÖTHE. Wat brengt ons thans het tijdvak, waarin ook wij nog werkzaam zijn? Vergun mij, U ook dit nog in breede trekken te schetsen, en U ten slotte op de tegenwoordige uitgebreidheid te wijzen, van het gebied onzer wetenschap.

In de allereerste plaats dan doen wij opmerken, dat het sexuele stelsel van LINNAEUS wel nog altijd in zwang bleef, maar toch eenige wijzigingen moest ondervinden, die zich in de praktijk langzamerhand als noodzakelijk hadden doen kennen. Een hooger streven nogthans dan in de verbetering daarvan, openbaarde zich in het aanbrengen van veranderingen in het natuurlijke stelsel, zoo als ons dit door DE JUSSIEU was achtergelaten; en wij behoeven slechts de namen te noemen van DE CANDOLLE, BARTLING, AGARDH, REICHENBACH, LINDLEY, ENDLICHER, om de overtuiging te vestigen, dat de kundigste mannen aan dat streven deelnamen. — Verkeerd zou echter de meening wezen, dat het natuurlijke stelsel, ook na den

arbeid van zoo vele uitstekende geleerden, den hoogsten graad van volkomenheid bereikt had. Verre van daar; ook van de toekomst verwachten wij daarin nog talrijke verbeteringen; en mogt er iemand zijn, bij wien deze uitspraak een zekere mate van teleurstelling opwekte, wij zouden hem de moeijelijkheid voor den geest roepen eener taak, die zich ten doel stelt, een overal gesloten keten te vormen uit duizenden en duizenden elementen, die in honderderlei opzigten van elkander verschillen kunnen en toch naar de regelen der verwantschap moeten worden zaâmgevoegd. Ware het zoo, dat geen enkele schakel in dien keten meer ontbrak, en dat men een toetssteen bezat, van welken men bij iedere wijfeling de oplossing kon verwachten der vraag, of deze dan wel gene verwantschap in de eerste plaats diende in aanmerking te komen, dan zeker zou het vervaardigen van een natuurlijk stelsel, waaraan geene louterende hand meer behoefde geslagen te worden, niet zoo onmogelijk wezen; doch bij den tegenwoordigen toestand der Kruidkunde, waarin ons zeker nog talrijke vormen onbekend, en de denkbeelden der geleerden omtrent de waarde, aan verschillende punten van overeenkomst te hechten, niet altijd eenstemmig zijn, kan eene dusdanige uitkomst nog niet worden verwacht.

Men leide echter uit het gezegde niet af, dat, sedert het jaar 1778, waarin LINNAEUS overleed, geene nieuwe gewassen ontdekt werden. Integendeel, het aantal bekende planten is sedert ontzaggelijk toegenomen, en nog dagelijks verkondigen ons boekwerken en tijdschriften de aanwinsten, door koene reizigers in ver afgelegene streken gedaan. En dit geldt nu niet alleen van de hoogere, maar ook van de lagere gewassen, wier aantal wij bijna onbegrensd zouden durven noemen, en die de belangstelling der kruidkundigen hoe langs zoo meer weten op te wekken. Is het dan wonder, dat die telkens aangroeijende massa niet meer door een enkel individu bedwongen kan worden, maar de zamenwerking van velen verlangt en tot verdeeling van den arbeid aanspoort? Inderdaad wint dan ook in onzen tijd het streven meer en meer veld, om de groote taak in tal van onderdeelen te splitsen, en moge het nu ook waar zijn, dat deze wijze van handelen hare schaduwzijde heeft, toch overwege men, dat zij door de noodzakelijkheid werd voorgeschreven en alreeds tot heerlijke uitkomsten geleid heeft. Met de verbeteringen, welke van tijd tot tijd aan het mi-

kroskoop werden aangebragt, en dit werktuig een hoogeren graad van volkomenheid deden bereiken, nam ook de degelijkheid der onderzoekingen op planten-ontleedkundig terrein toe. Niet tevreden, eenvoudig den bouw der verschillende organen te bespieden, tast men naar scheikundige hulpmiddelen, en tracht uit de veranderingen, welke deze in het voor 't bloote oog onzigtbare preparaat te weeg brengen, den chemischen aard der kleinste deeltjes te bepalen en het verband op te sporen, tusschen de verschillende scheikundige toestanden, waaronder zij zich vroeger en later aan ons voordoen; en leerde de physica, dat het gepolariseerde licht in staat is, tot nog toe onbekende eigenschappen der ligchamen aan te toonen, de plantenanatoom rust niet, voor dat aan zijn mikroskoop een toestel is aangebragt, 't welk hem in staat stelt ook de kleinste voorwerpen onder den invloed van dat licht te onderzoeken. Mikrometers moeten dienen, om de afmetingen van onzigtbare stofjes te bepalen en de camera lucida wordt te hulp geroepen, om de vergroote beelden der voorwerpen op het teekenpapier terug te kaatsen. Ja, wij aarzelen niet het te bekennen, dat de plantenontleedkunde, die sedert GREW, MALPIGHI en LEEUWENHOEK tot aan 't begin dezer eeuw niet dan schaars werd beoefend, in de laatste tientallen van jaren het hoofd weêr heeft opgestoken en door tallooze medewerkers tot eene hoogte werd opgevoerd, die ons met bewondering vervult, maar ons tevens tot weemoed stemt bij de overdenking, dat ook hier de opeenstapeling der feiten onze bevatting dreigt te boven te gaan.

Bij al dien voortgang, zoowel van het beschrijvende als van het ontleedkundige gedeelte onzer wetenschap, mogen wij ons verheugen, dat de overtuiging algemeen gedeeld wordt, dat beiden niet vijandig tegen elkander overstaan, integendeel, dat zij elkander niet langer kunnen ontberen en dat de beoefening van beiden eerst tot bevredigende uitkomsten leiden kan. Wel herinneren wij ons de stem, vóór een zeventiental jaren uit Jena opgegaan, die stem, welke als een banvloek klonk in de ooren van hen, die in de studie der systematische Kruidkunde waren grijs geworden, en, hun arbeid van nul en geener waarde verklarende, alleen aan anatomisch-physiologische onderzoekingen wetenschappelijk gezag wenschte te zien toegekend; wel staat het ons voor den geest, hoe men, vooral in Duitschland, een tijd lang naar die stem luisterde, en eene rigting zocht

in het leven te roepen, die, als te exclusief, zeker bij haar voortbestaan noodlottig voor de Kruidkunde zou geworden zijn; maar wij denken daarbij ook aan den krachtigen tegenstand, dien Jena's Hoogleeraar van landgenoot en vreemdeling ontmoette, en de waarschuwende stemmen, van alle kanten tegen zijne te éénzijdige leerstellingen opgerezen; en koesteren wij ook eerbied voor den man, wiens heldere blik onze wetenschap van vele onjuistheden zuiverde, en die zeer zeker tot zelfstandig onderzoek aanspoorde, toch verheugen wij er ons in, dat de stelselkundigen zich door zijne geschriften niet hebben laten afschrikken, op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan.

Brengen wij zijne bittere vertogen tegen de stelselkundigen niet in aanmerking, en bepalen wij ons alleen tot zijne anatomisch-physiologische studiën, dan voorzeker kunnen wij SCHLEIDEN de eer niet ontzeggen van daarin, op het voetspoor van ROBERT BROWN, krachtig tot herstel der planten-ontleedkunde te hebben medegewerkt, althans eene betere methode van onderzoek te hebben in het leven geroepen. Vooral zocht hij de overtuiging te vestigen, dat het niet genoeg is volwassene plantendeelen mikroskopisch te onderzoeken, maar dat men deze veeleer in hunne wording behoort te bespieden en in hun trapswijzen vooruitgang behoort gade te slaan, ten einde zoo doende eene ontwikkelingsgeschiedenis van ieder orgaan afzonderlijk te ontwerpen, en de langs dien weg verkregene uitkomsten met elkander te kunnen vergelijken. Zonder hier in bijzonderheden af te dalen, en aan te toonen tot welke gevolgtrekkingen SCHLEIDEN en anderen na hem door eene dusdanige opvatting hunner taak geleid werden, willen wij nogthans niet verzwijgen, dat zij zeer verrassend en wel in staat waren, om tot medewerking aan te sporen, en wij aarzelen dan ook niet het uit te spreken, dat eene vergelijking van de anatomische werken uit het laatst der vorige en 't begin dezer eeuw met die van onzen tijd zeer zeker ten voordeele der laatsten uitvalt en ons onwillekeurig bewondering afperst voor de degelijkheid, welke aan de meesten hunner ten gronslag ligt.

Ook de planten-physiologie maakte in de laatste 50 jaren ontzaggelijke vorderingen, daarbij partij trekkende van den vooruitgang der scheikunde; de uitkomsten, door de ontleedkundigen vastgesteld, en de naauwkeuriger

wijze van waarnemen, langzamerhand het eigendom geworden van alle experimentele wetenschappen. Niet alleen de verrigtingen der zamengestelde werktuigen, neen, ook die der enkelvoudige werden met onvermoeiden ijver opgespoord, en, durven wij ons tegenwoordig op eene betere kennis van het leven der cel, zoowel als zelfstandig organisme, als in verbinding met andere cellen, beroemen, zeker is het, dat wij die kennis aan de onderzoekingen der laatste tientallen van jaren verschuldigd zijn. Over het ontstaan, den groei, de vermenigvuldiging, den inhoud der plantencellen; hare vervorming in vezels en vaten, hebben wij tegenwoordig heldere begrippen, en mogt ook al aan onze kennis daaromtrent nog veel kunnen worden toegevoegd, toch kunnen wij met zelfvoldoening op de hoogte staren, welke zij op dit oogenblik bereikt heeft.

Ondersteund door de kennis van de verrigtingen der eenvoudigste organen uit het Plantenrijk, nam ook die der zamengestelde dagelijks toe, en wij meenen niet te veel te zeggen met te beweren, dat wij van de stofwisseling der gewassen, met inbegrip van het opnemen en verplaatsen van voedsel, het ademhalen, de ontwikkeling van warmte en licht, het volbrengen van sommige bewegingen, enz., veel betere begrippen hebben, dan die ook vóór dertig jaar algemeen werden gehuldigd. — Ook de groote vraag nopens de verrigting der meeldraden en stampers, die gedurende eeuwen zulk een warmen strijd onder de kruidkundigen onderhield, werd in onze dagen eindelijk voor goed en door onmiddelijke waarnemingen uit den weg geruimd, en ten gunste beslist van hen, die eerstgenoemde organen met mannelijke, laatstgenoemde met vrouwelijke voortplantingswerktuigen wenschten te vergelijken; en zijn wij op dit oogenblik nog niet zoo ver gevorderd, dat wij hetzelfde getuigenis kunnen afleggen aangaande die andere vraag, of bij de lagere planten of Cryptogamen eveneens van eene bevruchting sprake is, toch kunnen de jongste onderzoekingen, vooral bij de Wieren, het vermoeden niet onderdrukken, dat de tijd niet ver meer af is, waarin zij toestemmend zal worden beantwoord.

Wij hebben meermalen de gelegenheid gehad om daarop te wijzen, dat het aantal planten, welke ons tegenwoordig bekend zijn, en dat tusschen de 2 en 300,000 bedraagt, voor een groot gedeelte als de uitkomst mag beschouwd worden van reizen, die naar alle werelddeelen, naar de poolstre-

ken zoowel als naar de evennachtslijn, naar de zandwoestijnen van Afrika zoowel als naar de oorspronkelijke wouden van Azië en Amerika werden ondernomen. Maar meer nog dan gewassen, ook denkbeelden werden dáár verzameld door sommigen, wier veelomvattende blik zoo gaarne oorzaken en gevolgen aan elkander zocht te verbinden. — Van waar dat verschil van den plantengroei in verschillende wereldstreken; die overvloed van bepaalde vormen hier, en 't ontbreken daarvan elders; dat gezellig groeijen der ééne soort en 't verspreid voorkomen dier andere; die veranderlijkheid van het plantenkleed naar mate men in bergachtige streken de dalen bezoekt of zich naar boven begeeft en het wolkenruim nadert? Ziet, deze vragen, waaraan in vroeger tijden niet eenmaal gedacht werd, vonden hare oplossing ten deele aan 't einde der vorige, ten deele ook in de tegenwoordige eeuw, en met eerbied noemen wij de namen van JOHAN REINHOLD FORSTER, ALEXANDER VON HUMBOLDT en ALPHONSE DE CANDOLLE, als de grondvesters van dien nieuwen tak van wetenschap, waaraan de naam van planten-aardrijkskunde werd gegeven. Met bewondering erkennen wij heden ten dage, dat ook aan de verspreiding der gewassen over de oppervlakte onzer Aarde wetten ten grondslag liggen, en niet langer blijft het verband ons onbekend tusschen het voorkomen der vormen en de geographische breedte en lengte, de ligging, de verdeeling van warmte en licht, de natuur- en scheikundige eigenschappen van den bodem, waarop zij voorkomen.

Dat onze Aarde niet altijd dezelfde was als tegenwoordig, maar ook hare tijdperken doorleefde, en niet zelden geweldige veranderingen had te doorstaan, dit, M. H.! is een feit, 't welk door niemand wordt weêrsproken. Maar niet alleen haar binnenste, ook hare oppervlakte nam aan die veranderingen deel, en zoo werd dan ook het plantenkleed, 't welk haar tooide, niet zelden afgeworpen en voor een ander verwisseld, hetzij dan dat zulks een gevolg was van verschrikkelijke omwentelingen, waardoor alles wat leefde ten onderging, of wel van een natuurlijk wegsterven en vergaan van bestaande vormen, die voor nieuwe moesten plaats maken. — Maar wie verzekert ons dat zoo iets inderdaad tot stand kwam, en dat de plantengroei van tegenwoordig niet dezelfde is als die van honderden eeuwen geleden? De Aarde zelve, M. H.! die in haar schoot de overblijfselen

verborgen houdt van tallooze gewassen van vroegere tijdperken, die thans allen uitgestorven zijn en door anderen vervangen werden. — Is het dan wonder, dat de kruidkundigen zich ook de studie dier voorwereldsche vormen hebben aangetrokken, en, terwijl zij de opgedolven plantengeraamten tot de thans nog levende geslachten en familiën zoeken terug te brengen en ook soortelijk trachten te bepalen, met pen of teekenstift ons de landschappen voor den geest roepen, zoo als deze zich in de allervroegste tijdperken voordeden, en zoo als hunne verbeelding hun die voortoovert, gerugsteund door een scherpzinnig onderzoek? Zoo is dan ook de kennis der fossiele overblijfselen van den plantengroei uit vroeger eeuwen een integrerend bestanddeel geworden onzer wetenschap, en zoo zien wij haar gebied zich van tijd tot tijd al meer en meer uitbreiden, en haar zelve daardoor allengs eene eervoller plaats in de rij der natuurkundige wetenschappen verzekerd.

En thans, M. H.! spoedt mijne taak ten einde. Ik heb U de ontwikkeling der Kruidkunde van de vroegste tijden tot op heden in breede trekken geschetst, en U daarbij op de licht- en schaduwzijden gewezen, welke elkander onophoudelijk afwisselden. Wij hebben de ruwste en oppervlakkigste kennis van eenige nuttige en schadelijke gewassen zien plaats maken voor de bespiegelende wetenschap van ARISTOTELES en THEOPHRASTUS; drie eeuwen later den scepter zien zwaaijen door DIOSCORIDES, die, grooter kruidenkenner dan kruidkundige, vooral de genezende kracht der gewassen trachtte uit te vorschen, en de zuivere kruidkunde dan ook aan de toegepaste geheel ten offer bragt; de gehechtheid aan en het vertrouwen op de geschriften van DIOSCORIDES, die 11 eeuwen hadden stand gehouden, ernstig zien bedreigen door ALBERTUS MAGNUS, die, als een tweede ARISTOTELES, de wetenschappelijke Kruidkunde uit haar diepen sluimer deed ontwaken, en 't bespieden der natuur dringend aan zijne jongeren aanbeval; in de 16de eeuw een eersten stap zien zetten op 't gebied der beschrijvende Kruidkunde, en de boekdruk- en graveerkunst te hulp zien roepen, om de waarnemingen over de planten van ons werelddeel te vereeuwigen; in de 17de eeuw, na de uitvinding van het mikroskoop, den grondslag zien leggen der planten-ontleedkunde en physiologie, en, door 't bezoeken van vreemde werelddeelen, de bouwstoffen voor de beschrijvende

Kruidkunde in ontzaggelijke mate zien toenemen en het aanleggen van kruidtuinen noodzakelijk maken; in de 18de eeuw een einde zien komen aan de wanorde, die de beschrijvende Kruidkunde met volslagen ondergang bedreigde, maar daarentegen de studie van de anatomie en physiologie der planten geheel op den achtergrond geraken; eindelijk, in de 19de eeuw, alle onderdeelen der Kruidkunde met gelijke voorliefde zien beoefenen; twee nieuwe takken van wetenschap, de plantenaardrijkskunde en de leer der fossiele gewassen aan de reeds bestaande zien toevoegen; in alle rigtingen zien streven naar vooruitgang, en de voor toepassing vatbare uitkomsten op 't gebied van andere wetenschappen gretig zien aangrijpen, om haar ook aan de verdere ontwikkeling der Kruidkunde dienstbaar te maken.

Uit het gesprokene is ons de uitgebreidheid van het tegenwoordige gebied onzer wetenschap genoegzaam gebleken, en is het ons tevens duidelijk geworden, dat ook zij geen stilstand kent. Feiten worden op feiten gestapeld, uitkomsten aan uitkomsten toegevoegd, en de moeijelijkheid om ook slechts van de gewigtigste ontdekkingen kennis te nemen, neemt dag aan dag toe. Dankbaar erkennen wij daarom, bij al den lof, dien wij over hebben voor hen, welke zich in eene bepaalde rigting bewegen, den arbeid van anderen, die van tijd tot tijd bijeenbrengen wat verstrooid lag en uit de verspreide bouwstoffen één geheel trachten zaâm te stellen. Eenmaal breekt misschien de tijd aan, waarin veel, waarvan wij den zamenhang nog niet inzien, tot algemeene beginselen zal worden teruggebragt. Die tijd van vereenvoudiging zal een nieuw verschiet openen voor onze wetenschap. Dat hij spoedig kome is een wensch, die zonder twijfel door al hare beoefenaars gedeeld wordt!

En thans nog een woord, dat mij door pligtbesef wordt ingegeven.

Allereerst wend ik mij dan tot U, Edel Achtb. H. H. Burgemeester en Leden van den Raad dezer aanzienlijke gemeente, die mij uit de Maasstad geroepen hebt, om werkzaam te zijn aan de Inrigting, die, in de Hoofdstad des Rijks, nevens handel en nijverheid, eene eervolle plaats aan de wetenschappen verzekert. Ik heb aan die roepstem gehoor gegeven, en

sta op het punt den ruimeren werkkring in te treden, die mij door uw vertrouwen en door uwe welwillendheid geopend werd. Is het wonder dat ik mij zelven op dit oogenblik afvraag, of ik aan dat vertrouwen zal kunnen beantwoorden, of ik mij die welwillendheid zal weten waardig te maken? Ik gevoel, M. H.! dat een bevestigend antwoord op die vraag mij als aanmatigend zou kunnen worden toegerekend, terwijl een ontkennend misschien van te weinig zelfvertrouwen getuigen zou. Daarom wil ik het liever aan de toekomst overlaten, uitspraak te doen over de wijze, waarop ik mij zal hebben gekweten van de pligten, die weldra op mijne schouders gelegd zullen worden. Moge echter de verklaring, dat het steeds mijn streven zijn zal, de voetstappen te drukken van mijn voorganger, en mij de plaats waardig te maken, door hem met zoo veel eere bekleed, reeds op dit oogenblik de overtuiging bij U vestigen, dat het mijn vaste wil is mede te werken tot het groote doel van elke Inrigting voor Hooger Onderwijs: de bevordering van den bloei en de ontwikkeling der wetenschap.

Ook U, Edel Groot Achtb. Heeren, Curatoren van het Athenaeum illustre dezer stad, op wier voordragt mij het Hoogleeraarsambt in de Kruidkunde door den Raad dezer Gemeente werd aangeboden, ben ik daarvoor dankbaarheid verschuldigd. Het is mij bekend, wat de Doorluchtige School aan uwe trouwe zorgen, aan uw bezielenden invloed verpligt is; hoe rusteloos Gij er naar streeft om haar bloei te verzekeren; welken steun de Hoogleeraren aan het Athenaeum steeds bij U gevonden hebben, waar het verbeteringen gold of uitbreidingen, die door den vooruitgang der wetenschappen werden voorgeschreven. Is het dan wonder dat ik er hoogen prijs op stel, onder uwe bescherming werkzaam te zijn, dat ik het mij eene eere reken, aan de Doorluchtige School dezer stad verbonden te worden? Wat ik U thans met zoo vele woorden verzeker, hoop ik eens door daden te bevestigen. Uwe goedkeuring over mijn arbeid te verwerven zal mijn hoogste streven, maar ook mijne hoogste voldoening zijn!

Ook voor U, achtbare mannen! aan wie de zorgen over de Clinische School dezer stad zijn toevertrouwd, leg ik volgaarne de verklaring af, dat ik met ingenomenheid hier de taak wensch voort te zetten, die ik te Rotterdam gedurende elf jaar vervuld heb. Levendig besef ik, wat ook Gij voor het hooger onderwijs te dezer stede gedaan hebt, welke hulpmid-

delen ook door U zijn bijeengebragt, om dat onderwijs vruchtbaar te doen zijn. Vergun mij, dat ik ook op uw bijstand rekene, terwijl ik de hoop koester, dat dezelfde welwillendheid, welke ik steeds van H. H. Bestuurderen der Rotterdamsche Clinische School mogt ondervinden, mij ook hier ten deel moge vallen.

Wanneer ik mijn oog op U laat rusten, Hooggel. Heeren, die ik thans als mijne ambtgenooten begroeten mag, dan rijst mij de borst hooger, daar ik bedenk, dat ik opgenomen word in een kring van mannen, die door hunne veelomvattende geleerdheid den roem van dit Athenaeum, wat zeg ik, den roem des vaderlands helpen schragen. Ik wil niet ontveinzen, dat er soms in mijn gemoed eene gewaarwording oprijst, niet ongelijk aan die, welke men ondervindt, als men met ontoereikende krachten een groot doel bereiken wil, wanneer ik de aandacht vestig op den uitgebreiden omvang uwer wetenschap, en tevens een blik werp op de mate van kennis, welke mij is toebedeeld. De moed zoude mij daarbij geheel ontzinken, ware het niet dat ik werd opgewekt door de minzaamheid, welke, als vrucht van echte geleerdheid, U allen eigen is, en door de hartelijkheid, waarmede velen uwer mij reeds in hun midden hebben opgenomen. Dat ons steeds één wensch beziele, dat wij allen slechts ééne gedachte ademen, den roem van het Athenaeum illustre dezer stad. Toonen wij zulks door onderlinge eensgezindheid, en zij onze leus ééne: Vooruitgang.

Het zij mij ook vergund een woord tot U te rigten, hooggeachte MIQUEL! wiens veelzijdige talenten U een sieraad deden zijn der Inrigting, waaraan Gij 14 jaar zijt werkzaam geweest. Levendig besef ik het, hoe moeijelijk het mij zal vallen in uwe voetstappen te treden, en het verlies te vergoeden, dat het Amsterdamsche Athenaeum door uw vertrek naar de grijze Mijterstad geleden heeft; en niet zonder reden zie ik op tegen 't aanvaarden eener taak, door zulke bekwame handen neêrgelegd. In mij leeft echter het bewustzijn, dat ik uwe hulp en bijstand, waar ik die mogt noodig hebben, steeds met vrijmoedigheid zal mogen inroepen, en dit geeft mij kracht om in uwe plaats op te treden ter verkondiging eener wetenschap, die wij beiden lief hebben, en aan wier beoefening ook ik mij van dit oogenblik onverdeeld zal mogen wijden. Het zijn meer dan ijdele klanken, geachte Vriend, wanneer ik U daar ginder toewensch, wat gij hier

zoo ruimschoots mogt ondervinden: de liefde uwer kweekelingen; de achting uwer ambtgenooten; de hooge tevredenheid der Curatoren dezer Inrigting, en de innige gehechtheid aan uw persoon van allen, die 't voorregt hadden door banden van vriendschap aan U verbonden te zijn.

Op hoogen prijs stel ik het, geliefde Vader! dat ik, te midden dezer talrijke schare, ook U mag ontmoeten, en dat gij deze plegtigheid voor mij hooger waarde bijzet door uwe tegenwoordigheid. Ten tweeden male is het U vergund, een zoon als Priester in Minerva's Tempel te zien binnenleiden, en zeker klopt U de borst hooger, nu Gij mij in de stad mijner geboorte tot eene der eervolste betrekkingen geroepen ziet. Sta mij toe, het uit te spreken, dat ik thans meer dan ooit gevoel, wat ik U verpligt ben, die mijne jeugd hebt geleid, en mij niet alleen als Vader, maar ook als Leermeester ter zijde stond. Vurig wensch ik, dat uwe liefde mij ook in hooger werkkring moge vergezellen, en dat uwe krachten nog lang gespaard mogen blijven ten nutte der Maatschappij en ten zegen van allen, die U dierbaar zijn.

En nu nog een enkel woord tot U, Kweekelingen van het Athenaeum illustre en de Geneeskundige School dezer stad. Wat uw vroegere leermeester aan de Utrechtsche jongelingschap verkondigde, dat hij *uw* vertrouwen en *uwe* welwillendheid in ruime mate mogt ondervinden, heeft een hoogst aangenamen indruk bij mij achtergelaten; want het was mij een blijk, niet alleen dat Gij gehecht waart aan den man, aan wien nevens anderen uwe vorming was toevertrouwd, maar ook, dat Gij in hem de wetenschap lief hadt en vereerdet. Aan mij is thans de taak opgedragen, U in zijne plaats ter zijde te staan, maar zal ook mij dat vertrouwen, die welwillendheid ten deel vallen? Vergunt mij, M. H.! reeds van dit oogenblik daaraan te gelooven, en U van mijne zijde althans de verzekering te geven, dat ik niet alleen uw raadsman, maar ook uw vriend wil zijn. Zijn wij zóó te zaâm verbonden, dan zal de beoefening der natuurkundige wetenschappen ons eene bron openen van het hoogste genot, en, terwijl wij beiden het bewustzijn met ons zullen omdragen van onzen pligt betracht te hebben, zullen wij tevens medewerken tot den bloei dezer Inrigting, en tot heil des Vaderlands. Dat zij zoo!

ATHENAEUM

DAVENTRIENSE.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORIS

QUI

A. D. XVI FEBR. CIƆIƆCCCLIX A. D. XVI FEBR. CIƆIƆCCCLX

DOCENDI MUNUS OBIERUNT

IN ILLUSTRI ATHENAEO DAVENTRIENSI.

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, Mathes. et Phys. Prof., h. t. Rect. Magn.
I. VERBURG, Theol. et Doctrin. Moralis Prof. honorarius.
P. BOSSCHA, Litt. Antiq. Prof. honorarius.
I. DUYMAER VAN TWIST, Iur. Prof.
M. I. COP, Chemiae Prof.
I. VAN VLOTEN, Litt. Belg. et Hist. Patriae Prof.
L. MULDER, Botan., Geol. et Oecon. ruralis Prof.
E. I. KIEHL, Litt. Antiq. Prof.
I. I. METZLAR, Litt. Hebr. et Antiq. Prof. extraord.

S. SUSAN, Litt. Hod. Lector.

ORDO LECTIONUM

HABENDARUM

IN ILLUSTRI DAVENTRIAE ATHENAEO,

A. D. XX SEPT. A. CIƆIƆCCCLIX USQUE AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLX,

RECTORE MAGN. V. S. M. VAN DER WILLIGEN.

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, *Matheseos et Physices Professor*, h. t. *Rector Magnificus*, Elementa Geometriae docebit diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora matutina . . . . VIII.

Arithmeticam universalem, diebus Mercurii, hora . . . . . . IX.

Iovis, hora . . . . VIII.

Veneris, hora . . . . IX.

Physicam experimentalem, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora post meridiem . . . . I.

Calculum differentialem, diebus Martis et Iovis, hora . . . IX.

Mechanicam, quam applicatam vocant, die Veneris, hora . . X.

Publicas habebit lectiones de quodam argumento e physica experimentali desumto.

I. VERBURG, *Theol. Doct.*, *Litteraturae Orientalis*, *Theologiae et Doctrinae Moralis Professor honorarius*, si qui sint Athenaei cives, qui ad studia sua dirigenda ipsius opem in iis, quas professus est, literis, adhuc desiderent, illorum desiderio satisfacere, quantum poterit, haud recusabit.

P. BOSSCHA, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Iur. Utriusq. Doct.*, *Professor honorarius*, Historiam recentiorem lubens desiderantibus explicabit, aut aliquam veterum literarum partem horis cum auditoribus conveniendis.

Praeterea lectiones publicas habebit de aliquo historiae capite.

I. DUYMAER VAN TWIST, *Iur. Rom. et Hodierni Doct., Iur. Professor*, Institutiones Iustinianeas explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

Historiam Iuris Romani tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . XI.

Encyclopaediam iuris docebit diebus Lunae et Iovis, hora . . IX.

Ius Naturae exponet diebus Martis, hora . . . . IX.

et Veneris, hora . . . . X.

Oeconomiae politicae principia tradet diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XII.

Selecta iuris mercatorii capita exponet hora auditoribus sibique commoda.

M. I. COP, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Chemiae Professor*, Chemiam corporum anorganicorum docebit diebus Lunae, Martis et Iovis, hora . . . . IX.

Chemiam corporum organicorum tradet diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

De arte pharmaceutica disseret die Lunae, hora . . . . X.

et Mercurii, hora . . . . IX.

Technologiam chemicam tractabit, diebus et horis auditoribus commodis.

Chemiam physiologicam aut Chemiae forensis capita selecta tradere paratus est.

Chemiam analyticam docens quotidie exercitia moderabitur in laboratorio, ubi experientibus praesto erit C. WALIG H. FIL.

Provectiorum colloquiis pharmaceuticis praeerit hora dein constituenda.

I. VAN VLOTEN, *Theol. Doct., Litt. Belg. et Hist. Patriae Professor*, Historiam patriae, inde ab anno 1747 ad annum 1813, et institutorum patriae politicorum sec. VII ad XII tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora . . . . XII.

Grammaticam et Litteras Neerlandicas et praecepta stili bene Neerlandici docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I.

Logicam docebit diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . . . III.

Exercitia oratoria moderabitur die Lunae, hora . . . . II.
et Martis, hora . . . . III.
Aestheticam docebit, adhibito Aristotelis de *Poëtica* dicto libello, horis duabus auditoribus commodis.
Grammaticam Gothicam et Grammaticam litterasque Anglo-saxonicas provectioribus tradet horis cum auditoribus, si qui adsunt, conveniendis.
Privatim explicare continuabit opera poëtica Hareniorum, Vondelii et Bilderdykii selecta die Iovis, hora vespertina . . . V.
Seculi XVI historiam continuabit, tempore hiberno, lectionibus publicis, decimo quinto quoque die Saturna, hora vespertina . . . . VII.

L. MULDER, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Botanices, Geologiae et Oeconomiae ruralis Professor*, Botanicem generalem:
a. Morphologiam plantarum docebit diebus Martis et Mercurii, hora . . . . XII.
b. Anatomen et physiologiam plantarum diebus Martis, hora XI.
et Iovis, hora . . . . XII.
Botanicem specialem (phytographiam plantarum et botanicem systematicam) exponet diebus Mercurii et Iovis, hora . . XI.
Botanicem generalem et specialem provectioribus exponere perget die Veneris, horis . . . . X et XI.
Favente coeli temperie, cum discipulis excursiones botanicas moderabitur.
Pharmacognosin tradet diebus et horis auditoribus commodis.
Geologiae capita selecta tradere paratus est diebus et horis auditoribus, si adsunt, commodis.
Oeconomiam ruralem docebit diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.
et Veneris et Saturni, hora . . . . XII.
Artem mercium dignoscendarum (warenkennis) exponet diebus et horis cum auditoribus conveniendis.

E. I. KIEHL, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Litterarum Antiquarum Professor*, Xenophontis Memorabilium capita duo

priora, deinde selecta e Xenophonte, Lysia, Theophrasto, Herodoto, Homero interpretabitur diebus Lunae, hora . . . . . VIII.
Iovis, hora . . . . X.
Veneris, hora . . . . XI.
Saturni, hora . . . . VIII.
Ciceronis orationem pro Sestio, selecta ex Horatio et Virgilio, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, hora . . . . . X.
Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae, Martis et Iovis, hora . . . . XI.
Saturni, hora . . . . IX.
Historiae antiquae capita selecta, bellum Persicum, Peloponnesiacum a L. Sylla usque ad proelium Actiacum diebus Lunae, hora . . . . IX.
Mercurii, hora . . . . XI.
Iovis, hora . . . . IX.
Veneris, hora . . . . XII.
Colloquia Latina vel disputandi exercitationes moderabitur, octavo quoque die, hora auditoribus commoda.

I. I. METZLAR, *Litt. Hebr. et Antiquitatis Professor extraord.*,
Elementa linguae Hebraeae docebit diebus Mercurii, hora . . . IX.
Veneris, horis . . . . IX et III.
Librum Iudicum explicare perget diebus Martis et Mercurii, hora. . . . . VIII.
De antiquitate Hebraea lectiones habebit diebus Lunae, hora . . . . IX.
Iovis, hora . . . . VIII.
Saturni, hora . . . . XI.
Locos quosdam selectos V. F. tractabit die Veneris, hora . . I.
et Saturni, hora . . . . X.
Introductionem in V. F. libros tradet diebus Mercurii, hora . . . . III.
et Saturni, hora . . . . XII.

S. SUSAN, *Litterarum Hodiernarum Lector*, Athenaei civium, qui Litteras Germanicas, Anglicas, Italicas et Gallicas sibi tradi

cupienti, desiderio lubens satisfaciet. Idem cum auditoribus de poemate Italico, *La Gerusalemme liberata di Torquato Tasso* inscripto, disseret.

Colloquia in linguis hodiernis moderabitur, hora auditoribus commoda.

Disciplinae mathematicae et physicae, litterae Belgicae et historia patriae, ceterae doctrinae, quae alumnis Athenaei linguae Latinae non peritis utiles esse possunt, sermone tradentur vernaculo.

Bibliotheca Athenaei unicuique patebit die Mercurii, horis . . . . I—IV.
et Saturni, horis . . . . XI—II.
feriarum autem tempore die Mercurii, horis . . . . . . II—IV.

Laboratorium chemicum, herbarium, apotheca mercium et museum physicum inspici possunt quotidie, exceptis horis quibus habentur lectiones.